И. А. РУССЕВЪ
Генералъ отъ запаса

ОСМА ПЕХОТНА ТУНДЖАНСКА ДИВИЗИЯ

ВЪ ВОЙНАТА СРЕЩУ ТУРЦИТѢ 1912—1913

ОТЪ НАЧАЛОТО НА ВОЙНАТА ДО ПАДАНЕТО НА ОДРИНЪ ВКЛЮЧИТЕЛНО

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА НА АРМЕЙСКИЯ ВОЕННО-ИЗДАТЕЛСКИ ФОНДЪ
1923

ВСИЧКИ ПРАВА ЗАПАЗЕНИ

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

I. МОБИЛИЗАЦИЯ 1

II. СРѢДОТОЧЕНИЕ 7

III. ДЕЙСТВИЯТА НА ДИВИЗИЯТА

Обявяване на войната
4 октомврий 11

Завладяването на Куртъ-кале.
4 срещу 5 октомврий 12

Настжпване въ Турция.
Заемане на г. Свиленградъ
5 октомврий 18

Настжпване къмъ Одринъ.
6 октомврий 21

Бой при с. Булдуркьой и Каджкьой.
Завладяване височинитѣ надъ тия села
7 октомврий 25

Затвърдяване на завладенитѣ височини.
Преминаване на 2 бригада отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на р. Марица.
8 октомврий 32

Първиятъ бой при с. с. Коюнли и Юрушъ
9 октомврий 38

Приближаване къмъ крепостьта.
10—12 октомврий 55

Преминаване дивизията (1 и 2 пех. бригади) на дѣсния брѣгъ на р. Арда — южния секторъ.
15 октомврий 60

Атаката на турцитѣ срещу 3 пех. бригада на западния секторъ
Вториятъ бой при с. Коюнли—Юрушъ
16 октомврий 73
Сили и разположение 75
Пристигането на частитѣ отъ 2 пех. бригада на Тракийската дивизия — Хасковскиятъ отрядъ — на бойното поле 84
Боятъ на крайния дѣсенъ флангъ — чифл. Колаклжк—с. Епчели 87

Действията на дѣсния брѣгъ на р. Арда 92

Стр.

Минаване на дивизията отъ дѣсния на лѣвня брѣгъ на р. Арда — обратно на западния секторъ.
17 октомврий 96
Боятъ при гр. Димотика.
Завладяването на гр. Димотика 98
Ново изнасяне позицията на дивизията напредъ на западния секторъ, следъ боя на 16 октомврий.
18—20 октомврий 99
Заминаването на 2 пех. бригада на източния секторъ
21—22 октомврий 103
Продължаване работитѣ по затвърдяване позицията. — Линията на обложението на дивизията.
23 - 24 октомврий 108
Атаката на Папазъ-тепе 111
Боятъ на първия день.
25 октомврий 114
Боятъ на втория день.
26 октомврий 13
Преминаването на 30 пех. Шейновски полкъ на южния секторъ.
Атаката на Карталъ-тепе
25 октомврий 140
26 октомврий 147
Затвърдяване дивизията на изнесената напредъ позиция на западния секторъ
27—28 октомврий 148
Западнятъ секторъ
29 октомврий 153
Южнятъ секторъ.
Бой на Карталъ-тепе
29 октомврий 154
Западнятъ секторъ.
30 октомврий 157
Южнятъ секторъ.
Втори бой на Карталъ-тепе — 30 октомврий . . . 158
Смѣната на дивизията на западния секторъ съ 5 Дунавска (сръбска) дивизия, II позивъ.
Преминаване на дивизията на южния секторъ
31 октомврий—6 ноемврий 163
Боеветѣ за завладяването на господствуващитѣ надъ крепостната фортова линия височини — линията с. с. Ахжркьой—Доуджаросъ 174
Боятъ на първия день — 7 ноемврий 176
Боятъ на втория день — 8 ноемврий 181
Боятъ на третия день — 9 ноемврий 185
Боятъ на четвъртия день — 10 ноемврий 189
Завладяване с. Доуджаросъ — 11 ноемврий 195

Стр.

Затвърдяване на завладѣнитѣ височини на линията с. с. Ахжркьой—Доуджаросъ.
12—21 ноемврий 197
Примирието.
21 ноемврий 1912 — 21 януарий 1913 204
Действията следъ примирието.
Подновяване военнитѣ действия
21 януарий — 10 мартъ. 210
Завладяването на Одринъ 215
Щурмътъ на Одринъ 219
Разположение 219
11 мартъ 221
12 мартъ 226
13 мартъ 241
Действията на 2 пех. бригада на източния секторъ.
Походъ на бригадата къмъ източния секторъ
20—22 октомврий 250
Заемане позицията на източния секторъ.
23—24 октомврий 252
Демонстративнитѣ действия въ свързка съ действията на западния и южния сектори.
25—26 октомврий 255
Въображаемата атака на форта Айвазъ-баба.
27 октомврий 257
Заемане на ръта Шарапъ-йолу.
28—29 октомврий 261
Заемане на ръта Бааларъ-сартж.
30 октомврий 263
Завладяване на Ески-кумлукъ—Пачаджиларъ отъ 10 пех. Родопски полкъ.
30 октомврий—1 ноемврий 267
Турскитѣ атаки срещу 10 пех. Родопски полкъ.
2 ноемврий 276
Атаката на Маслака.
2 ноемврий 279
Оттеглянето отъ Бааларъ-сартж и Ески-кумлукъ—Пачаджиларъ на Шарапъ-йолу и южното му продължение.
3 ноемврий 290
Отъ 4 до 21 ноемврий — деньтъ на примирието . . . 296
Примирието.
21 ноемврий 1912—21 януарий 1913 299
Действията следъ примирието.
21—26 януарий 303

	Стр.
Турскиятъ излазъ.	
Боятъ на 27 януарий	306
Подготовка къмъ щурма на Одринъ.	
28 януарий — 10 мартъ	312
Завладяване на Одринъ	316
Предни позиции	316
Фортовиятъ поясъ	317
Щурмътъ	
Атаката на преднитѣ позиции 11 мартъ	322
Действията на 2 пех. бригада 8 пех. Тунджанска дивизия — 2 участъкъ	323
12 мартъ	323
Атаката на фортовия поясъ	329
Прелези на телената мрежа	350

ОСМА ПЕХОТНА ТУНДЖАНСКА ДИВИЗИЯ

ДИМИТЪРЪ КИРКОВЪ

Генералъ-майоръ

Началникъ на 8 пех. Тунджанска дивизия

Имайки честьта да бъда въ редоветѣ на 8-а пехотна Тунджанска дивизия въ Балканската война и свидетель на доблестнитѣ дѣла на Тунджанци въ юнашката имъ борба за свободата и обединението на българитѣ, взехъ задължението да напиша славнитѣ имъ дѣла. Поколенията ще черпятъ поука — ще вематъ примѣръ отъ благородни стремежи и родолюбиво самопожертвувание и съ това ще чествуватъ паметьта и имената на всички участници въ великата борба за свобода и обединение.

Съ чувство на дълбока почитъ и възторжено удивление къмъ Тунджанци, посвещавамъ тоя си трудъ на всички, които самоотвержено се биха подъ победоноснитѣ знамена на 8-а пехотна Тунджанска дивизия за свободата и обединението на българитѣ.

И. А. Руссевъ.

ИВ. А. РУССЕВЪ

Подполковникъ отъ генералния щабъ

Началникъ щаба на 8 пех. Тунджанска дивизия

I.

Мобилизация.

Съ постепенното нарастване на запаса, мирновременнитѣ кадри на армията се развиваха, за да могатъ, при мобилизация, да поематъ въ себѣ си нарастналия запасъ и да се намалява, по възможность, импровизацията. Въ 1904 година се образуваха, отъ сжществующитѣ тогава резервни пѣхотни полкове, нови три дивизии. Дивизиитѣ станаха отъ шесть на деветь. 8-а п. Тунджанска дивизия бѣ една отъ новитѣ три — 7-а, 8-а и 9-а — дивизии.

Послѣдва и ново военновременно устройство на армията. Въведе се *корпусното* устройство; то предвиждаше голѣми развръщания, нови образувания — голѣма импровизация. Развръщанията бѣха до толкова голѣми, щото частитѣ при мобилизация недостигаха до щатния си сжставъ. За пълното осжществяване на корпусното устройство, досежно попълване съ хора до щата, изискваха се още години, а политическото развитие на събитията не бѣше за вѣрване, че ще ги даде.

Импровизацията, възприета въ твърде голѣмъ размѣръ, заплашваше и туряше въ голѣмо съмнение годностьта на армията за успѣшно воюване въ полска, бързо развиваща се, война. При корпусното устройство всички степени началници, при мобилизация, получаваха по-голѣми части, по-високи назначения, за каквито тѣ не сж подготвени; началницитѣ на дивизиитѣ ставаха корпусни командири, командиритѣ на бригадитѣ — началници на дивизии, командиритѣ на полкове — командири на бригади и т. н., понеже дивизиитѣ се развиваха въ корпуси, бригадитѣ въ дивизии, полковетѣ въ бригади и т. н. — Почти всички роти предвиждаше се да бждатъ командувани отъ запасни, неподготвени за това командуване, офицери.

Въ ротитѣ не оставяха никакви офицери отъ дѣйствителна служба.

Отъ подофицеритѣ на дѣйствителна свърхсрочна служба сжщо не оставяха въ ротитѣ — едва по единъ.

Сжщото и съ войницитѣ на дѣйствителна служба.

Корпусното устройство трая до пролѣтьта на 1908 год., когато бѣ замѣстено съ *дивизионно* — дивизия отъ по три

бригади. Съ това устройство нашата армия воюва прѣзъ войнитѣ 1911 — 13 години. *)

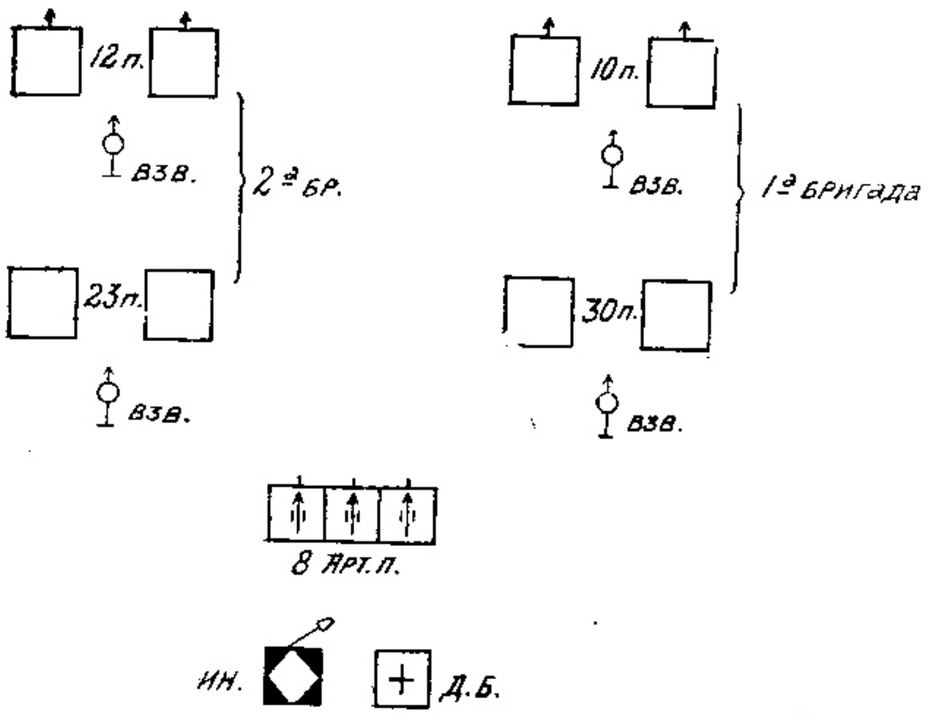
Новото, дивизионното, устройство поемаше сѫщо така цѣлия запасъ — численността на армията не се намаляваше, импровизацията обаче значително се намаляваше. Началникътъ на дивизията, бригаднитѣ и полкови командири оставаха на сѫщитѣ си длъжности. Командуването на три бригадната дивизия има по-малка разлика отъ това на мирновременната двубригадна дивизия, отъ колкото командуването на двудивизионенъ корпусъ отъ това на двебригадната дивизия.

При дивизионното устройство всички части се попълваха до щатния си съставъ. Успѣшната мобилизация зависеше изключително отъ готовността на материалната часть.

При дивизионното устройство предстоеше образуването на нова (трета) бригада, за която трѣбаше да се вземе кадъръ отъ дветѣ бригади — най-голѣмия недостатъкъ на новото (дивизионното) устройство.

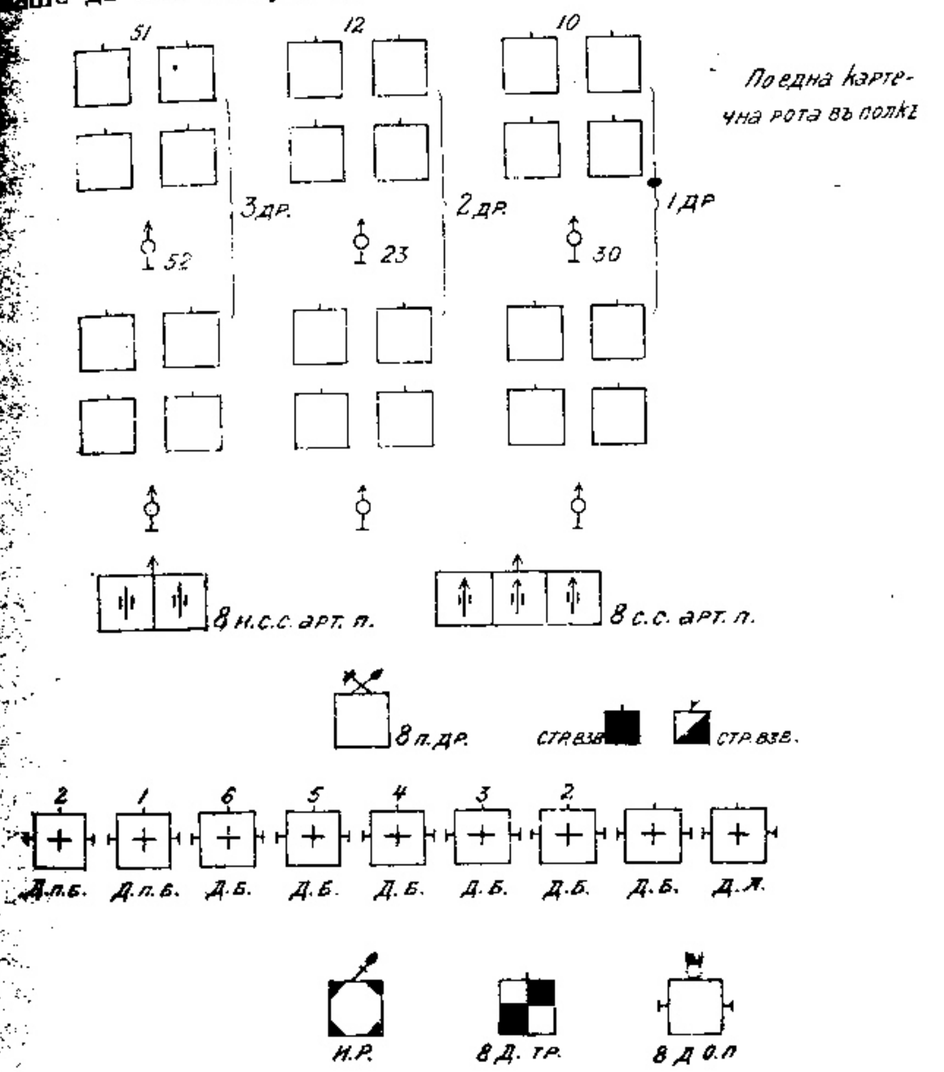
Мирновременното устройство на дивизията бѣше следующето:

А.

*) 1915 — 1918 години.

Следъ развръщанието и мобилизирането дивизията трѣбаше да има следующия съставъ:

Пионерната дружина (3 пионерни роти и една техническа; последнята отъ телеграфна и мостова полурота), образувана при 3-а сборна пионерна дружина, се присъедини къмъ дивизията на мѣстото на съсрѣдоточението. Пехотния и коненъ стражарски взводове се образуваха отъ стражаритѣ на дивизионната область.

Дивизията при тоя съставъ имаше силата на корпусъ — 900 офицери, 3470 подофицери и 32409 редници; всичко кора 36779.

Коне около 9000, волове 1890, кола 1980, товари 1800.

Чувствуваше се липсата на офицери отъ генералния щабъ въ щаба на дивизията, както и на командиръ на ар-

тилерийска бригада, въ каквато единица трѣбаше да бѫдатъ сведени двата артилерийски полка.

Въ щаба на дивизията се чувствуваше сѫщо така нуждата отъ 2 — 3 офицери, млади, умѣющи да ездятъ. Имаше и една излишна длъжность въ щаба на дивизията — дивизионенъ инженеръ, при наличностьта на командиръ на пионерна дружина.

Така, дивизията равна по сила на корпусъ, обаче корпусъ отъ три единици (бригади), по-гъвкавъ и по-удобенъ за маневриране и действия, отколкото единъ корпусъ отъ две по-голѣми единици (дивизии). Едно служебно стѫпало по-малко, отколкото при корпусното устройство - при дивизионното устройство има бригада, дивизия, армия, а при корпусното — бригада, дивизия, к о р п у с ъ, армия; спестяваха се офицери и подофицери; командуването ставаше по-бързо и по-упростено

Мобилизационнитѣ планове въ полковитѣ окржжия отъ мирно време бѣха добре разработени, често провѣрявани. Смѣтката на запаса, конетѣ, добитъка и колата въ общинитѣ и полковитѣ окржжия добра; реквизицията, досежно участието на военнитѣ власти въ нея, добре разработена; мобилизационното дѣло въ войсковитѣ части сѫщо добре изучено — развръщание на частитѣ, назначение на длъжностнитѣ лица, приемане на запаснитѣ, конетѣ добитъка, колата и пр.

Всички запасни се явиха на време, голѣма часть преждевременно и съ голѣма готовность; явиха се и освободенитѣ за винаги отъ запаса по болесть и недостатъци — явиха се заедно съ другаритѣ си съ желание да бѫдатъ взети. Запаснитѣ просто наводниха частитѣ. Всички коне, добитъкъ, кола докарани на време и на опредѣленото мѣсто.

Дивизионната область мобилизира за дивизията и за части невходящи въ дивизията около 1150 офицери и чиновници, 47,000 подофицери и войници — т. е. около 50,000 души.

Реквизицията почна едновременно съ мобилизацията.

Единствена пречка за мобилизацията, за готовностьта и годностьта на частитѣ за походъ и действия бѣ неготовата отъ мирно време материална часть — обуща облѣкло, снаряжение.

Голѣма часть отъ хората бѣха съ собствено облѣкло и обуща. Една часть отъ хората получиха само шинелъ и гимнастическа риза, други само куртка. Платнища нѣмаше за всички.

Мирновременнитѣ спестявания на демагогски правителства трѣбаше да се изплащатъ съ здравието на българскитѣ граждани. Още въ първитѣ дни на войната, полковетѣ нададоха викъ за облѣкло, обуща, платнища. Хората не можаха да стоятъ въ полето при есеннитѣ дъждове и студенитѣ нощи необлѣчени, необути, непокрити. Мнозина заболѣха тежко, нѣкои отъ които ще да сѫ умрѣли по болницитѣ и по домоветѣ си, но то не се вижда и не трогва съвестьта на виновнитѣ.

Въ лошо облѣченитѣ части неможеше да се подържа тъй необходимата дисциплина; отдѣлниятъ войникъ и строятъ губятъ войнишкия видъ, войницитѣ и частитѣ губятъ духъ; образа на мислитѣ се измѣстватъ въ вреда за духа и дисциплината на частьта посока.

Конското снаряжение недостатъчно; впрѣгатната сбруя сѫщо — реквизицията не можеше да даде всичко.

Бързината и редовната мобилизация е първия залогъ за победата. При нашето отлично военно устройство и благородния стремежъ на населението да си изпълни добросъвестно отечествения дългъ, трѣбаше материалната часть да бѫде готова — само отъ нея зависеше бързата и редовна мобилизация. Но, нашитѣ предвзети и партизански правящи хора не можеха да бѫдатъ убедени въ тази истина.

Разбира се, че презъ време на войната правѣха се бързи доставки, но тѣ както всѣкога въ такива случаи, не сѫ могли да не бѫдатъ скѫпи, ненавреме изпълнени и отъ сравнително лошо качество.

Реквизицията не даде онова що се очакваше да даде. Населението не се противеше да даде, но въ насъ бѣ погрѣшно възприето: почти всичко да се очаква отъ реквизицията. Отъ друга страна, административнитѣ и общински власти не сѫ погледнали отъ мирно време сериозно на длъжноститѣ си по реквизицията.

Въпрѣки нарежданията, часть отъ добитъка бѣ докаранъ неподкованъ; часть безъ юлари; безъ самари; безъ хамути; кола безъ чергила; часть отъ колата счупени; други сглобени отъ части на разни кола. Време да се поправятъ недостатъцитѣ нѣмаше; трѣбаше на опредѣленото време да се тръгне въ походъ. Частитѣ бѣха принудени да посѣгатъ на кола, коне, волове, за които не бе опредѣлено да се вематъ — а това внисаше безредица, неприятности и все пакъ неможеше да замѣни всички недостатъци.

Нѣкои части тръгнаха сами да реквизиратъ по частни търговски складове и дюкяни; безъ да могатъ да се снабдятъ съ необходимото, внисаха недоволство, дисциплинарни послабления, безредица. Нашия обозъ, и безъ това слабо подвиженъ, поради лоши кола и слабъ добитъкъ, стана още по-лошъ — цѣли мѣсеци зле се чувствуваше отъ частитѣ. Не трѣбва да се изключва възможностьта щото отъ недобросъвестностьта на общински власти и стопани да сѫ страдали тѣхнитѣ собствени синове и близки хора.

Реквизиционнитѣ комисии неможаха да работятъ успѣшно. Не добре подготвена реквизицията отъ общинскитѣ власти не можеше да даде голѣмъ успѣхъ.

Гр. Стара-Загора още отъ първитѣ дни на мобилизацията едва не остана гладенъ. Хлѣбаритѣ, служили въ войската, като запасни, заминали въ частитѣ си; общинското управление ги „смѣтало", че не ще идатъ, не предвидело да ги замѣни съ други; нѣкои пъкъ си затворили фурнитѣ, за да не бждатъ разграбени — административната власть бездействуваше или действуваше неумѣло.

Трѣбаше военната власть да се намѣси. Интендантската хлѣбарска полурота остана въ града на два дни повече, само да съдействува на реквизиционната комисия по прехраната на войската и града. Началникътъ на дивизията назначи офицеръ въ реквизиционната комисия, за да внесе разумъ въ работата и да се развие полезна организаторска дѣйность.

Правителството, което знаеше, че е въ надвечерието на войната, трѣбаше, поне по тия съображения, да обезпечи и мобилизацията и срѣдоточението съ храна — да не остава всичко да се чака отъ реквизицията.

Въ опредѣления 6-й день цѣлата дивизвя се развърна; частитѣ се попълниха съ хора, коне, добитъкъ и какъ да е съ кола; дивизията се мобилизира и приготви за походъ.

Духътъ отличенъ; вѣрата въ успѣха непоколебима, поради съзнанието, че ние превъзхождаме турцитѣ по подготовка, умъ и духъ; многоочакваната и многожеланата разправа съ вѣковния тиранинъ дойде. Всички бързаха, работѣха най-деятелно и преданно, неуморно, безспирно за бързото и успѣшно мобилизиране.

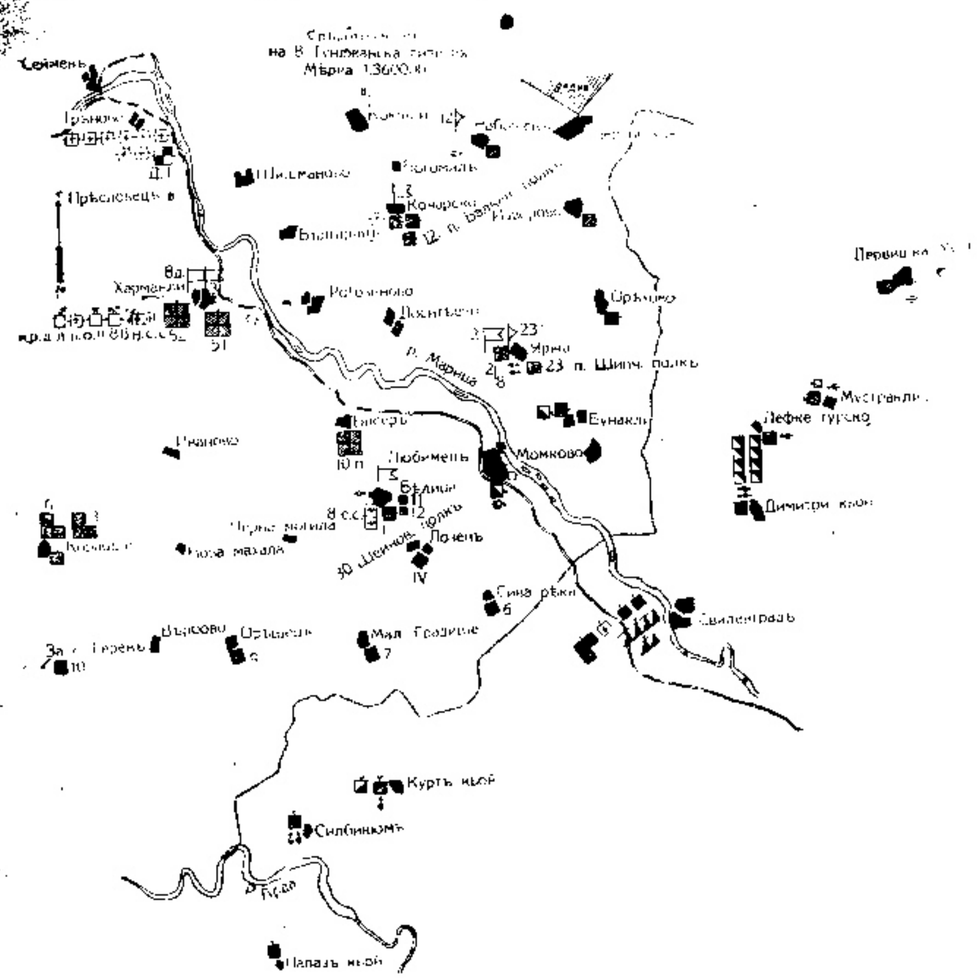
Сжюза съ сърбитѣ радваше; всѣки благославяше общността въ действията, като доказателство, че вече съгласие и разбиране настжпва между двата братски по кръвь, вѣра и сждба народи.

II.

Срѣдоточение.

Триверстова карта 1 : 126000

Извърши се съгласно даденитѣ отъ по-рано разпорежда**ния** — въ опредѣленото време, спокойно, правилно, по

обикновени пжтища. На 29-й септемврий цѣлата дивизия бѣше на своето мѣсто.

1-а бригада съ 8-й с. с. артилерийски полкъ (две отдѣления) на квартиробиваци: 10-й пех. Родопски полк — с. Биверъ. 30-й п. Шейновски полкъ съ 8 с. с. артилерийски полкъ — с. Бѣлица.

2-а бригада съ едно с. с. отдѣление на квартиробивакъ. 12-й п. Балкански полк съ една батарея — с. с. Коларско, Набоженъ, Изворово. 23-й пех. Шипченски полкъ съ две батареи — с. с. Орѣхово, Ерусалимово, Бунакли.

3-а бригада съ 8-й не с. с. артилерийски полкъ и 8-а пионерна дружина (безъ техническата рота) на квартири въ гр. Харманли.

Гвардейския дивизионъ (1½ ескадронъ), предаденъ къмъ дивизията — с. Любимецъ; ½ ескадронъ — къмъ 2-а бригада въ с. Бунакли.

Огнестрелния паркъ—Харманли; Дивизионния лазаретъ —Харманли. Болницитѣ: 1, 2, 3, 4, 5, 6 и полуподвижнитѣ 1 и 2 — югоизточно отъ с. Тръново.

Една пионерна рота извикана назадъ за укрепяване на Т. Сейменъ.

Щаба на дивизията — г. Харманли.

Квартирния районъ на дивизията се охраняваше:

На югъ отъ р. Марица - дѣсенъ авангардъ отъ 30-й пех. Шейновски полкъ охраняваше отъ село Козлуджа (изкл) до р. Марица.

На северъ отъ р. Марица — 23-й Шипченски полкъ съ авангардни дружини въ с. с. Брнакли и Орѣхово; а 12-й пех. Балкански полкъ съ авангардна дружина въ с. Бунарчево, като охраняваше въ лѣво до село Гюдюлери и влизаше въ свръзка съ 9-а пех. Плѣвенска дивизия.

Пионерната дружина построи мость срещу желѣзопжтната станция Харманли.

Преднитѣ постове бѣха на всѣкжде въ тѣсно съприкосновение съ вражескитѣ.

Сведенията за врага се събираха отъ пограничнитѣ части (роти), които бѣха се развърнали въ две погранични дружини, попълнени съ опълченци отъ най-близкитѣ села; българи отъ Турция прибѣгваха къмъ насъ и даваха сведения.

Никаква шпионска служба нѣмаше устроена отъ мирно време. Щаба на 2-а армия даде на щаба на дивизията 500 лева да устрои такава служба, когато дивизията бѣше вече срѣдоточена! 500 лева — за събирание сведения за врага!

Знаеше се, че на дѣсния брѣгъ на р. Марица, между гр Свиленградъ и с. Мезекъ турцитѣ имаха около 5 дружини съ около 3 батареи и 6—8 ескадрона. Състава на тѣзи части често се менеше — ту се увеличаваше, ту се намаляваше. Когато нашитѣ главни сили (1-а и 3-а армии) почнаха

да се срѣдоточаватъ къмъ Ямболъ, турцитѣ почнаха да се отслабватъ предъ фронта на дивизията.

Въ интендантско отношение срѣдоточението не бѣ грижливо подготвено. Надеждата, че реквизицията ще може да храни частитѣ, които се движатъ къмъ мѣстата на срѣдоточение и на мѣстото на последното, до като войсковитѣ интендантски органи се образуватъ и почнатъ работата, не се оправда.

Главното интендантство поиска да се изпратятъ дивизионнитѣ походни фурни въ с. Твърдица, за да пекатъ хлѣбъ на частитѣ, които идатъ отъ северна България презъ Твърдишкия проходъ. Началникътъ на дивизията не ги изпрати; донесе се, че ужъ сж заминали на мѣстото на срѣдоточението — инакъ дивизията се излагаше да изгуби фурнитѣ си. Трѣбваше още въ началото да се даде урокъ на Главното интендантство да не слага длъжноститѣ си на по-долнитѣ мѣста. Въ всѣки случай, възложи се на Областното интендантство да приготовлява хлѣбъ въ Чанакчийскитѣ бани.

Въ време на срѣдоточението Тиловото управление пъкъ на 2-а армия спрѣ Интендантската рота въ Т. Сейменъ за да открие хлѣбопечение! Вредно, произволно вмешателство — все тоя грѣшенъ навикъ да се прибѣгва до средствата на по-малкитѣ части.

Реквизиционнията хлѣбъ недобъръ — реквизираното брашно недоброкачествено: частитѣ отказваха да го получаватъ.

Краятъ на срѣдоточението на дивизията остана безъ достатъчно коли и реквизиционнитѣ комисии неможаха да докарватъ дърва за фурнитѣ. Частитѣ почнаха сами да събиратъ дърва, а това — възбуди горскитѣ власти; нуждата отъ дърва бѣ тъй остра, че никакви закони неможаха да спратъ частитѣ да не сѣкатъ и да оставатъ безъ хлѣбъ.

Храненето се улесни, когато се разреши да се вземе житото и брашното отъ моторната мелница въ Харманли — около единъ милионъ килограма, договорено отъ Военното министерство.

Интендантската рота пристигна едва на 30-й септември въ гр. Харманли; когато подвижнитѣ фурни откриха хлѣбопечението, тогава частитѣ почнаха редовно да си получаватъ хлѣба.

До началото на военнитѣ действия частитѣ усърдно водѣха занятия, а офицеритѣ освенъ това, изучаваха мѣстностьта. Главната грижа на старшитѣ началници бѣ, както всѣкога за съжаление въ нашата армия, съ домакинската

часть т. е. съ материалното стъкмяване на частитѣ си и съ тѣхното прехранване.

Всички съ нетърпение очаквахме обявяването на войната; и струваше ни се, че ние. . . . . все закъсняваме, така бѣхме нетърпеливи. Слухове, че е възможно войната да се избѣгне, измѫчваха — разпрата съ турцитѣ трѣбаше да се свърши и цѣлия български народъ, обединенъ, да зажи-вѣе свободно и независимо.

III.

Действията на дивизията.

Обявяване войната.

4 октомврий.

Началникътъ на дивизията заедно съ началникъ щаба на дивизията бѣше отишелъ въ Т. Сейменъ, въ щаба на 2-а армия, за лично разяснение на нѣкои въпроси. Настроението въ щаба бѣше добро; вѣрата, че войната ще бѫде обявена, пълна. Манифестътъ билъ вече отпечатанъ. Уговори се, щомъ се получи съобщението, че войната е обявена, веднага да се телеграфира въ щаба на дивизията само една дума: о б я в е н а, за да може щаба на дивизията навреме да заповѣда незабавната атака на Куртъ-кале, за да се изненадатъ турцитѣ. Навалицата въ Т. Сейменъ — селото, желѣзопѫтния мость, станцията — голѣма; непрекѫснато движение на войски и кола.

На изтокъ и до с. Тръново, въ лозята, военни инженери ржководѣха постройка на укрепления. Странно бѣше, че нито щаба на дивизията, нито даже щаба на 2-а армия знаеше вѫрху каква мисъль става укрепяването, защо и какви укрепления се строятъ — продължение на оная бърканица на нѣща, сложила се още отъ мирното време.

Въ участъка на дивизията всичко бѣ спокойно; занятията, устройството и подтѣганието на частитѣ продължаваше. Тоя день частитѣ бѣха въ полето на учение. 51 пех. полкъ, когато Началникътъ на дивизията на връщане влизаше въ Харманли, се връщаше отъ учение и съ музика на чело влизаше въ града. Офицери и войници бодро крачеха, а нѣкои роти громко пѣеха.

Свръзкитѣ се подържаха въ най-голѣма изправность — всѣка минута безупречно да работятъ, тъй като вѣроятно бѣше на следующия день да се почнатъ военнитѣ действия.

Къмъ 19 часа, два турски прожектора освѣтляваха границата, по двата брѣга на р. Марица.

Този день по разпореждание отъ щаба на Действующата армия, съседната 9-а пех. Плевенска дивизия трѣбаше да за-

еме ново разположение, а именно: една бригада въ с. с. Кавакли, и Ново-село, друга бригада — с. с. Гердели, Минечево, Шефкуларе и третя бригада — с. с. Главанъ, Софуларе и Карапилитъ.

Въ 21 часа се получи въ щаба на дивизията условената шифрована телеграма: „обявена".

Общо облекчение поселдва въ всички ни — толкова съ нетърпение чакахме обявяването на войната и тъй твърдо вѣрвахме въ успѣха на нашето оржжие. Всички взаимно се поздравлявахме и всички призовавахме Бога да благослови правото българско дѣло и да ни дарува победа.

Веднага бѣха предупредени по телефона командиритѣ на бригадитѣ и други старши началници за обявяването на войната. Тжй като заповедь отъ щаба на 2-а армия за действие трѣбаше скоро да последва, предупредиха се частитѣ да бждатъ готови за движение въ 6 часа на следующия день, 5-й октомврий.

Командиру 1-а бригада се заповѣда: Отреденитѣ отъ командира на 30 Шейновски полкъ дружина и половина за завладяването на Куртъ-кале, незабавно да почнатъ изпълнението на задачата си, но следъ като заематъ Куртъ-Кале да не отиватъ по-нататъкъ, защото не се знае още задачата на дивизията.

Командиру 2-а бригада се заповѣда: 12 пех. Балкански полкъ да тръгне въ 6 ч. на 5 й октомврий отъ село Коларско — за с. Орѣхово. Когато 12 п. Балкански полкъ пристигне въ последното село, дружината отъ 23-й Шипченски полкъ, която бѣше въ това село, да се присъедини къмъ полка си въ с. Ерусалимово. Заедно съ 12 п. Балкански полкъ да следва и отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ.

Уедини се телеграфната линия съ Цариградъ, но нареденото подслушване на турския телефонъ продължи.

Получи се телеграфно съобщение отъ Командующий Армията, че началото на военнитѣ дѣйствия се опредѣля 7 часа на 5-й октомври и друго съобщение, че този день 4-й октомврий, турското правителство е заповѣдало на своитѣ войски да преминатъ българската граница и да почнатъ военнитѣ действия, и се заповѣдваше да се обезпечи нашето настжпление на следующия день 5 й октомврий.

Предупредиха се веднага частитѣ, които обаче и безъ това бодърствуваха и особено следъ като се съобщи, че войната е вече обявена.

Завладяването на Куртъ-кале.

4 срещу 5 октомврий.

Още презъ време на срѣдоточението се реши, щото въ случай на война, гребеня на Родопитѣ (в. в. 329 285; Пиляфъ

тепе, Куртькьой-тепе (Куртъ-кале), Тасъ-тепе да се вземе незабавно, съ единъ бързъ ненадеенъ ударъ.

По тоя гребенъ минаваше Турско-Българската граница; на него бѣха разположени турскитѣ погранични постове, а на Куртъ-Кале застава. Турскитѣ постове и застави имаха телефонна връзка съ вжтрешностьта на Турция. Отъ тая часть на границата турцитѣ отлично виждаха цѣлото пространство до р. Марица и нататъкъ, на което бѣше срѣдоточена дивизията и на което щѣше да произлезе първото й движение за изпълнението на каквато и да бжде задача.

Подобна сгода за турцитѣ не можеше да се търпи и тя трѣбаше незабавно да имъ се отнеме — за да се прикриятъ отъ погледитѣ на турцитѣ нашитѣ движения и дѣйствия, които ще се развиятъ на северъ отъ Родопитѣ.

Завладяването на Родопския гребенъ бѣше възложено Командиру 30-й Шейновски полкъ, разположенъ най-близко до гребена; хората отъ тоя полкъ добре познаваха мѣстностьта; нѣкои отъ тѣхъ сж служили въ погранична стража на тоя участъкъ; мѣстното население служи сжщо въ тоя полкъ.

Командиръ на 2-а дружина, майоръ *Стефановъ Ив.*, назначенъ да завладѣе Куртъ-кале, заедно съ командиритѣ на роти капитанитѣ: *Георгиевъ*, *Моновъ* и поручикъ *Янковъ* преоблѣчени, снарядени и въоржжени по войнишки, като гранични войници, бѣха обиколили пограничната линия, основно проучиха мѣстностьта, разузнаха върховетѣ Кюляфъ тепе, Куртъ-кале, Чадъръ-тепе, Тасъ-тепе.

Произведоха се нѣколко нощни учения; приготвиха се водачи отъ селото Малко-Градище; пжтекитѣ разчистени; кучетата отъ постоветѣ прибрани; и редъ други мѣрки се взеха, за да се скрие движението въ случай на нощна атака.

Куртъ-кале е най-високия върхъ; господствува надъ всички околни висоти. Склоноветѣ му на северозападъ и югъ сж отвесни, почти недостжпни, стени; източния склонъ около 40° стръменъ, — скали и храсталакъ, на мѣста изгоренъ, за обстрелване. Около срѣдата склонътъ е опасанъ съ полуразрушена, останала отъ римско време стена. Самиятъ връхъ, нѣщо като гнѣздо — около 1200 кв. м., обграденъ отъ всички страни съ отвесни скали и стени. Възкачването къмъ върха е възможно само по единствената пжтека, — криволичи между скалитѣ и храсталацитѣ.

Отъ върха се наблюдава по всички посоки къмъ долинитѣ на р. р. Марица и Арда и Одринско. Презъ седловината минава единствения пжть отъ с. с. Сюлбюкюмъ и Хамзакъ за с. Мезекъ и гр. Свиленградъ; на седловината турския пость и заставата свързани съ телефонъ съ ротата си въ с. Куртькьой и съ Свиленградъ презъ с. Мезекъ.

На самия върхъ, залепена до самата скала, землянка — не се виждала отъ никаде; въ нея стоварени бойни и хранителни припаси. Друга землянка служила за жилище на 50 — 60 войници.

На изтокъ отъ Куртъ-кале се издига Чадъръ-тепе, а на с. и. отъ тѣзи два — върха Остритѣ камъни.

Всички върхове трѣбаше едновременно да се завладѣятъ.

Разузнаването даде: Единственятъ достжпенъ склонъ е източния и по него трѣба да се поведе нощната атака на Куртъ-кале; на тоя върхъ, по сведенията него день, е имало стотина турски войника; въ с Куртъ-кьой — 50 — 60 души; въ с. с. Хамзакъ и Сюлбюкюмъ — една рота; на върха Нишанъ агачъ 50 души.

За атаката на Куртъ-кале назначени:

2-а дружина — майоръ *Стефановъ Иванъ.*

Две роти (9 и 10) отъ 3-а дружина — майоръ *Топкаровъ.* Единъ картеченъ взводъ — поручикъ *Караиванов*ъ.

Всичко 6 роти и две картечници, подъ командата на командира на 2-а дружина — майоръ *Стефановъ.* Нарочно сж назначени значителни сили — да се преобезпечи първия успѣхъ; първото поражение на турцитѣ да бжде бжрзо и да произведе у врага необходимото, желанно за насъ, впечатление.

Дружиннитѣ командири бѣха дали отрано задачитѣ на всѣка рота и командиритѣ на ротитѣ бѣха изучили начина на действията си.

Щомъ командира на полка получилъ заповѣдьта да се завладѣе Куртъ-кале, незабавно разпоредилъ назначенитѣ части да потеглятъ за изпълнението на възложената задача.

5-а и 8-а роти отъ с. Лозенъ, а 6-а рота отъ с. Сиварѣка тръгнали за село Малко Градище, гдето е 7-а рота и въ което село 2-а дружина, а кто и 9 а и 10 роти отъ 3-а дружина и картечния взводъ, е трѣбало да се събератъ.

6-а, 9-а и 10-а роти се забавили, поради по голѣмото разстояние, което тѣ трѣбало да изминатъ. Понеже предстояло възкачвание по тѣсна планинска пжтека, за изтегляние на ротитѣ, по която ще е потрѣбно доста време, командиръть на 2-а дружина майоръ *Стефановъ* заповѣдалъ: Тритѣ роти (5 а, 7-а и 8-а) да тръгнатъ отъ с. Малко Градище за в. Пичка-бунаръ, безъ да чакатъ пристигането на другитѣ роти. Раницитѣ били оставени въ селото; само шинелитѣ, платницата и торбата съ хлѣба и патронитѣ взети.

Колоната тръгва въ 2 ч. 10 м. въ следующия редъ.

Водачи.

Доброволци войници отъ 7-а рота.

7-а рота — капитанъ *Георгиевъ.*

5-а рота — капитанъ *Моновъ.*

8-а рота — поручикъ *Янковъ.*

Пограничната команда — капитанъ *Мерджановъ*

Бойния обозъ —

Патрули отъ 8-а рота.

Майору *Топкарову* (командиръ на 3-а дружина), била оставена заповѣдь да тръгне за Пичка-бунаръ — Кюляфъ-тепе, щомъ останалитѣ 6-а, 9-а и 10-а роти и картечния взводъ се събератъ.

За да се познаватъ въ тъмнината, войницитѣ правъръзали на лѣвата си ржка бѣли кърпи; опредѣлили като тайни думи за сжщата цель Шуменъ и Шипка.

Ротитѣ тръгнали весели, доволни, че ще действуватъ — първото дѣло!

Атаката. 7-а рота, предшествувана отъ доброволцитѣ, въ 5 часа на 5-й окт. приближава се на около 200 — 300 крачки отъ турския постъ на седловината. Турскитѣ постови кучета почватъ да лаятъ. Доброволцитѣ се хвърлятъ бързо напредъ и заобикалятъ поста. Турскитѣ войници успѣватъ да станатъ, почватъ да излизатъ отъ вратата, да бѣгатъ къмъ с. Куртъ-кьой и да стрелятъ. Единъ отъ нашитѣ войници скжсалъ телефонната жица, но бива раненъ. Отъ върха Куртъ-кале се извиватъ нагоре две ракети-първата зелена, втората червена, следъ които турцитѣ откриватъ силенъ пушеченъ огънь.

7-а рота въ колона по единъ стига до седловината. 1-я взводъ се разгъва и тръгва напредъ съ бърза крачка да атакува. 2-я взводъ се разгъва въ отстжпъ на 1-я взводъ. 3-я и 4-я взводове въ отстжпъ на първитѣ два взвода. Ротата, лично водена отъ командира си капитанъ *Георгиевъ*, достигва до първата стена и почва да се прехвърля презъ нея. Турскитѣ ракети зачестили, за да освѣтляватъ мѣстността; врагътъ развилъ твърде силенъ огънь — продължавалъ до като самото кале пада въ наши ржце.

Капитанъ *Моновъ*, командиръ на 5-а рота, поради силния турски огънь срещу 7-мата рота, оставя единъ взводъ — подпоручикъ *Марчевъ*, за подръжка на последнята; съ тритѣ си взвода се насочва къмъ своята цель Чадъръ-тепе; но предъ видъ на това, че отъ Чадъръ-тепе нѣмало никакъвъ огънь, повръща всичкитѣ си взводове да подържи 7-мата рота.

Силниятъ огънь отъ Куртъ-кале привлича единъ взводъ отъ 8-а рота подъ командата на фелдфебеля *Андоновъ* Димитръ.

По тоя начинъ, ротитѣ, провирайки се между скалитѣ и храсталацитѣ, мълкомъ, безъ изстрелъ, доближаватъ се до последната стена на самия върхъ.

Почнало да се зазорява; предметитѣ да се очертаватъ. Преднитѣ войници откриватъ тогава огънь и съ викъ „ура" почватъ да се катерятъ по стенитѣ и камънитѣ и се нахвърлятъ на турцитѣ. Последнитѣ избѣгватъ презъ изсѣчената въ скалата просѣка, — изкусно маскирана, не била забелязана при личното по-рано разузнаване отъ офицеритѣ.

Въ 5 ч. 40 м. Куртъ-кале пада въ наши ржце. Командирътъ на 7-а рота привежда ротата си въ редъ и заема Куртъ-кале.

5-а рота се насочва на Чадъръ-тепе.

8-а рота следва задъ 5-тата и щомъ минава край северната страна на турския постъ на седловината, бързо се насочва и завладѣва гребеня Острите камъни.

Къмъ 6 часа следователно 5-а, 7-а и 8-а роти достигатъ и завладѣватъ назначенитѣ имъ цели.

Въ 5 часа 45 м. се чуватъ гърмежи, а малко следъ това „ура" отъ къмъ върха Нишанъ Агачъ — условния знакъ, че и тоя постъ е завладенъ отъ капитанъ *Мерджановъ* съ пограничната команда.

Още къмъ времето на атаката пристигатъ 6-а, 9-а и 10-а роти и картечния взводъ, заематъ в. Кюляфъ-тепе и следятъ за долината, отъ която можаха да дойдатъ подкрепления на турцитѣ, отъ къмъ с. с. Куртъ-кьой, Хамзачъ и Сюлбюкюмъ.

10-а рота и два взвода отъ 9-а рота заематъ Чадъръ-тепе, а 5-а рота се оттегля задъ височината.

6-а рота настжпва къмъ Тазъ-тепе, както и 8-а рота, следъ като завладѣва Острите камъни. 6-а рота изпраща единъ взводъ къмъ с. Карабаа, а 8-а рота единъ взводъ къмъ с. Мезекъ (Калето).

Ротитѣ, следъ като заематъ мѣстата си, почнали да се окопаватъ.

Турцитѣ, пръснати на малки отдѣления, залѣгатъ по южнитѣ склонове на върховетѣ Куртъ-кале, Чадъръ-тепе Тазъ-тепе и продължили да стрелятъ; били далечъ — на огъня имъ нашитѣ не отговарятъ.

Въ 9 часа предъ пладне билъ заетъ и в. Тазъ-тепе.

Складътъ съ бойнитѣ и хранителни припаси се подпалилъ още при атаката и заедно съ нѣколко турски войници изгорѣлъ.

ЗАГУБИ:

		Българи:	*турци:*
Офицери убити		—	1
Войници	убити	15	15
	ранени	24	20 (по сведение отъ селянитѣ)

Ротитѣ останали да нощуватъ:

7-а рота на Куртъ-кале, 5-а, 9-а и 10-а роти и Картечния взводъ — Чадъръ-тепе, 6-а и 8-а роти — Тазъ-тепе.

Свръзка между ротитѣ съ постове на 200 крачки единъ отъ други.

* * *

Получи се за обявяване войната следнята:

„Височайша заповѣдь
по
„Действующата Армия
№ 15
„5 октомврий 1912 г. г. Ст. Загора.

„Офицери подофицери и войници!

„Нечуванитѣ страдания на нашитѣ сънародници въ съсѣдната Отоманска империя, които отдавна терзаяха сърцата ни, предизвикваха справедливо негодуването на нашия народъ. Слѣдъ като се изчерпаха всичкитѣ мирни срѣдства, за да се подобри до колкото е възможно живота на тѣзи мжченици *), наши братя по кръвь и вѣра, ний — вѣрни изразители на народнитѣ тежнения, не можахме да останемъ безучастни къмъ воплитѣ имъ и подпомогнати отъ нашия възлюбленъ народъ, заповѣдахме на нашата храбра армия да премине границата и да встжпи въ борба съ вѣковния врагъ.

„Офицери, подофицери и войници!

„Нашето дѣло е свѣто и человеколюбиво. Въ тѣзи сждбоносни минути за нашето възлюблено отечество, Ние сме увѣрени, че всичкитѣ чинове отъ армията ще се проникнатъ отъ тежката задача и ще оправдаятъ надеждитѣ, които народа възлага на тѣхъ.

„Офицери, подофицери и войници!

„Напрѣдъ съ помощьта на кръста и оржжието! Нека Бога на правдата да подкрѣпи дѣсницата ни!

„На първообразното съ собствената ржка на Негово Величество написано

Фердинандъ"

Тоя день, когато частитѣ на дивизията минаваха границата, яви се въ щаба на дивизията подпоручика от 3 коненъ полкъ Бошнаковъ, пратенъ отъ к-ра на 2-а конна бри-

---

*) Сждба! Живота на тѣзи мжченици стана още по-тежъкъ въ новото робство подъ Сърбия и Гърция.

гада за свръзка съ дивизията. Отъ тоя день подпоручика заедно съ конницитѣ си остана въ щаба на дивизията и съ особено ревностната си и преданна служба му стана твърдѣ полезенъ.

Настжпване въ Турция.

Заемане на г. Свиленградъ.

5 октомврий.

Въ 3 ч. 40 м. въ щаба на дивизията се получи заповѣдьта № 4 по 2-а армия:

2 а армия, къмъ която се придаваше една бригада отъ 3 пех. Балканска дивизия, разположена въ с. с. Вакъвъ и Шахлий, трѣбаше да настжпи срещу Одринската крепость съ цель да образува обсервационенъ корпусъ около тази крепость; да обезсили влиянието на гарнизона ѝ и да обезпечи действията на главнитѣ сили на линията Одринъ — Лозенградъ.

Споредъ заповѣдьта по армията, дивизията, къмъ която се придаваше Л. Гв. на Н. В. коненъ полкъ (два еск.), трѣбаше „да настжли по-двата брѣга на Марица, като заеме Свиленградъ, с. с. Мезекъ, Карабаа по дѣсния брѣгъ на р. Марица и с. с. Лефке, Мустафа-паша по лѣвия брѣгъ. Захващането и запазването на моста при Мустафа-паша е крайно желателно".

Въ изпълнение на тая заповѣдь частитѣ отъ дивизията бѣха насочени на 5 октомврий:

1-а бригада — полковникъ *Марчинъ* — 8 дружини, 8 с. с. арт. п. — 2 отд., $1^1/_2$ еск., 1 п. р. — да тръгне 7 ч. по пжтя с. с. Бисеръ (Ярдтели) — Бѣлица — Лозенъ (Диникли) — Сива Рѣка. Разузнава между шосето на Родопитѣ и р. Марица.

3-а бригада съ 8 не с. с. полкъ—полковникъ *Пачевъ*—да тръгне въ 6 ч. по шосето до с. Бисеръ и отъ тамъ по пжтя на 1-а бригада.

2-а бригада — полковникъ *Кърджиевъ* — 8 др., 1 с. с. отдѣление, $^1/_2$ ескадронъ. Слѣдъ като се събере на линията с. с. Кирилово (Бунакли) — Овчарово (Саранли), да настжпи съ цель да заеме височината 113, съдействувайки за заемане Свиленградъ. Да заеме с. Лефке и се свърже съ 9 Плев. дивизия. Да обърне особено внимание на посоката с. с. Мустраклж — Юскюдаръ.

Частитѣ отъ 30 Шейн. полкъ, които атакуваха Курткьойския превалъ, да се движатъ по билото за с. Карабаа, охранявайки се отъ дѣсно.

Пограничнитѣ роти въ с. с. Инджели и Козлуджа влизатъ въ разпореждание командиру Конната бригада; другитѣ — въ частитѣ действующи въ тѣхния край.

Щаба дивизията — пжтя Харманли — Бѣлица.

Щабътъ на дивизията имаше желанието щото турцитѣ, за които имаше сведение, че сж на линията гр. Свиленградъ — с. Мезекъ, да приематъ боя, който ние да водимъ по начинъ, щото поражението на турцитѣ, като първо, да бжде възможно голѣмо. За такава цель дивизията, даже само съ двѣтѣ си бригади, имаше числено превъзходство.

Съдържанието на заповѣдьта незабавно се предаде по телефона, независимо отъ изпращането ѝ съ вестови. Заповѣдьта въ 1-а бригада, Л. Гв. К. п. и 2-а бригада се отнесе отъ офицера за поржчки въ Щаба на дивизията, капитанъ *Филиповъ*, който замина съ автомобилъ до р. Марица при с. Любимецъ, и отъ тамъ съ конь; при преминаването на рѣката потъналъ и едва не се удавилъ, но все пакъ заповѣдьта е предадена на време.

Частитѣ на опредѣленото време тръгнаха.

Щаба на дивизията се присъедини къмъ 1-а бригада. По пжтя бѣ настигната колоната на 3 бригада; войницитѣ, по лицата на които ясно се виждаше общата радость, съпроводиха началника на дивизията съ громко ура по продължение на цѣлата колона.

При селото Бисеръ, Щаба на дивизията седна на конетѣ си и продължи пжтя си за с. Бѣлица и Лозенъ. Отъ при последното село се видѣха колонитѣ на 1-а бригада.

Между с. с. Бѣлица и Лозенъ се получи донесението отъ командира на 1-а бригада, че Курткьой е взетъ и за числото на убититѣ и ранени наши войници.

И така: атака, убити, ранени — войната значи почваше.

На другия день, когато санитаритѣ сж пренасяли раненитѣ, последнитѣ били срещнати при с. Бѣлица отъ Главнокомандующия, Негово Величество Царя, който ги наградилъ съ войнишкия кръстъ за храбрость IV ст. Тунджанската дивизия има честьта да даде първитѣ жертви за победата въ освободителната война и да получи първитѣ награди.

1-а бригада, преди да мине границата, се развърна. Врагъ предъ бригадата нѣмаше, и по донесението на конницата, турскитѣ постове отстжпвали, — развръщанието на бригада не бѣ умѣстно; забави се движението. Къмъ 13 часа бригадата мина границата заедно съ щаба на дивизията — полковитѣ музики свирѣха, а войницитѣ въодушевени викаха *у-р р-а*.

Тъкмо отъ границата се забеляза всрѣдъ града Свиленградъ единъ черъ стълбъ отъ димъ, придруженъ съ гърмежъ. Турцитѣ се опитаха да хвърлятъ голѣмия каменен мостъ на р. Марица, — не успѣха. Л. Гв. к. п. своевременно влиза въ града и запазва моста, — само на срѣдата отъ едната страна паднали нѣколко камъка; разрушеното мѣсто не попречи на движението; бѣ скоро поправено.

Движението на дивизията не срещна никакво съпротивление, освенъ слабо такова при с. Мезекъ: 1-а рота отъ 30 п. Шейновски полкъ била насочена къмъ с. Мезекъ; нейнитѣ патрули били срещнати съ огънь отъ останалото отъ римско време кале, въ което имало 1—2 турски роти. Командирътъ на ротата, капитанъ *Добревъ*, развърналъ ротата си и настжлилъ, посрещнатъ съ огънь. Турцитѣ обаче недочакали ротата и отстжпили къмъ с. Карабаа. Ротата къмъ 15 ч. влиза въ селото.

Свиленградъ (М. Паша), и на двата брѣга, биде въ 16 ч. и 30 м. заетъ отъ Л. Гв. К. п., а съ града заедно и единствения до г. Одринъ мостъ на р. Марица. Турскитѣ войски, заедно съ турското население, отстжпиха къмъ Одринъ твърде бързо; турцитѣ успѣха да разрушатъ само нѣколко отъ фурнитѣ; оставиха 4000 печени, още топли, хлѣба и замѣсено тѣсто за другъ хлѣбъ; складове съ фуражъ; обозъ отъ 40 кола. Полкътъ, срѣдъ възторженитѣ викове на освободеното население, миналъ града и настжпилъ по шосето за Одринъ, по лѣвия брѣгъ на р. Марица.

2-я бригада се събрала на линията с. с. Кирилово и Орѣхово, настжпва въ 13 ч. 15 м. за Разв. Ишибегли - с. Бълг. Лефке. Въ 18 ч. 30 м. авангардътъ заелъ с. Бълг. Лефке, гдето и останалъ да нощува. 1-а дружина отъ 23 п. Шипченски полкъ, флангардъ на бригадата, заела височината 113 (карта 1 : 126000), гдето остава да нощува.

Бригадата остава на бивакъ на 3 клм. северозападно отъ с. Бълг. Лефке.

Врагътъ никжде не указалъ съпротивление; отстжпилъ къмъ с. Мустраклж.

Свръзка съ 9 п. Плѣвенска дивизия била открита въ лѣво — съ 33 пех. Свищовски полкъ отъ тая дивизия.

Както се вижда, още въ първия день 2-а бригада, вмѣсто да се стреми да се приближи въ дѣсно къмъ Свиленградъ (М. Паша), тя се отдѣли разходяще влѣво, безъ да открие и подържа свръзка съ дизизията си вдѣсно.

Дивизията (1-а и 3-а бригада) се спрѣ за нощуване:

1-а бригада: 30-й Шейн. полкъ, заедно съ 8 с. с. арт. полкъ, на 1 клм. ю. и. отъ с. Мезекъ, съ отбранителна застава по пжтя с. с. Мезекъ—Карабаа; открива свръзка съ частитѣ на Куртъ-кале.

10 п. Род. полк на 2 клм. ю. и. отъ с. Мезекъ съ авангардъ на бригадата, отъ две дружини и една батарея, напредъ.

Линия на охранение: желѣзопжтната линия — презъ малката източна часть лозя — пжтя с. с. Мезекъ, Карабаа.

3-а бригада — въ 20 ч. 10 м. остана на бивакъ заедно съ 8 не с. с. арт. полкъ.

52 п. полкъ и 8 не с. с. арт. п. при желѣзнопжтната станция Свиленградъ.

51 п. полкъ влезе въ града съ музиката си начело, 1-ва дружина мина на лѣвия брѣгъ на р. Марица, понеже отъ 2 бригада нѣмаше никакво донесение, и зае съ отдѣлни застави височинитѣ източно и до града. 1 а рота заела с. Димитрикьой. Следъ това Лейбъ Гв. коненъ полкъ се оттегли въ гр. Свиленградъ.

Щабътъ на дивизията — при турския пограничен постъ „Тритѣ Чуки".

Донесението до командующия 2-а армия за изпълненото отъ дивизията на 5 окт. се изпрати до ст. Любимецъ, отъ кждето се протелеграфира.

На желѣзнопжтната станция Свиленградъ началникъ щаба на дивизията, чрезъ оставения на станцията телефонъ, предизвика турски разговоръ, отъ който се узна, че турскитѣ части отстжпили източно отъ с. Черменъ къмъ с. Каджькьой и че турцитѣ знаятъ за пристигането на значителни наши сили въ Свиленградъ.

Този день нашитѣ разезди забелязали селски кола да се движатъ отъ чифл. Бургуджикъ за с. Еспетли, придружени съ жени, които обаче стреляли; оказало се, че тѣ сж турски войници — облѣкли върху войнишкитѣ си дрехи каджнски фереджета.

Настжпване къмъ Одринъ.

6 октомврий.

Въ 5 ч. отъ Л. Гв. К. п. се изпрати разездъ да се търси свръзка съ 2-а бригада.

Едва къмъ 10 ч. се получи първото донесение отъ командира на 2-а бригадата отъ с. Лефке: за местонощуването на бригадата и че на 6-и октомврий, бригадата ще продължи движението си по посока на с. Мустраклж, въ която посока вечерьта на 5-и октомврий врагътъ отстжпилъ.

Понеже настжпването въ тая посока на 2-а бригада щеше да я отстрани въ една още по-разходяща посока и ще изведе бригадата на фронта на движението на 9 пех. Плевенска дивизия, незабавно се изпрати заповѣдь: бригадата, гдето се намери, да се спре и да чака заповѣдь.

Сутриньта командиръть на Лб. Гв. коненъ полкъ, майоръ *Даскаловъ*, получи лично заповѣдь да разузнава между р. Марица и с. с. Карабаа — Бешъ-тепе до линията Каджкьой, Булдуркьой, Бешъ-тепе, като съ отдѣлни разезди освѣтлява пжтищата отъ тия села къмъ р. Арда, както и пжтищата отъ с. с. Карабаа — Бешъ-тепе, къмъ с. с. Айляджикъ и Гюлджйокъ.

Снощи, 5 окт., конната бригада е била въ с. Урумкьой, отъ кждето днесъ ще продължи пжтя си за с. с. Сюлбюкюмъ — Курткьой.

Лб. Гв. коненъ полкъ веднага замина.

На командиритѣ на 1 и 3 бригада се заповѣда да бждатъ готови за движение. Чака се заповѣдь по армията.

За действията на 6 октомврий се получи заповѣдьта по 2 армия № 5 едва въ 10 ч. 15 минути. Споредъ заповѣдьта, дивизията днесъ, 6 октомврий, трѣбва да заеме и се утвърди на линията Кадж-кьой, Бешъ-тепе на дѣсния брѣгъ на р. Марица и на линията Кайкъ-кьой, чиф. Акча Ибрахимъ — на лѣвия брѣгъ; частитѣ, действующи на лѣвия брѣгъ, преди да настжпятъ за завладѣване на гореупоменатитѣ мѣста, трѣбва да влѣзатъ въ непосредственна свръзка съ бригадата от 9-а Плев. дивизия, действующа по посока Лефке — Мустраклж.

9-а Плѣв. дивизия, настжпвайки съ бригадата на полковникъ *Поповъ*, ще заеме височитѣ между с. с. Лефке и Мустраклж и ще влезе въ свръзка въ дѣсно съ частитѣ отъ 8-а Тунд. дивизия.

Конната бригада, продължавайки разузнаването къмъ с. Силбикюмъ, ще се стреми да поддържа свръзка съ 8-а дивизвя по посока къмъ Карабаа и Бешъ-тепе.

Въ изпълнение на заповѣдьта по армията, дивизията настжпи да заеме линията на с. с. Бешъ-тепе—Каджкой на дѣсния брѣгъ и линията чифликъ Акча Ибрахимъ—Каикьой на лѣвия брѣгъ на Марица.

Частитѣ сж насочени:

Гвардейския коненъ полкъ—да разузнава между Марица и с. с. Карабаа, Бешъ-тепе, Каджкьой.

1-а бригада съ 8-й с. с. артилерийски полкъ (2 от.) — по пжтя с. Черменъ и по пжтя излизащъ на югъ отъ селото за чиф. Боргуджикъ. Цель — заемане височинитѣ между с. Карагачъ и чиф. Боргуджикъ.

Частитѣ на Шейновския полкъ, действующи въ Родопитѣ — презъ с. Карабаа за Бешъ-тепе.

3-а бригада — съ 8-й не с. с. артилерийски полкъ и телеграфната полурота — по пжтя за с. Черменъ; ще се спре на западъ и до селото прикрито, оставяйки временно на западъ отъ Свиленградъ, на Черменския пжть 51-й п. полкъ съ една батарея, отъ който едната дружина остава въ Свиленградъ да разузнава по височинитѣ надъ града на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

2-а бригада да заеме с. Карахаджръ, изваждайки авангарда си на височината на изтокъ отъ това село. Ще настжпи обаче следъ като влѣзе въ непосредственна свръзка съ дѣсната бригада на 9-а дивизия, която днесъ ще действува по посока Лефке - Мустраклж.

Щаба дивизията — съ 3-а бригада.

Заповѣдьта по дивизията бѣ отнесена командиру 2-а бригада отъ офицера за поржчки отъ щаба на дивизията, причисленъ къмъ Генералния щабъ капитанъ *Филиповъ* съ поржчение да обясни съдържанието ѝ подробно и, главно, да разясни какъ бригадата трѣба да действува въ свръзка съ дивизията, която настжпва по двата брѣга на р. Марица.

Частитѣ тръгнаха късно — *1-а бригада* едва къмъ 13 ч. 15 м.. 1-а рота отъ 10 Родопски полкъ, като разузнавателенъ отрядъ тръгна въ 13 ч. въ посока на чифл. Боргуджикъ съ цель „да разузнае за противника по височината между с. Карачъ и Чифлика". Авангардътъ на бригадата, полковникъ *Гопузовъ* — Кр. на 10. п. Род. п. (2 дружини от 10 п. Род. п., 2 бат. отъ 8 с. с. Арт. п. и 1 Пион. рота), тръгна въ 13 ч. 30 м. по пжтя с. с. Мезекъ—Карабаа—чифл. Боргуджикъ.

3-а бригада: 52 пех. полкъ съ 8 не с. с. арт. п. (безъ една батарея) настжпи по пжтя станция Свиленградъ за с. Черменъ. 51 пех. полкъ съ една батарея отъ 8 не с. с. арт. полкъ остана временно при Свиленградъ на Черменския пжть, като едната, 1-та дружина, остана въ Свиленградъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, на мѣстото, което бѣше заела вечерьта на 5-й октомври.

Сутриньта пристигна единъ нашъ паравозъ отъ ст. Любимецъ на ст. Свиленградъ за разузнаване на пжтя. Паравозътъ бѣше окиченъ съ знамена, а на скарата отпрѣдъ турнатъ манифеста на Царя къмъ Народа за обявяването на войната. Тукъ ние прочетохме манифеста, който дълбоко трогна всички ни.

Сутриньта началникътъ на дивизията съ часть отъ офицеритѣ отъ щаба на дивизията влезе въ града, тържественно посрещнатъ отъ цѣлото население, начело съ духовенството, облѣчено въ черковнитѣ си одежди и съ хоругвитѣ. Началнику дивизията бѣ поднесено по българския обичай хлѣбъ и соль. Единъ отъ гражданитѣ държа прочувствена речь, съпроводена съ громко „ура" отъ населението. Духовенството приветствува генерала и следъ това всички се отправиха въ

черква, гдето се отслужи молебенъ за здравето и дългоденствието на Царя на българитѣ и да дарува Богъ победа на българското воинство.

Следъ молебена генералътъ дойде на желѣзопжтната станция и Щаба на дивизията замина по пжтя за с. Черменъ.

По пжтя Щаба на дивизията се отби презъ полето къмъ с. Карабаа, на 2 клм. ю и. отъ което село къмъ 17 ч. вече бѣше дошелъ 30 п. Шейноски полкъ и заедно съ 8 с. с. арт. п. се разполагаше на бивакъ. При селото бѣха слѣзли и ротитѣ, които атакуваха на 4 срещу 5 октомврий Куртъ-кале.

10 пех. Родопски полкъ заедно съ едно с. с. отдѣление (две батареи) се разположи на бивакъ на 2 клм. ю. з. отъ с. Караачъ.

Линия на охранение, указана отъ щаба на дизизията: Разв. Пехливанъ Чаиръ — с. Караачъ — р. Марица. Свръзка съ конната бригада на югъ открита при с. Карабаа, при което село се явиха разездитѣ на тая бригада, 52 пех. полкъ заедно съ 8 не с. с. арт. п. въ с. Черменъ 51 пех. п. заедно съ една не с. с. батарея въ Свиленградъ.

2-а бригада настжпи по пжтя с. с. Каикъ-кьой, — Карахадъръ.

Въ 16 ч. 45 м. бригадата, следвайки подиръ вражески части, които бързо отстжпвали, пристига при с. Карахадъръ и се разполага на бивакъ. Охранението — р. Марица — в. 72 — воденицата ю. и. от с. Каикъ-кьой.

Щаба на дивизията късно вечерьта влезе въ с. Черменъ, гдето Л. Гв. коненъ полкъ сжщо бѣше се прибралъ за нощуване.

Презъ всичкото време на настжплението, Л. Гв. коненъ полкъ подържа съприкосновението съ врага, което пъкъ се подържаше презъ нощьта отъ 1-а бригада. Презъ време на движението се получиха редъ донесения отъ офицеритѣ, началници на самостоятелни разезди, отъ Л. Гв. коненъ полкъ, отъ които донесения щаба на дивизията бѣше много добре освѣтленъ за врага, а именно:

Вражески слаби части отстжпватъ къмъ с с. Караачъ и Каджкьой; отъ последнето село разездитѣ обстреляни; въ селото забелязана картечница. По височинитѣ между с. с. Булдуркьой и Каджкьой забелязвани вериги, а по показания на мѣстни жители имало и артилерия; отдѣлние турски конници, отъ височинитѣ надъ с. Булдуркьой, наблюдавали.

По посока на чифл. Боргуджикъ, с. с. Еспетли и Бешъ-тепе, както и р. Арда нѣма врагъ. Сжщо и въ посока на с. Гьолджикь; само единъ турски разездъ отъ 7 — 8 души се явилъ сутриньта къмъ Разв. Ч. Усканли.

Ясно бѣше, че врагътъ се прибира въ крепостьта и че навѣрно на височитѣ около с. с. Каджкьой — Булдуркьой ще иска да укаже съпротивление.

Командиру 51 пех. полкъ се заповѣда да тръгне на следующия день, 7 Октомврий, въ 7 ч., за да се присъедини къмъ бригадата си въ с. Черменъ, като остави въ Свиленградъ два взвода за караулъ, за запазване на заловенитѣ въ тоя градъ хранителни и фуражни припаси.

Вечерта се получи заповѣдь отъ щаба на 2-а армия: 9 дивизия ще настжпи и заеме днесъ Юскюдаръ. 2-а бригада отъ 8-а дивизия да й освободи фронта и заеме положение, споредъ заповѣдьта по армията и разпорежданията отъ началника на дивизията.

На основание тая заповѣдь, 2-а бригада се притегли да настжпи на другия день, 7-и октомврий по пжтя с. с. Карахадъръ-Дуванджа, да заеме последнето село и се укрепи по височината източно отъ това село.

Бой при с. с. Булдуркьой и Каджкьой. Завладяване височинитѣ надъ тия села.

7 октомврий.

Презъ цѣлата нощь валя дъждъ, който силно разкаля и безъ това малкото и лоши пжтища. Дъждътъ отъ време на време продължава и цѣлия тоя день.

Сутриньта на 7-и, 3 часа 25 м. се получи следната заповѣдь отъ командующия 2-а армия:

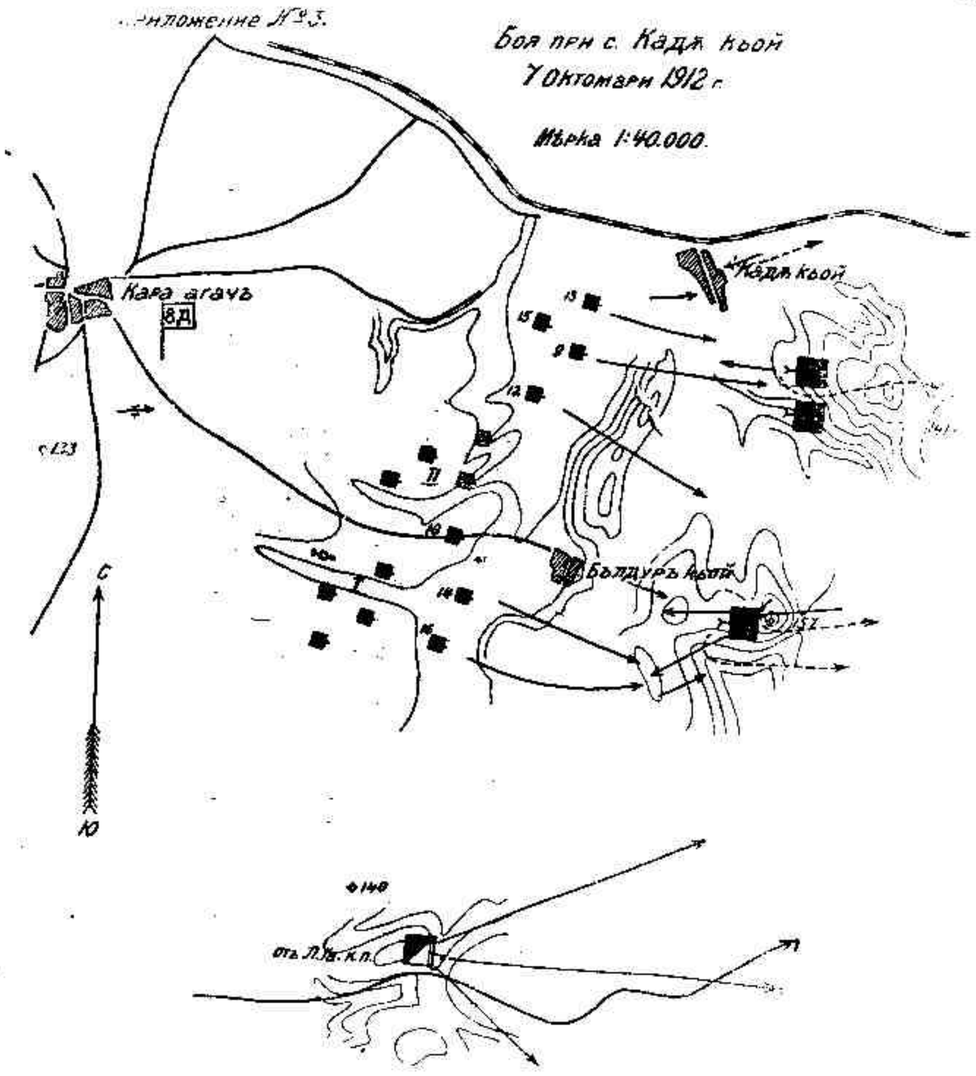
„Вчера, 6 того сл. пл., частитѣ отъ 9-а дивизия, следъ нѣколко часовъ бой при Сичелъ (лѣвия флангъ), сж заели линията с. Юскюдаръ, с. Михаличъ, с. Хаскьой, с. Сичелъ. Днесъ, 7 того, армията ще продължи приближаването си къмъ Одринъ съ цель да окржжи северозападния участъкъ на крепостьта между р. р. Тунджа и Арда. Осма дивизия да заеме и се укрепи твърдо на участъка въ дѣсно отъ 9-а дивизия, отъ с. Ахъркьой по ската, който се спуща на изтокъ отъ линията с. с. Ахъркьой, Кемалъ до лѣвия брѣгъ на р. Марица и участъка между р. р. Марица и Арда на линията с. Юрушъ, Разв. Коюнли, с. Еспетли. Линията на окржжаването трѣбва да бжде вънъ отъ огъня на крепостната артилерия на противника. Заповѣдь ще последва. 6.“

Следъ нѣколко минути обаче последва отмѣнението на заповѣдьта. Щаба на действующата армия изисквалъ частитѣ да останатъ на заетитѣ вече мѣста, гдето да се утвърдятъ.

Командиръ̀тъ на Конната бригада извести, че, по заповѣдь, остава въ с. Курткьой и ще предприеме разузнавание въ долината на р. Арда.

Нашитѣ разезди предъ фронта на 2-а бригада сж имали късно вечерта на 6 и окт. слаба престрелка; вражески слаби отдѣления сж се оттеглили къмъ с. Кемалъ.

Още сутриньта рано даде се заповѣдь командиру Лейбъ Гвардейския Коненъ полкъ да се продължи разузнаването въ сжщитѣ посоки, въ които се разузнаваше на 6 октомврий, като полка настжпи къмъ с. Еспетли, да заеме това село и

да остане тамъ да нощува. За подържка на полка и за да може нощемъ да почива, заповѣда се командиру 1-а бригада да изпрати въ с. Еспетли една рота въ разпорѣждание командиру Л. Гв. Коненъ полкъ.

Разездитѣ на полка тръгнаха въ 8 ч., а полка въ 10 ч.

Сутриньта се получи донесение: по разказитѣ на мѣстнитѣ жители, турцитѣ, които на 6 срещу 7 октомврий напуснали с. с. Каджъкьой и Булдуркьоій, рано сутриньта на 7-и се върнали и отново заели височинитѣ между тия две села и този пжть съ по значителни сили.

Повидимому изглеждаше, че турцитѣ не оценяватъ тактическото значение на височинитѣ надъ с. с. Каджъкьой и Булдуркьой и затова се колебаятъ — да ги държатъ или не. Височинитѣ представляватъ отъ себе си прекрасна позиция съ фронтъ на северозападъ; затварятъ посоката, въ която дивизията се движеше. Турцитѣ, здраво заели тѣзи височини, би имали възможность да наблюдаватъ нашитѣ маневрирания между Родопитѣ и р. Марица. Въ сжщото време, тѣ по-лесно би препятствували и на нашето настжпление по лѣвия брѣгъ на р. Марица срещу крепостьта, като действуватъ въ флангъ на нашитѣ войски на тоя брѣгъ.

За заемание на западния секторъ, между р. р. Арда и Марица, въ такъвъ случай, дивизията трѣбаше най-фронтално да атакува турската силна позиция или да я обхожда от югъ, за което обаче трѣбаше дивизията да се движи по пресечена мѣстность и да даде гърба си къмъ Родопитѣ и захвърли съобщенията си въ долината на р. Марица.

Реши се: щаба на дивизията да произведе незабавно разузнавание на височинитѣ и, ако има възможность, веднага още сега, да ги заемемъ и се укрепимъ на тѣхъ.

За тая цель, дадоха се указания командиру 10 пех. Родопски по телефона, а въ 10 ч. 20 м., му се предаде заповѣдьта: „да произведе разузнавание на височинитѣ надъ с. с. Булдуркьой — Каджъкьой съ една дружина, като насочи една рота на височината надъ с. Каджъкьой и вис. 141, една рота право срещу фронта на височинитѣ между с. с. Каджъкьой Булдуркьой и две роти по посока на височината надъ с. Булдуркьой — вис. 157, които роти да се стремятъ съ обхождание да се качатъ на височинитѣ. — Една отъ авангарднитѣ батареи да бжде готова да подържа полка, който, ако стане нужно, да бжде готовъ да заеме височинитѣ, ако отъ разузнаването се окаже, че силитѣ на полка ще бждатъ достатъчни за тая цель. На полка се посочваха височинитѣ 141 и 157 за заемание, безъ да се увлича въ голѣмъ бой. Полкътъ да бжде готовъ, но за тръгване да чака заповѣдь."

За произвеждание разузнаването командира на 10 пех. Родопски полкъ назначилъ три роти:

9-а рота — капитанъ *Мавровъ* — по посока на с. Каджъкьой и вис. 141.

10-а рота — поручикъ *Николовъ* — по посока на с. Булдуркьой и вис. 157.

12-а рота — капитанъ *Атанасовъ* — срещу височината между дветѣ села и вис. 157.

Около 11 ч. 30 м. ротитѣ настжпиха отъ позицията, на която бѣха като охранителни части. На мѣстото на ротитѣ,

за охрана на позицията и за подържание на изпратенитѣ за разузнаване роти назначени: 13-а рота — капитанъ *Димитровъ* Ат., 16-а рота — подпоручикъ *Василевъ* Вл., 14-а рота — капитанъ *Стефановъ* и 15 рота — подпоручикъ *Трендафиловъ* В. (4-а дружина).

Разузнавателнитѣ роти настжпиха; на около 1200—1500 кр. отъ турскитѣ позиции бѣха посрещнати съ пушеченъ и картеченъ огънь. Ротитѣ продължиха настжплението безспирно, вражеския огънь бѣше съвсемъ безвреденъ.

Началникътъ на дивизията, заедно съ щаба си, бѣше на височината до и на изтокъ отъ с. Карагачъ, гдето бѣше и готовата авангардна батарея и отъ гдето наблюдаваше боя. Началникътъ дивизията изслуша доклада на командира на полка и заповѣда целия полкъ да настжпи и атакува врага, като насочи удара си въ обходъ на лѣвия вражески флангъ, отъ къмъ с. Булдуркьой.

Командирътъ на полка, полковникъ *Топузовъ*, разпореди:

— 4-а дружина, майоръ *Василевъ* да настжпи съ две роти по посока на височината южно отъ с. Булдуркьой и обходи врага. Другитѣ две роти да настжпятъ по посока на с. Каджкьой да подържатъ 9-а рота.

1 а и 2-а дружини и картечната роти да се дигнатъ отъ бивака си и да тръгнатъ задъ ротитѣ, които действуватъ въ посока на с. Булдуркьой, като полкова подръжка.

Командирътъ на 4-а дружина, майоръ *Василевъ*, изпраща 13-а, капитанъ *Димитровъ* и 15-а, подпоручикъ *Трендафиловъ*, роти по посока на с. Каджкьой, а самъ съ 14-а, капитанъ *Стефановъ*, и 16-а, подпоручикъ *Василевъ*, роти настжпи къмъ височината южно отъ с. Булдуркьой.

Малко следъ това, когато 2-та дружина се развжрна, бива насочена по височинитѣ северно отъ с. Булдуркьой, а 1-а дружина насочена по посока височината южно отъ сжщото село.

Полкътъ настжпи въ голѣмъ редъ и стройность — като на учение. Врагътъ усилваше все повече огъня си, но може би до нѣкаде поради мъгливото време, огъня бѣше недействителенъ и полка нѣмаше причини да се спира и да открива огънь.

Когато разузнавателнитѣ роти достигатъ първия редъ височини, забелязали, че турцитѣ настжпватъ съ две дружини и една картечница, да подържатъ слабитѣ си части при с. Каджкьой, а съ една дружина къмъ с. Булдуркьой. Тогава 9-а рота, капитанъ *Мавровъ*, подържана отъ 13-а, капитанъ *Димитровъ* и 15 а, подпоручикъ *Трендафиловъ*, роти се хвърлятъ всички напредъ срещу турцитѣ, което накарало врага да отстжпи въ безредъ, силно обстрелянъ отъ другитѣ роти отъ фланга.

10-а рота минава презъ с. Булдуркьой; командирътъ на ротата поручикъ *Николовъ* оценява несбходимостьта бързо да заеме височитѣ надъ селото, излиза бързо напредъ съ една взводъ. И действително, едва съ взвода се качва на височината, когато съзира турцитѣ съ значителни сили на около 50—60 кр. да идатъ къмъ сжщата височина. Поручикъ *Николовъ* се спира и открива бързъ огънь. Турцитѣ изненадани се спиратъ и сжщо откриватъ огънь, а следъ малко дигатъ бѣлъ флагъ и изказватъ желание да влѣзатъ въ преговори. Другитѣ взводове бързо се приближаватъ. Командирътъ на 12 рота капатанъ *Атанасовъ* сжщо съ часть отъ ротата си се приближава. Турцитѣ, възползувани отъ прекратяването на огъня и подъ предлогъ че водятъ преговори, почватъ по тънкитѣ да обхождатъ дѣсния флангъ на 9-а рота, което накарва командиритѣ на 9 а и 12-а роти съ колкото хора иматъ подъ ржка да почнатъ боя, като откриватъ огънь, а отдѣление войници се насочва къмъ турцитѣ, които се стремятъ да обходятъ 9-а рота. Турцитѣ сж принудени да се спратъ.

Когато командира на 4-а дружина майоръ *Василевъ* се качва съ дветѣ си роти — 14-а, капитанъ *Стефановъ*, и 16-а, подпоручикъ *Василевъ*, на височинитѣ източно отъ с. Булдуркьой и бързо настжпилъ въ североизточна посока въ флангъ на турцитѣ, последнитѣ незабавно повърнали назадъ и сжщо въ безредъ отстжпили.

Турцитѣ, преследвани съ огънь, остжпватъ къмъ р. Марица, по долината на която по после отстжпили къмъ Одринъ. Боя къмъ 17 ч. 30 м. се прекрати. Съприкосновението съ турцитѣ се изгубва.

Батареята поиска да открие огънь, но отъ Щаба на дивизията не ѝ се позволи; поради мъгливото време лесно можеше да стреля по погрѣшка и въ нашитѣ; а сжщо и да не се изказва безполезно наличностьта на артилерия въ насъ, обстоятелство, което може да заблуди врага да опредѣли навѣрно нашитѣ сили*), които настжпватъ въ тая посока.

10 пех. Родопски полкъ, цѣлия, се възкачи на височинитѣ източно отъ с. с. Булдуркьой. Височината 141 се заела отъ 1-а рота, а останалитѣ три роти отъ 1-а дружина здъ 1-а рота; 14 и 16 роти от 4-а дружина и 5-а и 6-а роти отъ 2-а дружина заели позиция на височата 157.

ЗАГУБИ:

	убити	*ранени*
9 рота	—	1
10 рота	—	1
12 рота	1	2

*) Това обстоятелство, както ще се види по-после, е имало влияние въ опредѣлявание отъ страна на турцитѣ силитѣ си, съ които тѣ ни атакуваха следъ два дни, на 9 октомврий.

13 рота	—	3
14 рота	—	3
16 рота	—	1

Всичко убити 1 и ранени 11.

На бойното поле се намѣриха около 60 убити турци, между които 1 офицеръ; полето усѣяно съ торби и шинели. Пленени 16. Взети 2 коня, 3 мулета, 6 сандъка патрони, 1 картечница, 20 пушки.

Командирътъ на полка посочи особено добрата разпоредителность на командира на 4 дружина майоръ *Василевъ*.

Къмъ 16 ч. Л. Гв. Коненъ полкъ е ималъ престрелка въ продължение на около половина часъ съ вражески пехотни части по височитѣ с. и. отъ с. Еспетли. Полкътъ въ 19 ч. заелъ с. Еспетли, но ротата, която трѣбало да лойде въ селото за подържка на полка, не пристигнала и последния нощувалъ въ пълна бойна готовность.

Още когато 10 пех. Родопски полкъ настжпваше срещу височинитѣ с. с. Каджкьой — Булдуркьой изпрати се заповѣдь командиру 3-а бригада:

— 52 пех. полкъ да тръгне отъ с. Черменъ и се премѣсти въ с. Караагачъ. Къмъ 52 п. полкъ се предава едно отдѣление отъ 8 с с. арт. полкъ, което бѣше по-рано при 10 Родопски полкъ.

— 51 пех. полкъ, който е на пжть отъ Свиленградъ за Черменъ, да остане въ това последне село заедно съ 8 не с. с. полкъ.

С тъ донесението на командира на 1-а бригада се виждаше, че той насочва 30 пех. Шейновски съ едно с. с. отдѣление за с. Бешъ-тепе, заедно съ [illegible]ja на бригадата, т. е. тоя полкъ отива въ разходяща посока въ дѣсно. По тая причина командиру 1-а бригада се изпрати следующата заповѣдь:

„По заповѣдь 2-а Армия (нашата) образува обсервационенъ корпусъ, следоват[illegible]но, Вие ще трѣба да се държите по-сгжстено къмъ р. Марица, отъ колкото да се разпростирате въ дѣсно, тъй като се предполага, че ние ще се държимъ на линията с. с. Еспетли — Юрушъ".

„Оставете една дружина въ с. Бешъ-тепе съ 2 картечници, за да освѣтлява и пази всички пжтища отъ р. Арда за участъка между Родопитѣ и р. Марица. А 30 пех. Шейновски полкъ, безъ тая дружина, да се спустне къмъ чифл. Боргуджикъ и да заеме височинитѣ източно отъ тоя чифликъ. 10 п. Родопски полкъ да заеме с. с. Булдуркьой, Каджкьой и височинитѣ югозападно отъ тия села: вис. (6 и височината въ лозята източно отъ с. Булдуркьой.

„И така, бригадата Ви да заеме височитѣ на югъ отъ р. Марица до пжтя отъ чифл. Булдуркьой за с. Еспетли, като си охранява фланга съ дружината въ с. Бешъ-тепе. На конницата е дадено да разузнава долината на р. Арда (Л. Гв. Коненъ полкъ), като се опира въ с. Еспетли, за което назначете въ това село за подържка на конницата една рота.

„Нач. Щаба на дивизията Подполковникъ Руссевъ":

По-късно се получи донесение, че 30 п. Шейновски полкъ заелъ височинитѣ с. и с. и. отъ с. Бешъ-тепе, а една дружина на квартира въ Разв. Пехливанъ Чаиръ. Свързката съ конната бригада въ дѣсно се подържа.

2-а бригада въ 18 ч. заема с. Дуванджа на лѣвия брѣгъ на р. Марица и веднага почва да се укрепява по височината източно отъ това село; подържа свързката съ 9 пех. Плевенска дивизия въ лѣво, която заела Юскюдаръ.

Щабътъ на дивизията се върна въ с. Черменъ, отъ кждето се изпрати донесение до командующия 2-а Армия за извършеното тоя день. По пжтя бѣ срещнатъ 52 пех. полкъ, който съ голѣмъ трудъ вървеше по дълбоката калъ за с. Караагачъ. Обозътъ още по-трудно се влачеше.

Тоя день 30 пех. Шейновски полкъ тръгна отъ бивака си при с. Карабаа за с. Бешъ-тепе въ 10 ч. съ авангардъ една (4-а) дружина. Разстоянинто е 8 клм., но пжтя извънредно труден за вървение, поради голѣмата калъ и голѣмитѣ стърмнини. Хората трѣбвало постоянно да тикатъ орждията и колата; колоната е извървяла за единъ часъ едва единъ километръ.

Дъждътъ съ малки прекжсвания валя цѣлия день. Едва въ 17 ч. 30 м. колоната стига въ с. Бешъ-тепе; хората, уморени и измокрени, се разположили на квартири, а въ 20 ч. 30 м. получили топла храна.

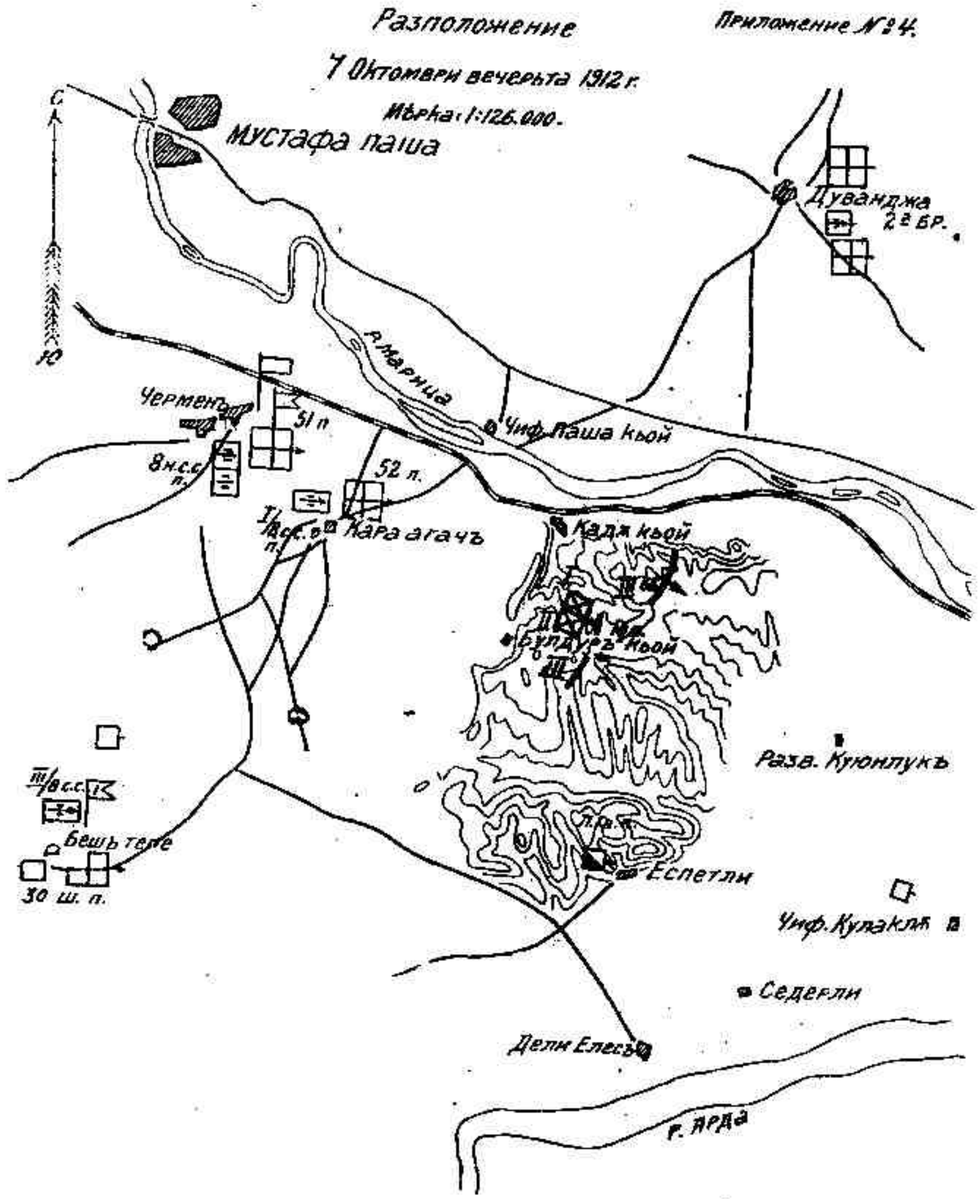
Приближаването на 51 и 52 пехотни полкове въ с. с. Черменъ и Карагачъ, както и 30 пех. Шейновски полкъ на височинитѣ източно отъ чифл. Боргуджикъ имаше за цель да се обезпечатъ окончателно за насъ заетитѣ височини източно отъ с. с. Булдуркьой и Каджкьой, тъй като естествено бѣше да се предполага, че турцитѣ не ще се забавятъ да се опитатъ отново, тоя пжть по-здраво, да ги заематъ.

Затвърдяване на завладенитѣ височини. Преминаване на 2-а бригада отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на р. Марица.

8 Октомврий.

На 7 октомврий къмъ 6 ч. се получи следующата заповѣдь отъ командующия 2 армия:

Карта триверстова.

— „Утре 8 того армията ще заеме линията на окржжаването по северния и северозападния фронтове на Одринъ.

Девета дивизия ще заеме участъка между р. р. Тунджа и Марица, по линията отъ височитѣ южно отъ с. Фикелъ, Разв. Карабулу, с. Кемалъ до лѣвия брѣгъ на р. Марица. Осма дивизия ще заеме западния участъкъ между р. р. Марица и Арда, на линията с. Юрушъ, Разв. Коюнли, с. Еспетли. Бригадата на полковникъ *Кърджиевъ**) да премине утре, 8 того, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, следъ като 9 дивизия заеме линията. Участъкътъ ще заемете съ двѣтѣ бригади, а едната да остане за маневриране. Времето днесъ да се използува за рекогнисциране. Да се обърне особено внимание на бродоветѣ на р. Арда. Линията на окржжаването трѣба да бжде вънъ отъ огъня на неприятелската крепостна артилерия 547.

„Командующъ 2 Армия,
Генералъ лейтенантъ Ивановъ".

Съ една друга телеграма щаба на 2 армия съобщаваме, че по събранитѣ сведения цѣлия градъ Одринъ билъ окржженъ съ ограда отъ бодливъ телъ, а къмъ с. Марашъ се трупали значителни турски сили.

Началникътъ на дивизията издаде на 7 октомврий, 23 ч. и 55 м., заповѣдь по дивизията, споредъ която заповѣдь:

Лейбъ Гв. п., 1½ ескадр., остава въ с. Еспетли, за да разузнава долината на р. Арда отъ Дели Елесъ къмъ чифл. Колаклж.

Дѣсна колона, полковникъ Рашковъ, 30-й п. Шейновски полкъ (3 друж.), съ едно отд. отъ 8 с. с. арт. п. трѣба да тръгне на 8 окт. въ 8 ч. 30 м. по пжтя чиф. Боргуджикъ за с. Еспетли, като се разположи на позиция на висотата 136, около това село.

Срѣдна колона, полковникъ *Марчинъ*, 10 Родопски полкъ съ единъ отд. отъ 8 с. с. арт. полкъ, трѣба да тръгне отъ вис. 157, източно отъ с. Булдуркьой, когато главата на лѣвата колона достигне вис. 181, юго-източно отъ с. Каджкьой и следва по пжтя за разв. Коюнли и заеме височитѣ при това село.

Лѣва колона, полковникъ *Пачевъ*, 51-й пех. полкъ, съ едно отдѣл. отъ 8 не с. с. ар. п. — да тръгне на 8 окт. въ 8 ч. по пжтя Черменъ-Каджкьой за височата 141, юго-източно отъ Каджкьой и отъ тамъ по билото за вис. 152, дето да се разположи на позиция.

Войски за маневриране, полковникъ *Воденичаровъ*, 52-й пех. полкъ съ едно отдѣл. отъ 8 не с. с. арт. п. да тржгне на 8 окт. въ 9 часа по пжтя Карагачъ — Булдуркьой, дето да се спратъ.

2-а п. бригада, следъ като бжде замѣстена отъ частитѣ на 9 дивизия, да тръгне по пжтя за с. Дуванджа — чиф. Паш-

*) 2-а бригада.

кьой, като премине Марица по приготвения мость; да се спре въ с. Каджкьой.

Заповѣдьта по дивизията бѣше издадена, когато последва заповѣдь отъ командующия 2 армия въ отмѣна на заповѣдьта му № 547:

„По заповѣдь отъ щаба на Дейстующата армия, заповѣдьта ми № 547 се отмѣнява. Бригадата на полковникъ *Кърджиева* да премине днесъ, 8 октомврий, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, следъ като мѣстото ѝ заематъ частитѣ отъ 9 дивизия. Продължавайте да се укрепявате на заетитѣ си вчера мѣста, предъ видъ на необходимостьта да се даде време на 1-а и 3-а армии да се приближатъ още повече. 9 дивизия ще остане сѫщо на заетитѣ си вече мѣста, като за еме и участъка на бригадата на полковникъ *Кърджиева*.

„Първа армия ще остане днесъ на заетата вчера линия с. с. Провадия, Ташлѫ Муселимъ, като за свръзка съ лѣвия флангъ на 9-а дивизия, заеме с. с. Акъ Бунаръ и Челмекьой. Конната бригада е въ с. Куртжкьой. 578.

„Командующий армията
Генералъ лейтенантъ Ивановъ".

Заповѣдьта по дивизията не се отмѣни, тъй като съ разпоредбитѣ на тая заповѣдь, частитѣ на дивизията се събираха по-сгѫстено и повечето се насочваха на заетитѣ вече на 7 октомврий височини, източно отъ с. с. Булдуркьой и Каджкьой. Заповѣда се само началнику срѣднята колона командиру 1 бригада, полковнику *Марчину*, да остане на мѣстото си при вис. 157, а началнику лѣвата колона, командиру 3 бригада, полковнику *Пачеву*, да настѫпи само до вис. 141, около която да се спре; по-после обаче разреши се на тая колона да достигне височината 152.

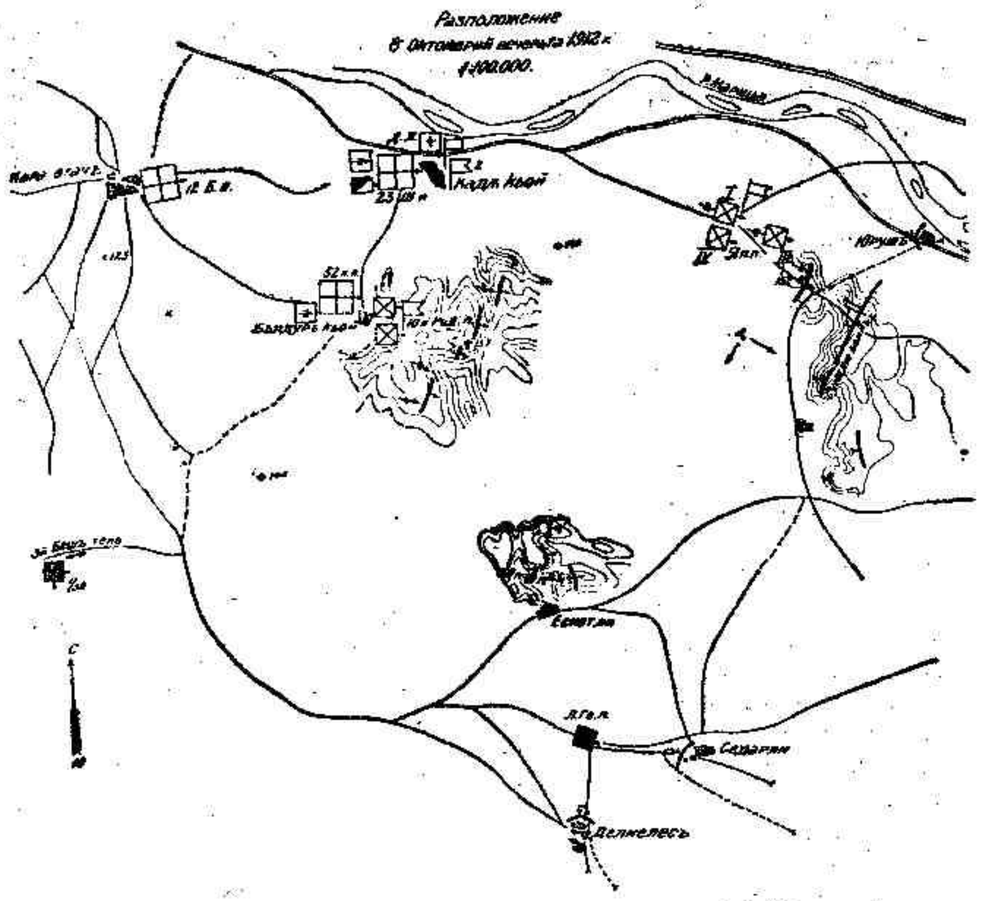
Сутринъта, началникътъ на дивизията замина съ щаба си по пѫтя на лѣвата колона при 10 пех. Родопски полкъ, на позицията; обиколи цѣлия полкъ и го поздрави съ успѣха въ вчерашния бой.

Още на разсъмване командиръть на 10 пех. Родопски полкъ изпратилъ напредъ въ разни посоки отдѣлни взводове за разузнаване и за влизане въ съприкосновение съ врага; въ сѫщото време полкътъ почналъ да изгражда позицията си.

30 пех. Шейновски полкъ оставя 4-а дружина, подполковникъ *Ивановъ*, съ единъ картеченъ взводъ въ с. Бешъ-тепе, а съ останалитѣ 1, 2 и 3 дружини отъ полка и 3-о отд. отъ 8 с. с. арт. полкъ тръгва отъ с. Бешъ-тепе въ 9 ч. по пѫтя за с. Еспетли. Дъждътъ престава, слънцето изгрѣва силно, калта става лепкава — движението става не по-малко трудно. Полкътъ стигна въ с. Еспетли, въ 14 ч. 30 м., 2-а дружина. *Капитанъ Георгиевъ*, който замѣсти силно заболелия майоръ *Стефановъ*, съ една батарея заема височината 135, С. И.

и до с. Еспетли, а пионерната рота започнала да поправя пѫтищата отъ селото до позицията. Дветѣ роти отъ 10 пех. Родопски полкъ, които бѣха въ с. Еспетли за подръжка на Лейбъ Гв. Коненъ полкъ, се изпратиха въ полка си.

Следъ малко извадена била и 3-а дружина, майоръ *Топкаровъ*, при 2-та, а 1-та, подполковникъ *Ташевъ* остава въ селото.

Командиръть на полка пратилъ две силни отдѣления къмъ с. Сидерли и чифл. Колаклѫ — оказватъ се чисти отъ вра:

Командиръть на 1-а бригада, полковникъ *Марчинъ*, началника на срѣднята колона, пристига сутринъта при 10 пех. Родопски полкъ и поема командуването на колоната.

10 пех. Родопски полкъ заема: 4-а дружина съ една батарея — вис. 157 и на около единъ клм. северно отъ тая височина.

1-а дружина съ отдѣлението — отъ вис. 157 на около единъ клм. южно отъ височината.

2-а и 3-а дружини — около гробищата, източно отъ с. Булдуркьой, на бивакъ.

Понеже полкътъ оставаше на мѣстото си, почналъ да укрепява позицията си. Къмъ врага били изпратени разузнавателнитѣ отдѣления и наредено охранение на полка.

Тоя день охранителнитѣ части на полка хванали единъ турски младши офицеръ, който на конь търселъ свои части. Въ него се намѣриха книжа безъ значение.

51 пех. полкъ съ 1-о отдѣление отъ 8 не с. с. арт. полкъ тръгва въ 8 ч. отъ с. Черменъ, охранявайки се съ авангардъ — една дружина съ една батарея. Въ 11 ч. 10 м. полкътъ пристига на вис. 141, а въ 15 ч. авангардътъ, майоръ *Велевъ*, достига височината 152 и заема позиция на с. и. и ю. и. отъ височината, окопава се и праща предни постове.

Една дружина съ една батарея — дежурна часть — задъ гребеня западно отъ вис. 152.

Другитѣ две дружини и отдѣлението на около $1^1/_2$ клм. западно отъ вис. 152.

Далечъ предъ фронта на дивизията се забелязваха вражески отдѣлни войници и малки отдѣления, които отъ време на време обстрелваха нашитѣ предни постове и разузнавателни отдѣления.

Къмъ 16 ч. 50 м. вражески части настжпиха срещу авангарда на 51 пех. полкъ и откриха огънь. Престрелката постепено се усили; 5-а рота излиза напредъ да подкрепи преднитѣ постове, нахвърля се напредъ съ „ура" на вражескитѣ части, които веднага повръщатъ назадъ и отстжпватъ, преследвани отъ 5-а рота. Ротата се натъква на по големи вражески сили, които я посрещатъ съ силенъ огънь. Тогава началникътъ на авангарда праща 6-а рота, а слѣдъ това развръща цѣлия авангардъ въ боенъ редъ, тъй като отъ къмъ с. Юрушъ се появяватъ по-значителни вражески сили, които се стремили да обхванатъ цѣлия флангъ на преднитѣ роти.

Понеже авангардътъ почна да се увлича, командирътъ на 3-а бригада го спря и заповѣда да заеме указаната му позиция, за която цель е извадена друга дружина отъ 51 пех. полкъ съ картеченъ взводъ да помогне на авангардната дружина да отстжпи и си заеме позицията.

Въ 17 ч. 50 м. пехотния огънь се прекрати. На стъмване турцитѣ откриха артилерийски огънь, но поради тъмнината и голѣмото разстояние бѣ недействителенъ.

Предни постове — 4-а дружина — по гребеня на височина 152, отъ западнитѣ Коюнлийски височини до дѣсния брѣгъ на р. Марица.

Дежурна частъ — 3-а дружина и една батарея. — Единъ взводъ — на западнитѣ Коюнлийски височини, за охранение на крайния дѣсенъ флангъ.

Когато къмъ 18 ч. 30 м. авангарда се оттегли, вражескитѣ предни части заеха рида Сюютли-баиръ, между с. с. Коюнли и Юрушъ.

Макаръ увличанието на авангарда напредъ да не бѣ желателно—можеше да предизвика бой, който не се желаеше тоя день, но този авангарденъ бой разкри:

Врагътъ предъ дивизията е въ доста значителни сили отъ пехота и артилерия и че намерението му изглежда да е да ни отбие, като насочи удара си срещу нашия лѣви флангъ — по-голѣмата часть отъ силитѣ му бѣха насочени именно на тоя нашъ флангъ, отъ къмъ с. Юрушъ.

52 пех. полкъ съ 2-о отд. отъ 8 не с. с. полкъ се премѣсти още преди пладне отъ с. Караагачъ въ с. Булдуркьой — маневренни войски; на бивакъ западно отъ селото — турцитѣ го бѣха опожарили при оттеглянието си още на 6 октомврий.

Лейбъ Гвардейския коненъ полкъ още въ 5 ч. 30 м. праща офицерски разезди за разузнаване долината на р. Арда, къмъ с. с. Дели Елесъ и Сидерли; тѣ имали престрелка съ башибозукъ, който билъ прогоненъ задъ р. Арда; 1 подофицеръ, 1 конникъ и 1 конь ранени.

Р. Арда разузната на участъка отъ с. Кумарли до чифл. Колаклж: проходима на всѣкжде въ бродъ. Дѣсния брѣгъ се охранявалъ отъ отдѣление конници. Предъ с. Кумарли, на северъ отъ с. Фрамкьой имало пехота, по сведения отъ мѣстнитѣ жители и артилерия, но на 7 вечерьта заминали за Одринъ. Телеграфното съобщение Одринъ—Ортакьой прекжснато.

Къмъ 19 ч. полкътъ се прибра въ с. Еспетли за нощуване.

2-а бригада, следъ като била смѣнена отъ части на 9 пех. Плѣвенска дивизия, тръгва въ 14 ч. отъ с. Дуванджа и къмъ 18 ч. 30 м. почна да минава р. Марица между с. Каджкьой и чифл. Пашакьой: пехотата и пионернитѣ роти по моста за пешеходи, който мостовата полурота построи тоя день отъ подржченъ материялъ, а полуескадрона отъ Л. Гв. коненъ полкъ, артилерията и обоза — въ бродъ. Къмъ 21 ч. бригадата мина на дѣсния брѣгъ на р. Марица. Частитѣ се насочиха отъ моста: 12 пех. Балкански полкъ за с. Караагачъ; 23 пех. Шипченски полкъ, пионерната рота, 2-о отд. 8 с. с. арт. п. и полуескадрона—на бивакъ при с. Каджкьой; тамъ и щаба на бригадата. На другия день полка мина на квартири въ селото, а полуескадрона се присъедини къмъ полка си въ с. Еспетли.

Дивизията цѣла се събра на дѣсния брѣгъ на р. Марица, която престана да раздѣля силитѣ на дивизията.

Щабътъ на дивизията се премѣсти въ с. Каджкьой.

Съ 9 пех. дивизия телефонна свръзка.

Дивизионниятъ лазаретъ се привлече въ с. Каджкьой — предстоеше бой.

Първиятъ ешелонъ отъ огнестрелния паркъ — въ село Караагачъ.

Очередниятъ ешелонъ отъ Продоволствения транспортъ — г. Свиленградъ.

Желѣзопжтната линия на всѣкжде здрава; храненето на дивизията по нея се улесняваше твърде много.

Авангардътъ на 51 пех. полкъ (лѣвата колона) при настжплението си по височинитѣ източно отъ с. Каджкьой хвана отъ турцитѣ около 1000 овце и 20 глави едъръ добитъкъ. Още щомъ дивизията мина границата почна да се прехранва отъ тѣзи припаси, които турскитѣ войски и власти бѣха оставили.

Първиятъ бой при с. с. Коюнли и Юрушъ.

9 октомврий.

Щомъ щаба на дивизията се премѣсти на 8 октомврий въ с. Каджкьой, веднага се нареди постъ при телеграфната линия покрай желѣзопжтната линия, въ кантона, до селото, за прехващане на турскитѣ разговори, за прислушването на които турцитѣ неподозираха. Доброволецътъ отъ щаба на дивизията, *Ив. Кутевъ**), безотлжчно се намираше на поста, да

*) Иванъ *Кутевъ*, родомъ отъ г. Казанлъкъ.

Презъ освободителната война, 1877-78 г., постжпва 10 годишенъ въ 9 Донски Казашки полкъ, в състава на който участвува въ похода отъ с. Пелишатъ до С. Стефано и София, гдето напуща полка.

Въ сръбско-българската война, 1885 г., постжпва пакъ като доброволецъ в 5-а Казанлъшка дружина. Билъ въ състава на дружината въ походитѣ до К. Ягачъ, Сливница; взема участие въ боевете при Царибродъ и Пиротъ.

Въ 1912 г. той се яви като доброволецъ въ щаба на 8-а Тунджанска дивизия още при срѣдоточението на дивизията, въ гр. Харманли. Взе участие въ войната срещу турцитѣ; носи службата извънредно предано, скроменъ; съ радость понасяше несгодитѣ; пренесе голѣма услуга съ подслушването на турскитѣ телефонни разговори, като денонощно стоеше за тая цель на сжздадения постъ. На южния секторъ турскитѣ вериги едва не окржжиха поста и Ив. Кутевъ едва успѣва да избѣга изъ подъ турскитѣ куршуми.

Той бѣ постепенно произвежданъ мл., ст. подофицеръ и офиц. кандидатъ. Постжпа въ 8 артилерийски полкъ; скоро изучи службата и въ щурма на Одринъ съ достоинство и вещина командва взвода си.

Следъ свършването на войната съ турцитѣ напустна дивизията, но когато избухна съюзнишката война, веднага се яви; пристигна въ крея на м. Юний.

Нека се добави, че Ив. *Кутевъ*, пакъ като доброволецъ, постжпа въ 2-и Гаубиченъ полкъ и въ последнята освободителна война, 1915 година; съ полка си взема участие въ походитѣ и боевете изъ долнето течение на р. Черна — 1915 г.

подслушва разговоритѣ и ги превежда на български. Отъ подслушанитѣ следъ пладне разговори се узна, че турцитѣ се готвятъ на другия день, 9-и октомврий *„да атакуватъ съ значителни сили"* и то главно отъ къмъ с. Юрушъ, за което се правяха разпореждания за усилване турскитѣ сили срещу дивизията. За сжщото нещо се получи съобщение и отъ щаба на 2 армия, който сжщо наредилъ постъ на ст. Свиленградъ за подслушване турскитѣ разговори.

Частитѣ се предупредиха да вематъ мѣрки противъ изненада отъ една нощна атака.

Съобщи се и се разясни по телефона на командиритѣ на 30 пех. Шейновски полкъ, 1-а и 3-а бригади и на 52 пех. полкъ какъ ще се води боя, ако турцитѣ ни атакуватъ рано на 9 октомврий, а именно:

Турското настжпление ще се посрещне съ противонападение, като 51 пех. полкъ се държи на мѣстото си, 10 пех. Родопски полкъ настжпи по посока на Разв. Коюнли, а 30 пех. полкъ отъ с. Еспетли ще настжпи и удари турцитѣ въ флангъ. Обща ржководна мисъль: да се отхвърлятъ турцитѣ къмъ р. Марица.

Мѣстността не позволява на турцитѣ да развърнатъ сили по-голѣми отъ дивизията, която цѣлата бѣ подъ ржка на дѣсния брѣгъ на р. Марица. Сжщо така мѣстността не позволяваше и на дивизията да употрѣби всичкитѣ си сили, щомъ боя се развие въ участъка на с. с. Юрушъ, Коюнли; настжпление и маневрирания отъ наша страна по долината на р. Арда съ голѣми сили бѣ опасно — частитѣ можаха да се изложатъ на турцитѣ отъ платото между с. с. Коюнли и Марашъ и отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Възможността да има голѣмъ бой радваше всѣки. Боятъ се желаеше отъ всички — ето четвъртия день, отъ както сме минали границата и все още не сме водили голѣмъ бой Желанието и радостьта за възможенъ такъвъ бой се обясняваше преди всичко отъ високия духъ на всички и отъ твърдото и непоколебимо убеждение въ нашия успѣхъ. Да се посрещне турското настжпление съ незабавно нападение отъ наша страна се обяснява, както съ мирното обучение и подготовка, въ които се учехме всѣкога да търсимъ решението въ движението напредъ, присжща българска добродетель, така и съ душевното настроение на всички въ дивизията (общо за цѣлата армия), да се нахвърляме на врага — желание да се биемъ и да го биемъ.

На всѣкжде Ив. Кутевъ е билъ все сжщия — доблестенъ, храбъръ родолюбецъ.

Той има подпоручески чинъ и 4-тѣ степени войнишки кръстъ за храбрость, както и офицерския орденъ за храбрость, IV ст.

Презъ февруарий 1916 г. напустна армията. Отъ обичь къмъ полка си подари му 1500 куртки и панталони на войницитѣ.

Тъй като турцитѣ не почнаха атаката си рано сутриньта, смѣтна се че бой не ще да има.

На 9 октомврий сутриньта се направи разпореждание: 52 пех. полкъ заедно съ не с. с. отдѣленне да смѣни 10 пех. Родопски съ с. с. отдѣление; последния да слезе при с. Булдуркьой Командиръть на 3-а бригада съ цѣлата си тогава бригада и 8 не с. с. артилерийски полкъ да заеме позиция височинитѣ 157 и 141, като извади предни части при вис. 152 и южно отъ нея западно отъ с. Коюнли. *Приложение № 1.*

Съ това разпореждане се искаше боя предъ фронта да се води съ 3-а бригада, а 1 и 2 бригади, по възрасть по-млади войници, да служатъ за маневриране.

Рано сутринта слънцето изгрѣ — времето обещаваше да бжде твърде хубаво, топло. Частитѣ почнаха да се устройватъ: да си строятъ колиби, землянки, — не се знаеше колко време ще се стои на тия мѣста. Надеждата че ще има бой почти изчезна, когато въ 9 ч. 30 м. турцитѣ хвърлиха първия артилерийски изстрелъ срещу 51 п. полкъ; едновременно турцитѣ настжпиха, боя се почна.

Бойното поле. Силно хълмисто плато, втиснато между р. р. Арда и Марица, последно североизточно разклонение на Родопитѣ. Платото трижгълникъ; основата с. с. Еспетли, Булдуркьой, Каджкьой, а върха на изтокъ при с. Марашъ.

Севернитѣ склонове стръмни; спущатъ се до самата р. Марица, изрѣзани отъ дълбоки, тѣсни и съ стръмни склонове долища, — добри подстжпи за действия на пехотата въ посока успоредно на р. Марица, но полска артилерия по тѣхъ неможе да маневрира.

Южнитѣ склонове се свършватъ на 3 — 4 клм. далечъ отъ р. Арда; не тъй стръмни; достжпни, макаръ малко трудни за движение по тѣхъ на полска артилерия. Долищата, които ги изрѣзватъ, сж съ сравнително широки дъна и съ не много стръмни склонове.

Движение и действие по платото възможни и лесни — въ всички посоки; склоноветѣ на хълмоветѣ, както и падинитѣ между хълмоветѣ по самото плато не представляватъ затруднения.

Платото голо, открито. Ридътъ *Сюютли баиръ*, между с. с. Коюнли и Юрушъ, господствува; отъ него се вижда всичкото пространство на западъ, по което трѣбаше частитѣ отъ дивизията да настжпятъ. Задъ този ридъ, на изтокъ, неможе нищо да се вижда. На Сюютли баиръ сж турцитѣ, още отъ миналия день — окопани.

Между политѣ на южнитѣ склонове на платото и р. Арда — гжстъ върбалакъ; р. Марица не се минава въ бродъ. Мостове нѣма.

Селата — всички въ низина, биятъ се отъ висотитѣ надъ тѣхъ. Кжщитѣ по предимство съ стѣни, измазани плетища и сурови кирпичи и дърво.

Сили и разположение на турцитѣ. На 8 октомврий, следъ авангардния бой, турцитѣ останаха на Сюютли баиръ. Отъ прехванатитѣ телефонни разговори се знаеше, че турцитѣ се готвятъ да атакуватъ съ не по-малко отъ 7 дружини и две-три батареи. Сутриньта на 9 окт. се узна, пакъ отъ телефона, че тия сили се усилватъ и че турцитѣ ще разполагатъ съ около 9—10 дружини и 3—4 батареи, т. е. около една турска дивизия.

Частитѣ на дивизията се държаха въ течение на сведенията, които се събираха за турцитѣ.

Боятъ. Къмъ 8 ч. 30 м. турцитѣ откриха огънь срещу нашитѣ патрули и почнаха да настжпватъ. Къмъ 9 ч. 30 м. турцитѣ дадоха първия артилерийски изстрелъ; патрулитѣ отъ 51 пех. полкъ донесоха още по-рано, че турци приближаватъ отъ изтокъ къмъ Сюютли баиръ.

Появи се желание веднага да се отговори на турцитѣ и 1-о отд. отъ 8 не с. с. арт. п., което бѣше при 51 пех. полкъ и заело сутриньта позиция на около $1^1/_2$ клм. севѣрозападно отъ вис. 152, се готвеше да открие огънь. Началникъ щаба на дивизията, който тая сутринь бѣ на това мѣсто, посъветва да не се отговаря така скоро на турцитѣ, които очевидно откриватъ разузнавателенъ артилерийски огънь по нашето разположение. И действително, турцитѣ почнаха да хвърлятъ шрапнелни изстрели по всички посоки и разстояния и сами разкриха разположението на своята артилерия. Нашитѣ части, добре приспособени къмъ мѣстността. Вражеския артилерийски огънь недѣйствителенъ.

Боятъ се почна; заповѣданата смѣна на 10 пех. Родопски полкъ съ 52 пех. полкове се отмѣни. 10 пех. Родопски полкъ следъ малко настжпа напредъ.

Началникътъ на дивизията, при първия артилерийски изстрелъ, потвърдилъ по телефона заповѣдьта, дадена отъ сноши за начина, по който ще се води боя, следъ което заедно съ щаба си дойде на позицията. Щабътъ на дивизията се спрѣ на вис. 157, отъ кждето се виждаше цѣлото бойно поле и гдето бѣ телефона на 10 Родопски полкъ, отъ който телефонъ щаба се ползува въ време на боя.

Полковитѣ подържки на 10 п. Родопски полкъ минаваха край мѣстото на щаба на дивизията и настжпваха смѣло напредъ.

Командиръть на 3-а бригада, полковникъ *Пачевъ*, още въ 7 ч. бѣ далъ заповѣдь за въ случай на бой, а именно:

а) 51 пех. полкъ, полковникъ *Узуновъ М.*, съ три (1, 3 и 4) дружини на позиция южно и северно отъ вис. 152.

1-о отд. отъ 8 не с. с. арт. полкъ, майоръ *Брѣяновъ*, на позиция — две батареи западно отъ могилата 152 на около $1^1/_2$ клм. задъ пехотнитѣ части, а една батарея на около 6—700 м. задъ лѣвия флангъ на 51 пех. полкъ.

б) 2 а дружина отъ 51 пех. полкъ, майоръ *Велевъ*, и картечната рота на полка въ подръжка задъ лѣвия флангъ на полка, въ разпореждане командиру бригадата.

3-а и 4-а дружини въ бойната часть, а 1-а дружина въ подръжка на полка, задъ десния флангъ, въ разпореждание командиру полка.

3-а и 4-а дружина още сутриньта почватъ да се окопватъ и усилватъ позицията си.

Вражеската батарея отъ Сюютли баиръ, която първа откри огънь, се забелязваше по блѣсъцитѣ си. Въ 9 ч. 45 м. отдѣлението откри огънь отъ начало отъ едната батарея, а следъ 10—15 м. и отъ другата батарея. Когато нашитѣ батареи намѣриха вражеската, последнята прекрати огъня си, премести се на закрита позиция и отново откри огънь отъ който най-много страдаше дѣснофланговата, 3-та, дружина на 51 пех. полкъ. Не с. с. отдѣление, къмъ което по-късно се присъедини и 1-о отд. 8 с. с. арт. п., неможаха да накаратъ турската батарея да замълчи. Турскитѣ батареи стреляха твърде живо, като пренасяха огъня си по разни посоки, и по предимство срещу нашата пехота.

Къмъ 11 ч. и 40 м. пехотния и артилерийски огънь на врага почна да се усилва все повече и повече и къмъ пладне достигна най-голѣмото си развитие, когато и турската пехота настжпи по цѣлия фронтъ на дивизията — съ по-голѣми сили срещу 51 п. полкъ и то главно отъ къмъ с. Юрушъ срещу лѣвофланговата, 4-а дружина на 51 п. полкъ. 4-а дружина имаше всичкитѣ си роти въ бойната часть, а 6-а рота доближена задъ лѣвия фронтъ на дружината.

Командирътъ на 3-а бригада бѣ на дѣсния флангъ на 51 п. полкъ, а началникъ щаба му, майоръ отъ генералния щабъ *Кашшевъ*, на лѣвия; последния и ржководеше боя на тоя флангъ.

Турцитѣ, въпреки силния нашъ огънь и загубитѣ, които търпяха, настойчиво настжпваха, за което твърде много имъ помагаше мѣстностьта предъ фронта на 4 а дружина — имаше добри подстжпи. Ясно личеше, че турцитѣ търсятъ решението на боя, като нанисатъ удара си съ дѣсния си флангъ.

Къмъ 13 ч. и 50 м., когато турцитѣ достигнаха на около 5 — 600 кр., две роти — 6-а и 8-а — отъ 2-а дружина (бригадна подържка — задъ лѣвия флангъ на 51 пех. полкъ), и картечната рота, водени отъ командира на 2-а дружина, майоръ

Велевъ, сж бързо насочени за усилване на лѣвия флангъ. Картечната рота заема позиция между 14 и 16 роти на 4-а дружина и незабавно открива огънь; 6 а рота въ дѣсно отъ картечната рота, а 8-а рота въ лѣво, заематъ крайния езикъ до надъ желѣзния пжть.

Турцитѣ заематъ предния окопъ — на 1-я взводъ отъ 15 рота. Турското настжпление предъ фронта спира на около 200 — 300 кр.; пехотния и картеченъ огънь и на дветѣ страни достигна най-силното си развитие. Турски части се промъкнаха презъ храсталацитѣ и върбалацитѣ, между желѣзопжтната линия и р. Марица, и почнаха да се явяватъ въ флангъ на 51 пех. полкъ. Скоро обаче 5 а рота отъ подръжката е насочена покрай самата желѣзопжтна линия въ флангъ на турскитѣ обходящи части и ги спира.

Полковникъ *Пачевъ*
Командиръ на 3-а п. бригада

Щабътъ на 3-а бригада почна да се безпокои и настойчиво да иска подкрепление, тъй като турцитѣ постоянно правеха опитъ да се дигнатъ и се хвърлятъ на нашитѣ позиции.

Но тъй като нашето желание бѣ да нанесемъ сами ударъ на турцитѣ, съ дѣсния си флангъ, — не бѣ умѣстно да се разходватъ маневреннитѣ войски. Съобщи се на Щаба 3-а бригада, че ако нашия лѣвия флангъ се оттегли назадъ и увлече турцитѣ подире си, не ще бжде зле. Но за такова оттегляние бѣ вече късно, тъй като турцитѣ бѣха съвсемъ наблизо; макаръ оттеглянието да бждеше доброволно, то лесно можеше да се обърне въ нежелателна на бойното поле безредица, опасно за духа на частьта — пръвъ пжть влиза въ бой. Ето защо, заповѣда се командиру 52 пех. полкъ да прати една дружина въ подкрепление на лѣвия флангъ на 51 пех. полкъ; тя бързо настжпи — въ 16 ч. покрай щаба на дивизията, насочена отъ последния, къмъ участъка на 4-а дружина отъ 51 пех. полкъ, за да се яви по най-късия пжть въ флангъ на турцитѣ, които напираха отъ къмъ с. Юрушъ. Заедно съ това, заповѣда се щото 51 пех. полкъ, именно лѣвофланговитѣ му части да се държатъ здраво на позициитѣ си, тъй като 10 п. Родопски и 30 п. Шейновски полкове обхващатъ лѣвия флангъ. Началникъ щаба на 3-а бригада, който тоя день показа способность къмъ голѣма

разпоредителность, отговори по телефона: „ще се държимъ!“ И действително, 51 п. полкъ, срещу който турцитѣ насочиха своя голѣмъ натискъ, непоколебимо остоява слабитѣ си окопи подъ силния вражески пехотенъ, картеченъ и артилерийски огънь. Командиритѣ на 4 и 2 дружини, подполковникъ *Калканджиевъ* и майоръ *Велевъ*, както и командиритѣ на ротитѣ и взводоветѣ, съ личния си примѣръ на храбри офицери, подържаха упоритостьта на храбритѣ си войници. Всички опити на врага, да стане отъ позициитѣ си, на които бѣ се спрѣлъ на около 200 — 300 кр. срещу лѣвитѣ дружини (4 и 2-а) на полка, се осуетиха — срещу тѣзи две дружини турцитѣ имаха не по-малко отъ 3 — 4 дружини. Нещо повече: поради особено голѣмия натискъ на турцитѣ, 14-а и 16 а роти, капитанъ *Коджейковъ* и подпоручикъ *Людцкановъ* и взводнитѣ командири, подпоручицитѣ *Пранджовъ*, *Атанасовъ и Митовъ*, контръ атакуватъ; заематъ изгубенитѣ окопи на 15 рота. Следъ 14 и 16 роти се хвърля напредъ цѣлата 15 рота — подпоручикъ *Данчевъ*. Турскитѣ части срещу дѣснофланговитѣ дружини на 51 пех. полкъ (3-а и 1-а) се спустнаха въ Коюнлийския долъ, но не успѣха да го минатъ.

Майоръ отъ Ген. щабъ *Кашевъ*.
Началникъ щаба на 3-а бригада

Въ това положение боя на двете страни се продължи на лѣзия флангъ на дивизията (51 пех. полкъ) до като турцитѣ бѣха обхванати отъ 10 п. Родопски и 30 п. Шейновски полкове и принудени да обърнатъ гърбъ.

10 пех. Родопски полкъ. Едновременно съ донесението отъ охранителнитѣ части на полка, че турцитѣ настжпватъ, въ полка се чуватъ и първитѣ вражески артилерийски изстрели. Полкътъ незабавно се приготвя и по заповѣдь на командира на 1-бригада полковникъ *Марчинъ* настжпва срещу Коюнлийскитѣ висоти. Полкътъ се развръща въ боенъ редъ: 1-а и 4-а дружини въ бойна часть; къмъ 1-а дружина предадена картечната рота, капитанъ *Ботевъ*; 2-а и 3 а дружини въ полкова подръжка задъ 1-а дружина; 1-а дружина отъ своя страна има въ бойна часть на дружината 1-а капитанъ *Тодоровъ Станиславъ*, 4-а поручикъ *Даскаловъ*, 2-а подпоручикъ *Минчевъ* роти, а 3-а рота капитанъ *Тодоровъ Анг.*, и картечната рота задъ срѣдата въ дружинна подръжка, 1-а рота — направляюща; 4-а дружина — 13-а капитанъ *Карагяуровъ*, 14-а капитанъ *Стефановъ* и 16-а роти въ бойния редъ, а 15-а рота въ подръжка на дружината.

Полкътъ има за цель височинитѣ западно отъ с. Коюнли. Дружинитѣ насочени: 1 ата, направляюща, посока край северния край на село Коюнли, а 4-тата въ лѣво. Дружинитѣ отъ полковата подръжка постепенно излизатъ изъ задъ дѣсния флангъ на полка — вематъ посока на височинитѣ южно отъ с. Коюнли.

Къмъ 10 часа полкътъ настжпваше въ особенно добъръ редъ и стройность, подъ прикритието на патрулни вериги. Скоро турцитѣ посрещнаха съ артилерийски огънь полка, който безъ да се спира продължи движението си. Вражеския артилерийски огънь недействителенъ.

Командиръть на 1-а бригада заповѣдва командиру 1-то с. с. отдѣление, майору *Донкову*, да заеме позиция на височата около $2^1/_2$ клм. югоизточно отъ с. Булдуркьой, до заемането на която да държи една батарея при вис. 157, готова за действие.

Командиръть на бригадата ускорява настжплението на Родопския полкъ, за да заеме възможно по-скоро височата западно отъ с. Коюнли, преди врага да успѣе да се качи по нея. Това движение на полка трѣбаше да стане съ съдействието и подъ закрилата на артилерийския огънь на с. с. отдѣление, което обаче закъсне съ заемането на позицията и неможа да открие огънь — дружинитѣ отъ бойната часть (1-а и 4-а) успѣха да се качатъ на височата западно отъ с. Коюнли, подържани съ страниченъ огънь отъ 3-то отдѣление, майоръ *Кукурешковъ*, което бѣше при 30 п. Шейновски полкъ, отъ къмъ с. Еспетли. Когато веригитѣ на Родопския полкъ се изкачваха на гребена на западнитѣ Коюнлийски височини, бѣха посрещнати съ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь отъ вражескитѣ части, часть отъ които бѣха вече преминали Коюнлийский долъ, заели селото Коюнлий и височинитѣ югозападно отъ селото, а часть се спущаха по източнитѣ склонове на дола и заемаха хълмоветѣ, северно отъ селото — турцитѣ се стремяха да заематъ всички височини западно отъ селото. Преднитѣ взводове на ротитѣ отъ бойната часть на 4-а и 1-а дружини бързо развиватъ вериги, бързо заематъ височинитѣ западно отъ с. Коюнли

Полковникъ *Топузовъ*.
Командиръ на 10 п. Родоп. полкъ.

и откриватъ огънь. Картечната рота, по почина на командира си, излиза въ бойната часть и открива огънь по турскитѣ пехотни части по северната крайнина на с Коюнли и хълмоветѣ при селото. Турскитѣ части, които настѫпватъ по южнитѣ склонове на югозападнитѣ височини отъ с. Коюнли, обстрелвани отъ 3-о отдѣление отъ къмъ с. Еспетли и отъ ротитѣ на 2-а и 3-а дружини отъ 10 п. Родопски полкъ, които се насочватъ къмъ тѣхъ — къмъ турцитѣ — почватъ да напущатъ мѣстото си. Боя при Коюнли се почва.

Командирътъ на 1-а бригада премѣстя 1-то арт. отдѣление на височината, западно отъ с. Коюнли, отъ което мѣсто две батареи отъ отдѣлението, на леко маскирана позиция, откриха огънь. 3 батарея остава при вис. 157; тая батарея, бездействува. По-късно изпратена отъ началника на дивизията напредъ, за да открие огънь срещу вражеската батарея, която усилено обстрелваше дѣсния участъкъ на 51 п. полкъ, батареята излезе напредъ, но бавно, понеже въ батареята не знаяха дали Коюнлийската височина е заета отъ нашата пехота; но и да имаше такава „опасность", съ която ротитѣ се бореха, батареята трѣбаше да върви бързо напредъ въ боя.

Боятъ на Коюнлийскитѣ височини постепенно се усилваше; врагътъ разви силенъ пушеченъ огънь, но огъня на ротитѣ и 4-а дружина и тоя на картечната рота накарватъ врага да се прикрие добре въ окопитѣ и да се намали действителностьта на огъня му. Всички опити на турцитѣ да преминатъ Коюнлийския долъ и да настѫпятъ сѫ осуетени.

Боятъ така продължава до като се забелязаха въ дѣсно роти отъ 3 и 2-а дружини да се спущатъ по западнитѣ склонове на Коюнлийския долъ, когато 4 и 1-а дружина сѫщо така настѫпиха по сѫщитѣ склонове на дола, подъ силния огънь на врага около с. Коюнли, въ което нѣкои роти отъ 10 п. Родопски полкъ сѫ били спустнали и се стремяли да настѫпятъ по склона на изтокъ отъ селото; почнали да се пръскатъ и гаубични шрапнели.

Постепенно веригитѣ се спустнали въ дола и почнали да се опитватъ да се катерятъ по източнитѣ склонове. Единъ отъ картечнитѣ взводове се присъединява и открива огънь. Врагътъ е на около 700 кр. Войницитѣ се окопаватъ и прикриватъ въ мѣстнитѣ гънки. Селото запалено отъ по-рано отъ турцитѣ, цѣлото гори; долътъ се пълни съ димъ.

3 а рота отъ 1-а дружина влиза въ бойната часть; взводове отъ нѣкои роти на 1 и 4-а дружини се смѣсватъ. Но все пакъ стремлението да се върви напредъ не се спира. Постепенно Родопскиятъ полкъ се изкачи на височинитѣ, източно отъ с. Коюнли и откри огънь по врага, който почна да отстѫпва.

1-о отдѣление (1 и 2-а батареи), което бѣ на позиция югозападно отъ с. Коюнли усиленно стреляще. Подържкитѣ отъ 10 пех. Родопски полкъ почватъ да се спущатъ въ Коюнлийския долъ, съ явното стремление да атакуватъ врага, който продължавалъ да се държи по източнитѣ склонове на Коюнлийския долъ.

Часътъ 15, когато преднитѣ части на 30 пех. Шейновски полкъ почнаха да се изкачватъ по южнитѣ Коюнлийски височини; Родопци настѫпватъ, по източнитѣ склонове на Коюнлийския долъ, а турцитѣ почватъ да напускатъ окопитѣ си и да отстѫпватъ.

10 пех. Шейновски полкъ. Когато гръмнаха първитѣ изстрели отъ турската артилерия на Сюютли баиръ, 30 пех. Шейновски полкъ бѣ при с. Еспетли, имайки 2-а и 3-а дружини, 3-о отдѣление и пионерната рота на височинитѣ, североизточно отъ селото, а 1-а дружина и единъ картеченъ взводъ въ селото.

Забележка. 4-а дружина и единъ картеченъ взводъ въ с. Бешъ-тепе, отъ 7 октомврий.

Командирътъ на полка, полковникъ *Рашковъ*, искалъ да почака — да даде възможность на турцитѣ да настѫпятъ и се приближатъ по-наблизо, следъ което да удари въ тѣхния флангъ. Къмъ 10 ч. 30 м. той забелязва далечни турски колони, които настѫпвали въ посока на с. Коюнли; къмъ 11 ч. 30 м. тѣ достигатъ селото и почватъ да се спущатъ въ голѣмия Коюнлийски долъ, а турската артилерия стреля по 10 пех. Родопски полкъ, който настѫпваше. Турскитѣ вериги почватъ да се качватъ по западнитѣ и югозападнитѣ склонове на Коюнлийския долъ. Боятъ при с. Коюнли се започва и развива; турцитѣ изваждатъ картечници; а малко следъ това турски сгѫстени части почватъ да се спущатъ по западнитѣ и южни склонове на височината 135, южно отъ с. Коюнли.

Турцитѣ си даватъ вече лѣвия флангъ срещу 30 пех. Шейновски полкъ.

3-о отдѣление, майоръ *Кукурешковъ*, ималъ дветѣ си батареи — 8-а и 9-а — около вис. 135, а 7-а батарея северно отъ тѣ. з; батареитѣ на маскирана позиция и окопани. Ротитѣ отъ полка сѫщо окопани и прикрити. За присѫтствието на полкъ пехота съ отдѣление артилерия врагътъ не е знаялъ, иначе не би се спустналъ така небрежно по полето и политѣ на височинитѣ южно отъ с. Коюнли.

Командирътъ на полка решава, че времето да се намѣси въ боя е дошло и дава заповѣдь командиру отдѣлението да открие огънь, а на командиритѣ на дружинитѣ да настѫпятъ въ посока южнитѣ и югоизточнитѣ височини отъ с. Коюнли.

Първо 9-а, капитанъ *Ангеловъ*, а по-послѣ и 8-а, капитанъ *Кръстевъ* батареи откриватъ въ 11 ч. 50 м. огънь срещу

сѫстенитѣ вражески части въ полето, които се движатъ покрай политѣ на височинитѣ и по тия, които се катерятъ по южнитѣ склонове на западнитѣ Коюнлийски височини.

Турцитѣ, изненадани отъ настѫплението на полка и отъ артилерийския огънь, се спиратъ, обаче мѣстностьта не имъ дава никакви закрития. Отъ една страна 10 пех. Родопски полкъ е вече на западнитѣ Коюнлийски височини и спира настѫплението на турцитѣ въ Коюнлийския долъ, като отхвърля назадъ тѣзи турски части, които почнали да се катерятъ по западнитѣ склонове на дола. Отъ друга страна — 30 пех. Шейновски полкъ настѫпва право на фланга на турцитѣ, обстрелвани отъ батареитѣ при тоя полкъ. Турцитѣ, виждайки несгодното си положение, неиздържаха и повърнаха назадъ обратно по склоноветѣ, за да се изкачатъ на платото, обстрелвани отъ 3-о отдѣление. 8-а батарея обръща огъня си и по турскитѣ картечници западно отъ с. Коюнли, както и по отдѣление всадници североизточно отъ това село.

30 пех. Шейновски полкъ настѫпва, като има въ бойна часть 2-а и 3-а дружини, капитанъ *Георгиевъ* и майоръ *Топкаровъ*, а въ полкова подържка 1-а дружина на подполковникъ *Тошевъ* и картечния взводъ.

3-а дружина е насочена срещу височината южно отъ с. Коюнли, а 2-а дружина вдѣсно отъ нея, съ задача да обхване вражеския лѣви флангъ. Съвмѣстно съ 2-а дружина се движи пионерната рота.

Полкътъ се движи безспирно, обаче посоката на 2-а дружина минава по кални ниви, движението й е бавно; тя има 5-а, 6-а и 8-а роти въ бойна часть; 8 рота отстѫпи на дѣсния флангъ, а 7-а рота — дружинна подръжка. 3 дружина — 9,10 и 12 роти въ бойна часть, а 10 рота въ подрѫжка на дружината.

Турскитѣ вериги, които сѫ се спрели и залегнали по югозападнитѣ поли и склонове на Коюнлийскитѣ височини и били открили огънь, не дочакватъ полка и отстѫпватъ предъ фронта на 3-а дружина, преследвани съ огънь и жестоко поразявани отъ ротитѣ на последнята. Турскитѣ вериги срещу 2-а дружина (срещу 5-а и 6-а роти) откриватъ по-силенъ огънь, вследствие на което тая дружина води настѫплението си съ огънь.

Понеже натискътъ на полка става твърде настойчивъ, турцитѣ отстѫпватъ, отначало по отдѣления, по-после цѣли взводове, до като цѣлия фронтъ на врага срещу Шейновския полкъ повръща назадъ въ отстѫпление. Едно громко *ура* се раздава по цѣлия полкъ, музиката, която е съ 1-а дружина отзадъ, засвирва, и полкътъ съ засиленъ устремъ продължава движението си напредъ до като зае височината 135. Заднитѣ роти залѣгатъ по югоизточнитѣ и южни склонове — добре прикрити.

Часа е тринадесеть.

Тогава командиратъ на Шейновския полкъ извиква отдѣлението; командиратъ на последното, предупредилъ тая заповѣдь, напуща първата си позиция и тръгва къмъ Коюнлийскитѣ височини, подъ прикритието на 3-а рота. По пѫтя отдѣлението се изненадва отъ викове; „конница, конница"; незабавно се спира, откача и обръща орѫдията къмъ р. Арда, но оказва се, че никаква конница не е имало. Вмѣсто конница, турски шрапнели се пукватъ близо до отдѣлението и последнего тогава тръгва тръсъ и влиза въ Коюнлийския долъ, отгдето 7-а батарея се изкачва на височината 135 и открива огънь, а 8 и 9-а сѫщо източно отъ селото Коюнли, безъ да открияътъ огънь; къмъ това време Родопци и Шейновци сѫ вече значително напредъ. Батареитѣ заематъ закрита позиция и почнали да се окопаватъ последнего, естествено се оказва излишно, тъй като пехотата настѫпва и бързото съдействие на пос еднята е било по-необходимо за даденото време. 1-то отдѣление влѣво отъ 3 тата батарея.

Турцитѣ направятъ единъ слабъ опитъ да преминатъ въ настѫпление срещу Родопци, но посрещнати съ огънь и съ незабавно противо-настѫпление отъ наши части, тѣ бързо повръщатъ и отстѫпватъ, преследвани настойчиво отъ Родопския и Шейновския полкове.

Нѣкои войници си хвърлили раницитѣ, за да вървятъ по-леко, по-бързо.

Родопскиятъ и Шейновски полкъ настѫпватъ; тѣхниятъ фронтъ постепенно захожда съ дѣсното рамо напредъ съ явното стремление да притиснатъ турцитѣ къмъ р. Марица, презъ което време 7 батарея преследва отстѫпающитѣ съ огънь, доколкото последнитѣ се появяватъ по хълмоветѣ. Турцитѣ се опитватъ нѣколко пѫти да се задържатъ, обаче бързо притискани отъ стремителното настѫпване на Родопци и Шейновци, тѣ сѫ принуждавани все по-бързо да отстѫпватъ, до като отстѫплението се обърна въ истинско бѣгство.

10 пех. Родопски полкъ настѫпи къмъ с. Юрушъ, отъ югъ и по самото плато въ източна посока — 4-а дружина право отъ югъ къмъ с. Юрушъ, 1-а дружина и картечната рота по височинитѣ юго източно отъ това село, 7 и 8-а роти отъ 2-а дружина и 3-а дружина по самото плато въ източна посока, а 5 и 6-а роти задъ дѣсния флангъ на полка. 11-а рота се увлича напредъ и изпиза на самия пѫть на турското отстѫпление, като съ едно отдѣление става на самия желѣзенъ пѫть.

30 пех. Шейновски полкъ настѫпи по самото плато и по южнитѣ му склонове. Нѣкои роти отъ двата полка се смѣсватъ.

Една турска не с. с. батарея неуспѣва да закачи всичкитѣ си орждия; бива притисната отъ нѣкои роти отъ Родопски и Шейновски полкъ; прислугата съ по-голѣмата часть отъ конетѣ избѣгва, като оставя две орждия на мѣстото си. Освенъ тѣхъ 3 зарядни ракли, пълни съ припаси отъ с. с. батарея, сжщо оставатъ на бойното поле.

Когато Родопския полкъ се надвеси надъ самата долина на р. Марица, къмъ това сжщо време отъ къмъ лѣвия брѣгъ на р. Марица се видѣха да се приближаватъ наши пехотни части отъ 9 п. Пл. див., а една батарея отъ 9 с. с. артилерийски полкъ отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица откри огънь въ флангъ и тилъ на турцитѣ, западно отъ с. Юрушъ.

Къмъ 17 ч. турцитѣ, отбити при с. Коюнли, сж въ бѣгство източно въ посока на Папазъ-тепе, а обхванати отъ Родопски полкъ при с. Юрушъ и обстрѣляни въ флангъ и тилъ се обърнаха сжщо така и тука въ бѣгство по долината на р. Марица, а часть презъ самата рѣка, преследвани на всѣкжде съ огънь.

51 пех. полкъ напустна окопитѣ си и настжпи да преследва. Музиката засвири. Турцитѣ търпятъ голѣми загуби въ отстжплението си; повече отъ 300 трупа турцитѣ оставиха само на полето западно отъ Юрушъ, предъ фронта на лѣвия участъкъ на 51 пех. полкъ; една часть отъ врага, която се опита да избѣга презъ р. Марица, се издави въ рѣката. 380 души съ двама офицери пленени при с. Юрушъ. Мѣстността, по която турцитѣ отстжпваха и избѣгаха, усѣяна съ пушки, шинели, войни припаси. Хванати сж коне и обозни коли.

30-й Шейновски полкъ се увлѣче въ преследване и попадна надъ огъня на крепостнитѣ фортове; 2 и 3-а дружини достигатъ пжтя с. Юрушъ — с Епчели, а 8 рота на около 500 м. предъ пжтя, като заема отдѣсно стоящата височина. Преследването продължи до тъмно.

Къмъ 18 ч. боя навсѣкжде се прекрати.

Съгласно заповѣдьта на командующия армията, частитѣ не трѣбваше да влизатъ въ пояса на крепостния артилерийски огънь — заповѣда се на 30-й Шейновски полкъ, заедно съ отдѣлението, да се върне на мѣстото си въ с. Еспетли „ако не е въ тѣсно съприкосновение съ неприятеля т. е. ако оттеглянието му не ще бжде опасно". Отъ друга страна, полкътъ трѣбаше да се държи при с. Еспетли, на фланга на разположението на дивизията.

Командиру 52 пех. полкъ, който следваше отзадъ въ посока на с. Коюнли, се заповѣдва да смѣни 10 Родопски полкъ, като заеме височинитѣ източно и западно отъ село Коюнли.

Следъ боя дивизията взе следующето разположение *(Приложение № 2)*.

1. *3-а пех. бригада* съ 8 не с. с. артилерийски полкъ на позицията:

52 пех. полкъ: две дружини и две батареи на Сюютли баиръ; една дружина и една батарея на височината югозападно отъ с. Коюнли.

Една дружина носи охранителната служба на линията чифл. Колаклж (р. Арда) — с. Юрушъ.

51 пех. полкъ: една дружина съ една батарея при вис. 152, въ отстжпъ на лѣвия флангъ на бригадата.

3 дружини и две батареи — бригадна подръжка, на бивакъ задъ срѣдата на бригадата.

2. *1-а бригада.*

10 пех. Родопски полкъ и 1-о отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ на бивакъ между с. Булдуркьой и вис. 157.

30 п. Шейновски полкъ и 3-о отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ при с. Еспетли.

3. *2-а бригада* съ 2 отдѣления отъ 8 с. с. арт. полкъ не взе участие въ боя — остана на мѣстата си (с. с. Каджкьой и Караагачъ).

4. Пионернитѣ роти при 1-а и 3-а бригади.

5. Щаба на дивизията — с. Каджкьой.

ЗАГУБИ:

		убити	*ранени*
51 п. полкъ	оф.	—	4*)
	под. и войн.	47	219
10 Род. п.	под. и оф.	14	70
30 Шейн. полкъ	под. и войн.	4	17
8 не с. с. арт,	под. и оф.	—	2

Всичко: оф. ранени 4, убити под. и войн. — 65. ран. 308.

Турскитѣ загуби неизвестни; на бойното поле намѣрени около 300 трупа предъ фронта на 51 п. полкъ, по предимство предъ лѣвия участъкъ на полка; предъ фронта на настжплението на 10 Род. и 30 Шейн. полкъ сж намѣрени около 200 трупа — всичко около 500 души убити турци сж намѣрени на бойното поле. Пленени 380 души. Вечерьта по телефона се подслушваше какъ турцитѣ изчисляваха загубитѣ си въ хора, останали въ ржцетѣ на „душманитѣ" — на повече отъ единъ табуръ убити — около 900 души.

Този бѣ първия по-голѣмъ бой за дивизията, макаръ всичкитѣ части и да не участвуваха въ него.

*) Отъ които, кап. *Андреевъ* — следъ нѣколко часа се помина отъ ранитѣ си. На негово име бѣ преименувана ст. Каджкьой въ ст. *Капитанъ Андреевъ*, както и селото Каджкьой на с. *Капитанъ Андреево*.

Боятъ се води безъ писменна заповѣдь; на командиритѣ на бригадитѣ и полковетѣ се съобщи ржководната мисъль, по която трѣбаше да се води боя и посоката, въ която частитѣ трѣбаше да настжпятъ. Командиритѣ на бригадитѣ и полковетѣ развиха отлична самодейность, подържайки здрава взаимна тактическа връзка между пехотата и артилерията.

Всички части показаха голѣмо желание да вървятъ въ боя и да се биятъ.

Турцитѣ жестоко поразени. Вечерьта, по сведения на вражески бѣглеци, които и впоследствие въ разно време прибѣгваха къмъ насъ, както и по разказитѣ на турски офицери, следъ падането на Одринъ, врагътъ, въ безогледното си бѣгство, напустналъ съвсемъ западния секторъ, като оставилъ на него при Папазъ-тепе и Бекчи тепе и орждията си. Но не преследвани презъ нощьта, турцитѣ се опомнятъ и отново заематъ мѣстата си съ прѣсни части.

Първата победа подигна духа — самоувѣреностьта на всички; вѣрата въ окончателната победа, въ която и безъ това се вѣрваше, все повече се затвърдяваше, още повече като се забелязваше, че турцитѣ, неумѣятъ да водятъ настжпателенъ бой. Тѣ водеха боя безъ свръзка; пехотата имъ не подготвена за съвременен бой.

Турцитѣ, очевидно, не сж имали вѣрни сведения за нашитѣ сили и разположение. Турскиятъ командующъ въ тоя бой обясняваше, следъ падането на Одринъ, че турцитѣ сж мислили, какво ние сме съ слаби сили, тъй като на 7 октомврий, въ боя при с. с. Каджкьой Булдуркьой, не е била употрѣбена отъ насъ артилерия.

Турската пехота и артилерия стреляше лошо.

Врагътъ изгуби Сюютлю баиръ; ние го заехме и добихме голѣми сгоди: турцитѣ трудно можаха да наблюдаватъ вече какво става западно отъ него; нашето понататъшно настжпление се улесняваше, когато това на турцитѣ се затрудняваше твърде много, поради ограниченото пространство, което остана въ тѣхни ржце на западния секторъ.

Лейбъ Гвардейския коненъ полкъ тоя день изучи бродоветѣ на р. Арда при с. с. Семенли, Сидерли, чифл. Колаклж. Капитанъ *Марковъ* съ ескадрона си (2-я) преминава р. Арда въ бродъ при с. Сидерли, макаръ обстрелванъ отъ срещния, дѣсния брѣгъ. Наши разезди сж минали презъ с. Доуджаросъ за с. Черекьой, а други по височинитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Едновременно съ това, полкътъ следеше за движението на врага и донасяше на пехотнитѣ командири, които действуваха на нашия дѣсенъ флангъ.

Привечерь полкътъ се оттегли да нощува въ с. Еспетли.

По сведения отъ мѣстни жители се узна, че на 5 срещо 6 октомврий една колона отъ около 10000 души (впоследствие се узна, че това е било дивизията на Ибрахимъ паша), дошла отъ Димотика, е нощувала при с. Кабаюкъ. На 6-й е заминала за с. Хандапли, гдето престояла до 8-й, въ който день заминала за Одринъ. Въ сжщия день и друга колона, отъ около 2000 души, дошла отъ Димотика въ Ортакьой, заминала отъ последния градъ за Одринъ. Друга една колона отъ около 3000 души съ 4 орждия и 1 ескадронъ конница, която на 6 отишла отъ Одринъ за Ортакьой, на 7 се върнала обратно, понеже се научили, че българитѣ настжпватъ за Одринъ.

Оф. кандидатъ *Паскалевъ* Райчо отъ 10 п. Родопски п. убитъ на 9. X. 1912 г.

Тоя день, 9-й, въ околноститѣ на с. с. Семенли, Самана, Хандапли, Кабаюкъ, Салтакли не е имало никакви турски войски. Турското население отъ околнитѣ села бѣгало въ Одринъ, понеже очаквали българскитѣ войски всѣки день да минатъ р. Арда.

Вечерьта заваля дъждъ; почвата и пжтищата се разкаляха твърде много. Частитѣ на позицията, още не устроени, търпяха голѣми несгоди. Още преди дъжда всички ранени бѣха прибрани въ дивизиония лазаретъ и по желѣзопжтната линия се изпратиха за Свиленградъ.

Още въ началото на боя бѣ се получила заповѣдь отъ командующия 2-а армия, че съгласно една заповѣдь отъ щаба на Действующата Армия, 2-а бригада съ едно отдѣление, и съответнитѣ й дивизионни обози, да замине за с. с. Иваново (Юнище) и Лешниково (Пандакли), гдето да остане и незабавно да пристжпи къмъ укрепяването на височинитѣ Кара-тепе, разв. Шаханларъ на северъ отъ Иваново (Юнище), безъ да се съобщи каква цель ще има да достига бригадата. Съобщаваше се сжщо, че конната бригада днесъ щѣла да премине отъ с. Куртькьой въ с. Князъ Борисово (Корашли), отъ кждето щѣла да продължава да разузнава и да подържа свръзка между дивизията и Хасковския отрядъ.

Съ тая заповѣдь се отмѣняваше друго едно разпореждане отъ 8 октомврий, споредъ което, следъ като 2 бригада премине отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на р. Марица, да се спре при с. Черменъ съ предни части къмъ с. Бешъ-тепе и да изпрати отъ нея две дружини за с. Куртькьой. Но тъй като бригадата пристигна късно презъ нощьта (въ с. с. Караагачъ и Каджкьой), а главно дивизията водеше вече бой

далечъ на изтокъ къмъ с. с. разв. Коюнли и Юрушъ, а отъ друга страна знаеше, че пограничната рота и конната бригада сж къмъ с. Курткьой, дветѣ дружини не бѣха изпратени.

Тая заповѣдь — за изпращане цѣлата 2-а бригада — изненада щаба на дивизията; никакви тревожни сведения за врага отъ тая посока чѣмаше. Напротивъ, всички сведения до тогава свидетелствуваха, че турцитѣ се прибиратъ къмъ крепостьта Одринъ. Даже турски части, които заминали отъ Одринъ и Димотика за Ортакьой, бързо се връщаха къмъ Одринъ. Наши части достигнали вече и горното течение на р. Арда. Гр. Кърджали е вече заетъ съгласно телеграмата № 615 отъ 8 октомврий отъ командующия армията.

Връщанието на цѣла бригада *сега назадъ*, по наша земя не можеше да не смути духоветѣ и на войници и на население. Ето защо заповѣдьта не бѣ изпълнена *веднага*. Изпълнението умишленно се забави. Донесе се и се моли да се отмѣни изпращането на 2-а бригада, — причини: току що дошла презъ нощьта отъ лѣвия брѣгъ на Марица и е изморена.

Нека се отбележи при това, че съвсѣмъ не се съобщаваше защо 2-а бригада се изпраща въ тая посока и защо ще се укрепява тамъ. Командиру бригадата не можеше да се съобщи цельта, за която той се изпраща самостоятелно да действува.

Сжщиятъ редъ на мисли е билъ и въ щаба по 2-а армия, отъ кждето, подобни на постжпкитѣ отъ щаба на дивизията, правели сж се и предъ щаба на Действующата армия.

Най-после, къмъ 7 часа се получи нова заповѣдь, споредъ която *разрешаваше се* бригадата да остане при дивизията, а вмѣсто нея да се изпратятъ две дружини къмъ с. Курткьой. Ясно бѣ, че сведенията за турцитѣ въ щаба на Действующата армия не ще да сж били отъ твърде надеженъ източникъ, иначе не би имало такова колебание: да се замѣни една бригада съ две дружини, и за необходимостьта на които щаба на дивизията се съмнѣваше.

Къмъ 21 ч. заповѣда се командиру 3-а бригада да изпрати две дружини (по една от 51 пех. и 52 пех. полкове) подъ командата на старшия дружиненъ командиръ за с. Курткьой и останатъ въ разпореждание командиру конната бригада, полковникъ *Танева*, въ това село.

Дружинитѣ на другия день сутриньта заминаха, но още едва стигнали въ с. Курткьой, трѣбваше да се връщатъ, като ненужни.

За да се завърши днешния день, 9 октомврий, нека се отбележи и следующия случай:

Когато турцитѣ почнаха да се спущатъ отъ Сюютли баиръ къмъ с. Коюнли съ цель да заематъ височинитѣ западно

отъ това село, командирътъ на 3-а бригада изпратилъ адютанта си поручикъ *Илиевъ* при командира на 52 пех. полкъ съ заповѣдь последния да настжпи къмъ Сюютли баиръ. Командирътъ на полка обяснилъ, че той съ полка си е между неврени войски, въ разпореждане началнику дивизията и заповѣцьта на командира на бригадата не може да изпълни.

Поручикътъ се връща и дс лага командиру бригадата. По следния обаче, следъ малко, като невижда 52 пех. полкъ да настжпва, изказва незадоволството си, поради което поручикъ *Илиевъ*, мислейки, че той е виновния затова, долага командиру бригадата, че ще отиде да си „поправи грѣшката"; сѣда на коня и заминава. Нещастниятъ младъ офицеръ отива подъ едно дърво въ лозята, на около 150 кр. отъ щаба на дивизията и се застрелва, като преди това написва въ бележника си, че причината за да се застреля е, какво той не съумѣлъ да изпълни добре дълга си спрѣмо Отечеството и Царя!

* * *

По разпореждането на Щаба на дивизията, днесъ се почна постройката отъ подръченъ материалъ на сваенъ мостъ надъ р. Марица, при чиф. Паша-кьой за прѣко съобщение между с. Каджкьой и Свиленградъ.

По случай боя на 9 октомврий началникътъ на дивизията съ една прочувствена заповѣдь поблагодари на всички части, които „бѣха щастливи" да влѣзатъ въ бой съ врага. Блѣскавитѣ успѣхи доказватъ храбростьта на всички бойци и силата на отдѣлнитѣ части. Пълниятъ разгромъ на врага, безпорядъчното му отстжпление и оставенитѣ отъ него по бойното поле мъртви, ранени, картечници, орждия, пушки и бойни припаси доказватъ до каква степень е билъ разклатенъ. Заповѣдьта подчертава стройностьта, порядъка и своевременното влизание въ боя на всичкитѣ пехотни и артилерийски части.

Съ особена телеграма до началника на 9 Плѣвенска дивизия, началникътъ на дивизията поблагодари за братската подръжка отъ частитѣ на тая дивизия, които се появиха на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Приближаване къмъ крепостьта.

10—12 октомврий.

Рано сутриньта на 10 октомврий бѣ опредѣлена на мѣстото линията на обложението на западния секторъ. Сюютли баиръ се избра, като главна позиция на обложението, къмъ изграждането на която веднага се пристжпи.

Три редута като упорни мѣста:

Единъ на дѣсния флангъ, на височината, източно отъ с. Коюнли.

Единъ по срѣдата,

Единъ на лѣвия флангъ, южно отъ с. Юрушъ, около 1½ клм. източно отъ височината 152.

Предъ редутитѣ околи, постепенно изкопани за стрелба стоишкомъ.

Поставиха се батареи за обстрелвзне долинитѣ на р. р. Марица и Арда.

8 не с. с. артилерийски полкъ се разположи на западъ от Сюютли баиръ.

Успоредниятъ на Сюютли баиръ, около 1 клм. източно отъ него, ридъ се избра за позиция на преднитѣ постове.

Една рота се изпрати въ посока на чифл. Колаклж за непосредствено охранение на долината.

Цѣлата позиция се зае отъ 3 а бригада; раздѣлена на два полкови участъка — *дѣсенъ*, 52 п. полкъ съ 2-о не с. с. отдѣление и *лѣвъ*, 51 п. полкъ съ 1-о не с. с. отдѣление. По една дружина отъ всѣки полкъ — бригадна подрѣжка, задъ срѣдата на разположението на бригадата, задъ западнитѣ склонове на височината 152.

Работата по устройството линията на обложението почна веднага, но върви бавно дъждътъ съ малко прериви постоянно валеше.

30 п. Шейновски полкъ изграждаше позицията си при с. Еспетли.

Не се изпускаше възможностьта турцитѣ да се опитатъ отново да атакуватъ, за да отхвърлятъ дивизията на западъ отъ с. Булдуркьой, Каджкьой, на които тя се затвърдяваше. Поради това, направи се разпореждание:

23 пех. Шипчански полкъ съ 2-о отдѣление отъ 8 с. с. арт. п., което бѣше при тоя полкъ (при 2-а бригада) въ случай че се почне бой да излѣзе при височинитѣ 141 и 157, въ разпореждане началнику дивизията. Командиръть на полка изучи пѫтищата къмъ това мѣсто, както и мѣстностьта, на която 3-а бригада е разположена.

На 10 октомврий капитанъ *Илиевъ* отъ Л. Гв. Коненъ полкъ премина съ разезда си р. Арда въ бродъ при с. Дели Елесъ. По шосето за г. Ортакьой среща едно вражеско отдѣление, което веднага атакувалъ; хваща 7 войника въ пленъ и 8 коня натоварени съ офицерско имущество.

Откри се тѣсна свръзка съ 2-а бригада отъ 9 пех. Плѣвенска дивизия; свързаха се охранителнитѣ линии на двете дивизии при р. Марица. 9-а Плѣвенска дивизия заемаше височинитѣ западно отъ с. Кемалъ съ предни постове на височинитѣ източно отъ селото.

Конната бригада на полковникъ *Танева* още се намираше въ с. Инжели и съ разузнавателни взводове въ с. с Яйляджикъ, Сюлбюкюмъ, Кованъ махле и самостоятелни разезди къмъ с. с. Османъ пашаларъ, Каяджикларъ, Сюпъ махларъ. Турскитѣ погранични постове се оттеглили и заминали къмъ Гюмюрджина. (Известие отъ командира на бригадата № 980).

Отъ разузнаваното на предадения къмъ дивизията Лейбъ Гвардейски коненъ полкъ се знае, че по височинитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, въ посока на гр. гр. Ортакьой и Димотика нѣма вражески войски, обаче очевидно нужно бѣ да се знае *постоянно*, какво има и какво става на дѣсния брѣгъ на р. Арда, тъй като презъ тая мѣстность минаватъ съобщенията на Одринъ съ Ортакьой, Димотика и нататъкъ къмъ Деде-Агачъ. Нужно бѣ така сѫщо да се пречи на тѣзи съобщения, — да бѫдатъ заплашени, затруднени и даже прекѫснати, особено желѣзопѫтната линия Одринъ—Кулели Бургасъ. За такава задача Лейбъ Гвардейски коненъ полкъ, колкото и усърдно да работеше, бѣ слабъ — само два ескадрона. По тая причина се запита Щаба на 2-а армия: Не намира ли за възможно конната бригада, или поне единъ полкъ отъ нея, който съвмѣстно съ гвардейския коненъ полкъ, да действува въ края между р. р. Арда и Марица и желѣзопѫтната линия? Дветѣ дружини не били ли могли да изпълнятъ задачата на конната бригада?

Види се сѫщо така се е мислило и въ щаба на армията, по отговора, който се получи:

Не само е възможно, но е и твърде желателно. Ще се дадатъ указания по-късно, вѣроятно следния день, когато Хасковския отрядъ се приближи къмъ Геренъ и Кавакъ махле.

Тоя день всички ранени бѣха пренесени по желѣзницата отъ с. Каджкьой за г. Свиленградъ и дивизионния лазаретъ се освободи.

Всички пленници сѫщо така изпратени по желѣзницата въ вѫтрешностьта на страната.

Щабътъ на 2 армия се премѣсти отъ Т. Сейменъ въ Свиленградъ; свръзката се улесняваше.

Командующиятъ 2 армия поздрави телеграфически Тунджанци съ вчерашната победа.

Дъждътъ, който съ малки прекѫсвания валя цѣлия миналъ день, 10-и, продължи сѫщо така и презъ нощьта на 10 срещу 11; 1-а и 3-а бригада — съвсемъ измокрени — всички колиби и землянки не сѫ още направени, а платницa всички нѣматъ.

Цѣлиятъ день, 10-и, врагътъ не прояви никаква дейность — навѣрно продължава да си дава смѣтка за пораженията си

— каквито на 10-и турцитѣ имаха отъ 1-а пех. Софийска и 4 а пех. Прѣславска дивизии между Одринъ и Черно море — Селиолу, Гечкенли.

Едва къмъ 3 ч. 30 м. на 11-и октомврий турската артилерия откри огънь по разположението на 3-та бригада, а малко по-после и пушеченъ; турцитѣ освѣтляваха нашето разположение съ прожектори. Блѣсъцитѣ на артилерийски изстрели на северния фронтъ на крепостьта се виждаха.

По всичко можеше да се заключи, като че турцитѣ ще предприематъ, следъ като на 10 октомврий се устроятъ, нови нападения. Направиха се разпореждания:

а) 23 пех Шипченски полкъ, който бѣше на квартиро-бивакъ въ с. Каджкьой, да излезе при вис. 141.

б) 10 пех. Родопски полкъ отъ с. Булдуркьой-при вис. 157.

в) 12 пех Балкански полкъ да се премѣсти отъ с. Карагачъ въ с. Булдуркьой.

Къмъ 5 ч. врагътъ прекрати огъня, на който нашитѣ части не бѣха отговорили. Стана ясно, че турцитѣ не ще предприематъ никакви действия. 10 пех. Родопски и 12 пех. Балкански полкове се върнаха по мѣстата си, а 23 пех. Шипчански полкъ, остави при вис. 141 две дружини, а съ останалитѣ се върна въ с. Каджкьой. Изглеждаше, че врагътъ по-скоро е мислилъ, че ние ще нападнемъ. Но ние току що почвахме да воюваме — по нѣкога неумѣстно се прибързваше да се правятъ излишни разпореждания.

Презъ цѣлия день турцитѣ отъ време на време обстрелваха нашето разположение съ далеченъ артилерийски огънь — да пречатъ на нашитѣ работи. Огъньтъ имъ бѣше съвсемъ недействителенъ. Изграждането на позицията и землянкитѣ продължава.

Личеше, че врагътъ нѣма намѣрение да влиза въ новъ голѣмъ бой съ насъ; разположението на дивизията почна постепенно да се изниса напредъ, тамъ гдето е позицията на преднитѣ постове, а последнитѣ още по напредъ — обстрела отъ позицията на преднитѣ постове по-голѣмъ.

Пѫтищата отъ с. с. Булдуркьой и Каджкьой, по които предстоеше да става движението на частитѣ (пехотни и артилерийски) и тѣхнитѣ обози много лоши, но особено следъ като се разкалятъ; населението отъ с. с. Черменъ, Карагачъ и Каджкьой почна да ги поправя.

Лейбъ Гвардейския коненъ полкъ на 11 октомврий напреди охрана на брѣговетѣ р. Арда при с. с. Доуджаросъ, Кьормутъ и Семенли; разузнава въ участъка с. Татаркьой (Салписъ Тататъ), Кара Али, Хандапли, Ениоглу и Ортакьой.

Капитанъ *Панайотовъ* атакувалъ южно отъ с. Салтакли единъ вражески разездъ, прогонва; го двама турски войници съсечени и конетѣ имъ взети.

Тоя день, 11 октомврий, Конната бригада на полковникъ *Таневъ* премина въ с. Князъ Борисово (Карашли), а въ сѫщото време Хасковския отрядъ, като оставилъ въ Кърджали две дружини и едно планинско отдѣление, съ останалитѣ си части пристигна въ Геренъ и Инжели. Врагътъ очистилъ с. Папазкьой.

Оттеглянето назадъ на Конната бригада бѣ необяснимо.

Въ дивизията пристигна една с. с. гаубична батарея.

Когато се стъмни, турцитѣ почнаха да освѣтляватъ съ прожектори нашето разположение; освѣтлението помагаше и на нашитѣ части да забележатъ по западнитѣ склонове на Папазъ тепе движение на врага, който се приближавалъ къмъ нашата позиция. Турцитѣ се заблуждаватъ — мислейки, че това сѫ наши войски, откриватъ огънь по своитѣ, по които откриватъ огънь и нашитѣ предни пехотни части. Врагътъ попадналъ между два огъня, пониса голѣми загуби и въ паническо бѣгство се оттегля, като оставя много и разни предмети отъ облѣкло и снаряжение. Следъ това турцитѣ окончателно отстѫпиха на платото Папазъ тепе.

Укрепяването на частитѣ на линията на обложението продължава, както и устройството на колиби и землянки за живѣние на хората. На 12 октомврий слънцето изгрѣ, дъжда престана и хората малко се посъвзеха.

Отъ време на време врагътъ хвърля по нѣколко артилерийски изстрели, безъ да причиняватъ каквито и да сѫ загуби. Хората постепенно свикватъ на такива изстрели — почнаха съвсемъ да не прекѫсватъ работата си.

Тъй като Конната бригада на полковникъ *Танева* се оттегли назадъ, за освѣтление посокитѣ, които идатъ отъ къмъ р. Арда къмъ разположението на дивизията, само по себе си, оставаха върху грижата на последнята. На 12 октомврий се даде заповѣдь на старшия отъ командиритѣ на двете дружини въ с. Курткьой съ едната дружина и пограничнитѣ части да охранява всички съобщения, които идатъ отъ югъ за Арда и на северъ на участъка Св. Петъръ и Павелъ (срещу Ортакьой), като влѣзе въ свръзка на западъ съ другитѣ наши части. Другата дружина да тръгне незабавно презъ с. Карабаа за с. Бешъ тепе, кѫдето да чака заповѣдь.

Малко следъ това се получи отъ Щаба на армията заповѣдь:

Двете дружини, находящи се въ с. Курткьой, да влѣзатъ въ разпореждането на командира на Конната бригада полковникъ *Танева*, който има за цель, като мине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, на участъка с. с. Кумарли, Кьормутъ, да разруши желѣзопѫтната линия на участъка с. с. Ениоглу, Чанги. Днесъ отъ самостоятелния разездъ при с. Ортакьой, въ 6 ч. е била забелязана една неприятелска колона около

бригада пехота съ артилерия да се насочва отъ гр. Кърджали къмъ Ортакьой. Да се направи нужното за да се попречи на тази колона да влѣзе въ Одринъ.

Конната бригада скоро трѣбаше да се върне на изтокъ, въ която посока за нея имаше полезна дѣйность. Краятъ между р. р. Арда и Марица, южно отъ Одринъ, е мѣстото, гдето конната бригада можеше да бжде твърде полезна.

Разпорежданията, съгласно горнята заповѣдь, на командующи армията тутакси се направиха.

Дадоха се командиру конната бригада дружината въ с. Бешъ тепе отъ 30 пех. Шейновски полкъ и една отъ тези, които сж въ с. Курткьой; третята друж. отъ 30 Шейнов. полкъ се извика въ с. Еспетли.

Отъ бързитѣ и смѣли действия, каквито конната бригада трѣбаше да развие, щаба на дивизията очакваше твърде много.

Днесъ пристигна единъ прожекторъ за дивизията, който се изпрати на 3 бригада — на позицията. Прожекторътъ се постави на височината източно отъ с. Коюнли.

Командирътъ на 2 бригада отъ 9 пех. Плѣвенска дивизия, отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица, отъ кждето се виждаше фланга на турското разположение на Папазъ-тепе, извести, че турцитѣ устройватъ телена мрежа и фалшиви окопи, въ които редятъ фигури

Отъ щаба на армията се съобщи, че снабдителната линия на дивизията се опредѣля да бжде по дѣсния брѣгъ на р. Марица за Свиленградъ, Харманли, Т.-Сейменъ, Ст. Загора.

На 12 октомврий къмъ 10 ч., се получи съобщение, че нашитѣ войски презели Лозенградъ, следъ което настжпили къмъ Бунаръ-Хисаръ. Голѣма бѣ радостьта на всички; знаеше се, че Лозенградъ е укрепенъ или най-малко отъ деня на мобилизацията и до сега трѣбаше да се предполага че ще е билъ добре укрепенъ.

Радостната и отъ голѣмо военно значение весть се предаде въ всички части на дивизията, следъ което громкото *ура* на войницитѣ се разнесе по цѣлото разположение на дивизията. Полковитѣ музики свирѣха дълго време презъ деня.

Преминаване дивизията (1-а и 2-а бригади) на дѣсния брѣгъ на р. Арда — южния секторъ.

15 октомврий.

Командующиятъ армията заедно съ началникъ щаба на армията дойдоха на 12 октомврий въ щаба на дивизията въ с. Каджкьой.

Било решено дивизията съ по-голѣмата си часть да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда,—Командующиятъ армията искалъ лично да поговори за тая операция и да даде необходимата заповѣдь за минаването на рѣката.

Командующиятъ армията си замина заедно съ началникъ щаба на армията обратно за Свиленградъ; а по дивизията се издаде заповѣдь за минаване на р. Арда.

Задачата на дивизията се опредѣли: „да мине р. Арда и завладѣе края между р. р. Арда и Марица (южно отъ Одринъ)".

Частитѣ се насочватъ:

Лейбъ Гвардейскиятъ коненъ полкъ да разузнава, на 13 октомврий, за неприятеля югоизточно отъ р. Арда: с. Дуджаросъ — в. Карталъ тепе — с. Салпистатаръ (Татаркьой) — разв. чиф. Салтаклж — с. Доунча — с. Чингирли, като се опира на дружината, южно отъ с. Семенли (п. 3 отъ тази заповѣдь).

Флангардъ, полковникъ *Рашковъ*, 30 п. Шейновски полкъ (3 др.) съ 1 бат. отъ 8 с. с. арт. полкъ на, 13 октомврий, сутриньта да заеме участъка между р. Арда и 3-а бригада и прикрива постройката на мостоветѣ северно и северозападно отъ с. Семенли, като се укрепи около с. Седерли и свърже съ 3-а бригада.

2-а бригада, полковникъ *Кърджиевъ*, 8 с. с. арт. п. (2 отд.), да се средоточи на 13 октомврий, предъ пладне, на около 4 к. м. югозападно отъ с. Еспетли въ долината по пжтя чиф. Боргуджикъ с. Семенли, прикрито. Да изпрати една дружина съ картечна рота и батарея, която да мине р. Арда северозападно отъ с. Семенли и заеме позиция южно отъ с. Семенли, за да прикрива постройката на мостоветѣ.

Полковникъ *Марчинъ*, 10 п. Родопски полкъ, съ едно отдѣлние отъ 8 с. с. арт. полкъ. Да остане въ с. Булдуркьой.

Ком. 8-а пионерна дружина да построи мостове между с. с. Семенли и Кумрали, съгласно лично даденитѣ му указания.

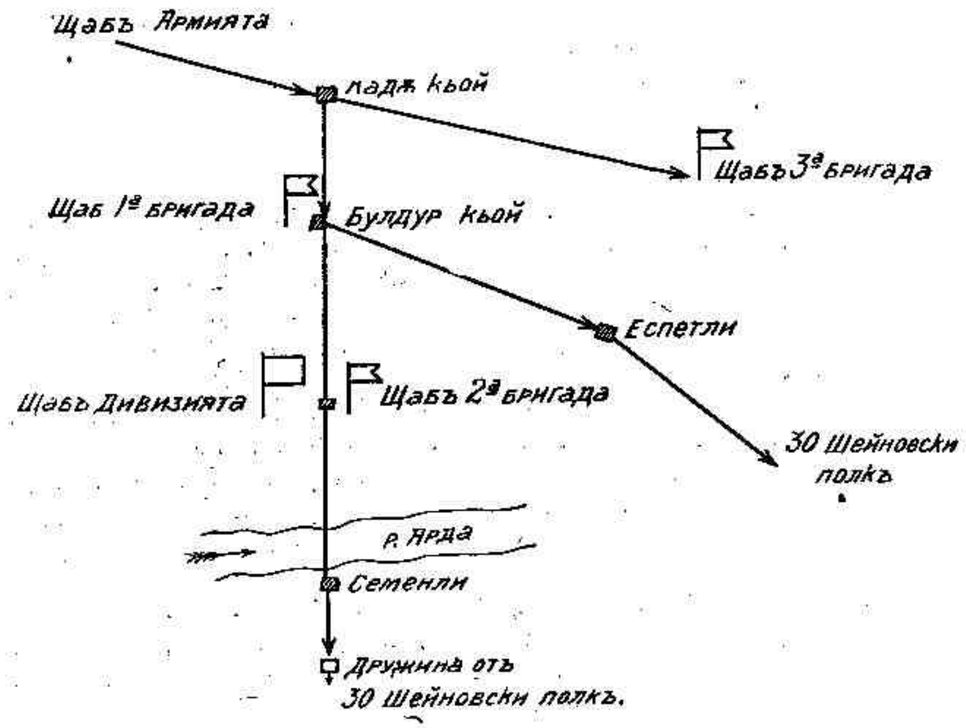
Дружината отъ 30 п. Шейновски полкъ, която е въ Бешъ-тепе, щомъ мине презъ това село конната бригада, да се спустне въ с. Кумарли и служи за подържка на конната бригада.

Щабътъ на дивизията при 2-а бригада.

Заедно съ тая заповѣдь се нареди и следнята телефонна мрежа между частитѣ на дивизията: (*Гл. скицата на стр. 62*).

Досежно, обаче, „да се попречи на неприятелската колона (около бригада пехота съ артилерия) да влѣзе отъ Ортакьой въ Одринъ", за което командующия армията предлагаше, не можеше нищо да се предприеме, понеже тая колона, ако такава действително е имало, можеше и по други пжтища, по югоизточно отъ р. Арда, безприпятственно да се

движи за Одринъ. Лейбъ Гвардейскиятъ коненъ полкъ всѣки день освѣтляваше края между р. р. Арда и Марица (южно отъ Одринъ), но той нѣмаше силата да попречи на подобна колона, за спирането на която би трѣбало дивизията да мине съ съответни за цельта сили и да води бой.

Впрочемъ, въ щаба на дивизията не сж получени сведения за такава колона, за каквато се мислеше, че е възможна; при отличната работв на Лейбъ Гв. коненъ полкъ, ако такава колона имаше така близко, щѣше да бжде с[illegible]та.

Пристигна и първия ешелонъ отъ понтонната дружина за прехвърляне мостъ върху р. Арда.

Помоленъ бѣ командующия армията да ускори идването на обсаднитѣ орждия, за да се обезпечатъ действията презъ р. Арда, като се засили разположението срещу Папазъ-тепе на западния секторъ. Поиска се така сжщо да се ускори идването на Понтонната дружина, тъй като безъ нея, безсъмнѣнно, задачата на дивизията ставаше невъзможна — — водата на р. Арда значително бѣ придошла.

Следствие приждане водата на р. Арда, повечето отъ бродоветѣ станаха непроходими; брода при Семенли още можеше, макаръ при голѣма опасность, да се мине.

Рано, още въ 5 ч., на 13 окт., се получи писмената заповѣдь на командующия 2-а армия да се мине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, а именно:

8-а Тунджанска дивизия, като се държи твърдо съ 3 бригада и достатъчно артилерия на заетата линия с. Юрушъ-Чифликъ, Колаклж, съ останалитѣ части да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда и заеме положение: съ едната бригада да образува предмостна позиция на линията с. Кьормутъ, разв. чиф. Салтаклж и с. Самана съ фронтъ къмъ г. Димотика, а съ другата да заеме линията с. Кьормутъ, с. Еникьой, срещу южния фронтъ на крепостьта.

За тази цель владението на дѣсния брѣгъ на р. Арда да бжде предварително обезпечено съ конницата на дивизията, подкрепена съ пехотни части.

Днесъ най-късно до 8 ч. моста да бжде готовъ.

Конната бригада ще достигне днесъ на лѣвия брѣгъ на р. Арда при с. Кумарлж и най-късно на 14 того сутриньта ще премине на дѣсния брѣгъ на сжщата рѣка, за да разузнава въ участъка с. Семенли, разв. чифл. Салтаклж, Еникьой, Ениоглу и Ортакьой, Караджали, Димотика и да разруши желѣзнопжтната линия Димотика — Одринъ, предпочтително на участъка Ениоглу — Чанли.

Действията на конната бригада трѣба да бждатъ въ тѣсна свръзка съ разположението и действията на частитѣ отъ 8 дивизия по дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Хасковскиятъ отрядъ ще продължи движението си къмъ с. Сюлбюкюмъ.

Заповѣдьта писмено подтвърдяваше даденитѣ вече указания лично отъ командующия армията вчерашния, 12 октомврий день въ с. Каджкьой, върху които е издадена заповѣдьта по дивизията — други сега разпореждания не сж направиха, като излишни.

Полковетѣ отъ 2 бригада и 8 с. с. артилерийски полкъ (безъ една батарея, която е при 30 Шейновски полкъ, с. Еспетли), тръгнаха въ 8 ч. за мѣстата си. Още преди пладне 2 бригада съ 8 с. с. артилерийски полкъ се разположи на бивакъ северо-източно отъ чифл. Боргужикъ, по западнитѣ склонове на височинитѣ, прикрито. Нито отъ къмъ р. Арда, нито отъ къмъ турското разположение при Папазъ-тепе можеше да се забележи както движението, така и разположението на бригадата, която стана верхомъ на пжтя за къмъ с. Семенли, — тамъ ще се минава р. Арда.

Понтонната дружина пристигаше по части — незабавно се изпращаха къмъ 2 бригада, отъ гдето събрани ще се отправятъ, когато стане нужно, за р. Арда. Обаче пжтя с. Каджкьой — с. Булдуркьой бѣ невъобразимо каленъ — гжста, дълбока, лепкава калъ. Колата на понтонната дружина, тежки, впрѣгнати съ малки, слаби коне, едва се движеха; всѣки нѣколко десятки крачки се спиратъ. Понтонитѣ и колата се пръснаха по цѣлия пжть отъ с. Каджкьой за с. Булдуркьой и до бивака на 2-а бригада. За 12 часа време,

къмъ 20 ч., едва 1/3 отъ понтонитѣ можеха да се прибератъ при бригадата.

При тая принудена забава на понтонитѣ, преминаването на р. Арда не можеше сѫщо така да не се забави.

Конната бригада пристигна къмъ пладне въ с. Кумарли отъ командира на която се получи донесение, че на 14 октомврий ще тръгне отъ с. Кумарли заедно съ дветѣ дружини на дѣсния брѣгъ на Арда.

Мостътъ на р. Арда не можеше днесъ да бѫде готовъ; отъ друга страна и конната бригада едва утре, на 14 ще може да мине Арда и ще почне разузнаването, върху което главно ще се основатъ мѣркитѣ за минаването; следваше, че минаването на дивизията, само по себе си, се отлага.

Получиха се и следующитѣ указания отъ командующи армията:

Изпълнението на действията за заемане положението на дѣсния брѣгъ на р. Арда трѣба да се предприеме само следъ като конната бригада разузнае и разясни положението въ участъка Одринъ, Ортакьой, Димотика. Преминаването на бригадитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда да стане последователно: само когато едната бригада заеме твърдо положението за образуване тетъ де пона, тогава да започне прехвърлянето на другата бригада.

Съобщи се на частитѣ, че минаването се отлага за следующия день, до като понтонната дружина се събере и добие възможность да почне постройката на моста, а така сѫщо и докато конната бригада произведе разузнаването, което се заповѣда командиру конната бригада да извърши.

Отъ разузнаването на Лейбъ Гвардейския коненъ полкъ се знаеше, че въ с. Салпистатаръ (Татаркьой), както и въ югозападна посока отъ това село врагъ нѣма. Били забелязани по пѫтя отъ с. Татаркьой за с. Колаклж около 50 души вражески конници, които обстреляни се разбѣгали.

По шосето Одринъ — Ортакьой не се забелязва нищо; въ последнето градче има разездъ отъ конната бригада.

Въ околноститѣ на с. с. Салтаклж, Хандапли, Кабаикъ и Тюркъ дуанча нѣма врагъ.

Отъ едно донесение отъ командира на конната бригада се виждаше, че никаква турска бригада къмъ Ортакьой нѣма и че донесението за нея не е било истинско. Имало около 150 души, остатъци отъ разбититѣ отъ Хасковския отрядъ турски части, които сега бѣгатъ къмъ Одринъ. Съ тѣхъ единъ нашъ разездъ отъ конната бригада е ималъ престрелка. Турцитѣ по пѫтя си не пропустнаха случая да безчинствуватъ по селата — да изнасилватъ и убиватъ.

С. с. гаубична батарея се намѣсти североизточно отъ с. Коюнли на добре закритата позиция — за да бие къмъ Папазъ тепе и долината на р. Арда.

Въ с. Каджкьой се приготви материалъ и се подготви постройката на платформа до железопѫтната линия за товарене и разтоварене.

Днесъ главната позиция на дивизията (3-а бригада) се изнесе окончателно на позицията на прѐднитѣ постове и се затвърди на нея; позицията на послѣднитѣ се изнесе на около 1 клм. по на изтокъ. 8 не с. с. артилерийски полкъ се изнесе на линията на редутитѣ на Сюютли баиръ. Една батарея остана на височината западно отъ с. Коюнли, а друга при вис. 152. При батареитѣ се остави по една рота за близко обстрелване подстѫпитѣ отъ долинитѣ на р. р. Марица и Арда къмъ фланговетѣ на разположението на войскитѣ.

Турцитѣ бездействуватъ.

Дивизионниятъ инженеръ, изпратенъ още сутриньта на р. Арда, съ указания да намѣри мѣсто за постройка на мостове въ участъка с. с. Дели Елесъ, Семенли, Самана. Изпрати се мостовата часть на пионерната дружина, а така сѫщо и една пионерна рота. Дивизионниятъ инженеръ трѣбаше да ржководи постройката на всички мостове, каквито се предполагаше да се построятъ: единъ отъ понтонитѣ на понтонната дружина, подпомогната и съ понтонитѣ на пионерната дружина и други два за пешеходи.

Пионерни команди поправяха пѫтищата с. с. Каджкьой—Еспетли и отъ разположението на 2-а бригада за р. Арда (въ хълмистата часть — прикрито).

Презъ цѣлия день времето добро, но презъ нощьта заваля пакъ дъждъ съ силенъ вѣтъръ

Понтонната дружина цѣла нощь продължава да се прибира при бивака на 2-а бригада.

Мѣстата на мостоветѣ избрани; материалъ за пешеходнитѣ мостове струпанъ. Пионеритѣ работятъ прикрито изъ върбалацитѣ на рѣката; дали мѣстнитѣ турци отъ с. с. Семенли и Самана, сѫ забелязали нѣщо и съобщили въ Одринъ не се знаеше, обаче, врагътъ не даваше съ нищо да се разбере, че знае. Турцитѣ отъ тия две села се отнасяха дружелюбно и къмъ нашитѣ разезди.

Обозътъ на Понтонната дружина продължаваше и на 14 октомврий да се *„движи"* доста бавно, бавно да се влачи. Часть отъ понтонитѣ се насочиха отъ с. Каджкьой право за с. Еспетли, по пѫть, който като отчасти пѣсъчливъ, по-малко затрудняваше движението. Войницитѣ отъ 2-а бригада на ржце изкарваха отъ калъта затъналитѣ тежки кола. Направиха се всички усилия непремѣнно мостоветѣ днесъ да се построятъ, тъй като у всички имаше желание, бездействието, което настѫпи на западния секторъ, да се смѣни съ дейность.

Още въ 6 ч. се получи заповѣдьта по 2-а армия отъ 14 окт., 4 ч., споредъ която задачата на дивизията е: *съ действията си къмъ Димотики да улесни задачата на другитѣ армии.*

На дивизията се заповѣдваше по-скоро да се прехвърли на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Малко по-късно се получи и съобщението отъ Щаба на армията, какво конниятъ полкъ, отъ 1 армия, като достигналъ линията Оглу-паша (Евлу-паша), Хаскьой (на северъ отъ Хавса), узналъ отъ мѣстнитѣ жители и следитѣ, че значителни неприятелски войски отъ тритѣ рода оржжия много набързо сж заминали за Куфалица и БабаЕски. Единъ разездъ отъ сжщия полкъ донесълъ, че петь турски пехотни полка сж заминали отъ Одринъ по посока на Хаскьой) на северъ отъ Хавса.). Необходимо е началникътъ на 8 дивизия да побърза да мине на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Както се вижда, преминаването на р. Арда, възможно по-скоро, става необходимо, главно за да се прояви какво да е давление въ посока на Димотика и Узунъ Кюпрю, за да се съдействува, до колкото може, на главнитѣ наши действия, които се развиваха и зрѣяха на истокъ отъ Одринъ. Щабътъ на дивизията дълбоко съзнаваше тая необходимость. Отъ отличнитѣ разузнавания на Лейбъ Гвардейския, конен ъполкъ ясно и положително се знаеше, че на югъ отъ линията с. Дуджорасъ — с. Ахъркьой врага, който би могълъ да попречи на дивизията, нѣма. Само желѣзнопжтната линия се пазела отъ патрули. Врагътъ не показва въ тая посока никаква дейность. Забавянето на дивизията да мине р. Арда бѣ изключително въ понтонната дружина, добрата воля, преданностьта и усърдието на чиноветѣ, въ която дружина не можаха естественно да направятъ слабитѣ коне по-силни, побързи и по-леки. Българската армия имаше една понтонна дружина, която не можа да снабди съ по-силни коне и подобъръ обозъ, както и съ достатъчно понтони за преодоляване рѣкитѣ Арда и Марица, на които знаеше се, че ще ни предстоятъ действия.

Мостовата полурота и 1-а рота отъ пионерната дружина успѣ сутринтьта съ особения свой материалъ и съ часть подржженъ, приготвенъ на 13 октомврий, материалъ, да построятъ бързо мостъ срещо с. Семенли, по който минаха незабавно Лейбъ Гвардейски коненъ полкъ, 4 дружина отъ 30 Шейновски полкъ, обоза на конния полкъ и дружината. По тоя мостъ, обаче, не можеше да минава артилерия; скоро неговитѣ устои взеха да потъватъ въ тинята. Мостътъ дължъ 124 метра.

Лейбъ Гвардейскиятъ коненъ полкъ се предаде къмъ конната бригада, която премина въ бродъ р. Арда при Кумарля и настжпи къмъ с. Пазарлж, а единъ ескадронъ, съ

подривнитѣ взводове, пратенъ къмъ с. Чанчи за разузнаване на желѣзнопжтната линия. Разузнавателни части сж пратени по всички посоки.

Дружинитѣ, обаче, сж задържани при р. Арда, около мѣстото на което се строяха мостоветѣ. Отдалечаването на две дружини *пехота* далече отъ дивизията, — можеше да ги изложи на опастностьта да бждатъ отдѣлно разбити. Дружината отъ 30 Шейновски полкъ се спира на около 2 клм. източно отъ с. Семенли и взема мѣрки за охрана преправата и за осветление предлежащитѣ мѣстность и посоки. Другата дружина (отъ 51 пех. полкъ — подполк. Калканджиевъ) остана въ с. Сидерли.

Привечерь пристигна въ с. Еспетли отъ с. Куртькьой и дружината отъ 52 пех. полкъ подпол. *Панайотовъ.*

При вечерь водата на р. Арда все прииждаше и застрашаваше да завлече моста и последния бѣ дигнатъ; вместо него понтонната дружина взе да строи мостъ на понтони за минаване на всички родове войски.

Усилването на новата позиция източно отъ Сюютлибаиръ срещу Папазъ-тепе продължава цѣлъ день — турцитѣ бездѣйствуватъ. Почна се постройката на тритѣ редути, по единъ на фланговетѣ и срѣдата. Понеже полковетѣ отъ 3-та бригада останаха съ по три дружини, службата на преднитѣ постове се носела отъ една дружина и една въ подържка на преднитѣ постове.

На около 700 кр. предъ дѣсния участъкъ на 3-а бригада, въ една долина, сж намѣрени повече отъ стотина турски трупа, останали още отъ преди три дни, когато турцитѣ по недоразумѣние се избиха помежду си.

Днесъ началникътъ на обсадната артилерия заедно съ командира на 8 с. с. арт. полкъ произведоха разузнаване за опредѣляване мѣстото на обсаднитѣ отдѣления въ участъка, указанъ отъ щаба на дивизията. Опредѣли се да се постави:

Една 6 оржджейна батарея, 15 с/м Д/30, на височината югозападно отъ с. Юрушъ.

Една 6 оржджейна батарея, 12 с/м. Д/25 на дѣсния флангъ, източно отъ с. Коюнли.

Една шесторжджейна батарея, 12 с/м. Д/30 задъ срѣдата на разположението на 3-а бригада.

Батареитѣ можаха да стрелятъ по Казанъ-тепе, Папазъ-тепе и долината на р. Арда.

Вечерьта, на стъмване — за да не се забележи отъ врага, изпрати се една дружина съ една батарея отъ 2-а бригада за с. Дели Елесъ, за да мине рѣката щомъ постройката на мостоветѣ това позволятъ.

Действията около рѣки, непроходими освенъ по мостове, всѣкога трѣба да ставатъ предпазливо; маневрирането и

взаимната подръжка по двата брѣга на рѣката не всѣкога сж безъ затруднения и опасность. На р. Арда нѣма постояненъ здравъ мостъ, а строящитѣ се войскови не сж твърдѣ надеждни.

Р. Арда, вследствие на придошлата вода, стана непроходима въ бродъ. Течението й е буйно, а отъ време на време, споредъ изливането на дъждоветѣ, ставаше грозно, стихийно. Водата влачи камъни, дървета и огромно количество тиня и пясъци Коритото и дъното на рѣката на часове се измѣняваше.

Прехвърлянето на дветѣ бригади на дивизията изискваше преди всичко мѣрки да не бждатъ бригадитѣ атакувани презъ време на самото минаване. Изисrваше се следователно:

1. Въ случай, че врагътъ предприеме нападение по лѣвия брѣгъ на р. Арда, то да се отговори на нападението, безъ да се прибѣгва къмъ бригадитѣ, които ще минаватъ рѣката прехвърлянето да не се спира.

За тая цѣль трѣбаше да се привлече на близо Хасковския отрядъ на полковникъ *Дѣловъ* (6 др. и 6 с. с. батареи), който, съгласно заповѣдьта по армията № 10, влизаше въ разпореждането на началника на дивизията и на 14-и вечерьта трѣбаше да достигне от с. Сюлбюкюмъ въ с. Бешъ тепе.

Отрядътъ, обаче, вследствие на усиления походъ е билъ твърде изморенъ, закъсня съ единъ день.

Старшиятъ адютантъ стъ щаба на дивизията, майоръ отъ генералния щабъ, *Мьдровъ*, бѣ изпратенъ на 15 октомврий, рано сутриньта, да поср щне своевременно отряда и да го насочи по пжтя за с. Карабаа и отъ тамъ за чифл. Боргуджикъ, пжть, по-добъръ; движението по-лесно и отряда ще бжде близо — може да вземе участие въ случай на бой; майоръ *Мьдровъ* има задачата да разясни това началнику отряда. Старшиятъ адютантъ отнесе и писменна заповѣдь:

Хасковскиятъ отрядъ да се движи по пжтя с. Сюлбюкюмъ — наоколо 2 км. на югъ отъ с. Карабаа—чифл. Боргуджикъ, кждето и да нощува днесъ.

Този пжть и пжтя отъ чифл. Боргуджикъ за моста на р. Арда е по-добъръ отъ пжтя с. Сюлбюкюмъ — с. Бешъ тепе — моста на р. Арда.

Едновременно съ това се даде командиру 3-а бригада следнето наставление:

„По заповѣдь. Бригадата ви да се държи здраво на линията с. Юрушъ – с. Коюнли — с. Седерли — р. Арда, тъй като съ своето положение тя ще охранява съобщителната линия на дивизията, която ще върви по дѣсния брѣгъ на р. Марица, а заедно съ това и мостоветѣ, презъ които тя минава.

„Отъ действията на 3-та бригада ще зависи и свободата на по-нататъшнитѣ действия на дивизията по дѣсния брѣгъ на р. Арда.

„Средство за достигане на поставената ви цель — използуване на фортификацията въ най-широки размѣри.

„За непосредствена охрана на мостоветѣ на северозападъ отъ с. Семенли се назначава дружината на подполковникъ *Панайотовъ*, която остава въ непосредственно подчинение на началника на дивизията.

„Въ с. Каджькьой е разположена една отъ полскитѣ болници, която ще изпълнява задачата на дивизионния лазаретъ по отношение на бригадата ви. Болнитѣ и раненитѣ от полската болница да се евакуиратъ въ вжтрешностьта по желѣзницата.

„Парковитѣ взводове на бригадата и на придаденитѣ й части, които сж въ с. Булдуркьой, си оставатъ къмъ бригадата; попълването имъ да става по желѣзницата отъ разходния складъ.

„Съответствующитѣ взводове отъ дивизионния продоволственъ транспортъ си остава сжщо къмъ бригадата.

„Началникъ щаба на дивизията: подполковникъ *Руссевъ*".

2. Преминаването на дѣсния брѣгъ на р. Арда трѣбаше, щомъ почне, да става непрекжснато и бързо, за да може по-скоро да се разполага, въ случай на бой на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съ дветѣ бригади.

Минаването можеше да започне и да стане само когато мостоветѣ сж окончателно и здраво поправятъ. Постройката имъ се добрѣ прикриваше отъ погледитѣ на турцитѣ, поради гжститѣ дървета по двата брѣга на рѣката; нашата конница и пехотна дружина на дѣсния брѣгъ на рѣката имаха задачата да не допускатъ свръзка между врага и турското население отъ селата при рѣката. Удивително бѣ бездействието на врага — не направи нищо, за да попречи минаването на рѣката.

Приближаването на 2-а бригада отъ бивака си къмъ рѣката можеше да бжде забелязано само следъ като се покаже въ самата долина на р. Арда, т. е. на около 3 клм. отъ мостоветѣ.

Преминаването на рѣката бѣ опредѣлено да почне въ 7 часа; приближаването на 2-а бригада трѣбаше да стане рано, още въ тъмно. Обаче, построеният на козли мостъ отъ пионерната дружина се развали, а тоя който се строеше отъ понтонната дружина на понтони не бѣ още готовъ. Отъ Щаба на дивизията почти всѣки часъ се настояваше да се работи по-скоро. Най-после, командирътъ на понтонната дружина донесе, че моста ще бжде готовъ къмъ 10 ч.. Командиру 2-а бригада се заповѣда да държи офицеръ при мосто-

ветѣ, който да го държи въ течение за успѣха на постройката — за да разчете времето за тръгване отъ бивака си така, щото когато стигне бригадата при мостоветѣ, право, безспирно да върви по мостоветѣ. Щаба на дивизията отъ своя страна сѫщо се държеше въ течение на успѣха по постройката на мостоветѣ, вследствие на което и се заповѣда командиру 2-а бригада да тръгне отъ бивака си въ 8 ч. 30 м.

Отъ командира на пионерната дружина се получи донесение въ 9 ч., че понтонния мостъ върху р. Арда е построенъ срещу с. Семенли.

Обаче моста не бѣ още готовъ.

Едновременно се строяха:

Единъ мостъ на козли отъ пионерната дружина, малко по-горе отъ разрушения; построенъ въ 11 ч. 10 м.

Единъ понтоненъ отъ понтонната дружина, на около 600 м. по-нагоре отъ първия, при всичко че материалъ имаше за постройка на още единъ мостъ.

Едва въ 10 ч. 30 м. на 15 октомврий понтонния мостъ бѣ готовъ и незабавно почна преминаването на рѣката.

Най-напредъ мина дружина отъ 2-а бригада и една батарея отъ 8 с. с. артилерийски полкъ, които още отъ вечерьта бѣха на рѣката готови всѣка минута да минатъ.

Следъ това почна минаването на 2-а бригада по двата моста.

1-а бригада — следъ 2-а бригада и най-после полковитѣ обози.

Командирътъ на 1-а бригада, при мостоветѣ, разпорежда: 10 пех. Родопски полкъ, а по-после и 30 Шейновски полкъ да се приближатъ къмъ мостоветѣ за да почнатъ минаването веднага следъ 2-а бригада.

Пехотнитѣ полкове минаваха моста на козли, въ колона по 4, а артилерийскиятъ полкъ по понтонния мостъ.

Скоро, обаче, се допострои отъ пионерната дружина още единъ, по слабъ и по-тѣсенъ, мостъ на козли; незабавно пехотата почна да минава и по тоя мостъ.

Началникътъ на дивизията, заедно съ Щаба на дивизията, дойде на мѣстото на преправата. Тамъ категорично заповѣда командиру понтонната дружина да почне постройката на още единъ вторъ мостъ на понтони и козли за обози и артилерия, за какъвто отъ Щаба на дивизията се настояваше по-рано, но непостроенъ подъ предлогъ, че за такъвъ мостъ материалъ нѣмало. Обаче, следъ личната заповѣдь на началника на дивизията моста бързо взе да се строи и се построи.

Командиру 2-а бригада се заповѣда: щомъ частитѣ му минатъ заедно съ артилерийския полкъ, да заеме височинитѣ около с. Семенли за прикриване преправата.

Командиру дружината отъ 30 Шейновски полкъ се заповѣда да замине и се приближи къмъ конната бригада.

Малко следъ това се изпрати и следующата заповѣдь:

„Отъ мостоветѣ на р. Арда.

„До командиритѣ на 1-а и 2-а бригада № 34. 1912 г. „Октомврий 15. 15 ч. 7 м.

„По заповѣдь. 2-а бригада да заеме височинитѣ на северъ отъ р. Куру-дере и между пѫтя с. Кьормутъ — Разв. чифл. Салтаклѫ и на западъ отъ пѫтя с. Кабаикъ — с. Самана, като се вематъ особени мѣрки за отразяване на неприятеля, ако би настѫпилъ той отъ къмъ крепостьта, а така сѫщо и отъ къмъ Димотика.

„1-а бригада въ с. с. Семенли и Самана. Щаба на бригадата въ с. Самана. Да охранява непосредствено долината на р. Арда, като се свърже съ фланговетѣ на 2-а бригада.

„Щаба на дивизията — с. Самана.

„Началникъ щаба на дивизията: подполковникъ *Руссевъ*".

Едновременно съ това се прати командиру Хасковския отрядъ следующата заповѣдь:

„Отъ моста на р. Арда.

„Командиру Хасковския отрядъ

„№ 35. 1912 г. Октомврий 15, 15 ч. 7 м.

„По заповѣдь. Разположението на дивизията ще видите отъ приложената заповѣдь № 34.

„Вземете мѣрки на охранение отъ къмъ с. Еспетли и с. Седерли, както и отъ къмъ горнето течение на р. Арда, макаръ че на линията с. Юрушъ — разв. Коюнли — с. Седерли е 3-та бригада. Мостоветѣ сѫ срещу с. с. Семенли — Самана. Свържете се съ телефонъ посредствомъ жицата, която преминава презъ бивака ви.

„Началникъ щаба на Тунджанската дивизия:
подполковникъ *Руссевъ*".

Офицерътъ, който отнесе тая заповѣдь, имаше поржчение да обясни командиру отряда общото положение и да привлече отряда на нощуване не при чиф. Боргуджикъ, а на югозападъ отъ с. Еспетли, прикрито задъ хълмоветѣ, за още по-лесно и бързо влизане въ бой, било по лѣвия, било по дѣсния брѣгъ на р. Арда, който турцитѣ можеха всѣки часъ да предприематъ.

Къмъ 18 ч. дветѣ пехотни бригади (1-а и 2-а) и 8 с. с. артилерийски полкъ бѣха вече на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съвсемъ небезпокоени отъ врага.

Отъ командира на конната бригада се получи донесение, отъ с. Колаклж, че тази вечерь изпраща ротмистъръ *Акрабовъ* за разрушение на линията къмъ Ениоглу. Врагътъ днесъ не е откритъ отъ разездитѣ по посока югъ, югоизтокъ и изтокъ. Ротмистъръ *Кемилевъ* е влезалъ съ разезда си въ Димотика при биение на камбанитѣ, обаче като видѣли, че това е само разездъ, турцитѣ се вжоржжили и разезда на бързо отстжпва. Въ Булгаркьой турцитѣ стреляли на разезда, следъ което подпалили самото село. Изъ цѣлата мѣстность турцитѣ въоржжени образуватъ башибозушки чети. Една отъ тѣхъ отъ 120 души е стреляла сжщо срещу разезда на Ротмистра Кемилева. Войската отъ Димотика е прибрана къмъ Узунъ кюпрю. Станцията Кулели Бургасъ се пази отъ пехота и артилерия.

На 15 окт. изпратенитѣ отъ конната бригада части да разрушатъ желѣзопжтната линия не могли това да направятъ, понеже линията се охранявала отъ пехотни патрули, а на ст. Урли имало една рота. Командирътъ на конната бригада донесе, че разрушението ще извърши съ открита сила, но за да не се привличало вниманието на врага съ това да се попречи на дивизията да заеме изходното си положение, то нападението ще се извърши следъ вземането на това положение. Трѣба да се добави, че ако постройката на мостоветѣ на р. Арда и преминаването на дивизията не е могло или не е привлѣкло вниманието на врага, то едва ли друго нещо би му „привлѣкло" вниманието. Желѣзопжтната линия трѣбаше да се разруши, за която цель и цѣлата конна бригада трѣбаше да се насочи — прекжсването на желѣзопжтнитѣ съобщения на Одринъ съ Цариградъ и Деде-агачъ бѣ естествено въ много отношения желателно и наложително.

А командирътъ на Лейбъ Гвардейския коненъ полкъ донесе, че го височинитѣ въ края на Карталъ-тепе, с. Татаркьой, с. Еникьой до долината на р. Марица неприятелски войски нѣма и че ще оттегли полка за нощуване въ с. Семенли.

1-а дружина отъ 52 п. полкъ се остави непосредствено да пази мостоветѣ (караулъ); а 4-а дружина отъ 51 пех. полкъ бѣ предадена къмъ полка си (бригадата си). Тѣзи сж дружинитѣ, които бѣха въ с. Курткьой и се върнаха отъ тамъ обратно.

На позицията срещу Папазъ тепе цѣль день се работи за усилването ѝ; врагътъ нищо не предприема. Следъ пладне съ около една дружина турцитѣ заеха с. Епчели, а къмъ 20 ч. и 30 м. турцитѣ откриха пушеченъ огънь по-преднитѣ постове на позицията, на тоя огънь не имъ се отговори.

Презъ нощьта срещу 16, врагътъ на никжде не обезпокои дивизията.

Атаката на турцитѣ срещу 3-а бригада на западния секторъ.

Вторият бой при с. Коюнли — Юрушъ.

16 Октомврий.

Предположението, че твърде е допустимо какво врагътъ ще атакува дивизията презъ време на предприетитѣ действия — прехвърлянето на дивизията на дѣсния бр гъ на р. Арда — се сбжда. Турцитѣ на 16 Октомврий нападнаха съ значителни сили и яростно 3 пех. бригада.

Не ще дума, че каквито и мѣрки да се вземаха, за да се скрие, поне възможно по-дълго време, преминаването на р. Арда, при липса на постояненъ здравъ мость, бѣ невъзможно, — цѣлата долина на р. Арда отлично се наблюдава отъ Одринската крепость, и особено отъ Папазъ-тепе, Казанъ-тепе и форта Хадърлькъ, въ който се помѣщаваше и щаба на Шукри-паша.

Турската атака тоя день можеше да се обясни, така:

1. Врагътъ забелезва прехвърлянето значителни сили отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Незнае за присжтствието на Хасковския отрядъ на полковникъ *Дѣловъ* на 3 — 4 км. западно отъ с. Еспетли.

Допуща, че по позицията на западния секторъ ние сме останали съ слаби сили.

Решава да настжпи, да ни разбие на западния секторъ и се яви въ тилъ на нашитѣ сили, преминали на дѣсния брѣгъ на р. Арда, следъ което да ги атакува уединени.

Безъ съмнение прекрасна замисъль, съ отлични последствия при успѣха.

2. Предъ видъ на това, че днесъ се почва решителнията бой на главнитѣ турски сили между Одринъ и Черно море, който бой трѣбаше да реши войната на цѣлия балкански театъръ, (но за който бой, че се почва, дивизията незнаеше), врагътъ могълъ е да поиска да отвлѣче нашето внимание въ противоположна, западна, посока и не даде на силитѣ, които сж минали р. Арда да настжпятъ по нататъкъ.

Трѣбва да се допуща за по-вѣрно първото предположение, което можеше ea даде бързи и осезателни последствия.

Второто предположение е по-малко за вѣрване, понеже усилията въ такъвъ случай на турцитѣ отъ Одринъ трѣбаше да се насочатъ въ източна посока, въ флангъ на нашитѣ тамъ сили, гдето врагътъ, опирайки се на Одринската крепость, можеше действително да бжде твърде много полезенъ на себе си. Усилията му, макаръ даже тактически и неуспѣшни да би били въ нея посока, щѣха да укажатъ своето безспорно влияние. Усилията му въ западна посока неможаха

да се отразятъ на решителнитѣ боеве между главнитѣ сили източно отъ Одринъ, между Одринъ и Черно море. Едва ли би могло да се допуска, че частитѣ отъ дивизията, следъ като минатъ р. Арда, ще могатъ и ще успѣятъ да настжпятъ толкова много напредъ, да минатъ р. Марица и повлияятъ на изхода на главния бой.

Нападението отъ страна на турцитѣ, следователно, ще да е имало за цѣль да разбие дивизията по части, въ какъвто случай турскитѣ действия трѣбаше да бждатъ по бързи и по смѣли — не да бждатъ само отъ залъгателно естество.

Цѣлата нощь, както и сутриньта студено. Мъглата скоро се разнесе; слънцето изгрѣ; времето цѣлия день добро, топло.

Къмъ 7 ч. се чуха нѣколко артилерийски изстрѣли. (*Приложение № 3*). По телефона въ с. Самана въ щаба на дивизията се получи, почти едновременно, донесението отъ 3-а бригада, че турцитѣ настжпватъ срещу бригадата; артилерийския и пушеченъ огънь е откритъ.

Ясно бѣ: турцитѣ атакуватъ 3-а бригада. Началникътъ на дивизията, заедно съ щаба на дивизията, незабавно замина за с. Семенли, при пристигането въ което село, артилерийския огънь бѣ се вече засилилъ

Началникътъ на дивизията продължи пжтя си; мина на лѣвия брѣгъ на р. Арда, за да ржководи боя, който почна.

При моста се заповѣда командиру 4-а дружина отъ 52 пех. полкъ, подполковнику *Панайотову*, който непосредствено охраняваше моста, да настжпи напредъ, да иде влѣво отъ дружината (1-а отъ 51 пех. полкъ) на подполковникъ *Калканджиевъ*, който завземаше с. Седерли, и да остане между тази дружина и 3-а бригада.

Съ офицеръ се изпрати командиру Хасковския отрядъ следующата заповѣдь:

„№ 37. 16 окт. 1912 г. 8 ч. 35 м.

„По заповѣдь. Тръгнете незабавно на изстрелъ презъ с. Еспетли, съ цѣль да действувате противъ лѣвия флангъ на турцитѣ.

„Нач. щаба на Тунджанската дивизия:

Подполковникъ Руссевъ"

По-късно Командиру 2-а бригада отъ дивизията:

„№ 38. 16 окт. 1912 г. 10 ч

„По заповѣдь. Действувайте споредъ обстановката, като оставате на мѣстото на началника на дивизията на дѣсния брѣгъ на р. Арда, безъ да се увличате.

„Щабътъ на дивизията — югозападно отъ с. Еспетли.

„Началникъ щаба на дивизията:

Подполковникъ Руссевъ "

Щабътъ на дивизията замина право на височината, северозападно отъ с. Еспетли, гдето и остана.

Командирътъ на Хасковскиятъ отрядъ, полковникъ *Ильковъ*, щомъ чува артилерийския огънь и разбира че врагътъ ще атакува, незабавно дига отряда (2-а бригада отъ 2 пех. Тракийска дивизия: 28 пех. Стремски полкъ, две дружини отъ 40 пех. полкъ и 2 отдѣления отъ 3 с. с. артилерийски полкъ), по собственъ починъ и настжпва въ посока на с. Еспетли, за да вземе участие въ боя

Западно отъ с. Еспетли Началникътъ на дивизията пресрещна отряда и даде заповѣдь и указания полковнику *Делову*. Пехотата въ дружинни колони, а артилерията по отдѣления бързо настжпваха въ обща посока на с. Еспетли—Коюнли.

Бойното поле. Сжщата мѣстность, на която се разви боя на 9 октомврий; боя на днешния день се разви на платото между р. р. Арда и Марица, западно отъ Одринъ, въ неговата източна стѣснена часть; въ тая си часть, която прилича на истински трижгълникъ — основата му линията с. с. Коюнли—Юрушъ, а върха му с. Марашъ; поради ограниченото пространство, на което боя трѣбаше да се развие, маневрированията по фланговетѣ още по-затруднени и почти изключени; боя по предимство трѣбаше да бжде чисто фронталенъ.

Нашата позиция и тая на врага на Папазъ-тепе се издигатъ на западъ и истокъ на бойното поле съ склонове, които постепенно на хълмове и вълни се спущатъ излеко единъ срещу други и образуватъ по срѣдата сѣдловини, отъ които въ северна и южна посока се простиратъ два дола, между фланговетѣ на дветѣ страни. Тилътъ на нашата позиция, както и тая на врага на истокъ отъ Папазъ-тепе, взаимно прикрити за погледитѣ на дветѣ страни, обаче турския тилъ можеше да се наблюдава до нѣкжде отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда и лѣвия на р. Марица.

Сили и разположение. *Българитѣ.* Както се знае, позицията на нашитѣ части биде изнесена на гребеня източно отъ Сюютли-баиръ и укрепена. Стрелковитѣ окопи доведени до за стрелба стоишкомъ. Преднитѣ постове, само прости стрелкови окопчета и тукъ-таме окопи, 7—800 м. предъ главната позиция. Позицията се заемаше отъ 3-а пехотна бригада съ 8 не с. с. артилерийски полкъ. Дветѣ дружини, отнети отъ бригадата на 19 октомврий, се бѣха върнали въ бригадата си.

Сутриньта на 16 октомврий разположението на позицията бѣ:

51 пех. полкъ. (лѣвия участъкъ). — Полковникъ *Узуновъ М.* командиръ на полка.

Полковникъ *Узуновъ* М.
Командиръ 51 п. полкъ

1-а дружина подполковникъ *Петровъ Зл.* — предни постове, а именно: 1-а и 4-а роти подпоручикъ *Султановъ* и подпоручикъ *Стамболовъ* С. въ предни постове, 2-а и 3-а роти капитанъ Бодуровъ и подпоручикъ Хлѣбаровъ задъ първитѣ две въ резервъ на преднитѣ постове.

3-а дружина дежурна часть, на позицията.

2 дружина и картечната рота — полкова подържка задъ лѣвия флангъ на полка.

4-а дружина подполковникъ *Калканджиевъ* — с. Седерли.

8 не с. с. артилерийски полкъ подполковникъ Николовъ С. 2-о отдѣление майоръ *Кожухаровъ* на дѣсния участъкъ; 1-о отдѣление подполковникъ *Брячовъ* на лѣвия участъкъ. Гаубичната с. с. батарея кап. *Калицинъ* задъ дѣсния участъкъ.

52 пех. полкъ (дѣсенъ участъкъ). — Полковникъ *Воденичаровъ* командиръ на полка.

Преднитѣ постове се заематъ отъ една дружина отъ 51 пех. полкъ.

4-а дружина подполковникъ *Семовъ* — на главната позиция, дежурна часть, има: 14-а рота поручикъ *Тодоровъ* съ три взвода заемала редута източно отъ с. Коюнли, а съ една взводъ окопа въ лѣво отъ редута. 13-а рота капитанъ *Начевъ* — съ 3 взвода въ окопитѣ източно отъ вис. 135, а единъ взводъ въ ротна поддържка. 15-а рота капитанъ *Темистоклиевъ* — въ дружинна поддържка задъ вис. 135. 16 а рота подпоручикъ *Баевъ* — въ чифл. Колаклж.

2-а дружина майоръ *Колчаковъ* — на бивакъ югоизт. отъ с. Коюнли.

Полковникъ *Воденичаровъ*,
Командиръ на 52 пех. полкъ.

3 *дружина* — подполковникъ *Хаджиевъ* — полкова поддържка, между двата редута на с. и. отъ с. Коюнли; 10 а рота отъ дружината въ редута на северъ отъ с. Коюнли.

Картечната рота въ дѣсно отъ 14 рота.

1-а дружина подполковникъ *Панайотовъ*, която бѣ при мостоветѣ, въ началото на боя е изпратена лично отъ началника на дивизията напредъ; остави една рота при мостоветѣ.

На 15 вечерьта, по заповѣдь на командира на 3-а бригада, командиръть на полка разпоредилъ една рота — 15-а рота — сутриньта на 16 окт. въ 5 часа да замине за чифл. Колаклж и заедно съ 16 рота, която е тамъ, да атакуватъ и завладѣятъ с. Епчели, да се утвърдятъ тамъ, следъ което 16-а рота да се върне при дружината си на позицията.

Хасковскиятъ отрядъ на 1 ½ к.м. западно отъ с. Еспетли.

Турцитѣ. Заемаха Папазъ-тепе. Преднитѣ имъ части, въ окопитѣ на западнитѣ склонове на масива Папазъ тепе. Турскитѣ сили и разположението имъ точно не се знаятъ, но отъ турскитѣ бѣглеци се знаеше, че при с. Марашъ врагътъ държалъ два, понѣкога три полка съ полска артилерия. Следъ боя на 16 окт. отъ заловени пленници и избѣгали войници отъ разни вражески части, се узна, че въ тоя бой врагътъ предприелъ настжпването съ петь полка, независимо отъ резерва, който останалъ при с. Марашъ. Следователно, турцитѣ сж употребили непосредствено въ боя около 15 дружини, безъ резервитѣ си. 10-а Низамска дивизия е участвувала цѣлата. Турската артилерия неможеше точно да се опредѣли, но и тя бѣ сжщо така силна, чувствуваше се въ боя.

Зап. подпоручикъ *Читалиевъ*
Петъръ Андреевъ
Взводенъ командиръ въ 52 п. полкъ
Убитъ на 16.X.1912 г. с.Коюнли

Турцитѣ средоточили силитѣ си на сектора презъ нощьта на 15 срещу 16 октомврий.

Боятъ. Още на разсъмване нашитѣ предни постове забелязватъ движението на вражески голѣми пехотни части съ артилерия да идатъ отъ къмъ с. Марашъ за къмъ Папазъ-тепе.

Къмъ 7 ч. врагътъ вече по цѣлия фронтъ настжпва и открива пушеченъ огънь по нашитѣ предни постове, които отъ своя страна сжщо отговарятъ. Въ сжщото време огънътъ се открива и отъ дветѣ страни при с. Епчели, къмъ което село 15 и 16-а рота отъ 52 пех. полкъ били настжпили за завладяването на селото.

Къмъ 7 ч. 30 м. турцитѣ откриватъ артилерийски огънь, който незабавно се подзема отъ 8 не с. с. артилерийски

полкъ. Последниятъ открива огънь, както по вражеската пехота, така и по артилерията му. Огъньтъ, пехотенъ и артилерийски, се усилваше постепенно и отъ дветѣ страни и къмъ 9 ч. 30 м. се обърна въ непрекжснатъ ревъ. Къмъ това именно време значителни турски маси настойчиво се трудятъ да настжпятъ срещу цѣлия фронтъ на нашата позиция, като по-голѣмитѣ си усилия врагътъ насочваше къмъ дѣсния участъкъ т. е. срещу 52 пех. полкъ.

Вследствие бързия стремителенъ натискъ на врага, нашитѣ предни постове се оттеглятъ на главната позиция, боя на която се почна.

51 пех. полкъ. Тоя день полкътъ носеше службата на преднитѣ постове, които (1 и 4 роти) предъ силния натискъ на врага, настжпващъ съ превъзходни по число сили по цѣлия фронтъ, отстжпватъ на главната позиция, отъ която и посрещатъ врага съ силенъ огънь; нашия не с. с. артилерийски полкъ сжщо така открива огънь. Врагътъ, който бързо и стремително настжпваше съ съдействието на силенъ пехотенъ и артилерийски огънь, се спира и продължава огневия бой.

1-а рота, подпоручикъ *Султановъ*, която е била въ предни постове предъ фронта на 52 пех. полкъ, се оттегля къмъ лѣвия фронтъ на тоя полкъ, и заедно съ 3-а рота, капитанъ *Черневъ* отъ своя (51 пех. полкъ) остават на тоя флангъ на който и водятъ тамъ боя до края.

4-а рота, подпоручикъ *Стамболовъ*, се оттегля къмъ 2 рота, капитанъ *Бодуровъ*, при Отсѣчената могила на главната позиция, отъ която продължаватъ боя.

Командирътъ на 4 рота ясно забелязалъ, щомъ зората се пукнала, какъ врагътъ развърналъ около 6 — 7 дружини срещу нашия лѣви участъкъ и настжпилъ небезпокоенъ; едновременно съ това две негови с. с. батареи откачили и заели позиция. Когато слънцето почнало да се показва, вражеската верига по дѣсния брѣгъ на р. Марица се показва на около 1200 кр. отъ постоветѣ, на ротата, взводовете на която открили огънь. Предъ видъ на това, че позицията на преднитѣ постове нѣма обстрелъ, не е и подготвена за бой, а така сжщо и поради голѣмитѣ сили на врага, съ които последния настжпвалъ, ротата се оттегля на главната позиция.

Скоро огъньтъ, пехотенъ и артилерийски, достига до пълното си развитие. Турцитѣ се опитватъ да се промъкнатъ покрай желѣзопжтната линия и да обхванатъ лѣвия флангъ на ротата, а часть навлизатъ въ долината предъ Отсѣчената могила, заедно съ единъ взводъ, но едно отдѣление на ротата излиза напредъ къмъ желѣзопжтната линия, а друго въ флангъ на долината и съ огънь спиратъ движението на врага въ тия посоки. Командирътъ на ротата раненъ; командуването поелъ подпоручикъ *Петковъ А.*

2-а рота е развърната въ дѣсно отъ 4-а рота, съ четиритѣ си взвода въ бойната часть. Вражеската артилерия обстрелва съ шрапнели главно окопитѣ на тая рота, но ротата не търпи загуби, по неже е въ окопитѣ си. Войницитѣ напълватъ пушкитѣ и чакатъ приближаването на вражескитѣ вериги. Когато последнитѣ се приближаватъ и появяватъ на напустнатата отъ нашитѣ предни постове позиция, взводоветѣ отъ 2-а рота откриватъ ненадейно силенъ огънь; врагътъ потърпява въ кжсо време силни загуби, заляга на мѣстото си и се скрива. По-късно се появява друга вражеска верига, южно отъ първата, но и тя е срещната съ ненадѣенъ вихровъ страниченъ огънь отъ 3 и 4 взводове и принудена сжщо бързо да се прикрие.

2-а дружина, която е била задъ лѣвия флангъ на полка и се готвила да иде на работа на главната позиция, получава заповѣдь отъ командира на полка да настжпи напредъ възможно по-скоро, тъй като боя се почналъ.

Командирътъ на дружината, майоръ *Велевъ*, довежда дружината си при редута южно отъ с. Юрушъ, гдето я и спира: 5-а, 6-а и 9 а роти южно, а 7-а рота северно отъ редута, а картечната рота, която следва съ дружината, въ редута. Ротитѣ прикрито въ окопитѣ и редута, оставатъ до 11 ч. и макаръ обстрелвани съ шрапнеленъ огънь недаватъ никакви загуби.

Къмъ 11 часа, следъ като врагътъ до това време държалъ твърде силенъ пехотенъ и артилерийски огънь и следъ нѣколко неуспѣшни опити да настжпи, предприема ново, тоя пжть извънредно голѣмо усилие да настжпи. Положението става доста опасно. Тогава бързо се изпращатъ напредъ 6-а капитанъ *Матевъ* и 8-а подпоручикъ *Паскалевъ* отъ 2 дружина къмъ Отсѣчената могила.

Дветѣ роти настжпватъ по отдѣления и по групи подъ вражеския пехотенъ и артилерийски огънь и пристигатъ въ най-критическата минута да подкрепятъ лѣвия флангъ. Щомъ ротитѣ пристигатъ при Отсѣчената могила, взводоветѣ откриватъ огънь и врага се прибира отново в окопитѣ си — на около 6 – 700 кр. предъ нашатѣ позиция. Войницитѣ почватъ да си правятъ стрелкови ровчета. Огънътъ отъ дветѣ страни трърде силенъ.

5-а и 7-а рота, 3-а дружина и картечната рота невзематъ непосредствено участие въ боя — оставатъ отзадъ въ подръжка, обстрелвани отъ вражеския артилерийски огънь; недействителенъ.

Изобщо тоя день турцитѣ насѣдаха повече срещу дѣсния участъкъ (52 пех. полкъ) и средата. На лѣвия участъкъ вражескитѣ усилия се насочваха за завладяването на Отсѣчената могила.

52 пех. полкъ. Командирътъ на4-а дружина, който съ двете си роти — 13-а и 14-а заемала дѣсния флангъ на полка, като дежурна часть, при вис. 135, като забелязва оттеглянето на преднитѣ постове, бързо излиза съ тѣзи роти напредъ на поддръжка, които като стигатъ на главната позиция, били посрещнати съ силенъ пушеченъ и артилерийски огънь отъ врага отъ позицията на преднитѣ постове, която последния билъ вече успѣлъ да заеме.

Командирътъ на дружината се спира между 13 а и 14 а роти, отъ кждето е можалъ много добре да следи за боя, както на тѣзи роти, така и на 15 и 16 роти къмъ с. Елчели. Съ особенъ патрулъ, той се свързва съ последнитѣ, на които изпраща патрони. Командирътъ на дружината, следейки постоянно движението на врага, държи въ течение на това командира на 2-а не с. с. отделение и командира на гаубичната батарея, както и за наблюденията, които прави върху стрелбата на последнитѣ.

Предъ вид бързото развитие на боя, поради силния натискъ на врага, командирътъ на полка заповѣдва една рота отъ 2-а дружина бързо да подържи 4-а дружина; 6-а рота отъ тази дружина излиза на лѣвия флангъ на 4-а дружина, а другитѣ 3 роти от 2-а дружина отиватъ на северъ отъ с. Коюнли въ подръжка на бригадата, вмѣсто 3-а дружина.

Тази последната — 3-а дружина — полкова подръжка получава заповѣдь да изпрати две роти (11-а и 12-а) въ бойната часть, на лѣвия флангъ на полка, срѣдата на позицията на бригадата. Тѣзи роти сжщо така сж посрещнати съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь отъ врага, който насѣдалъ и въ тая посока; ротитѣ заематъ позицията и веднага откриватъ огънь на 7 800 крачки отъ врага.

Подполковникъ *Николовъ* С. Командиръ на 8 не с. с. арт. полкъ

52 пех. полкъ развива силенъ огънь по цѣлия фронтъ.

8 не с. с. артилерийски полкъ отъ всичкитѣ си батареи води огъня.

2-а батарея подпоручикъ *Печевъ* излиза напредъ на стотина крачки задъ преднитѣ роти и съ най-голѣма възможна бързина открива огънь. Вследствие на силния нашъ огънь, пехотенъ и артилерийски, турцитѣ сж спрѣни, обаче огневия бой продължава съ най-голѣма ярость и отъ двете страни.

По разпореждането на командира на 4-а дружина единъ взводъ отъ картечната рота, която била въ участъка му, е изпратенъ да излѣзе на позиция на могилката източно отъ вис. 135 срещу вражескитѣ части, които заематъ низкитѣ отпредъ могилки, и действува въ флангъ на врага, ако последния се опита да настжпи отъ тая посока. Картечниятъ взводъ отъ време на време откривалъ огънь и пречелъ на турцитѣ да настжпватъ отъ тия могилки.

1-а рота отъ 51 пех. полкъ, която останала назадъ задъ лѣвия флангъ на 4-а дружина, командирътъ на последната я изпраща напредъ да се подравни съ преднитѣ роти.

Къмъ 11 ч. 30 м. боя се силно разви; турцитѣ, въпрѣки силния огънь, правятъ опитъ да настжпятъ. Командирътъ на 4 а дружина изпраща два взвода отъ дружинната подръжка да подържатъ 14-а рота, а ротнитѣ подръжки на 13-а и 14-а роти се вливатъ въ бойнитѣ части на ротите си. Следъ малко и другитѣ два взвода отъ дружинната подръжка сж изпратени напредъ.

Правятъ се голѣми усилия за снабдяване преднитѣ роти съ патрони.

Командирътъ на полка изпраща 10 а рота капитанъ *Сотировъ* отъ 3-а дружина (полковата подръжка) да усили лѣвия флангъ на полка. Ротата се разгръща незабавно въ боенъ редъ, като има два взвода напредъ въ верига и настжпва твърде смѣло напредъ. Веригитѣ сж принудени да се движатъ по открита мѣстность подъ вражеския артилерийски и пехотенъ огънь; достигатъ 2-а рота, излизатъ на лѣвия й флангъ и откриватъ бързъ огънь срещу врага, който и накарва да се оттегли обратно въ окопитѣ си. Загубитѣ, обаче, на ротата сж тежки; командирътъ на ротата, капитанъ *Сотировъ* е тежко раненъ, едновременно на 5 места, отъ които рани се поминалъ.

9-а рота отъ 3-а дружина се приближава задъ 12 рота въ подръжка.

2-а дружина майоръ *Колчаковъ* — безъ една, 6-а рота, която вече въ бойната часть на полка при 4-а дружина, получава отъ командира на полка заповѣдь да настжпи, следъ като си оставятъ раницитѣ *) и шинелитѣ. Ротитѣ на дружинитѣ преминаватъ въ строй по взводно и настжпватъ; 5 а рота задъ 11-а рота, а 7 и 8 роти влѣво отъ 5 а рота — 7 а задъ 8-а рота. Скоро 5 рота усилва съ 3 и 4 взводове 11-а рота, 4 взводъ изпраща напредъ на нѣколко стотинъ крачки, а взвода заема мѣстото между 11 и 12 роти. До командира на дружината дохождатъ сведения, че поради тежкото раня

*) Мнозина войници, които имали собствени торби, а не раници, оставили въ тѣзи торби и патронитѣ и хлѣба си!

ване на командира на 10 рота, която останала безъ офицеръ, войницитѣ отъ тая рота почнали да се колебаятъ и даже се появило желание за отстжпление. 2 не с. с. батарея Поручикъ *Пенчевъ*, която на близо временно замълчава, поради липсата на снаряди; а това замълчаване на батареята сжщо указва влияние на духа на 10 рота. Тогава командирътъ на 2 дружина заповѣдва командиру 8 рота да усили 10 рота, и да се изнесе тежко ранения й командиръ назадъ, а самъ командира на дружината отива подъ градъ отъ куршуми къмъ 10 рота, извиква „никой да не смѣй да напустне мѣстото си“ влиза въ единъ отъ окопитѣ на ротата и извиква на войницитѣ да слушатъ неговата команда.

Взводоветѣ отъ 10 рота откриватъ силенъ вихровъ огънь по врага, който е настжпвалъ и въ тая минута билъ на 4 — 500 кр. отъ нашитѣ окопи. Личното присжтствие на командира на 2-а дружина и присжтствието на 8-а рота съ командира си капитанъ *Хамамовъ* успокоява войницитѣ отъ 10 рота и заетитѣ позиции се задържатъ до свършването на боя. 1-я взводъ отъ 8 рота заема мѣстото между 5 и 10 рота, а 3-й взводъ усилва веригитѣ на 10-а рота, като влиза между войницитѣ на тая рота; 2 и 4 взводове оставатъ въ подрѣжка.

7-а рота, скоро следъ 8 рота, настжпва, сжщо както и 5 и 8 рота съ нѣколко наскоци напредъ и се спира задъ ротата. Командирътъ на 1 взводъ, подпоручикъ *Андреевъ*, като вижда едно отдѣление наши войници да се връщатъ, помисля, че това сж войници, които отстжпватъ и струва му се, че врагътъ е вече въ нашитѣ окопи; силно възбуденъ, става и извиква „Напредъ на ножъ“! и полита напредъ, последванъ отъ войницитѣ. Но не изминалъ още 20 — 30 кр. подпоручикъ *Андреевъ* бива пронизанъ въ черепа отъ единъ куршумъ, пада убитъ на мѣстото си, но ротата се увлѣче подиръ неговия призивъ напредъ едва при самата подрѣжка на 8 рота, 7 рота се спира, гдето и остава до свършването на боя.

Останалиятъ картеченъ взводъ подъ командата на командира на ротата поручикъ *Серафимовъ* е пратенъ при 4-а дружина, заема позиция между взводоветѣ на 14 рота и открива огънь на 7 — 800 кр. отъ врага, а по-после на 400 кр.

4-а дружина, както се каза по рано, следъ като оставя една рота — 1-ва — за непосредствена охрана на мостоветѣ на р. Арда, по личната заповѣдь на началника на дивизията настжпа напредъ къмъ с. Коюнли, за да влезе въ разпореждането на командира си на полка и да вземе участие въ боя. Когато дружината къмъ 10 ч. 30 м. наближава къмъ политѣ на Коюнлийскитѣ височини, била обстреляна съ артилерийски огънь отъ врага, но дружината бързо се прикрива задъ височинитѣ и продължила настжпването си. Къмъ

10 ч. 30 мин. дружината се доближава къмъ разположението на полка; командирътъ на полка получилъ своевременно донесение отъ командира на дружината, че тази последната бързо иде къмъ полка, дава заповѣдь да остане тя задъ дѣсния флангъ на 4-а дружина, да влезе въ тѣсна свръзка съ нея и да следи какво става къмъ с. Епчели.

Къмъ 11 ч. 30 мин., когато боя стана твърде яростенъ и турцитѣ правятъ отчаяни усилия да вървятъ напредъ, поради което ротнитѣ и дружинни подрѣжки на 4-а дружина се почти изчерпватъ, командирътъ на 1-а дружина подполковникъ *Панайотовъ* получава заповѣдь да изпрати една рота въ дѣсно отъ 4-а дружина, да усили тоя флангъ, къмъ който излѣзалъ на позиция и единъ картеченъ взводъ. 3-а рота капитанъ *Георгиевъ* С. излиза на дѣсния флангъ на 4-а дружина и открива огънь.

По-късно, по молбата на командира на 3-а дружина, 2-а рота отъ 1-а дружина му е пратена въ подрѣжка, въ каквато и остава до края на боя.

Малко по-късно и 4-а рота, по молбата на командира на 4-а дружина, е пратена на последния за подрѣжка.

Вражеската атака срещу дѣсния флангъ на 52 п. полкъ е отбита.

Командирътъ на 1-а дружина подполковникъ *Панайотовъ* отива при 2-а рота, командирътъ на която е билъ боленъ въ болницата, а се е командувала отъ запасенъ подпоручикъ.

И 2-а и 4-а роти сж настжпили напредъ подъ вражеския пехотенъ и артилерийски огънь; 2-я взводъ отъ 4-а рота излиза на дѣсния флангъ на 14-а рота, влиза въ бойната часть на тая рота и открива огънь.

И така къмъ пладне, когато частитѣ отъ хасковския отрядъ почватъ да влизатъ въ боя, 52 п. полкъ има:

4-а дружина — 13 и 14 роти съ всичкитѣ си взводове водятъ оживенъ бой. Единъ картеченъ взводъ на дѣсния флангъ, а другия при 14-а рота.

15 и 16 роти водятъ бой при чифл. Колаклж и с. Епчели.

3-а дружина — 10, 11 и 12 роти въ бойна часть, безъ ротни подрѣжки, водятъ боя. 9-а рота отзадъ въ подрѣжка.

2-а дружина — 6-а рота при 4-а дружина, 5 и 8 роти въ бойна часть, водятъ боя, 9-а рота въ подрѣжка.

1-а дружина — 3-а рота и единъ взводъ отъ 4-а рота въ дѣсно отъ 4-а дружина въ бойна часть; 2-а рота задъ 3-а дружина въ подрѣжка. 4-а рота, безъ единъ взводъ, задъ 4-а дружина, а 1-а рота, която бѣ оставена при мостоветѣ, настжпва, по почина на командира си, въ посока на с. Епчели да вземе участие въ боя.

Всѣкога твърде спокойниятъ и бележито храбриятъ, командиръ на 52 пех. полкъ полковникъ *Воденичаровъ* е на най-видното мѣсто, задъ 4-а дружина на полка, подъ силния

вражески огънь, следи внимателно боя и действията на всич-ки дружини и роти стъ полка си и всѣкога на време взема решения и прави разпорежданията си.

Пристигането на частитѣ отъ 2-а бригада на Тракийската дивизия — Хасковскиятъ отрядъ — на бойното поле. Около пладне, турцитѣ отслабиха огъня си противъ дѣсния си участъкъ и настжплението срещу тоя участъкъ се спрѣ. Но затова пъкъ, тѣ положиха сега всичкитѣ си усилия срещу срѣдата на по ицията на 3-та бригада — лѣвия флангъ на 52 пех. полкъ и дѣсния на 51 пех. полкъ. Почти цѣлата турска артилерия средоточи огъня си тукъ. 2 а батарея поручикъ *Пенчевъ* отъ 8 не с. с. артилерийски полкъ, която до сега твърде успѣшно действува противъ настжпилата вражеска пехота, бияйки я въ флангъ, и която, следъ като се попълва съ бойни припаси, отново открива огънь, бива засипана, тя и 11 и 12 роти отъ 52 пех. полкъ, отъ фугасенъ и шрапнеленъ огънь и принудена да замълчи; голѣми турски маси се насочиха срещу срѣдата, съпроводени съ силенъ огънь, срещу окопитѣ на ротитѣ тамъ.

Къмъ това време, къмъ пладне, частитѣ отъ 2-а бригада на Тракийската дивизия — Хасковския отрядъ на полковникъ *Дѣловъ* почнаха да пристигатъ на бойното поле. Едно отдѣление отъ 3 с. с. артилерийски полкъ пристигна първо и излѣзе на позицията източно отъ с. Коюнли, задъ самата пехотна линия. Отдѣлението откри огънь срещу вражеската пехота, която настжпваше срещу срѣдата. Турцитѣ срѣщнати съ пехотенъ, главно отъ 11 и 12 роти на 52 п. полкъ и артилерийски огънь се спрѣха на 300—400 крачки отъ нашата позиция. Отдѣлението отъ 3 с. с. артилерийски полкъ развиураганенъ огънь, който се почувствува въ боя.

Спирането, обаче, на турцитѣ не трая дълго време. Къмъ 13 ч. тѣ отново и съ по-голѣмъ устремъ подновиха нападението си въ срѣдата, а къмъ 14 ч. значителни вражески маси настжпиха и по долината на р. Марица, противъ лѣвия флангъ на 51 пех. полкъ. Боя отново се ожесточи. Турската пехота все повече става настойчива; а артилерията на врага бълва огънь по всички посоки на нашето разположение. Турцитѣ стрелятъ и отъ къмъ Папазъ-тепе съ тежка артилерия; фугасниятъ и шрапнеленъ огънь приличаше на истински ураганъ, който се носеше по цѣлата позиция; отъ избухването на фугаснитѣ гранати позицията заприлича като че ври — изхвърля високо нагоре черна земя; черъ димъ застилаше позицията. Пехотниятъ огънь образува непрекжснатъ зловещъ вой, който прониква въ бойцитѣ и подлагаше на изжчване нервитѣ имъ.

Турската пехота настжпва съ озвѣрение.

Нашата пехота и артилерия здраво стоятъ на позицията, съ непоколебимо решение да се борятъ до край и да победятъ; и пехотата и артилерията съ мощенъ и точенъ огънь косятъ турскитѣ редове.

Огъньтъ и отъ дветѣ страни се сля въ едно непрекжснато адско бучене.

Къмъ 13 ч. 30 м. задъ участъка на 52 пех. полкъ пристигнаха дружинитѣ отъ 28 пех. Стремски полкъ — Бригадата на полковникъ *Дѣловъ* — 4-а дружина отъ тоя полкъ и 5 роти отъ 40 пех. полкъ отъ сжщата бригада пристигнаха къмъ 14 ч. 30 м източно отъ вис. 152, задъ участъка на 51 пех. полкъ.

При зори отъ 28 пех. Стремски полкъ, даденъ въ разпореждането командиру 52 пех. полкъ сж подведени отъ последния на около 300 кр. задъ ротитѣ на бойната часть, готови да се хвърлятъ въ контра атака, за която дебнатъ минутата.

Командиръть на 4-а дружина отъ 52 пех. полкъ, подполковникъ *Семовъ*, възползуванъ отъ минутно ослабване на огъня срещу него, повдига 6 а. капитанъ *Лечевъ*, 13-а, капитанъ *Начевъ*, и 14, поручикъ *Тодоровъ*, роти, подържани отъ 4-а рота, капитанъ *Михайловъ Н.* и се хвърля напредъ на ножъ. Турцитѣ не издържатъ вида на стремителното летене на ножъ, обръщатъ гърбъ и избѣгватъ; нашитѣ роти се хвърлятъ на турската позиция, заематъ я и отъ 400 кр. откриватъ бързъ огънь по отстжпающитѣ въ безредие турци, които понисатъ голѣми загуби, преследвани до 1500 кр., до като се закриватъ.

Турскитѣ значителни сили, които се явяватъ въ долината на р. Марица, предприематъ смѣла атака по тая долина — командиръть *на 51 пех. полкъ*, като вижда, че иде подкрепление отъ 28 пех. Стремски полкъ, праща на Отсѣчената могила последнитѣ две роти отъ полковата си подръжка за усилване на лѣвия флангъ на полка.

Командиръть на бригадата отъ своя страна сжщо подкрепява лѣвия флангъ на 51 пех. полкъ съ часть отъ своята подръжка; огъня — пехотенъ и артилерийски се засилва до крайния предѣлъ и врага е пакъ спрянъ.

Къмъ 9 ч. 40 м. Командиръть на бригадата, полковникъ *Пачевъ*, помолва по телефона к-ра на 2-а бригада отъ 9 пех. Плѣвенска дивизия, полковникъ *Поповъ*, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, да разпореди да се обстреля вражеската артилерия на Папазъ-тепе съ гаубична батарея, а ако такава нѣма, то съ полска артилерия.

С. с гаубична батарея, капитанъ *Калицинъ*, на бригадата продължава да обстрелва турската гаубична батарея и къмъ 16 ч. 30 м., най-после, улучва мѣстото ѝ и я принуди да замълчи.

Къмъ 17 ч. нашиятъ огънь почна да взема надмощие надъ турския. Вражеската артилерия на Папазъ-тепе млъкна. Огъньтъ на полската артилерия и на пехотата на врага взе сжщо да слабѣе.

Най-после, забеляза се колебание въ вражеската пехота, — главниятъ и сжществен признакъ, че победата склонява на наша страна. Щомъ това се забеляза, ротитѣ отъ 52 пех. полкъ преминаха въ кжсо настжпление и отблъснаха дейсувующитѣ предъ тѣхъ турски части и ги преследватъ съ огънь.

Врагътъ окончателно поколебанъ; общитѣ съгласувани усилия на нашитѣ войски сломиха настойчивитѣ атаки на турцитѣ и последнитѣ отбити по цѣлия фронтъ, почнаха да отстжпватъ, отначало по части и бавно, а после по цѣли части, бързо и въ безредици. Нашитѣ части, освенъ тия отъ дѣсния флангъ, не настжпиха, и преследваха врага съ силенъ пехотенъ, картеченъ и артилерийски огънь, нанисайки му голѣми загуби.

Само предъ фронта на позицията на 52 пех. полкъ турцитѣ оставиха повече отъ 600 убити и много ранени, а въ посока на Папазъ-тепе и по южнитѣ склонове на височинитѣ около с. Марашъ числото на загубитѣ бѣ много по-голѣмо; шрапнелитѣ на нашитѣ полски и гаубични батареи се пръскаха въ самитѣ редове на бѣгающитѣ турски маси и хората падаха по цѣли десетици. Гаубичната батарея преследва врага до крайния далеченъ свой огънь. 3 с. с. артилерийски полкъ съ непрекжснатъ бързъ огънь отъ 4-тѣ*) си батареи преследваше врага. Изобщо, както сега, така и презъ всичкото време, презъ което взе участие въ боя, тоя полкъ разви и подържаше силенъ огънь.

28 пех. Стремски полкъ, както и дветѣ дружини отъ 40 пех. полкъ не взеха непосредствено участие въ боя; обаче, тѣхното пристигане задъ позицията веднага се почувствува: силно подбодри ротитѣ отъ 51 и 52 пех. полкове, които изнемогваха въ неравния бой; подигнаха духа имъ и усилиха упоритостьта имъ срещу ожесточенитѣ атаки на многочисления врагъ. Пристигането на подкрепленията отъ бригадата на полковникъ *Дѣлова* се посрещна съ *ура* отъ войницитѣ.

Къмъ 18 ч. боя се прекрати. Турцитѣ се скриха задъ Папазъ-тепе.

Преследване на врага съ движение напредъ не се предприе, понеже задачата на 3-а бригада бѣ твърде точно опредѣлена: „да се държи на позицията си". Още презъ време на боя командирътъ на 3-а бригада полковникъ *Пачевъ* иска разрешение да настжпи, но не му се разреши, като се заповеда бригадата да се държи на позицията си. Къмъ 17 ч.

*) Другитѣ две батареи непристигнаха на бойното поле.

30 м. повтори се сжщата заповѣдь — бригадата да се държи на позицията си и да не настжпва. Бригадата бѣ вече достатъчно близо до крепостьта. Турцитѣ я бияха съ тежката си артилерия, но понеже частитѣ сж окопани, тѣ не търпеха загуби. При едно настжпление на открито, при условие, че сега крепостьта не ще се щурмува, частитѣ напраздно щѣха да се изложатъ на тежката вражеска артилерия, съ която дивизията нѣмаше средство за борба. По-добре бѣше да се запазватъ силитѣ на бригадата; да не се разходватъ напраздно; това разбира се не се отнася до контра атакитѣ, които частитѣ предприемаха, при удобни случаи, въ време на боя за защита на позицията.

Отъ командующия армията категорично сжщо така имаше заповѣдь да не се влиза подъ вражеския крепостенъ огънь.

Боятъ на крайния дѣсенъ флангъ—чиф. Колаклж—с. Епчели. — 4-а дружина отъ 51 пех. полкъ подполковникъ *Калканджиевъ*, която току-що пристигнала въ с. Курткьой, бѣ върната и на 14 октомврий стигна въ с. Кумарлж въ разпореждането командиру конната бригада. Началникътъ на дивизията извика дружината на 14 октомврий отъ с. Кумарлж да прикрива постройката на мостоветѣ при с. Семенли, като заеме с. Седерли.

На 16 октомврий, командирътъ на дружината чува изстрели къкъ чифл. Колаклж и с. Епчели и по събранитѣ сведения узналъ, че 15-а и 16-а роти отъ 52 пех. полкъ водятъ бой за завладяването на с. Епчели. Командирътъ на дружината незабавно настжпва и къмъ 9 ч. пристига и се спира източно отъ чифл. Колаклж, гдето били 15-а и 16-а роти отъ 52 пех. полкъ.

16-а рота отъ 52 пех. полкъ, подпоручикъ *Баевъ*, на 15 октомврий вечерьта заелъ чифл. Колаклж срещу с. Епчели, което се заемаше отъ турцитѣ. На 16 октомврий още въ тъмно пристига и 15-а рота, капитанъ *Темистоклиевъ*, отъ сжщия полкъ, пратена съ задача: „Капитанъ Темистоклиевъ съ дветѣ роти да завладѣе с. Епчели, да се укрепи въ него 16-а рота, следъ което 15-а рота да се върне обратно въ полка си".

Мѣстностьта на всѣкжде равнина — прекрасенъ обстрелъ по всички посоки. Между чифл. Колаклж и с. Епчели лесъ, проходимъ по всички посоки - достатъчно добри подстжпи за настжпление, но едно пространство между леса и с. Епчели, около 900—1000 крачки съвършено открито, по което трѣба да се води атаката подъ силния пушеченъ огънь на врага. С. Епчели приспособено за отбрана; въ зданията по крайнината на селото открити бойници; улицитѣ барикадирани; западно, покрай самото село и южно отъ него до р. Арда окопи.

Къмъ 17 ч. нашиятъ огънь почна да взема надмощие надъ турския. Вражеската артилерия на Папазъ-тепе млъкна. Огъньтъ на полската артилерия и на пехотата на врага взе сжщо да слабѣе.

Най-после, забеляза се колебание въ вражеската пехота, — главниятъ и сжществен признакъ, че победата склонява на наша страна. Щомъ това се забеляза, ротитѣ отъ 52 пех. полкъ преминаха въ кжсо настжпление и отблъснаха дейсувующитѣ предъ тѣхъ турски части и ги преследватъ съ огънь.

Врагътъ окончателно поколебанъ; общитѣ съгласувани усилия на нашитѣ войски сломиха настойчивитѣ атаки на турцитѣ и последнитѣ отбити по цѣлия фронтъ, почнаха да отстжпватъ, отначало по части и бавно, а после по цѣли части, бързо и въ безредици. Нашитѣ части, освенъ тия отъ дѣсния флангъ, не настжпиха, и преследваха врага съ силенъ пехотенъ, картеченъ и артилерийски огънь, нанисайки му голѣми загуби.

Само предъ фронта на позицията на 52 пех. полкъ турцитѣ оставиха повече отъ 600 убити и много ранени, а въ посока на Папазъ-тепе и по южнитѣ склонове на височинитѣ около с. Марашъ числото на загубитѣ бѣ много по-голѣмо; шрапнелитѣ на нашитѣ полски и гаубични батареи се пръскаха въ самитѣ редове на бѣгающитѣ турски маси и хората падаха по цѣли десетици. Гаубичната батарея преследва врага до крайния далеченъ свой огънь. 3 с. с. артилерийски полкъ съ непрекжснатъ бързъ огънь отъ 4-тѣ*) си батареи преследваше врага. Изобщо, както сега, така и презъ всичкото време, презъ което взе участие въ боя, тоя полкъ разви и подържаше силенъ огънь.

28 пех. Стремски полкъ, както и дветѣ дружини отъ 40 пех. полкъ не взеха непосредствено участие въ боя; обаче, тѣхното пристигане задъ позицията веднага се почувствува: силно подбодри ротитѣ отъ 51 и 52 пех. полкове, които изнемогваха въ неравния бой; подигнаха духа имъ и усилиха упоритостьта имъ срещу ожесточенитѣ атаки на многочисления врагъ. Пристигането на подкрепленията отъ бригадата на полковникъ *Дѣлова* се посрещна съ *ура* отъ войницитѣ.

Къмъ 18 ч. боя се прекрати. Турцитѣ се скриха задъ Папазъ-тепе.

Преследване на врага съ движение напредъ не се предприе, понеже задачата на 3-а бригада бѣ твърде точно опредѣлена: „да се държи на позицията си". Още презъ време на боя командирътъ на 3-а бригада полковникъ *Пачевъ* иска разрешение да настжпи, но не му се разреши, като се заповеда бригадата да се държи на позицията си. Къмъ 17 ч.

*) Другитѣ две батареи непристигнаха на бойното поле.

30 м. повтори се сжщата заповѣдь — бригадата да се държи на позицията си и да не настжпва. Бригадата бѣ вече достатъчно близо до крепостьта. Турцитѣ я бияха съ тежката си артилерия, но понеже частитѣ сж окопани, тѣ не търпеха загуби. При едно настжпление на открито, при условие, че сега крепостьта не ще се щурмува, частитѣ напраздно щѣха да се изложатъ на тежката вражеска артилерия, съ която дивизията нѣмаше средство за борба. По-добре бѣше да се запазватъ силитѣ на бригадата; да не се разходватъ напраздно; това разбира се не се отнася до контра атакитѣ, които частитѣ предприемаха, при удобни случаи, въ време на боя за защита на позицията.

Отъ командующия армията категорично сжщо така имаше заповѣдь да не се влиза подъ вражеския крепостенъ огънь.

Боятъ на крайния дѣсенъ флангъ—чиф. Колаклж—с. Епчели. — 4-а дружина отъ 51 пех. полкъ подполковникъ *Калканджиевъ*, която току-що пристигнала въ с. Курткьой, бѣ върната и на 14 октомврий стигна въ с. Кумарлж въ разпореждането командиру конната бригада. Началникътъ на дивизията извика дружината на 14 октомврий отъ с. Кумарлж да прикрива постройката на мостоветѣ при с. Семенли, като заеме с. Седерли.

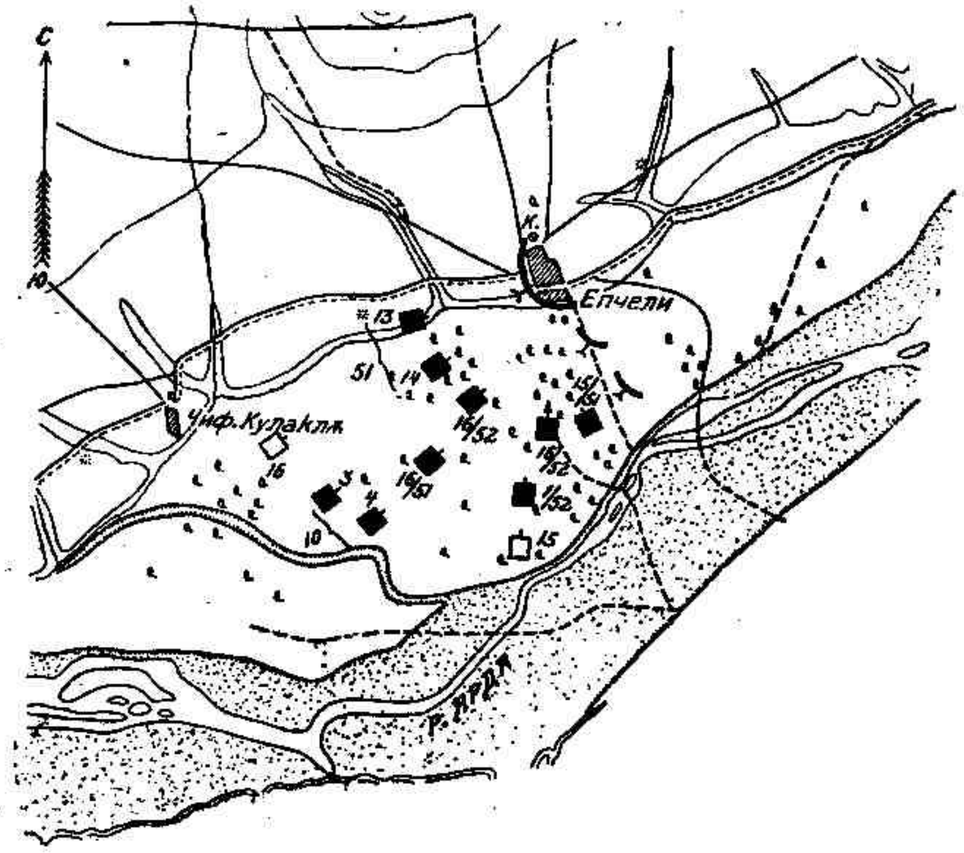
На 16 октомврий, командирътъ на дружината чува изстрели къкъ чифл. Колаклж и с. Епчели и по събранитѣ сведения узналъ, че 15-а и 16-а роти отъ 52 пех. полкъ водятъ бой за завладяването на с. Епчели. Командирътъ на дружината незабавно настжпва и къмъ 9 ч. пристига и се спира източно отъ чифл. Колаклж, гдето били 15-а и 16-а роти отъ 52 пех. полкъ.

16-а рота отъ 52 пех. полкъ, подпоручикъ *Баевъ*, на 15 октомврий вечерьта заелъ чифл. Колаклж срещу с. Епчели, което се заемаше отъ турцитѣ. На 16 октомврий още въ тъмно пристига и 15-а рота, капитанъ *Темистоклиевъ*, отъ сжщия полкъ, пратена съ задача: „Капитанъ Темистоклиевъ съ дветѣ роти да завладѣе с. Епчели, да се укрепи въ него 16-а рота, следъ което 15-а рота да се върне обратно въ полка си".

Мѣстностьта на всѣкжде равнина — прекрасенъ обстрелъ по всички посоки. Между чифл. Колаклж и с. Епчели лесъ, проходимъ по всички посоки - достатъчно добри подстжпи за настжпление, но едно пространство между леса и с. Епчели, около 900—1000 крачки съвършено открито, по което трѣба да се води атаката подъ силния пушеченъ огънь на врага. С. Епчели приспособено за отбрана; въ зданията по крайнината на селото открити бойници; улицитѣ барикадирани; западно, покрай самото село и южно отъ него до р. Арда окопи.

Командирътъ на 15-а рота, капитанъ *Темистоклиевъ*, решилъ да атакува врага, който заема с. Епчели, като настжпи отъ югозападъ и югъ, въ която посока има по-добри подстжпи и да не изложи лѣвия си флангъ срещу врага отъ къмъ Папазъ-тепе; на дѣсния брѣгъ на р. Арда при това има наши части.

Бой при с. Епчели
16-и Октомври 1912 год.

Мѣрка 1:50.000

Рано сутринята отъ чифл. Колаклж се забелязало настжплението на турскитѣ колони отъ Бекчи-тепе за Папазъ-тепе, а така сжщо и движението на една колона около дружина отъ Бекчи-тепе къмъ р. Арда.

Капитанъ *Темистоклиевъ* решава незабавно да настжпи и атакува, но понеже незнае съ какви сили разполага врага, взема мѣрки да съедини уместната предпазливость съ задължителната въ всички действия решителность.

16-а рота била насочена отъ чифл. Колаклж право напредъ на с. Епчели презъ леса, а 15-а рота въ дѣсно отъ

нея, по южната часть на леса, часть вънъ и покрай леса, съ цель да се излѣзе отъ югъ срещу селото. Всѣка рота се предшествувала на около 7—800 кр. отъ по единъ разузнавателенъ взводъ. Взводътъ отъ 16-а рота, оф. кандидатъ *Самарджиевъ*, има задача да заеме източната крайнина на леса, а взодътъ отъ 15 рота, подпоручикъ *Анастасовъ*, да разузнае мѣстностьта между с. Епчели и р. Арда. И двата взвода въ случай, че се натъкнатъ на зна ителни сили, да се спратъ, окопаятъ и се държатъ на мѣстата си.

Скоро турцитѣ откриватъ огънь срещу разузнавателнитѣ взводове и боя се почва—часътъ е 6 и 30 м.

Ротитѣ следватъ отзадъ въ строй по взводно — двата взвода отпредъ, единътъ отзадъ.

Командующиятъ дветѣ роти, капитанъ *Темистоклиевъ*, задъ разузнавателния взводъ на 16-а рота, настига го въ леса — взвода заема източната крайнина на леса. Понеже разстоянието между двата предни разузнавателни взвода става твърде голѣмо, около 800 — 1000 кр., билъ извиканъ 2-я взводъ отъ 15-а рота да заеме това пространство, като се развърне въ редка верига, по на десетина крачки между войницитѣ. На 16-а рота е заповѣдано да настжпи по южната часть на леса. И понеже врага е оцененъ да не е по-силенъ отъ дружина, атаката е решена: 16-а рота ще атакува презъ леса, а 15-а рота южно отъ него, като се стреми да обходи селото.

Къмъ 10 ч. 16-а рота е вече вънъ отъ селото, а 15-а съ дѣснитѣ си взводове настжпва напредъ. Фронтътъ на дветѣ роти се изравнява и става успореденъ на окопитѣ на врага, между селото и р. Арда. Движението е спряно отъ силния огънь и войницитѣ бързо изкопаватъ стрелкови ровчета. Тритѣ взвода отъ 15 рота сж отпредъ въ верига, 16-а рота сжщо. Огневия бой се води съ голѣмо напрежение.

Къмъ 10 ч. 45 м. врагътъ засипва ротитѣ съ шрапнеленъ огънь отъ артилерията си отъ височинитѣ Папазъ-тепе, а въ леса хвърля бризантни снаряди, които чупятъ клоноветѣ и усилватъ и безъ това грозния тресъкъ на тия снаряди.

Въпрѣки това, къмъ 11 ч. ротитѣ правятъ опитъ да настжпятъ; достигатъ на около 600 крачки отъ селото, но отново сж принудени да се спрагъ и да се окопаватъ.

Къмъ това време пристига въ участъка на 15-а рота командирътъ на 4-а дружина отъ 51 пех. полкъ, подполковникъ *Калканджиевъ*, комуто капитанъ *Темистоклиевъ* разяснява положението и предава общото командуване; Храбриятъ подполковникъ *Калканджиевъ* одобрява предприетитѣ действия и добавя: „Ей сега ще ги атакуваме".

Действително, скоро ротитѣ отъ дружината на подполковникъ *Калканджиевъ* се намисатъ въ боя, като смѣло настжпватъ напредъ подъ силния вражески огънь, а именно:

15-а рота, подпоручикъ *Данчевъ*, излиза на дѣсния флангъ на 15 рота отъ 52 пех. полкъ; 13-а, капитанъ *Константиновъ*, и 14-а, капитанъ *Коджейковъ*, роти на лѣвия флангъ на 16-а рота отъ 52 пех. полкъ, а 16 рота, подпоручикъ *Людцкановъ*, остава въ дружинна подрѫжка задъ ротитѣ на капитанъ *Темистоклиева*.

15-а рота (51 п. полкъ) успѣва доста незабелязано да излѣзе на дѣсния флангъ, като се ползува отъ малкитѣ неравности и групитѣ дървета. Когато ротата заема мѣстото си, има два взвода отпредъ вериги, които се окопаватъ; двата взвода оставатъ ротни подрѫжки.

13-а и 14-а роти излизатъ на посоченитѣ имъ мѣста и се сѫщо окопаватъ, като има всѣка една по два взвода въ подрѫжка.

Вражеската артилерия продължава да обстрелва ротитѣ и особенно лѣво-фланговитѣ. Скоро турски картечници се опитватъ да се приближатъ отъ северо-изтокъ, на около 1500 крачки, но своевременно срещнати съ силенъ огънь отъ взводоветѣ на 13-а рота, картечницитѣ се оттеглятъ. Командующия 2-и взводъ отъ 13 а рота старши подофицеръ *Тончевъ* Стоянъ раненъ, продължава да командува взвода си; но скоро повторно бива раненъ и едновременно двамата отдѣльонни началници ранени; войницитѣ отъ взвода се разколебаватъ и нѣкои почватъ да отстѫпватъ. Тогава фелдфебельтъ на ротата, *Митровъ Н.*, който е на 300 крачки отзадъ и вижда това, прибѣгва напредъ, връща войницитѣ и поема командуването на взвода.

Къмъ 14 ч. прави се новъ опитъ за движение напредъ, но силния вражески огънь осуетява всѣки опитъ за движение напредъ: врагътъ, добре укритъ въ заблаговременно направенитѣ си окопи, както и въ крайнитѣ селски кѫщи, отъ които стреля презъ бойницитѣ, има огневъ превесъ надъ нашитѣ войници, които се стремятъ да се движатъ по съвсемъ открита равнина. Освенъ това, нашитѣ роти не подпомогнати отъ наша артилерия сѫ подвъргнати на вражески пехотенъ и артилерийски, отъ голѣмъ калибръ, огънь.

1-а рота отъ 52 пех. полкъ бѣ оставена да охранява мостоветѣ, следъ като 1-а дружина отъ тоя полкъ, дружината на подполковникъ *Панайотовъ*, замина за полка си, щомъ боя се почна. Командирътъ на 1-а рота, подпоручикъ *Пехливановъ*, оценявайки, по-късно, правилно, че непосредственна опасность за мостоветѣ нѣма и че най-доброто имъ охранение зависи отъ развитието на боя при чифл. Колаклѫ и с. Епчели, по свой починъ, настѫпилъ напредъ, за да вземе участие въ боя. 1-а рота минала чифл. Колаклѫ, влиза въ леса и донася подполковнику *Калканджиеву* за пристигането си. Ротата била насочена задъ дѣсния флангъ на бойното разположение, гдето става като подрѫжка, готова заедно съ другитѣ да атакува селото Епчели. Следъ свършването на боя ротата си отива при мостоветѣ.

Предъ видъ на сериозния бой, който се развива между чиф. Колаклѫ и с. Епчели, командирътъ на 10 пех. Родопски полкъ, който съ полка си бѣ при с. Семенли, праща 3-а и 4-а роти въ подрѫжка на ротитѣ отъ 52 полкъ, като е мислилъ, че въ чифл. Колаклѫ има само една рота отъ тоя полкъ. Ротитѣ минаватъ моста на р. Арда, и влизатъ въ леса между чифлика и с. Епчели и настѫпватъ задъ 13-а, 15-а и 16-а роти на 51 пех. полкъ. Но тъй като тѣ пристигатъ късно, участие въ боя не вематъ, но 4-а рота имала 3 войника ранени.

Следъ свършването на боя ротитѣ си отиватъ въ полка.

Отъ войскитѣ на дивизията на дѣсния брѣгъ на р. Арда имало е сѫщо така опитъ да се помогне на боя предъ с Епчели. Една батарея — 6-а, капитанъ *Гогановъ* — отъ 8 с. с. артилерийски полкъ е била пратена съ пехотно прикритие по шосето с. Семенли—с. Доуджаросъ. Батареята, обаче, не е могла да се приближи много напредъ, за да не се изложи на отдѣлно разбиване отъ турцитѣ, тъй като с. Доуджаросъ и височинитѣ Карталъ-тепе не сѫ въ наши ржце. Батареята се спира западно отъ с. Доуджаросъ и открива огънь по врага при с. Епчели, но шрапнелитѣ попадатъ повечето въ нашитѣ войски; следъ като хвърля 35 шрапнеля, връща се назадъ.

Следъ свършването на боя само дружината на подполковникъ *Калканджиевъ* се остави при чифл. Колаклѫ, а всички други роти се върнаха въ полковетѣ си — 15-а и 16 роти отъ 52 пех. полкъ си отиватъ въ полка на позицията, 3-а и 4-а роти отъ 10 пех. Родопски полкъ въ полка си, а 1-а рота отъ 52 пех. полкъ се връща при мостоветѣ.

Следъ боя 3-а бригада остана да нощува по мѣстата си; частитѣ готови да отбиятъ всѣка нощна атака на турцитѣ. Частитѣ се превеждатъ въ рещъ, а окопитѣ се усилватъ.

40 пех полкъ (две дружини) остана на позицията въ разпореждането командиру 3-а бригада, а 28 пех. Стремски и 3 с. с, артилерийски (две отдѣления) полкове се върнаха къмъ 23 ч. въ с. Еспетли.

Последствия от боя. Турцигѣ нападнаха съ значителни сили. Не по-малко отъ 15 дружини водятъ непосредственно атаката, силно подържана съ достатъчно артилерия — полска, гаубична и тежка. Въпрѣки това, турцитѣ потърпяватъ жесто-

ко поражение, като се сжди по усилията, които проявиха и загубитѣ, които понесоха.

Духътъ на нашитѣ войски все повече се подига и затвърдява; въ тоя бой 3-а пех. бригада, численно по слаба отъ врага, съставена отъ по-стари възрьстни хора, удържа блѣстяща победа.

Положението на дивизията на южния секторъ се затвърди — стана по самоувѣрено.

Щабътъ на дивизията смѣташе да използува тракийската бригада за действия на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

	Загуби:	Убити	Ранени	Всичко
51 пех. полкъ	офицери	—	3	3
	подоф.	4	16	20
	войници	22	224	246
		26	243	269
52 пех. полкъ	офицери	2	—	2
	подоф.	1	21	22
	войници	30	260	290
		33	281	314
8 не с. с. арт. п.	офицери	—	—	—
	подоф.	—	—	—
	войници	—	12	12
		—	12	12
	Всичко	59	536	593

Турскитѣ загуби значителни; предъ фронта на 3-а бригада се намѣриха околô 750 убити, 600, отъ които предъ фронта на 52 пех. полкъ. Вражескитѣ части отстжпиха силно разстроени. Отъ 52 пех. полкъ сж събрани отъ бойното поле, оставени отъ врага, около 50 пушки, 24000 патрони, 290 раници, 400 шинели и множество други предмети отъ облеклото и снаряжението.

Действията на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

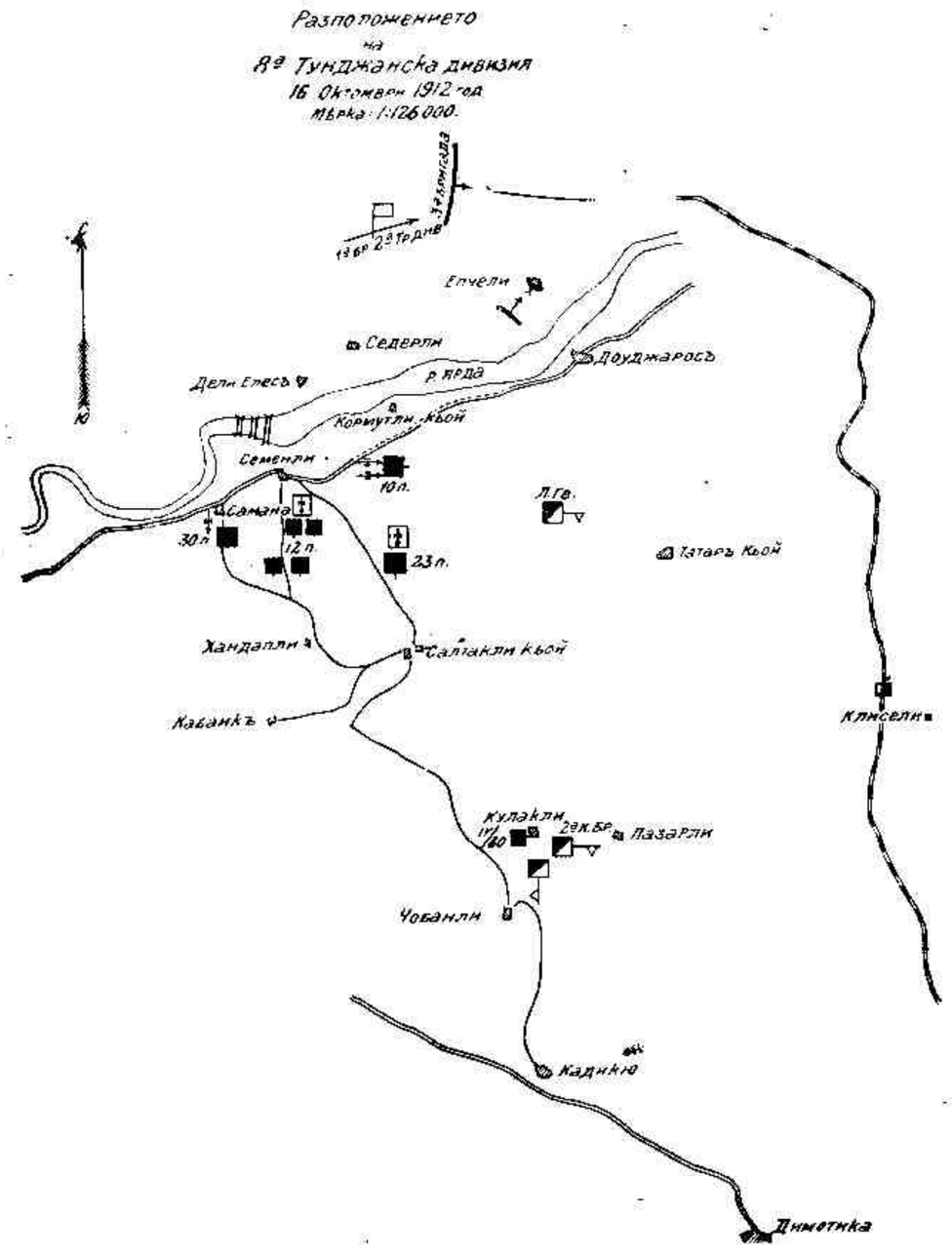
На 16 октомврий още сутриньта се получи заповѣдь по Армията отъ 16 октомврий 2 ч. 30 м.:

Освенъ Хасковскиятъ отрядъ, въ състава на дивизията се даваха и дружинитѣ на 11 дивизия, които се намират при с. Каджкьой — да останатъ на лѣвия брѣгъ на р. Арда.

11 дивизия продължава организирането и средоточаването на частитѣ си, за да състави подръжка на 8 и 9 дивизии.

Да се извършатъ всички подготвителни работи за поставяне обсаднитѣ батареи на мѣстата имъ.

Въ действителность 11 дивизия бѣ скоро отвлѣчена на източния секторъ и 8 Тундж. дивизия отъ нея съвсемъ не се ползува.

Командиру конната бригада се заповѣда отъ щаба 2-а армия да прекжсне желѣзопжтното съобщение съ Одринъ и Димотика, безъ обаче да разрушава линията.

Отъ щаба 2 армия се получи заповѣдь:

„8-а дивизия, като продължава да заема твърдо участъка Юрушъ — разв. Коюнли и като остави достатъчно силни заслони противъ крепостьта между Арда и дѣсния брѣгъ на Марица*), а сжщо като си обезпечи фланга и тила отъ Ортакьой, съ останалата часть на дивизията да се настжпи на югъ и настигне линията Карлжкьой. Колаклж, Еспетли и вземе положение, за да може да се действува, както за подържане конната бригада, тъй и за частитѣ поставени противъ крепостьта.

„Конната бригада има за задача да завладѣе станцията Кулели-Бургасъ."

Дивизията съ 1-а и 2-а бригади и 8 с. с. артилерийски полкъ заемаше разположение на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съгласно заповѣдьта по армията отъ 13 октомврий, подтвърдено съ заповѣдьта отъ 14 октомврий. Обстановката не изискваше да се измѣнява разположението, измѣнението на което заповѣдьта по армията отъ 16 октомврий предоставяше началнику дивизията. Допълнението къмъ тая последня заповѣдь, предадено отъ майора отъ генералния щабъ отъ щаба на армията *Хумбаджиевъ*, да се изпълни буквално, бѣ неразумно; за подържане на една подвижна конна бригада не може да се премѣства цѣла дивизия, когато за тая цѣль достатъчна би била и една дружина. Настжпването на дивизията къмъ известна линия предполага преследването нѣкаква цель въ тая посока или предполага възможностьта дивизията да влезе и въ бой въ тая посока, съ опредѣлена цель, каквато, обаче, отъ щаба на армията, едното или другото, не се посочваше.

Най-естественно бѣ да се мисли за сериозни действия срещу врага на южния секторъ, понеже съ минаването на дивизията на дѣсния брѣгъ на р. Арда можеше да се предизвика врага въ тая посока на бой. А затова дивизията трѣбаше да се държи събрана и при това да не захвърля леко съобщенията си презъ р. Арда.

Обаче, да се заслони *срещу крепостьта*, да обезпечи тила и фланга си отъ къмъ Ортакьой (корпуса на Яверъ-паша не бѣше унищоженъ и за него щаба на дивизията сведения нѣмаше) и да настжпи въ посока на указаната линия, безъ опредѣлена още цель, дивизията (две бригади) нѣмаше достатъчно сили.

Въ щаба на дивизията имаше голѣмо желание да се действува въ посока на Кулели Бургасъ, за да се въздействува на турскитѣ главни сили, боя съ които се почваше, но за такъвъ единъ хубавъ и смѣлъ маневръ се искаше сили, да подържатъ съобщенията, които минаватъ покрай самата крепость съ тила и да останатъ сили способни да привлѣ-

*) Южно отъ Одринъ.

катъ на себе си внимание. Ето защо предполагаше се, следъ боя на 16 октомврий, да се остави на западния секторъ само 3-а бригада, която да продължава да изгражда и усилва позицията си; да се привлѣче бригадата отъ Тракийската дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда и тогава, като се остави заслонъ срещу крепостьта, да се настжпи на 17 и следующия день най-малко съ една бригада и конната бригада къмъ Кулели Бургасъ и нататъкъ, като посоката къмъ Ортакьой и нататъкъ се само наблюдява. За такавъ, обаче, маневръ необходимо е да се изпроси съгласието или по-скоро заповѣдьта на командующия армията, — подобни действия не могатъ да бждатъ разглежданн като полезна самодейность.

Дветѣ бригади отъ дивизията заеха следующето разположение, което те запазиха и презъ нощьта на 16 срещу 17 октомврий:

1-а бригада — 30-й Шейновски полкъ и 1 батарея при с. Самана. 10 пех. Родопски полкъ и едно отдѣление (две батареи) — източно отъ с. Семенли на позиция.

2-а бригада — 23 пех. Шипчански полкъ и едно отдѣление на позиция на височитѣ южно отъ с. Кьормутъ. 12 пех. Бълкански полкъ: две дружини на позиция северно отъ р. Куру-дере, фронтъ на югъ; две дружини и едно отдѣление на кръстопжтя на 2 км. южно отъ с. Семенли.

Конната бригада. Капитанъ *Акрабовъ* разрушилъ желѣзопжтната линия къмъ 1 ч. 30 м. на участъка при с. Клисели, на 11 мѣста, при единъ завой.

Бригадата и дружината отъ 30 п. Шейновски полкъ останаха въ с. Колаклж. Отъ къмъ Димотика врага не се оказа; въ града имало само въоржжено турско население.

Височинитѣ Карталъ тепе заети отъ врага съ около дружина.

Лейбъ Гвардейски коченъ полкъ донесе, че пжтя Семенли — Доуджаросъ, както и последнето село чисти отъ врага. Сжщо не се забелязалъ врагъ и къмъ с. Черекьой.

Тоя день се забеляза, че турцитѣ, които останаха въ селата си по р. Арда, услужватъ на врага въ Одринъ, като съ знакове му обръщаха вниманието за движението на нашитѣ войски. Движението на Хасковския отрядъ къмъ бойното поле, както и движението на една дружина съ една батарея отъ 2-а бригада къмъ с. Доуджаросъ е съпроводено съ запалване на отдѣлни кжщи. Поведението на турското население се тури подъ наблюдение.

Рускиятъ известенъ бележитъ военненъ дописникъ *Немировичъ-Данченко* пристигна въ дивизията. По-рано, отишелъ

право на позицията при 3-а бригада, наблюдавалъ боя отъ близо, и следъ свършването му дойде въ щаба на дивизията, гдето не намираше думи какъ да похвали храбростьта на българскитѣ войски въ боевете и добродетелитѣ на трезвия български народъ — ненамирайки пияни войници въ тила.

При вечерь щаба на дивизията се премѣсти въ с. Семенли.

Построи се още единъ понтоненъ мостъ при с. Самана.

Частитѣ почнаха да се оплакватъ отъ липсата на платнища, шинели, обуща. Дивизията, както и всички други дивизии, тръгнаха въ походъ съ голѣмъ недостатъкъ въ материалната си часть; хората безъ здраво облекло; голѣма часть нѣмаха шинели, ботуши, шапки, раници, платнища. Независимо отъ недобрата гледка за окото и пречкитѣ за подържане дисциплината, но беднотата въ облѣклото навѣваше униние и свенъ въ войници и началници. Хората изложени на заболяване. Държавата срещу спестяванията, които правяше въ мирно време, прати синоветѣ си на война, за да страдатъ еднакво отъ врага и отъ незгодитѣ на времето и да даватъ излишни скжпи загуби.

Действително отъ всѣкжде се нададе викъ за облѣкло, обуща, палатки, но какво можеше началството сега да направи! Времето ставаше все по-лошо — отиваше се къмъ дълбока кишева есень.

Турцитѣ отчасти ни помогнаха! при бѣгствата си на 7, 9 и 16 октомврий, тѣ оставиха на бойното поле много шинели, които всички се дадоха на неимеющитѣ такива наши войници. Обидно, но така е.

Минаване на дивизията отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на р. Арда — обратно на западния секторъ.

17 октомврий.

Следъ боя на 16-и октомврий, при възможностьта сама 3-а бригада да се държи на западния секторъ и при наличностьта на свободни войски (1 и 2 бригада отъ дивизията и 2-а бригада отъ Тракийската дивизия), естественно бѣше да се очакватъ разпореждания за действия на югъ отъ Одринъ, най-малко обложението на крепостьта отъ югъ. Особено сега то можеше лесно и почти безъ бой и загуби да стане, защото височинитѣ Карталъ-тепе — с. Ахъркьой не сж заети отъ врага. Дивизията можеше още на 16 или поне на 17 да заеме тѣзи височини, за които нашитѣ разезди донисаха, че не сж заети отъ врага.

Вмѣсто разпореждане за действие още сутриньта се получи заповѣдь отъ щаба 2-а армия:

„Хасковскиятъ отрядъ на полковникъ *Дѣлова* незабавно да премине съ усиленъ маршъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица и да влѣзе въ подчинение генералу *Велчеву*, началника на 11 дивизия въ с. Секюнъ На дѣсния брѣгъ на р. Арда да остане само една бригада отъ дивизията, която съ конната бригада да охранява мостоветѣ и съ конни набѣги, подържани отъ пехотата, да подържа настоящето положение между Арда, Марица и Димотика".

„Другата бригада да премине между Арда и Марица въ подръжка на 3-а бригада".

Причинитѣ на това отдръпване назадъ не се знаяха. И понеже предъ дивизията имаше само успѣхи, естествено, по неволя, мислитѣ се насочваха къмъ главнитѣ сили (1 и 3 армии), за действията на които нѣмаше никакви свѣдения; неволно почна всѣки да се скрива въ себе си — мрачнитѣ предположения и настроения почнаха да си пробиватъ пжть, колкото старшитѣ началници и да се стремяха да не показватъ и най-малкия видъ на безпокойствие.

Решено бѣ: 1-а бригада съ едно отдѣление да се притегли обратно на лѣвия брѣгъ на р. Арда, а 2-а бригада съ 8 с. с. артилерийски полкъ (две отдѣления) да остане на дѣсния брѣгъ; да се държи събрана, за да бжде готова да прехвърли полкъ на лѣвия брѣгъ на р. Арда, както и артилерия.

Освенъ мостоветѣ при с. Семенли, се построи още единъ понтоненъ мостъ при с. Самана.

1 а бригада следъ пладне пристигна въ с. Еспетли.

2-а бригада остана на дѣсния брѣгъ на р. Арда за охрана на мостоветѣ. Бригадата зае позиция: 23 Шипчански полкъ съ едно отдѣление: височитѣ южно отъ с. Семенли, между пжтищата с. с. Семенли – Салтаклж и с. с. Семенли—Хандапли. Една дружина отъ 12 Балкански полкъ съ една батарея при с. Кьормутъ; две роти отъ сжщия полкъ на височината между с. Самана и Куру-дере; останалитѣ части отъ полка съ едно отдѣление (две батареи) — с. Семенли.

Щабътъ на дивизията — с. Еспетли.

Хасковскиятъ отрядъ излѣзе отъ състава на дивизията; мина на лѣвия брѣгъ на р. Марица, по моста при Пашакьой.

На югъ отъ Одринъ врагътъ не прояви никаква дейность; следъ пладне съ слаба пехотна часть — около 1 – 2 роти — зае Карталъ-тепе.

Отъ Щаба на армията се получиха сведения, добити отъ аеропланъ, че имало голѣмъ лагеръ около с. Марашъ и Папазъ-тепе; около с. Кадънъкьой наброени 16 отдѣления палатки; друго отдѣление между Хаварасъ и Шейтанъ-тарла. На изтокъ отъ Одринъ не се забелязалъ врагъ.

право на позицията при 3-а бригада, наблюдавалъ боя отъ близо, и следъ свършването му дойде въ щаба на дивизията, гдето не намираше думи какъ да похвали храбростьта на българскитѣ войски въ боевете и добродетелитѣ на трезвия български народъ — ненамирайки пияни войници въ тила.

При вечерь щаба на дивизията се премѣсти въ с. Семенли.

Построи се още единъ понтоненъ мостъ при с. Самана.

Частитѣ почнаха да се оплакватъ отъ липсата на платнища, шинели, обуща. Дивизията, както и всички други дивизии, тръгнаха въ походъ съ голѣмъ недостатъкъ въ материалната си часть; хората безъ здраво облекло; голѣма часть нѣмаха шинели, ботуши, шапки, раници, платнища. Независимо отъ недобрата гледка за окото и пречкитѣ за подържане дисциплината, но беднотата въ облѣклото навѣваше униние и свенъ въ войници и началници. Хората изложени на заболяване. Държавата срещу спестяванията, които правяше въ мирно време, прати синовете си на война, за да страдатъ еднакво отъ врага и отъ незгодитѣ на времето и да даватъ излишни скжли загуби.

Действително отъ всѣкжде се нададе викъ за облѣкло, обуща, палатки, но какво можеше началството сега да направи! Времето ставаше все по-лошо — отиваше се къмъ дълбока кишева есень.

Турцитѣ отчасти ни помогнаха! при бѣгствата си на 7, 9 и 16 октомврий, тѣ оставиха на бойното поле много шинели, които всички се дадоха на неимеющитѣ такива наши войници. Обидно, но така е.

Минаване на дивизията отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на р. Арда — обратно на западния секторъ.

17 октомврий.

Следъ боя на 16-и октомврий, при възможностьта сама 3-а бригада да се държи на западния секторъ и при наличностьта на свободни войски (1 и 2 бригада отъ дивизията и 2-а бригада отъ Тракийската дивизия), естественно бѣше да се очакватъ разпореждания за действия на югъ отъ Одринъ, най-малко обложението на крепостьта отъ югъ. Особено сега то можеше лесно и почти безъ бой и загуби да стане, защото височинитѣ Карталъ-тепе — с. Ахъркьой не сж заети отъ врага. Дивизията можеше още на 16 или поне на 17 да заеме тѣзи височини, за които нашитѣ разезди донисаха, че не сж заети отъ врага.

Вмѣсто разпореждане за действие още сутриньта се получи заповѣдь отъ щаба 2-а армия:

„Хасковскиятъ отрядъ на полковникъ *Дѣлова* незабавно да премине съ усиленъ маршъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица и да влѣзе въ подчинение генералу *Велчеву*, началника на 11 дивизия въ с. Секюнъ На дѣсния брѣгъ на р. Арда да остане само една бригада отъ дивизията, която съ конната бригада да охранява мостоветѣ и съ конни набѣги, подържани отъ пехотата, да подържа настоящето положение между Арда, Марица и Димотика".

„Другата бригада да премине между Арда и Марица въ подръжка на 3-а бригада".

Причинитѣ на това отдръпване назадъ не се знаяха. И понеже предъ дивизията имаше само успѣхи, естествено, по неволя, мислитѣ се насочваха къмъ главнитѣ сили (1 и 3 армии), за действията на които нѣмаше никакви свѣдения; неволно почна всѣки да се скрива въ себе си — мрачнитѣ предположения и настроения почнаха да си пробиватъ пжть, колкото старшитѣ началници и да се стремяха да не показватъ и най-малкия видъ на безпокойствие.

Решено бѣ: 1-а бригада съ едно отдѣление да се притегли обратно на лѣвия брѣгъ на р. Арда, а 2-а бригада съ 8 с. с. артилерийски полкъ (две отдѣления) да остане на дѣсния брѣгъ; да се държи събрана, за да бжде готова да прехвърли полкъ на лѣвия брѣгъ на р. Арда, както и артилерия.

Освенъ мостоветѣ при с. Семенли, се построи още единъ понтоненъ мостъ при с. Самана.

1 а бригада следъ пладне пристигна въ с. Еспетли.

2-а бригада остана на дѣсния брѣгъ на р. Арда за охрана на мостоветѣ. Бригадата зае позиция: 23 Шипчански полкъ съ едно отдѣление: височитѣ южно отъ с. Семенли, между пжтищата с. с. Семенли – Салтаклж и с. с. Семенли—Хандапли. Една дружина отъ 12 Балкански полкъ съ една батарея при с. Кьормутъ; две роти отъ сжщия полкъ на височината между с. Самана и Куру-дере; останалитѣ части отъ полка съ едно отдѣление (две батареи) — с. Семенли.

Щабътъ на дивизията — с. Еспетли.

Хасковскиятъ отрядъ излѣзе отъ състава на дивизията; мина на лѣвия брѣгъ на р. Марица, по моста при Пашакьой.

На югъ отъ Одринъ врагътъ не прояви никаква дейность; следъ пладне съ слаба пехотна часть — около 1 – 2 роти — зае Карталъ-тепе.

Отъ Щаба на армията се получиха сведения, добити отъ аеропланъ, че имало голѣмъ лагеръ около с. Марашъ и Папазъ-тепе; около с. Кадънъкьой наброени 16 отдѣления палатки; друго отдѣление между Хаварасъ и Шейтанъ-тарла. На изтокъ отъ Одринъ не се забелязалъ врагъ.

Отъ сжщия щабъ се получи заповѣдь „да не се позволява на разнитѣ кореспонденти, ако и да иматъ открытъ листъ, да се приближаватъ къмъ разположението на частитѣ, ако не се придружаватъ отъ офицеръ или цензоръ войникъ съ открытъ листъ отъ щаба на 2-а армия. Всичкитѣ такива заловени, по етапенъ редъ да се изпращатъ въ Щаба на армията".

Деньтъ е тжжовенъ за всички оттеглили се назадъ. Всѣки се стреми да отгадае причинитѣ по своему.

Колко лошо нѣщо е всѣко оттегляне, по каквито и да било причини, особено когато тѣ не се знаятъ.

Боятъ при гр. Димотика.

(Завладяването на гр. Димотика)

Карта 1:126000

4-а дружина отъ 30 пех. Шейновски полкъ, подполковникъ *Ивановъ*, е предадена къмъ конната бригада на полковникъ *Таневъ*. На 17 октомврий сутриньта дружината е въ с. Колаклж.

Конната бригада и дружината настжпватъ за Димотика. Дружината по пжтя вис. 157 — с. Коруджикьой — шосето — с. Болгаркьой — гр. Димотика, а конната бригада по пжтя вис. 157 — с. Черкезкьой — Каджкьой — шосето — Болгаркьой — Димотика.

Дружината се движила подъ прикритието на авангарда си — 13 рота съ единъ коненъ взводъ. Въ с. Коруджикьой, по заповѣдь на командира на конната бригада, били оставени две роти (15-а и 16-а) за „упора отзадъ". Дружината, вече само съ 13-а и 14-а роти, настига конната бригада на шосето и образуватъ заедно една обща колона — конната бригада на чело. Въ 10 ч. колоната стигва с. Болгаркьой, а когато минала последньото село, чули се пушечни изстрели, които постепенно се учестявали. Следъ малко се чуватъ и картечницитѣ на конната бригада.

Ротитѣ напущатъ шосето, построяватъ се въ взводна колона и прикрити отъ черничевитѣ градини и патрулитѣ си, продължаватъ настжплението. Единъ коненъ офицеръ донесалъ, че северо-западната окрайнина на гр. Димотика е заета отъ около 400 души редовна войска и башибозукъ и часть отъ конницата е спешена и заела височината северно отъ града (лозята).

Командирътъ на дружината заповѣдва командиру 13-а рота, поручикъ *Делчеву*, да подържа конницата и да разузнае за врага, а командиру 14-а рота, вр. командующъ подпоручикъ *Марковъ*, да следва следъ нея, като изпрати единъ взводъ за обхващане на дѣсния вражески флангъ.

13-а рота изпраща последователно и четиретѣхъ си взвода въ бойна часть и заема първата позиция. Врагътъ, залегналъ задъ зидоветѣ и въ окопи предъ казармата, не се виждалъ, но подържалъ силенъ огънь.

14-а рота настжпва, съ два взвода въ бойна часть, заема гребеня въ лозята въ лѣво отъ 13-а рота, като 4-ия взводъ се насочва въ обхватъ на вражеския дѣсенъ флангъ.

Една картечница отъ конната бригада стреля по турцитѣ въ кжщята и окопитѣ. 13-а рота настжпва напредъ и заема гребеня при гробищата. Огънътъ се усилва. 14-а рота сжщо изпраща напредъ.

Въ 15 ч. 30 м. командирътъ на дружината подава повезка за атака. Подръжкитѣ на 14-а рота се приближаватъ и всички войници отъ дветѣ роти, на чело съ ротнитѣ си и взводни командири, се хвърлятъ на ножъ. Турцитѣ недочакватъ удара и избѣгватъ, преследвани отъ ротитѣ до другата крайнина на града; конницата преследва турцитѣ по полето къмъ р. Марица, изсича една часть, другата се издавя въ рѣката — 17 ч.

Следъ половинъ часъ пристигатъ и другитѣ две роти — 15-а и 16-а, извикани отъ командира на конната бригада.

Желѣзопжтната линия при станцията и на други мѣста разрушена отъ конницата.

Следъ боя командирътъ на конната бригада връща дружината по шосето въ с. Каджкьой (Димотишко), гдето пристига и конната бригада. Вечерьта войницитѣ не яли нищо, понеже пристигатъ късно и били много уморени.

Дружината има загуби 2 убити и 12 ранени

Тоя день турцитѣ заловили въ пленъ единъ нашъ конникъ отъ 6 коненъ полкъ; отрѣзали му носа, ушитѣ, ржцетѣ, половия членъ, извадили му очитѣ и така го оставили да умре. . .

Ново изнасяне позицията на дивизията напредъ на западния секторъ, следъ боя на 16 октомрий.

18 — 20 октомврий.

По цѣлото разположение на дивизията тихо; бездействие, а сили да се действува имаме — южниятъ фронтъ на крепостьта просто ни вика. Но въ всѣки случай неизвестностьта отъ хода на боя на линията Люле-Бургасъ — Виза най-много измжчваше.

Въ 8 ч. 30 м. на 18 окт. се получи заповѣдь по 2-а армия, отъ която се виждаше, че 1-а и 2-а армии водятъ бой съ главнитѣ сили на врага при Виза, Люле-Бургасъ.

Съгласно заповѣдьта, секторътъ между дѣсния брѣгъ на р. Марица и лѣвия на р. Арда се дава на ново на дивизията.

Мостоветѣ на р. Арда ще се снематъ следъ като 2-а бригада, която е на дѣсния брѣгъ на р. Арда, премине на лѣвия брѣгъ — близо до р. Марица, въ резервъ, около с. с. Каджкьой и Булдуркьой.

Сборната конна бригада, полковникъ *Таневъ*, остава на дѣсния брѣгъ на р. Арда при с. Семенли, разузнавайки за посокитѣ къмъ Одринъ, Димотика, Орта-кьой и по-назападъ.

Отъ тая заповѣдь се вижда, че на западния секторъ се дава голѣмо значение—на него се средоточава цѣлата 8-а пех. Тунджанска дивизия, усилена съ обсадна артилерия, когато секторьтъ е най-тѣсенъ и толкова тѣсенъ, че оставенитѣ по него сили немогатъ да се използуватъ. Въ щаба на дивизията бѣ закрепнало мнението, особено следъ боя на 16 окт., че една бригада (3-та) е достатъчна да държи сектора и че всички атаки предприети отъ турцитѣ ще бѫдатъ отбити; следователно 1-а и 2-а бригади ставатъ лишни и би могли да се използуватъ на друго мѣсто.

Р. Арда, която дивизията мина безъ бой, сега трѣбаше да се напусне. Можеше да се очаква, че ако врага сега не попречи на минаването, то при повторното минаване, което рано или по-късно все ще се наложи, врагътъ може би ще иска да попречи; ще трѣба тогава да се води бой и да се даватъ излишни жертви.

2-а бригада съ 8 с. с. артилерийски полкъ (две отдѣления) се извика да премине на лѣвия брѣгъ на р. Арда и да заеме съ единъ полкъ и едно отдѣление с. Каджкьой, съ другия полкъ и другото отдѣление с. Булдуркьой. Щабътъ на бригадата—с. Каджкьой. Следъ като мостоветѣ се снеха, понтонната дружина и мостовата часть отъ 8 пионерна дружина се събраха при чифл. Боргуджикъ.

Конната бригада въ с. Семенли.

Щабътъ на дивизията — с. Каджкьой.

Една дружина отъ 30 пех. Шейновски полкъ останасъ конната бригада.

Доброволци войници отъ 4-а дружина на 52 пех. полкъ, която стоеше при чифл. Колаклж, ходили на разузнаване въ с. Епчели, което заварили незаето отъ врага.

На 18 октомврий сутриньта началникътъ на дивизията съ щаба си, началникътъ на обсадната артилерия и командирътъ на Шуменския крепостенъ баталионъ обиколиха позицията на западния секторъ.

На дивизията се предадоха три обсадни батареи: една 15 с/м. 8/30 отъ 6 орждия, друга 12 с/м. Д/30 отъ 6 орждия. Началникътъ на дивизията опредѣли задачитѣ на батареитѣ, показа приблизително мѣстата на всѣка една отъ батареитѣ,

точнитѣ мѣста на които се опредѣлиха отъ началника на обсадната артилерия и командира на Крепостния баталионъ.

Обстрелътъ отъ сегашната позиция не бѣ достатъчно голѣмъ; позицията на преднитѣ постове бѣ по-добра и като по-малка, може да се заеме съ по-малко сили; затова главната позиция се изнесе още по-напредъ — по югоизточния ридъ отъ Отсѣчената могила.

Извикаха се две дружини отъ 1-а бригада, отъ 10 пех. Родопски полкъ, на позицията, за да помагатъ за по-бързото ѝ укрепяване, главно постройката на обсаднитѣ батареи, да не се отвличатъ частитѣ на 3-а бригада за тѣхъ.

Началникътъ на дивизията даде категорична заповѣдь: обсаднитѣ орждия, които бѣха стоварени въ с. Каджкьой, *непременно* презъ нощьта да се изкаратъ на позицията и се поставятъ въ батареитѣ си, което и стана. Много отъ коларитѣ, които возеха съ колата дървения материялъ за постройката на обсаднитѣ батареи до самитѣ последни, бѣха турци отъ Стара България, които и тука, както и на всѣкѫде въ тая война, съ готовность на български граждани услужваха на великото дѣло на българската армия, която бѣше се опълчила срещу турската империя, въ името на свободата; българскитѣ граждани турци знаяха по своя собственъ животъ, че въдворяването на българската власть, значи законность, право и условия за човѣшки животъ за свободенъ трудъ и напредъкъ.

Цѣлиятъ день на 18 окт. съвсемъ спокойно. Никой не подозираше, че днесъ, 18 октомврий, успѣхътъ на войната се е решилъ. Къмъ 9 ч. 30 м. отъ щаба на 2-а армия се съобщи за нашитѣ славни побѣди въ памятния за всѣкога великъ бой. Турската армия при Люле-Бургасъ — Бунаръ-Хисаръ разбита! *Българската армия сломява въ тоя бой турската армия и решава войната на цѣлия балкански полуостровъ.* Радостьта неописуема; бързо се разнесе по цѣлата дивизия и българското юначно, мощно „урра", толкова страшно за българскитѣ врагове, се разнесе по цѣлото разположение на дивизията. Всички си стискаха ржцетѣ, цалуваха се и поздравляваха. Щастието неописуемо. Всички свидетели на това велико събитие, всички съучастници въ него, всички български войски ще засвидетелствуватъ, че щастието на победата е най-великото щастие и несравнимо съ никакво частно, лично щастие!

Българскиятъ народъ, въ лицето на своята мощна армия, извоюва свободата на Македония и Тракия и останалитѣ сръбски и гръцки покрайнини; но уви! никой не подозираше, че на българитѣ въ Македония е било писано само да промѣнятъ робството — отъ турско на сръбско и гръцко! Но... нашиятъ духъ е несъкрушимъ; българската свобода трѣба да възкръсне, и единъ день, каквото и да стане, ще възкръсне!

Слава на паметьта на славно загиналитѣ за свободата на българитѣ въ Македония и Тракия. Да живѣе България!

На *19 октомврий* обсаднитѣ орждия сж на позицията. Постройката на батареитѣ продължава, както и въобще общото изграждане и усилване на позицията. Две дружини отъ 12 Балкански полкъ, вмѣсто тия от 10 Род. п., помагатъ.

Врагътъ не дава никакъвъ признакъ на дейность, нито на западния, нито на южния секторъ.

До щаба на дивизията достигатъ слухове, че Селимъ ага, влиятеленъ, богатъ, но простъ турчинъ, жестокъ и грабитель, почналъ да устройва чети съ цѣль да действува въ планинската мѣстность западно отъ Ортакьой.

Конната бригада заедно съ дружината се прибра въ с. Семенли.

Тоя день се получи следующия бюлетинъ за станалитѣ до сега събития въ войната:

„1. Следъ генералното сражение съ главнитѣ сили на турската армия, на брой около 150,000 души, на линията Бунаръ Хисаръ, въ продължение на три дни, българската армия разби противника и го накара да отстжпи укрепената си позиция. Българскитѣ войски преследватъ енергично противника, който отстжпва въ безпорядъкъ и въ паника къмъ Сарай и Чорлу".

„Въ български ржце паднаха много орждия, знамена, муниции и други военни трофеи, а сжщо и много пленени.

„Българскитѣ загуби сж сравнително незначителни.

„2. При отстжпването си къмъ Люле Бургасъ турцитѣ изгориха селото Айвали, следъ като сж изклали всичкото християнско население, Турцитѣ сж направили сжщото и съ селото Марашъ, западно отъ Одринъ.

„3. Въ Мелнишко, всичкитѣ български села подпалени отъ турцитѣ.

„4. Въ Цариградъ турцитѣ застреляли 200 войници отъ разбитата си при Лозенградъ армия. Всички тия войници били християни.

„5. Въ Люле Бургасъ сж заловени още два влака съ храни и бойни припаси.

„6. Градътъ Щипъ е завладянъ. № 952".

Бюлетинътъ веднага разпратенъ въ всички части на дивизията.

На *20 октомврий* турцитѣ откриха огънь отъ крепостнитѣ си орждия, за да пречатъ на работата по изграждането на позицията; нашитѣ войници, необезпокоявани вече нѣколко дни отъ врага, почнаха съвсемъ непредпазливо да се движатъ и работятъ на позицията. Макаръ врагътъ почти цѣлия день да обстрелва съ редъкъ артилерийски огънь позициитѣ, работата не се прекратяваше; загуби никакви. Нашата артилерия не отговаря — нѣма смисъль.

Къмъ 18 ч. врагътъ откри силенъ пехотенъ огънь по нашитѣ предни постове; трае около 10—15 м.; не му се отговори.

Обсаднитѣ батареи тоя день окончателно се приготвиха за стрелба.

Р. Арда почна да приижда и съобщенията между дивизията и дѣсния брѣгъ на рѣката (конната бригада и една дружина отъ 30 пех. Шейновски полкъ) сж заплашени да бждагъ прекжснати; съобщенията ставаха въ бродъ. Заповѣда се на понтонната дружина да построи единъ понтоненъ мостъ при с. Семенли.

Забеляза се движение, макаръ и слабо, на вражески войски по височинитѣ Карталъ тепе (южния секторъ). Бѣжанци отъ с. с. Доуджаросъ и Черекьой потвърдиха, че височината Карталъ тепе била заета отъ две турски дружини и че имало и орждия. Турцитѣ изгорили с. Кара Сакли и изклали населението му — българитѣ.

Подтвърдиха се слуховетѣ, че западно отъ гр. Ортакьой, въ с. с. Демирджа, Дедиклеръ и други села сж се образували турски башибозушки шайки, които сж се предавали на убийства и грабежи между българскитѣ села. Срещу тѣзи шайки действуваха нашитѣ погранични роти (опълченци), които бѣха въ околностьта на Ортакьой.

Поради настойчивата молба на командира на 51 пех. полкъ, полкътъ бѣ смѣненъ на позицията съ 12 пех. Балкански полкъ; последниятъ влѣзе въ състава на 3-а бригада, на мѣстото на 51 пех. полкъ.

51 пех. полкъ се оттегли отъ позицията и се разположи задъ височината 152, въ горичката; веднага почна да си устройва землянки; влѣзе въ състава на 1-а бригада и остана като близка подръжка на сектора.

Една 15 с. м. гаубична батарея излѣзе на позицията.

Отъ Свиленградъ интендантството достави около 5000 рогозки, всички за позицията — за подобрение жилищнитѣ условия въ землянкитѣ и въ самитѣ окопи.

Заминаването на 2-а бригада на източния секторъ.

21 — 22 октомврий.

Въ 17 ч. 40 м. на 20 октомврий се получи заповѣдь отъ щаба на 2-а армия:

„2 а бригада да тръгне тази нощь презъ моста при Пашакьой за лѣвия брѣгъ на р. Марица, за да премине утре, 21-и октомврий, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, при с. Етапкьой, гдето ще заеме участъка на 1-а бригада отъ 9-а дивизия.

„Маршрутъ: Каджкьой, Пашакьой, Дуванджа, Пашамахле (Юскидарь), Секюнъ, Хаскьой, Етапкьой. Бригадата да тръгне щомъ бъде готова".

Отъ 2-а бригада 12 Балкански полкъ бѣ на позицията, на която бѣ почналъ да се устройва. Смѣната на полка би забавила изпълнението на заповѣдьта на командующи армията — бригадата не би могла да тръгне веднага. Вмѣсто 2-а бригада, да се изпрати 1-а бригада сжщо така бѣ невъзможно — последнята далечъ, въ с. Еспетли, гдето сжщо така бригадата трѣбаше да се смѣни съ други части; тая бригада, освенъ това, имаше една дружина на дѣсния брѣгъ на р. Арда, при с. Семенли.

Оставаше да се предаде къмъ 2-а бригада, вмѣсто 12 Балкански полкъ, най-близкия отъ 1-а бригада 10 пех. Родопски полкъ и 2-а бригада, по необходимость, като сборна, да тръгне незабавно. Щабътъ на 2-а армия разреши.

Накърняването на мирната организация на 1-а и 2-а бригади се прие като необходимо, наложено зло.

Разпореждане за тръгване на бригадата се направи незабавно и 2-бригада въ съставъ отъ 23 пех. Шипчански, 10 пех. Родопски полкове и 2-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ тръгна още вечерьта въ 21 часа: — 23 Шипчански полкъ отъ с. Булдуркьой, а 10 пех. Родопски полкъ отъ с. Еспетли.

Заедно съ бригадата се изпратиха и съответнитѣ ѝ дивизионни обози; едно отдѣление отъ дивизионния лазаретъ. 6-а полска болница, съответнитѣ взводове отъ дивизионния огнестрелънъ паркъ и съответнитѣ продоволствени взводове отъ дивизионния продозолственъ транспортъ. Бригадата ставаше самостоятелна единица.

На бригадата предстоеше да извърши единъ извънредно тежъкъ походъ по пжтища невъобразимо кални. Отъ тоя день бригадата се отне отъ дивизията и действува подъ командуването на разни началници. При щурмуването на Одринъ, произведе решителната атака и завладя двата форта Айджиоглу и Айвазъ-баба. Чакъ следъ падането на Одринъ бригадата се присъедини къмъ дивизията.

Късно вечерьта, когато бригадата бѣ вече заминала, получи се заповѣдьта отъ 20 октомврий, 21 ч. 45 м., която подтвърдяваше по-първата заповѣдь.

Отъ заповѣдьта се виждаше, че пристигатъ части отъ Тимошката сръбска дивизия да заематъ участъка на 2 бригада отъ 9 Плѣвенска дивизия.

Хасковскиятъ отрядъ и 2 бригада отъ 9 Плѣвенска дивизия ще заминатъ за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа.

1-а бригада отъ 9-а дивизия, щомъ бъде смѣнена отъ 2-а бригада на 8-а дивизия, ще се отправи заедно съ щаба на дивизията за Лозенградъ.

Заповѣдьта бѣ вече изпълнена.

Дъждътъ почна още презъ нощьта, валя цѣлия день; цѣлото поле около р. Марица се заля съ вода; пжтищата станаха непроходими отъ кальта — Богъ да помага пжтуването на доблестнитѣ Родопци и Шипченци! И щабътъ на дивизията и 2-а бригада съ мжка на сърдцето се раздѣлиха, като предчувствувзха, че едва ли вече ще се събератъ презъ време на войната. Командирътъ на бригадата, предсказваше, че „кой знае какво очаква бригадата, щомъ се отдѣли отъ своето началство — ще има *искане*, безъ да има *гриж и*".

Издаде се заповѣдь по дивизията, 21 октомврий, 11 ч.

2-а бригада (23 пех. Шипченски полкъ, 10 пех. Родопски полкъ и 2 с. с. артилерийско отдѣление) да заеме участъка на 1-а бригада отъ 9-а пех. Плѣвенска дивизия, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа; за тази цѣль, бригадата да тръгне веднага по маршрутъ: моста на р. Марица при Пашакьой, Дуванджа, Ахъркьой, Возганъ, Бююкъ Смаилче, Хаджикьлой. Ятапкьой, гдето да достигне днесь, 21 октомврий, следъ пладне и утре преди пладне да смѣни бригадата отъ 9 дивизия, която ще замине за Лозенградъ.

Едно отдѣление отъ дивизионния лазаретъ и 6-а полска болница се придаватъ къмъ 2-а бригада.

Съответнитѣ паркови взводове и съответната часть отъ дивизионния продоволственъ транспортъ да следватъ задъ 2-а бригада.

Турцитѣ отъ време на време откриваха артилерийски огънь по позицията. На обсадната артилерия бѣ заповѣдано да не отговаря; по недоразумѣние дѣснофланговата 12 с/м дим-на батарея дава нѣколко изстрела; сжщото направи и 12 с/м гаубична батарея. Вражеската артилерия замълча, а пехотнитѣ части, които били при Папазъ-тепе се скрили. Работитѣ по изграждане позицията и устройството на землянки следватъ непрекжснато, особено досежно устрояването на по-сносенъ животъ за хората.

Турцитѣ почнаха да строятъ окопи между с. с. Черекьой и Доуджаросъ, а по показания на бѣглеци селени, врагътъ нагласявалъ и орждия. На Карталъ-тепе турцитѣ сжщо се окопаватъ. И понеже рано или късно предстоеше отново да се минава на дѣсния брѣгъ на р. Марица и да се заематъ Карталъ-тепенскитѣ височини, бѣ мжчно да се гледа какъ турцитѣ се усилватъ на тѣзи мѣста, които можаха отдавна да бъдатъ заети, даже безъ бой; сега, очевидно, ще трѣба да се води бой — да се даватъ жертви.

Водата на р. Арда все прииждаше, понтонната дружина не можеше още да построи моста, а рѣката заплашваше да прекжсне окончателно съобщенията между двата брѣга; телефонната жица се скжса отъ водата.

Командиру понтонната дружина се повтори заповѣдьта да строи мостъ, още повече, че и отъ командующия армията се получи заповѣдь незабавно да се почне постройката на моста, който най-късно до сутринята на 22 октомврий да бѫде готовъ.

Поради извънредно голѣмата калъ и невъобразимо мѫчното движение, едва къмъ 5 ч. 30 м. опашката на 2-а бригада мина р. Марица и окончателно се отдѣли отъ дивизията, — замина на северъ.

По изученитѣ въ щаба на дивизията събрани сведения отъ плененитѣ и избѣгали турски войници (турци и българи) се узна следующето, донесено въ щаба на армията:

1. Заловенитѣ войници сѫ отъ 10-а 11-а и 12 дивизии, които сѫ вземали участие въ боевете на североизточния и западния секторъ.

2. Освенъ тѣзи дивизии имало редифски части.

3. Хлѣбътъ билъ намаленъ по тегло, а сѫщо така и другата храна намалена.

4. Излѣзлитѣ отъ строя убити и ранени сѫ замѣстени съ християни, даже и неслужили.

5. Войницитѣ били изплашени.

За оскѫдностьта на храната още презъ м. Октомврий почнаха да се носятъ слухове; макаръ невѣроятни, но все пакъ създаваха надеждата, че Одринъ не ще се задържи дълго време. . . . . колко лъжовни сѫ били тѣзи надежди! . . .

Отъ щаба на 2-а армия се съобщи, че отъ слѣдующия день щѣли да бѫдатъ пустнати отъ Свиленградъ по р. Марица две моторни лодки за разузнаване; лодкитѣ щѣли да достигнатъ до нашитѣ предни постове. Старшитѣ на лодкитѣ за „всичко забелязано" щѣли да съобщаватъ на съседнитѣ войскови началници.

Разбира се, че „старшитѣ на лодкитѣ" нищо не можеха да съобщатъ, защото нищо неможеха да видятъ долу отъ водата, изъ между върбалацитѣ. Съсѣднитѣ войскови началници много по-добре виждаха отъ висотитѣ, отъ които имаше прекрасенъ кръгогледъ.

Въ 4 ч. на 22 октомврий се получи заповѣдь по 2-а армия, която уреждаше за 22 окт. действията на частитѣ около крепостьта къмъ изтокъ, както и смѣната на наши части съ сръбски.

Къмъ пладне се получи въ допълнение и друга заповѣдь по 2-а армия съ сѫщото съдържание.

Идването на сърбитѣ носеше радость; то говореше на ума и чувството за общи славянски блага, за съгласуване нашитѣ взаимни стремежи. Макаръ главнитѣ задачи и усилия въ балканската война да лежеха на българскитѣ плещи, макаръ българитѣ да даваха голѣмитѣ жертви и да носеха

главния рискъ на войната и знаейки сръбската неустойчивость и неискренность, сърбитѣ се посрещнаха сърдечно, дружелюбно. Никой не подозираше, че още тогава, и даже порано, сръбското правителство се е носело съ затаената мисъль да не почита своитѣ задължения по договора и по какъвто и да бѫде начинъ да измѣни на договора, да измами България и да пороби българи въ Турция (Македония).

За присъединяването на сръбски дивизии къмъ нашитѣ войски се знаеше още въ време на съсредоточението, преди обявяването на войната, като задължение, предвидено въ българо-сръбскитѣ договори и конвенции, което по-после последнитѣ обявени въ печата подтвѫрдиха слуховетѣ.

Къмъ пладне, най-после, понтонниятъ мостъ бѣ построенъ на р. Арда. Командирътъ на понтонната рота, капитанъ *Малиновъ* донесе, че постройката на моста се затруднява твърде много отъ голѣмитѣ наноси пѣсъкъ и глина, които рѣката влачи и поради липсата на необходимото количество особенъ материалъ — подръчния пъкъ се приготовлява бавно.

Предъ видъ на това, че за прехвърляне мостове на р. р. Арда и Марица изискваше се дълго време, а другата понтонна рота, подчинена на щаба на армията, бѣ свободна при дивизията, началникъ щаба на дивизията запита началникъ щаба на армията по телефона: „Нѣма ли да бѫде добре да се използува и останалия материалъ на понтонната дружина за постройката на още единъ мостъ на р. Арда или на р. Марица, въ зависимость отъ бѫдещитѣ намѣрения на щаба на армията".

Скоро подиръ това се получи отъ щаба 2-а армия заповѣдь:

„Понеже съ построяване моста на р. Арда е обезпечено съобщението между двата брѣга, то конната бригада, заедно съ придадената ѝ дружина да остане на дѣсния брѣгъ и да продължава разузнаването по даденитѣ ѝ посоки. Съ свободния понтоненъ материалъ, понтонната дружина да построи единъ мостъ на р. Марица, при чифликъ Пашакьой, около сега построения мостъ".

Врагътъ къмъ 8 ч. откри силенъ артилерийски огънь срещу нашитѣ войски на лѣвия брѣгъ на р. Марица. Следъ малко откри огънь и по позициитѣ на дивизията, на западния секторъ. Огъньтъ продължи, макаръ и рѣдко, цѣлия день. Нашата артилерия отговори твърде рѣдко — нѣма цели.

По Папазъ-тепе стреля и една наша батарея отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Къмъ 20 ч. 30 м. врагътъ откри ненадейно силенъ пехотенъ огънь по преднитѣ постове — турцитѣ види се усвояваха привичката да правятъ огневи изненади всѣки день. Огъньтъ продължи около 20 м. — не му се отговори.

Студено; дъждъ нѣма; при вечерь силенъ и студенъ вѣтъръ — продължи почти презъ цѣлата нощь.

Продължаване работитѣ по затвърдяване позицията. — Линията на обложението на дивизията.

23 – 24 октомврий

Още къмъ 3 часа на 23 октомврий врагътъ откри силенъ пехотенъ и артилерийски огънь по позицията; бързо се усили по цѣлия фронтъ и имаше всички признаци, че е предвестникъ на нападение. Даде се заповѣдъ на 51 пех. полкъ да бѫде готовъ за незабавно настѫпване, въ случай че стане нужда. Къмъ 4 ч. огъньтъ взе да утихва, и скоро съвсѣмъ се прекрати.

Къмъ 4. ч. врагътъ откри пехотенъ огънь и по войскитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Въ 10 ч. турцитѣ почнаха да обстрелватъ позициитѣ съ рѣдъкъ артилерийски огънь.

На нашата обсадна артилерия се заповѣда да открива огънь само, когато разхода на припаситѣ ще оправдае цельта. Обаче, ако врагътъ предприеме нападение, тогава обсадната артилерия трѣба да открие огънь, безъ да чака заповѣдь.

Обсадната артилерия, съ която до сега се правеха опити да се командува отъ „началника (?) на артилерията на II армия", се предаде окончателно, както и трѣбаше да бѫде, на дивизията, началникътъ на която само е и можеше да бѫде единствения способенъ и отговоренъ разпоредитель съ силитѣ и средствата на сектора, нему повѣренъ да го защищава. Правенитѣ опити сѫ отгласъ на ония безсмислици, които въ мирно време излизаха отъ несведующи мѣста, успѣли да си извоюватъ независимостьта отъ щаба на армията.

Въ 3 ч. 45 м. на *23 октомврий* се получи въ щаба на дивизията заповѣпь по 2-а армия отъ 23 октомврий, 2 ч. 30м.:

Лейбъ Гвардейскиятъ конень полкъ влиза въ състава на войскитѣ отъ източния секторъ; днесъ да замине.

Ще се построи мостъ на понтони на р. Марица при чифл. Пашакьой.

Обсадната артилерия да открива огънь по заповѣдь на началника на сектора, когато е необходимо да се задушва огъня на врага, насоченъ противъ частитѣ отъ линията на обложението.

Лейбъ Гвардейскиятъ конень полкъ бѣ изпратенъ за с. Ягапкьой, гдето той пристигна въ 17 часа и 30 минути. Полкъгъ се изпрати съ съжаление отъ щаба на дивизията;

той бѣ спечелилъ на всички сърдечна благодарность за ревностната и отлична служба, и за цѣннитѣ услуги, които признасяше.

Мостътъ на р. Марица построенъ; усиленъ съ средства та на мостовата полурота на 8-а пионерна дружина.

Чрезъ командира на конната бригада се получиха сведения, че значителни вражески сили, около 5000 души редовна войска сѫ пристигнали южно отъ Суфлу; изгорили с. Кара-бунаръ. По-късно, обаче, се разясни, че сѫ били около 500 души съ 50-60 души конници. 150 души турски войници се явили въ Димотика, гдето и сложили оржжие — случайно, вмѣсто единъ слабъ разездъ, него день къмъ Димотика е билъ единъ нашъ ескадронъ.

Турцитѣ продължаватъ да се окопаватъ между с. с. Доуджаросъ и Черекьой, както и на Карталъ-тепе.

Тѣхни конни части почнаха да сновать южно отъ Карталъ-тепенскитѣ висоти. При появяването на единъ нашъ ескадронъ къмъ Карталъ-теле, врагътъ веднага настѫпилъ срещу него съ три колони: дѣсна - отъ около една дружина съ 2 оржджия, а срѣдната и лѣвата – отъ по 3 ескадрона. Настѫплението продължило около 2 клм. и спряло; оржджията откриватъ огънь срещу нашия ескадронъ, който отстѫпилъ къмъ с. Салтаклѫ; разездитѣ му се спешили и открили огънь, турскитѣ отстѫпили. Двама наши конника, които следвали задъ турцитѣ, се натъкнали ненадейно на 50 крачки на единъ турски коненъ офицеръ, който почналъ да вика на нашитѣ войници да се предадатъ; понеже и той, покаленъ да се предаде, не се предалъ, единъ отъ войницитѣ го убива съ карабината си.

Къмъ 16 ч. 30 м. врагътъ се оттеглилъ на Карталъ-тепе.

4-а дружина отъ 30 пех. Шейновски полкъ смѣнена съ 1-а дружина отъ сѫщия полкъ при конната бригада.

Частитѣ бързатъ да се устройватъ за зима, времето става все по-студено, особено сутринь — тая сутринь дебела слана.

Заповѣдьта по 2-а армия за *24 октомврий* урежда службата по секторитѣ.

На конната бригада се заповѣдва да разузнава на югъ отъ р. Арда, като не допуща на неприятелската конница или на каквито и да сѫ други неприятелски патрули да проникватъ въ края между р. Марица, гр. Димотика и Ортакьой (конницата отъ сектора по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, по разпореждане и указания на началника на сектора. да разузнава въ края между пѫтя Одринъ, Хавса, БабаЕски и долината на р. Марица, като се стреми да прекѫсне всѣкакви съобщения между противника въ крепостьта и вѫтрешностьта на страната).

За началникъ на сектора между р. Марица и р. Тунджа се назначава началника на Тимошката дивизия, полковникъ *Кондичъ*. Щабътъ на дивизията и на сектора — въ развалини Секюнъ.

За началникъ на сектора по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и на югъ отъ крепостьта до лѣвия брѣгъ на р. Марица се назначава началника на 11-а сборна дивизия генералъ *Величевъ*. Щабътъ на сектора — въ с. Ортакьой.

Между секторитѣ, както и между частитѣ въ всѣки секторъ да се подържа най-грижлива свръзка за бързи и сигурни съобщения. За тази цѣль, освенъ съобщителнитѣ средства, както помежду си тъй и съ щаба на армията, да се свържатъ и съ летяща поща съ постове отъ конници или велосипедисти.

Взаимното бойно съдействие между секторитѣ и между частитѣ въ всѣки секторъ трѣба да бѫде за всѣки случай обезпечено. Предъ видъ разпръснатостьта на разположението, необходимо е да се вематъ мѣрки за бързо и целесъобразно маневриране на частитѣ, оставени за подържка въ сектора или въ участъка.

Обсаднитѣ батареи, както и полската артилерия въ участъцитѣ да бѫдатъ напълно и въ всѣко отношение готови да откриятъ съсрѣдоточенъ и действителенъ огънь по преднитѣ мѣста отъ вражеското разположение. Сжществено съдействие на обсаднитѣ батареи по двата брѣга на р. Марица трѣба да бѫде обезпечено.

Съгласно тая заповѣдь издаде се заповедьта по дивизията отъ 24 октомврий, 5 ч.

Средствата за свръзка между нашия секторъ и съседнитѣ, а така сжщо и между частитѣ на дивизията и щаба на последнята сж:

а) *Мостове*: единъ мостъ на козли на р. Марица, при чифл. Пашакьой; единъ понтоненъ мостъ при с. Каджкьой и единъ такъвъ на р. Арда при с. Семенли.

б) Съ *телефонъ:* между щабоветѣ на дивизията, бригадитѣ, конната бригада и щаба на армията; между щаба на 3-а бригада и щаба на Тимошката дивизия въ Секюнъ, а чрезъ щаба на 3-а бригада и съ щаба на дивизията (и сектора).

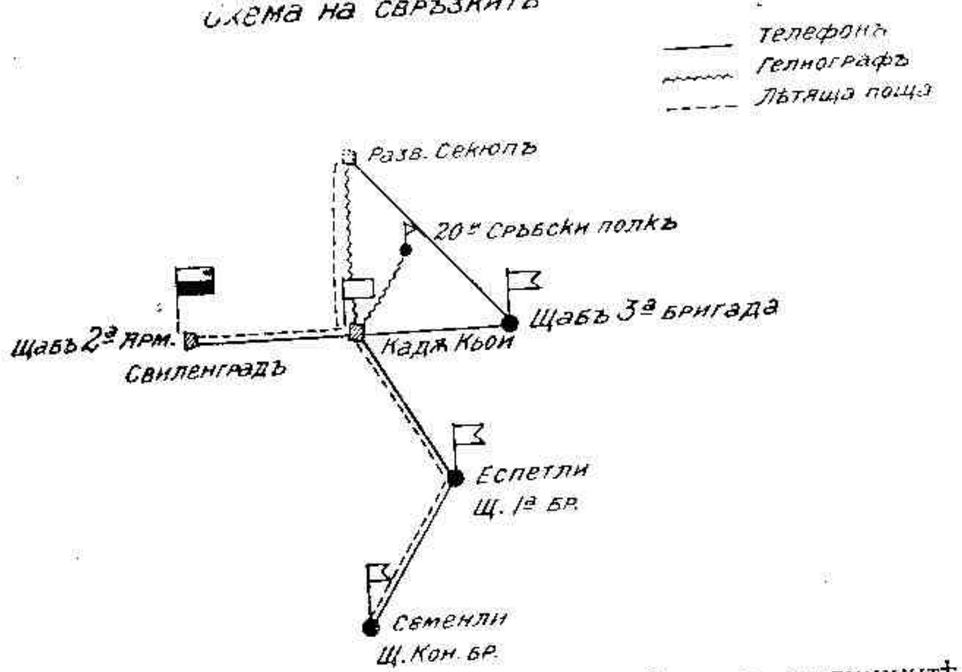
в) *Съ хелиографъ:* между щаба на дивизията и дѣснофланговия сръбски полкъ (20 п. полкъ), а така сжщо между щаба на дивизията и щаба на Тимошката дивизия (с. Секюнь).

г) *Съ летяща поща*: колоездачи до щаба на армията; конници съ щаба на конната бригада (постъ въ с. Еспетли); конни стражари — съ щаба на Тимошката дизизия (постове с. с. Курашлж, с. Ахжркьой).

Командирътъ на Телеграфната полурота подържа телефоннитѣ съобщения.

Понтоннитѣ мостове при с. Каджкьой и с. Семенли се охраняватъ непостредствено отъ Понтонната дружина, която ги е строила; мостътъ при чифл. Пашакьой — отъ мостовата полурота на 8-а Пионерна дружина.

Схема на свръзкитѣ

Частитѣ продължаватъ да подобряватъ жилищнитѣ си условия и вематъ всички мѣрки за доброто си санитарно състояние: пазене на чистотата въ разположението на частитѣ, откриване временни нужници, които се закриватъ, както и остаткитѣ отъ заклани добитъци.

Дивизионният лазаретъ, една полска болница — въ с. Каджкьой; останалитѣ полски болници се премѣстятъ въ с. Черменъ.

Огнестрелнитѣ паркове за 3-а бригада и 8 не с. с. арт. полкъ — с. Булдуркьой, а другитѣ — с. Караагачъ. Огнестрелнитѣ паркове за обсаднитѣ и гаубични батареи — въ с. Каджкьой.

Учрежденитѣ ешалони отъ дивизионния продоволственъ транспортъ — въ с. Караагачъ, останалитѣ въ с. Черменъ.

Атака на Папазъ-тепе.

Следъ боеветѣ на 9 и 16 октомврий, дивизията излѣзе толкова напредъ и се приближи толкова до турскитѣ позиции на западния секторъ, че всѣкакво по-нататъшно настжпване стана съвсемъ безцелно. Едно ново нападение на турскитѣ позиции би могло да се оправдае, само при условие,

че ще се щурмува крепостьта; инакъ, движение по-напредъ туряше нашитѣ части само подъ по-близкия огънь на турскитѣ крепостни батареи и отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица (Казанъ-тепе), както и отъ южния секторъ, безъ да можеше да се води борба съ тѣхъ.

Въ щаба на дивизията дохаждаха сведения, че въ щаба на 2 армия се мисли да бѫде завладяно самото малко тѣсно плато. Папазъ-тепе съ цель да се поставятъ тамъ две 15 с/м. Д/30 орждия за бомбардиране на града; на тѣзи слухове не се обръщаше внимание, като невѣроятни — предприятие, което ще костува само жертви, безъ да принесе какви и да сѫ сгодни успѣхи. Въ щаба на дивизията имаше убеждение, че до предприемане на щурма, ако такъвъ бѫде заповѣданъ, частитѣ да оставатъ на мѣстата си, да вематъ все по широки мѣрки за подобрение жилищнитѣ условия на позицията. С. с. Юрушъ и Коюнли се развалиха, за да се изкарва дървения материалъ — за колиби, подслони, блиндажи, постилки въ окопитѣ. Отъ Свиленградъ се получиха около 5000 рогозки, за сѫщата цель. Зимата бързо идеше — не трѣба да завари войскитѣ не готови да я посрещнатъ, още повече че сѫ лошо облечени и обути.

По фронта на дивизията деньтъ мина съвсемъ спокойно. Турцитѣ къмъ 11 ч. дигнаха възрзания си балонъ при Казанъ-тепе, но не направиха нищо за да пречатъ на нашитѣ работи по позицията, които навѣрно сѫ забелязвали.

На *24 окт.* дойде въ щаба на дивизията началникътъ на инженернитѣ войски.

Той докладва началнику дивизията, че въ щаба на армията било взето, по негово настояване, решение, да се атакува Папазъ-тепе; той дошелъ да „разясни какъ трѣбало да стане то — атакуването", отъ каквото разяснение, разбира се, никой нѣмаше нужда. Началникътъ на инженернитѣ войски, обаче, самъ нѣмаше ясна представа, нито за Папазъ-тепе, нито за околната мѣстность, нито още повече за какво ще послужи това тепе. Той изложи, че цельта на завладяването била да се поставяли две 15 с/м. Д/30 орждия за обстрелване града отъ едно разстояние отъ около 10—11 к.м.! А за запазването на тѣзи орждия „посъветва" да се назначи „една малка пехотна часть — дружина"! Той неможеше да разбере невъзможностьта да се държи Папазъ-тепе — едно малко плато, открито отъ всѣкѫде; на него неможеше да се намѣри мѣсто да се поставятъ никакви обсадни орждия и никаква пехотна часть; то ще се обстрелва съ най действителенъ огънь отъ врага отъ двата фланга и даже отъ тилъ — отъ Казанъ-тепе и дѣсния брѣгъ на р. Арда, безнаказано. Папазъ-тепе се държи отъ турцитѣ именно поради тѣзи условия. Заемането на Папазъ-тепе може да се предприеме, само когато ние бѫдемъ и на южния секторъ и то достатъчно

напредъ, за да не се позволи врагу да го обстрелва отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Платото на Папазъ-тепе открито отъ всѣкѫде, широко нѣколко стотинъ метра, непозволява да се помѣстятъ достатъчни войски необходими да го държатъ. При заемането на Папазъ-тепе, разположението на дивизията би приличало на единъ трижгълникъ — съ острата часть къмъ врага, изложено на огънь отъ фланговетѣ, безъ да има възможность на борба съ врага.

Началникътъ на дивизията замина въ щаба на армията да поговори лично съ командующи армията по тая атака; но, до като иде до Свиленградъ, заповѣдьта за атаката се получи. Не оставаше друго, освенъ веднага да се направятъ разпореждания за своевременно изпълнение на заповѣдьта.

Заповѣдьта отъ 24 окт., 21 ч. 5 м., се получи въ 22 ч.

За утрѣ 25 того се заповѣдва:

Да се прѣхвърли на дѣсния брѣгъ на р. Арда единъ пехотенъ полкъ съ едно с. с. арт. отдѣление, съ назначение да пропъди противника отъ Карталъ-тепе и го заема, гдето да се утвърди.

Въ 7 ч. да се почне съ обсадната артилерия обстрелването на неприятелската позиция при Папазъ-тепе съ цель да се омаломощи артилерията му. Да се разстроятъ пехотнитѣ части, за да може да се атакува и заеме съ пехотна часть отъ дивизията. Въ тази стрелба да вематъ участие насоченитѣ къмъ Папазъ-тепе обсадни и полски батареи. Останалитѣ батареи ще откриятъ по неприятеля огънь съ цель да му препятствуватъ да указва съ своята артилерия отъ фортовата линия подържка на Папазъ-тепе. Гаубичнитѣ и полски батареи, които не биха могли да вематъ участие въ обстрелването на Папазъ-тепе, както и фортоветѣ, да бѫдатъ готови на мѣстата си за борба съ неприятелски пехотни или артилерийски части, които биха излѣзли отъ фортовата линия напредъ, за да подържатъ своитѣ или да действуватъ срещу нашитѣ позиции.

Конната бригада, безъ предадената ѝ дружина, която да си отиде въ частьта, да настѫпи къмъ Димотика съ цель да разузнава на югъ отъ Одринъ, между Марица и Ортакьой, като съ ядрото си достигне до с. Кулакляж, гдето и да нощува. Още утре да се разузнае за състоянието и охранението на желѣзопѫтния мостъ при Кулели Бургасъ, изправно стьта на който се явява отъ голѣма необходимость за нашитѣ армии.

Съ тая заповѣдь се прехвърля на дѣсния брѣгъ на р. Арда само единъ пехотенъ полкъ, за да се атакува и заеме Карталъ-тепе. Действията, предстоящи на полка сѫ твърде рисковани — полкътъ се отдѣля отъ дивизията твърде мно-

го, свързката съ която можеше да държи само по единствения ненадеженъ мостъ при с. Семенли. Уединенъ, полкътъ рискуваше да бжде разбитъ, ако турцитѣ би действували смѣло и умно.

Благодарение обаче, само на природната леность и неподвижность на турцитѣ, полкътъ имà успѣхъ, даже и въпреки това, че мостоветѣ на р. Арда се скжсаха отъ придошлата стихийно вода.

Заповѣдьта по армията излишно подробно дава отъ далечъ указания какъ да се употрѣби въ боя артилерията, указания, които боя може да катурне. Тѣ свидетелствуватъ на вредата, когато въ щабоветѣ има лица, длъжноститѣ на които не се оправдаватъ отъ действителната потрѣбность; лица обречени на бездействие, а следвателно, понѣкога да правятъ разпоредби пълни съ учебнически дребулии. Началницитѣ на артилерията и инженернитѣ войски въ щабоветѣ на армиитѣ, немогжейки да се помирятъ съ правото си назначение да се грижатъ за бойнитѣ припаси и техническитѣ средства, се стремяха да се мѣсятъ въ некомпетентно за тѣхъ командуване. Тѣ бѣха наречени „началници“, безъ да бждатъ такива нито на артилерия, нито на инженерни войски.

Въз основа на тая заповѣдь, издаде се заповѣдь за атаката на Папазъ-тепе, както и за атаката на Карталъ-тепе. Атаката на Папазъ-тепе се възложи командиру 3-а бригада, който е на позиция срещу тая височина. Въ състава на 3-а бригада влизаше 12 Балк. полкъ, вмѣсто 51 пех. полкъ, отдрѣпнатъ назадъ на почивка.

Атаката на Карталъ-тепе се възложи на 30 пех. Шейновски полкъ съ едно с. с. арт. отдѣление, подъ командата на ком. 1-а бригада, полковникъ *Марчинъ*, който трѣба да настжпи утре, 25 т. м., презъ с. Семенли за Карталъ тепе. Настжплението трѣба да се почне съ такава смѣтка, щото колоната на разсъмване да мине с. Семенли. Досѣжно артилерията, заповѣдано споредъ заповѣдьта на 2-а Армия.

Мостовата полурота ще построи мостъ въ най-скоро време на р. Арда, утре, около понтонния мостъ.

51 пех. полкъ остава въ разпореждане началнику дивизията, южно отъ вис. 152; една дружина въ с. Еспетли.

Щабътъ на дивизията на височината С. И. отъ с. Еспетли.

Боятъ на първия день.

25 октомврий.

(Приложение № 4)

Боятъ на западния секторъ се води на 25 и 26 октомврий; спечели се около единъ клм. пространство срещу грамаднитѣ загуби, които 12 пех. Балкански полкъ понесе.

Бойното поле. Сжщото, както и въ боя на 16 октомврий. Нашитѣ части заемаха гребена на около $1^1/_2$—2 клм. източно отъ Сюютли баиръ, а преднитѣ постове следующия на около 700—800 м. източно отъ главната позиция.

Сили и разположение. *Българитѣ.* Съгласно заповѣдьта по дивизията № 7 отъ 24 октомврий западниятъ секторъ се заемаше:

3-а*) пех. бригада . .	8 др.	К-ръ на бригадата
8 не с. с. арт. полкъ .	36 ор.	полковникъ *Пачевъ*
Гауб. 12 с/м. с.с. бат. .	4 др.	
Гауб. 15 с/м. не с. с. бат.	4 ор.	
15 с/м. Д/30 бат.: . .	6 ор.	
12 с/м. Д/25 бат.: . .	6 ор.	
12 с/м. Д/25 бат.: . .	6 ор.	

Позицията се дѣлеше на два участъка:

Дѣсенъ участъкъ — полковникъ *Воденичаровъ*, командиръ на 52 п. полкъ; 52 п. полкъ — три дружини.

Лѣвъ участъкъ — полковникъ *Спасовъ*, командиръ на 12 п. Балкански полкъ; 12 п. Балкански полкъ — три дружини и една турска картечница, взета въ боя на 9 октомврий.

Въ чифл. Колаклж — една дружина отъ 52 п. полкъ.

Една дружина отъ 12 пех. Балкански полкъ въ бригадна подръжка.

Маневрени войски — 51 п. полкъ, въ разпореждане началнику дивизията. Тритѣ дружини отъ полка задъ височината 152, а едната дружина съ една с. с. батарея северо-източно отъ с. Еспетли.

1-о отдѣление отъ 8 с. с. артил. полкъ (безъ една батарея) при 51 п. полкъ.

30 п. Шейновски полкъ съ 3-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ, както ще се види по-после, настжпи презъ Арда при с. Семенли; атакува и завладя височината Карталъ-тепе на южния секторъ на крѣпостьта.

Въ деня на боя, 4-а дружина отъ 12 п. Балкански полкъ носеше службата на преднитѣ постове.

Отъ всѣки полкъ (12 Балк. и 52 п. полкове) въ всѣки участъкъ една дружина на позицията — дежурна часть. Две (1 а и 3-а) дружини отъ 12 п. Балк. и една дружина отъ 52 п. полкове отзадъ на бивакъ въ полкова подържка — едната дружина отъ 12 п. Бълк. полкъ въ бригадна подържка.

На позицията, на дѣсния участъкъ, единъ прожекторъ, 60 с/метровъ.

---

*) 3-а бригада: 12 п. Балкански и 52 п. полкове.

На 20 срещу 21 окт. 12 п. Балкански полкъ смѣни на позицията 51 п. полкъ, който бѣ оттегленъ назадъ на почивка и влѣзе въ състава на 1-а бригада.

Турцитѣ заематъ сѫщата позиция, отъ която настѫпиха на 16 октомврий за да ни атакуватъ.

По сведенията, събрани отъ бѣглецитѣ, правеше се заключение, че турцитѣ иматъ на западния секторъ около дивизия (9 дружини) заедно съ 2—3 стрелкови дружини. Но тъй като южниятъ секторъ не бѣ обложенъ и понеже на 25 и 26 октомврий на другитѣ сектори нѣмаше боеве, турцитѣ можаха да се усилятъ отъ тия сектори, което тѣ и направиха.

Имаха около 25—30 орѫдия и гаубици.

Укрепяване. Следъ боя на 16 октомврий, нашитѣ части продължаваха да усилватъ позициитѣ си. На главната позиция — три редута, по за една рота всѣки. Стрелкови окопи, — поголѣмата часть стоишкомъ съ козирки.

Преднитѣ постове сѫщо окопани; окопитѣ свързани съ главната позиция съ скрити ходове за съобщение.

Всички батареи окопани и добре маскирани.

Турцитѣ сѫщо така непрекѫснато работяха за изграждането на позицията си. Цѣлиятъ фронтъ на позицията имъ блиндирани окопи, съ скрити ходове на съобщения; окопи и по севернитѣ и южни склонове на позицията за противодействие на обхватитѣ; окопи и въ полето между Папазъ-тепе и р. Арда. Виждаха се на платото редути, а на много мѣста телена мрежа. Артилерията имъ добре укрита.

Мѣстностьта предъ турската позиция открита, изложена на силния огънь на защитницитѣ. Настѫплението срещу турцитѣ, а особено следъ като се мине седловината, става съвсемъ трудно, — мѣстностьта съвсемъ открита. Най-добритѣ подстѫпи сѫ по севернитѣ склонове на платото, изрѣзано съ редъ успоредни долове; много неравности и гъ-ки.

Турската позиция се покровителствува отъ крепостния артилерийски огънь отъ Казанъ-тепе и Мараша, а така сѫщо и отъ извадени напредъ батареи отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица и дѣсния на р. Арда.

Предстоеше чисто фронталенъ бой.

Къмъ 25 октомврий другитѣ сектори заемаха:

Северо-западниятъ секторъ, северно отъ р. Марица, отъ Тимошката (сръбска) дивизия: р. Марица — източно с. Кемалъ — раз. Кара булу — Сарай Акъ Бунаръ; щаба дивизията — с. Ахѫркьой.

11 а пех. сборна дивизия, току-що формирана: отъ село Сарай Акъ Бунаръ, включително, до р. Тунджа; щаба дивизията — с. Секюнъ.

Източниятъ секторъ — 3-а пех. бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия и 2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, на линията р. Тунджа — с. Енесикьой — Куруджукьой — с. Кара Юсуфъ — с. Демеранлия — с. Оглу паша. Щабътъ — с. Ортакчи,

Войскитѣ отъ северозападния секторъ бездействуваха. Тия отъ източния секторъ при вечерь, къмъ 19 и 30 м., а сѫщо презъ нощьта и сутриньта на 26 октомврий, откривали тукъ тамъ рѣдка пушечна и артилерийска стрелба; едната и другата безъ значение, даже и като демонстрация.

Сутриньта на 25 *октомврий*, началникътъ на дивизията заедно съ щаба на дивизията се спря на с. и. отъ с. Еспетли, свързанъ съ телефонъ съ командиритѣ на бригадитѣ и съ маневриращитѣ войски. Отъ това мѣсто можеше да се наблюдаватъ действията, както на западния секторъ, така и тия на 30 п. Шейновски полкъ на южния секторъ

Сутриньта мъгла покриваше цѣлата мѣстность — заповяда се да се открие огънь отъ обсадната артилерия по късно, когато мъглата почне да се дига. Къмъ 8 ч. мъглата почна да се разкѫсва и разниса — даде се първия изстрелъ срещу Папазъ-тепе. Обсадната артилерия почна редъкъ огънь по турската позиция. Скоро и 8 не с. с. артилерийски полкъ откри сѫщо такъвъ рядъкъ огънь. Но когато, къмъ 12 ч. мъглата окончателно се разнесе, турцитѣ откриха силенъ артилерийски (полски, гаубиченъ и крепостенъ) огънь, на който сѫщо така отговори и нашата обсадна артилерия.

Настѫплението на 30 п. Шейновски полкъ по височинитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда се виждаше отлично.

Времето хладно; отъ време на време ситенъ дъждецъ. Въздухътъ наситенъ съ студена влага; мъгла застилаше тукъ-тамъ и пакъ изчезваше. Предъ очитѣ на щаба на дивизията се развиваха успѣшнитѣ действия на 30 п. Шейновски полкъ, който все повече и повече се приближаваше къмъ Карталъ-тепе, до като най-после нашитѣ шрапнели почнаха да се пръскатъ северно отъ височината, въ полето — значи турцитѣ отстѫпватъ. 3-а бригада все още не настѫпва, а времето минаваше; Октомврийскиятъ кѫсъ день скоро щѣше да мине, нощьта ще настѫпи, а щаба на дивизията не искаше да се води нощенъ бой.

Заповѣда се категорично на 3-а бригада да настѫпи, следъ което бригадата настѫпи 15 ч. 30 м.

Щабътъ на дивизията бързо премина задъ 3-а бригада при височината 152, гдѣто своевременно имаше приготвена телефонна станция.

Командиръ̀тъ на 3-а бригада заповѣдалъ дветѣ дружини (1 а и 3 а) отъ Балканския полкъ, които бѣха отзадъ въ поддържка, да настѫпятъ, да минатъ позицията, следъ това да минатъ презъ преднитѣ постове и да тръгнатъ напредъ. По-

диръ това преднитѣ роти да се окопаятъ, а следъ това заднитѣ роти да преминатъ преднитѣ и да се окопаятъ и т. н. Вмѣсто полка да настжпи така както е билъ развърнатъ, тоя начинъ на настжпление, неоправданъ съ нищо, забави настжплението още повече.

Балканскиятъ полкъ е насоченъ право срещу Папазъ-тепе, а 52 п. полкъ въ дѣсно и малко въ отстжпъ. Дружината, отъ чифл. Колаклж е насочена на с. Епчели и отъ тамъ да действува въ флангъ на турцитѣ. Една дружина отъ 52 п. полкъ е оставена въ бригадна подържка.

12 Балкански полкъ настжпи едва въ 15 ч. 30 м. следъ енергичното намесване на командира на бригадата, и следъ като командира на 12 пех. полкъ изпросилъ писменно заповѣдь за настжплението. Такава заповѣдь командира на полка получилъ (!), но все пакъ настжплението на полка закъснява — вмѣсто да настжпи въ 13 ч. 30 м, полкътъ тръгна едва въ 15 ч. 30 м. при всичко, че двете дружини, 1-а и 3-а, сж били готови за движение още в 13 ч.

Щомъ полкътъ почна настжплението, турцитѣ веднага усилиха огъня си срещу него, но балканци съ голѣмо въодушевление вървятъ напредъ; къмъ 16 ч. и 30 м. бойната часть мина линията на преднитѣ постове. Турскиятъ пехотен и артилерийски огънь се усили до най-голѣма степень; полкътъ смѣло се сили да върви напредъ.

Нашата артилерия подържа движението на полка, до като се стъмни. Тъмнината настжли, къмъ 18 ч., но стрелбата все още продължаваше по цѣлия фронтъ и Балканскиятъ полкъ продължава движението си напредъ.

Бойниятъ редъ и строя на отдѣленията въ полка оставатъ сжщитѣ като за дневенъ бой, въпрѣки тъмнината; постепенно командуването излиза отъ ржцетѣ на началницитѣ.

Мѣстността на северната половина на участъка на полка (сверницитѣ склонове на платото), която денемъ дава подстжпи за движение поради това, че е пресѣчена, нощно време предизвиква разстройство на частитѣ.

Дружинитѣ и ротитѣ се размѣсватъ; началници и подчинени се взаимно изгубватъ; всѣки началникъ командува тѣзи войници, които случайно сж при него и около него. Цѣлиятъ полкъ се обръща на отдѣлни, смѣсени отдѣления, но общото стремление е все напредъ. Мнозина стрелятъ, безъ да виждатъ въ кого стрелятъ. Командирътъ на полка, 18 ч., незнаеше где сж преднитѣ му части, но донесе, че положението на полка било опасно и ужъ нѣкои роти отстжпватъ въ безпорядъкъ, понеже били обходени отъ къмъ лѣвия си флангъ; молеше за подръжка — полковата подържка, 2-а дружина, настжпила безъ неговото знание и даже безъ заповѣдь на дружинния си командиръ (?); въ действителность тая дружина настжпила до некжде и се спряла (безъ 5-а рота).

Въ всѣки случай една дружина отъ 51 п. полкъ се изпрати напредъ при Отсѣчената могила, като подръжка на 12 п. Балкански полкъ, но безъ да влиза въ разпореждане командиру полка. Дружината остана въ разпореждане началнику дивизията.

Командиру 12 Балкански полкъ се заповѣдва:

„Частитѣ отъ полка Ви да се спратъ тамъ, гдето сж достигнали; да се преведатъ въ редъ; да се окопаятъ добре и да чакатъ да се разсъмне. 51 пех. полкъ се намира задъ срѣдата на сектора и е готовъ да Ви подържа; една дружина ще дойде при Отсѣчената могила".

Къмъ 20 ч. щаба на дивизията и командира на бригадата сж при телефона на щаба на 3 бригада; нощьта тъмна като рогъ; въ участъка на 12 п. Балкански полкъ почна особенно силенъ пехотенъ огънь, който бързо взема невѣроятенъ размѣръ. Скоро почнаха да свѣткатъ и гърмятъ артилерийски изстрели, които изглеждаха да бждатъ пакъ отъ къмъ дѣсния нашъ флангъ, посока странична на нашата позиция.

Следъ нѣколко минути се получи донесение отъ командира на 12 Балкански полкъ, че ужъ срещу лѣвия му флангъ турцитѣ настжлватъ съ значителни сили по долината на р. Марица.

Положението се усложняваше и неможеше да не внесе безспокойствие за участьта на цѣлия бой, ако действително турцитѣ сж успѣли да настжпятъ съ значителни сили покрай желѣзопжтната линия и да ударятъ на лѣвия флангъ на 12 п. Балкански полкъ. Макаръ турската атака да бѣ малко вѣроятна, все пакъ се изпрати една дружина отъ 51 п. полкъ, водена отъ старшия адютантъ отъ щаба на дивизията отъ генералния щабъ майоръ *Мждровъ*, съ заповѣдь „да атакува дѣсния турски флангъ". Оказа се, обаче, че нѣма никакви турци; престрелката се водѣла между близкитѣ две вражески пехотни линии.

Огъньтъ продължи на прериви почти презъ цѣлата нощь. Къмъ единъ часа командирътъ на полка се оплака, че ужъ ротитѣ отъ 52 п. полкъ стреляли въ гърба на балканци. Но понеже това било невѣрно, командирътъ на бригадата заповѣдалъ лично командиру 12 п. Балкански полкъ „щомъ стрелбата иде отзадъ, това сж Ваши части, които стрелятъ, а не отъ 52 п. полкъ. Вземете веднага една рота съ опитенъ ротенъ командиръ, тръгнете лично съ нея напредъ, въдворете редъ въ полка си, устройте частитѣ си и заловете всички, които стрелятъ".

Къмъ 2 ч. на 25 срещу 26 окт. командирътъ на 1-а дружина, майоръ *Пенковъ*, отъ телефонната станция на преднитѣ постове доложилъ, че Папазъ-тепе е превзетъ и че тамъ се

намирала 4-а дружина на майоръ *Дойчиновъ*, заедно съ други роти отъ полка, които биле много разбъркани.

Командирътъ на бригадата заповѣда, чрезъ майоръ *Пенкова*, да се приведатъ всички части въ редъ, да се окопаятъ и да се държатъ до сутриньта, когато ще бѫдатъ подържани, което се съобщило и въ щаба на 12 Балкански полкъ.

Въ 4 ч. 30 м. на 26 октомврий, командирътъ на полка доложилъ, че полка му е съвършенно разстроенъ и молилъ да бѫде смѣненъ, обаче командирътъ на бригадата билъ принуденъ твърде рѣзко да му отговори и да поиска да се въдвори редъ въ полка.

Отдѣления отъ храбрия полкъ успѣватъ да достигнатъ до самитѣ окопи на турцитѣ, прогонватъ последнитѣ съ ножа и ги заематъ. Въ тъмнината и български и турски войници е имало въ окопитѣ, търсили сѫ се, напипвали сѫ се и по шапкитѣ сѫ се узнавали — свой или врагъ — въ последния случай се е забивалъ ножа. Постепенно отдѣления отъ полка сѫ пристигали. Тамъ били и дружиннитѣ командири — на 2-а дружина, майоръ *Касабовъ*, на 3-а — майоръ *Тилевъ* и на 4-а — майоръ *Дойчиновъ*. Последниятъ е искалъ частитѣ да останатъ на заетитѣ си мѣста, да се устроятъ, окопаятъ, като приспособятъ турскитѣ окопи за себе си, съ вѣра, че ще бѫдатъ подкрепени. Старшиятъ, обаче, между тѣхъ, майоръ *Тилевъ* е далъ мнение, поради голѣмото разстройство на ротитѣ, да се оттеглятъ, което той и направилъ съ частитѣ, съ които могълъ. Оттеглившитѣ се минаватъ дола предъ турската позиция и се спиратъ на първия западенъ гребенъ, гдето ги заварва зората. Часть, обаче, отъ войницитѣ, главно 5-а рота на капитанъ *Гърдевъ*, остава въ турскитѣ окопи за да продължава борбата срещу турцитѣ, вѣрвайки, че ще бѫде подкрепена.

И така, храбриятъ 12 Балкански полкъ, лишенъ отъ командуване, сваренъ отъ тъмнината въ време на настѫплението, безъ поддѣленията му да измѣнятъ отъ своя страна строеветѣ и безъ началницитѣ да вематъ здраво въ ржцетѣ си хората си, се повлича въодушевенъ напредъ; но тъмнината скоро предизвиква безредицата; цѣлиятъ полкъ се обръща на блуждающи смѣсени отъ разни роти малки или голѣми отдѣления. Часть сига до турскитѣ окопи, избива и изгонва останалитѣ въ тѣхъ турски войници, но следъ това постепенно били напуснати. Само часть отъ войницитѣ, подъ комндата на командира на 5-а рота, капитанъ *Гърдева*, остават чакъ 9 ч. 30 м. на 26 октомврий, когато, оставени сами на себе си, били принудени и тѣ да отстѫпятъ подъ силния вражески огънь.

Всички останали роти се уреждатъ на първия срещу турската позиция гребенъ.

Неуспѣхътъ на 12 п. Балкански полкъ на тоя день се дължи:

На липса на общо здраво командуване на полка.

При всичко, че вече отъ три дни полка е на позицията, нѣмало е подробно разузнаване на прележащата мѣстность, за да бѫде полка готовъ да изпълни една заповѣдь за атакуване, каквато трѣбало да очаква постоянно.

За началницитѣ въ полка, както и за войницитѣ е било неизвестно още какво трѣба да се разбира подъ наименованието „Папазъ-тепе“ — дали самата остра могила, която стърчи или издигнатото, отдѣлено по-високо отъ околната мѣстность, плато, на което се намира могилата.

Не е имало ясно опредѣлена и категорична заповѣдь. Не е била ясно поставена цельта за достигане.

Настѫплението почва неоправдано късно; желанието да се извадятъ въ бойната часть на полка заднитѣ дружини още повече причинява закъснение.

Полкътъ настѫпва въ 16 и пол. часа; когато тъмнината настѫпва, бойниятъ редъ на полка и строевитѣ на подѣленията оставатъ сѫщитѣ; взаимната свързка се изгубва; по-голѣмата часть отъ началницитѣ и хората се изгубватъ взаимно. Хората се събиратъ около случайно намиращитѣ се при тѣхъ началници.

Безредието става неминуемо.

Полкътъ за пръвъ пѫть влиза въ бой; всички сѫ крайно въодушевени и съ забрава и краенъ устремъ политатъ напредъ съ желание въ единъ замахъ да стигнатъ до турцитѣ, но огъньтъ и безредицата вниса смутъ въ мнозинството войници, оставени сами на себе си; ставатъ твърде впечатлителни.

Неумѣстнитѣ викове „Ура!“, „Напредъ на ножъ“, пѣнието на „Шуми Марица“ и пр. издаватъ разположението

Все пакъ преднитѣ турски окопи сѫ заети отъ разни смѣсени отдѣления отъ полка; часть отъ турцитѣ били избѣгали, останалитѣ били избити съ ножа. Трима отъ дружиннитѣ командири сѫщо сѫ били въ окопитѣ, но за съжаление само съ слаби отдѣления войници.

Цѣлото разположение на полка презъ нощьта е представлявало редъ роти, взводове, отдѣления, нѣкои съ своитѣ офицери, други съ чужди, но всички безъ взаимна свързка и общо командуване.

Тази е главната причина, за гдето, макаръ всички отъ полка проявиха устремъ и храбрость, но не могли да достигнатъ цельта, а били повече отъ способни да я достигнатъ. Действително, имало е още три роти отъ 2-а дружина, събрани, по-назадъ, но нѣмало кой да ги използува, а и командира на дружината не е проявилъ починъ.

52 пех. полкъ. Полкътъ на 25 октомврий е ималъ:

4-а дружина въ дежурна часть, на позицията, задъ преднитѣ постове, службата на която се носеше отъ 12 п. Балкански полкъ.

2-а и 3-а дружини, полкова подържка, въ землянкитѣ източно отъ с. Коюнли.

1-а дружина въ чифл. Колаклж, на лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Полкътъ се движеше въ отстжпъ въ дѣсно отъ 12 пех. Балкански полкъ. Командирътъ на полка разполагалъ само съ 4-а и 2-а дружини; 3-а дружина — въ бригадна подръжка.

Когато 12 п. Балкански полкъ мина преднитѣ постове, настжпилъ напредъ, а следъ това тъмнината се спустна, 52 п. полкъ настжпи.

4-а дружина, подполковникъ *Семовъ*, настжпва задъ дѣсния флангъ на Балкански полкъ, като еималъ 15 и 16 роти напредъ, а 13 и 14 роти отзадъ. Когато дружината достигва линията, на която били по-рано прѣднитѣ постове, спира се, понеже на 100-на крачки отпредъ е имало още роти отъ Балканския полкъ.

2-а дружина, майоръ *Колчаковъ*, следва задъ дѣсния флангъ на 4-а дружина.

Къмъ 18 ч. 4-а дружина стигва последниятъ гребенъ западно отъ турската позиция; преднитѣ роти, по заповѣдь на командира на дружината си, съ викъ „напредъ!", „ура!", подъ силния вражески огънь, стремително политатъ напредъ, повличатъ съ себе си отдѣления войници отъ Балканския полкъ, стигатъ до 100-на крачки до турскитѣ окопи, гдето се спиратъ, лягатъ и почватъ да се окопаватъ. Следъ малко стигатъ и другитѣ две роти отъ дружината.

Къмъ 18 ч. 45 м., още две роти, 6-а и 7-а съ патрони, а 8-а рота и картечната рота оставатъ въ полкова подръжка.

Ротитѣ отъ 52 пех. полкъ се окопаватъ въ следующия редъ: 13-а, 14-а и 16-а роти въ бойна часть, а 15-а на близо задъ тѣхъ. Отдѣления отъ Балканския полкъ отпредъ на около 80—100 крачки.

Къмъ 23 ч., 2-а дружина излиза на една линия и въ лѣво отъ 4-а дружина, като имала 5-а рота отпредъ, а 6-а рота отзадъ въ разпореждането на дружинния си командиръ.

Командирътъ на полка, полковникъ *Воденичаровъ* съ 8-а и картечната рота отзадъ; донася командиру бригадата, че височинитѣ предъ Папазъ-тепе сж заети, но последното не е заето. Дава мнение, 3-а дружина да се насочи задъ дѣсния флангъ, като прибавя, че на следующия день ще има „сериозна работа съ противника. Полкътъ получава заповѣдь „гдето е стигналъ, тамъ да се окопае добре" и че 51 пех. полкъ е на разположение отзадъ. Полкътъ да се държи твърдо на мѣстото си.

Къмъ 2 ч. 15 м., командирътъ на бригадата съобщава командиру полка, че Папазъ-тепе е заето отъ 12 Балкански полкъ — заблуждение, създадено отъ невѣрното донесение на командира на 12 п. Балкански полкъ.

Къмъ 5 ч. 30 м. командирътъ на полка донесалъ, че полка заема дългата могилка и на северъ по билото до пжтя на $1^1/_2$ клм. източно отъ линията на преднитѣ постове, като разяснява разположението на дружинитѣ си и прибавя, че 12 п. Балкански полкъ е на около 400—500 крачки напредъ, но „Папазъ-тепе не е заето отъ наши войски".

52 пех. полкъ не е настжпилъ още напредъ да заеме вражеската позиция; той се държи все задъ дѣсния флангъ на Балканския полкъ. Обяснението на това поведение на полка трѣба да се търси въ отсжтствието на ясно поставена задача на полка — каква часть отъ вражеската позиция трѣбаше той да заеме. Неговата задача се е свеждала, какъ да се джржи „относително" Балканския полкъ, а не какво да завладѣе. А когато става тъмно, командирътъ на бригадата, като не вижда цѣлото разположение на бригадата си, не може да я командува, независимо отъ това, че вниманието му е било погълнато, може би, изцѣло отъ 12 пех. Балкански полкъ.

1-а дружина, подполковникъ *Панайотовъ*, отъ с. чифл. Колаклж настжпва срещу с. Епчели, което заема, безпрепятствено, 17 ч. 30 м.; окопава се на източната крайнина на селото съ една рота и единъ взводъ, а другитѣ роти задържа задъ лѣвия си флангъ. Поради тъмнината, дружината по-нататъкъ не настжпва.

* * *

Въ подробности боятъ на 12 п. Балкански полкъ се развива така:

Полкътъ получилъ отъ командира на 3-а бригада, полковникъ *Пачевъ*, устна заповѣдь: „Точно въ $13^1/_2$ ч. да настжпи съвмѣстно съ 52 пех. полкъ, да атакува и завземе Папазъ-тепе; за водене непосредствено боя се назначаватъ 1-а и 3-а дружини, а 2-а и 4-а дружини въ полкова подържка.

„1-а дружина ще има за обектъ дветѣ малки могилки, а 3-а дружина — въ лѣво отъ малкитѣ могилки до р. Марица.

„Първоначално азъ ще се намирамъ на могилката, отъ гдето тази сутринь наблюдавахме артилерийската стрелба, а по-после на Отсѣчената могила".

Но тъй като *тогава* се дало разпореждане да се раздадатъ бомби, а отъ друга страна командирътъ на бригадата искалъ да поздрави полка съ първото му влизане въ бой, настжплението се забавя. Въ сжщото това време на войницитѣ се е показвало какъ се работи съ ржчни бомби.

Когато 12 п. Балкански полкъ къмъ 17 ч. на 25 октомврий е минавалъ съ преднитѣ си дружини линията на пред-

нитѣ постове, билъ въ следующия *шаблонен* за всичкитѣ му подѣления боенъ редъ:

1-а и 3-а дружини въ бойна часть.

2-а и 4-а дружини въ подържка.

Всѣка дружина е имала по две роти напредъ и по две отзадъ, съ изключение 2-а дружина, задъ лѣвия флангъ на полка, т. е. задъ 3-а дружина е имала 4-тѣ си роти въ една линия.

1-а дружина майоръ *Пенковъ*. Преди ротитѣ да се покажатъ на линията на преднитѣ постове, командирътъ на дружината посочилъ на командиритѣ на ротитѣ целитѣ имъ.

Дружината има въ бойна часть 1-а рота на капитанъ *Велевъ* и 2-а рота на капитанъ *Русевъ*. Въ дружинна подържка сж били 3-а рота на капитанъ *Ачгеловъ* и 4-а рота на поручикъ *Шарапчиевъ*. На всички било напомнено да държатъ саръзка въ лѣво съ 3-а дружина и въ дѣсно съ 52 п. полкъ. Понеже 3 а дружина и 1-а рота останали малко назадъ, командирътъ на дружината спрялъ за малко дружината да се изравни фронта, следъ което пакъ настжпилъ, като оставилъ въ дѣсно 52 п. полкъ назадъ.

Зап. подпоручикъ *Найденовъ* Ив. Взв. к-ръ, 2 п. Балк. полкъ
Убитъ при Папазъ-тепе на 25. X. 1912.

Скоро турцитѣ насочили по дружината честъ, буенъ огънь. Войницитѣ *мигновенно залегнали*, въ нѣкои роти *безъ заповѣдь, и открили огънь* — часа къмъ 17 и 30 м.; нѣкои взводове почнали да се окопаватъ. По едно време се чува „ура!" и „напредъ на ножъ"; огънътъ поутихва и всички стремително политатъ напредъ — било вече тъмно.

Размѣстването на взводоветѣ, ротитѣ и дружинитѣ постепенно почва и се усилва; командуването постепенно *отслабва, безредицата* почва да се усилва; всѣки работи *както разбира* — споредъ знанията си, смѣлостьта и желанието си да победи.

1 а рота, капитанъ *Велевъ*, била срещната съ силенъ огънь на 1000—1200 крачки отъ врага; командирътъ на ротитѣ заповѣдалъ войницитѣ *да залегнатъ*; взводоветѣ въ две линии, въ шахматовъ редъ — преднитѣ два взвода въ верига. Следъ малко ротата настжпва; безредица; командирътъ на ротата, незнаяйки кжде да атакува, *смѣтналъ* за умѣстно да се *оттегли* на първия гребенъ и се *окопае* тамъ — да чака да се разяснело положението, за да настжпи отново!

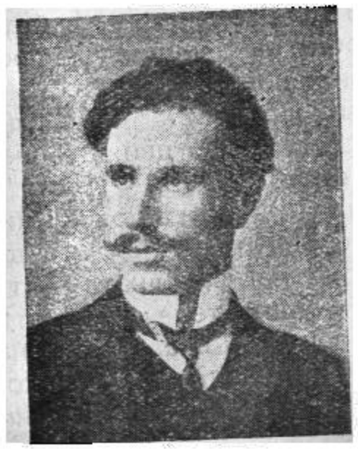
Когато 1-а рота се е оттегляла назадъ, среща:

3-а рота, капитанъ *Ачгеловъ*. Тая рота се движила задъ **1-а,** въ дружинна подържка; щомъ врагътъ открилъ силенъ **пехотенъ** огънь — спира се и почва *да се окопава* (!).

Командиритѣ на 1-а и 3-а роти се съвещаватъ и ре**шаватъ** да продължаватъ да се окопаватъ на първия гребенъ.

4-а рота, поручикъ *Шарапчиевъ*. Тази рота не се спира, **продължила** движението напредъ; достига до турскитѣ **окопи.** Тамъ около поручикъ *Шарапчиевъ* се събиратъ около **200**—250 души; праща войници назадъ да известятъ въ дру**жината.** Нѣколко такива намѣрили 1-а и 3-а роти и доло**жили**; командиритѣ на тѣзи роти тръгнали напредъ. Срещ**нали** по пжтя командира на 4-а рота поручикъ *Шарапчиевъ*, **размѣнили** мисли и решили: командиритѣ на 1-а и 3-а роти **да** се върнатъ на мѣстата си, поручикъ *Шарапчиевъ* да иде **напредъ**, да вземе събранитѣ войници и да се върне съ тѣхъ **при** 1-а и 3-а роти, което и станало. Върналъ се, обаче, съ **около** 2 взвода войници, спрелъ се въ лѣво отъ 3-а рота и **почналъ** да се окопава.

2-а рота, капитанъ *Русевъ*, продължила движението на**предъ**; макаръ увлѣчена въ общата безредица, достигва до линията на преднитѣ турски окопи; но и войницитѣ отъ тая рота се оттеглятъ на първия гребенъ, на една линия съ другитѣ роти отъ дружината си и се окопаватъ.

Зап. подпоручикъ *Кречевъ* Т. Косевъ. Взв. к-ръ 12 пех. Балк. полкъ.
Убитъ при Папазъ-тепе на 25. X. 1912 г.

Командирътъ на дружината върви напредъ съ разни части отъ дружината си, размесени съ войници отъ чуждо роти, по предимство отъ 9, 13 и 15 роти. Стигва въ турскитѣ окопи; намира тамъ командиритѣ на 2-а и 4-а дружини майоритѣ *Касабовъ* и *Дойчиновъ*. Поема командуването на часть отъ войници, които обаче постепенно намалявали, до като най-после и той се оттеглилъ при ротитѣ си на първия гребенъ.

3-а дружина, подполковникъ *Тилевъ*.

Дружината настжпила — има въ бойна часть две роти —9-а на подпоручикъ *Димитровъ* и 10-а на капитанъ *Витановъ*; взводоветѣ въ шахматенъ редъ. Въ дружинна подръжка дугитѣ две роти — 11-а на капитанъ *Георгиевъ* и 12-а на капитанъ *Дечевъ*.

Когато дружината била вече построена за движение, получила ржчни бомби и отъ ротитѣ били извадени войници, на които трѣбало да се покаже какъ се действува съ тѣхъ.

Били дадени и два флага, които трѣбало да се забиятъ, когато дружината стигне на платото Папазъ тепе — да се предупреди нашата артилерия, да не стреля въ наши части.

Дружината била направляюща; има заповѣдь да настжпи по височинитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Марица, като охранява и долината на сжщата рѣка. Кжде е билъ врага и други данни за него *не били съобщени* на дружината; тя е била отъ три дни на позицията — трѣбало сама да има необходимитѣ сведения.

10-а рота назначена за направляюща и да охранява долината на р. Марица.

Командирътъ на дружината при 11-а рота.

Току шо дружината да настжпи, командирътъ на сжщата изпратилъ адютанта си напредъ да изучи подстжпитѣ; следъ като адютантътъ се върналъ, дружината настжпила.

Когато дружиннитѣ подръжки достигатъ при Отсѣчената могила, на линията на преднитѣ постове, преднитѣ роти сж били вече доста напредъ. Къмъ сжщото време почва да се стъмнява; преднитѣ роти открили огънь.

Командирътъ на дружината спрелъ дружиннитѣ подържки да се приведатъ въ редъ, но понеже преднитѣ роти заминали достатъчно напредъ, продължилъ движението напредъ. Тъмнината голѣма; огъньтъ оживенъ; всички безспирно се движатъ напредъ съ викъ „ураа!" „ураа!"; увлѣчени били и другитѣ подържки. Така, общото увлѣчение достига до турскитѣ окопи на западната часть на платото Папазъ-тепе; турцитѣ биватъ изгонени съ ножа. Близко на около 50 крачки има още турски окопи, въ които турцитѣ били принудени да замълчатъ, следъ като били хвърлени нѣколко ржчни бомби, — нѣкои лично отъ командира на дружината; скоро огъня пакъ се подзема.

Зап. поднор. *Панчевъ* Панчо, Взв. к-ръ 12 п. Балх. полкъ. Убитъ при Папазъ-тепе на 25. X. 1912 г.

По-късно командирътъ на дружината се оттеглилъ съ войницитѣ, които били около него — повлича оттеглянето и на други. Всички се оттеглили на първия гребенъ срещу турската позиция.

9-а рота, подпоручикъ *Димитровъ*. Взводоветѣ въ шахматенъ редъ; движението спокойно. Ротата минала линията

на преднитѣ постове и следующитѣ гребени безъ да се спира. Когато ротата наближава наоколо 1000—800 крачки отъ турската позиция било вече тъмно. Турцитѣ открили силенъ пушеченъ огънь — взводоветѣ се *спрели*; скоро взводоветѣ отново се дигнали напредъ, но отново пакъ се *спрели*. Отзадъ пристигатъ части отъ други роти, които увлѣкли войницитѣ отъ 9 а рота и въ обща безредица движението продължило напредъ.

Безредицата голѣма — размѣсени войници отъ разни роти и дружини; тъмно; огъньтъ продължава. Общата вълна отъ хора стига въ турскитѣ окопи, но голѣма часть отъ войницитѣ останали назадъ — лишени отъ надзора *на своитѣ началници*. Въ турскитѣ окопи влизатъ главно войници отъ 4-и взводъ.

Огъньтъ презъ всичкото време силенъ, но безпорядъченъ; стрелятъ и отъ фронта и отъ фланговетѣ. Постепенно отдѣлни войници почнали да напущатъ окопитѣ и да се оттеглятъ назадъ. Командирътъ на ротата сжщо съ часть отъ хората си се оттеглилъ. На сутриньта намерилъ почти всичкитѣ си войници и почналъ да се окопава на линията, на която тъмнината заварила движението. На тая линия командира на ротата срещналъ командиритѣ на 1-а дружина, майоръ *Пенковъ*, на 4-а — майоръ *Дойчиновъ*, на 2 рота капитанъ *Русевъ* и други офицери, които се стремяли да уреждатъ тамъ частитѣ си.

10-а рота, капитанъ *Витановъ*. Взводоветѣ въ шахматенъ редъ настжпили на изтокъ отъ с. Юрушъ, по край желѣзопжтната линия, до линията на преднитѣ постове, а отъ тамъ преднитѣ взводове преминали въ верига. Турцитѣ срещнали ротата съ пехотенъ огънь отъ около 1000 крачки, на който нашата верига *отговорила веднага*. Огъньтъ, по заповѣдь на ротния командиръ, билъ прекратенъ и следъ 15—20 минутна почивка движението почва напредъ. Вече съвсемъ тъмно.

Когато ротата достигва на около 300—200 крачки отъ турскитѣ окопи, вражескиятъ огънь поотслабва — знакъ че турцитѣ може би отстжпватъ.

Първитѣ турски окопи заварени праздни; ротата продължила движението и преминала следующитѣ вражески окопи. Къмъ ротата, презъ време на движението, се присъединили войници отъ разни роти, даже и 10—15 души отъ 4-а дружина.

Командирътъ на ротата съ помощьта на подпоручикъ *Килитчиевъ* привелъ въ редъ войницитѣ; отдѣлилъ хората отъ всѣка рота отдѣлно, назначилъ имъ участъци; поелъ въ отсжтствието на командира на дружината командуването на всички. Имало хора отъ 10, 11 и 12 роти.

4-и и часть отъ 1-и взводъ, подпоручикъ *Василевъ*, заематъ равнината покрай дѣсния брѣгъ на р. Марица и желѣзопѫтната линия, а 2 и 3 взводове, подпоручикъ *Пъндевъ*, една висота въ дѣсно, гдето се и окопаха.

Къмъ 3 ч. 20 м., 25 срещу 26 октомврий и тая рота по части отстѫпила.

11 рота, капитанъ Георгиевъ Ал. Ротата, като дружинна подържка, се е движела задъ 9-а рота, въ строй по взводно. И тука безредицата почва щомъ се открива пехотния огънь; тъмнината настѫпила; и тая рота, още и като подържка, при настѫпването на тъмнината останала въ сѫщия дневенъ строй — въ време на движението нѣкои взводове сѫ били разсипани въ верига. Въ ротата внесли безредици и останалитѣ отъ преднитѣ роти войници, часть отъ които били повлечѣни напредъ.

Макаръ въ безредие, всички се движатъ съ натъкнати на пушкитѣ ножове къмъ светящитѣ точки напредъ — пушечния огънь на преднитѣ роти.

Ротата навлиза въ турскитѣ окопи — само часть отъ нея. Въ окопитѣ имало войници отъ 13 и 14 роти.

Въ окопитѣ едни викатъ напредъ, други — назадъ! Стрелба отъ всички посоки. Между нашитѣ войници има и турски взаимно сѫ се избивали.

Безредицата и тукъ става причина да внесе *колебание* въ духоветѣ на всички и отстѫплението, само по себе си, почва и повлича постепенно всички назадъ.

Зап. оф. кандидатъ *Кабакоевъ* Василъ. Взв. командир 12 п. Балкански полкъ. Убитъ на Папазъ-тепе на 25. X. 1912½г.

Ехото отъ стрелбата, което се е раздавало задъ гърба на войницитѣ ги е карало да мислятъ, че въ гърба имъ се стреля, въ голѣма степенъ всѣвало смущение и безредици.

12-а рота, капитанъ Дечевъ, дружинна подръжка, следва задъ 10 рота; въ строй по взводно, както и другитѣ роти — между взводоветѣ по фронта около 100-на крачки, а въ дълбочина около 200 крачки.

Когато ротата минала Отсѣчената могила почнало да се стъмнява; преднитѣ постове минати на тъмно.

Когато турцитѣ открили огънь по преднитѣ роти, и 12 а рота развърнала взводоветѣ си въ *вериги* и продължила настѫплението. Строятъ способствувалъ въ тъмнината на *безредието*.

10-а рота — движаща се отпредъ, отклонява се въ дѣсно; тогава подпоручикъ *Килитчиевъ* заповѣдалъ на 3-и и 4-и взводове да се движатъ едни задъ други, покрай самата рѣка Марица. Ротата отива напредъ на около 1½—2 клм. източно отъ Отсѣчената могила и на около 2½—3 клм. северозападно отъ Папазъ-тепе и заема единъ току що оставенъ турски окопъ; войницитѣ убиватъ съ ножъ двама турски войници, които искали да избѣгатъ. При ротата сѫ два взвода отъ 11-а рота и 50—60 войници отъ 10-а рота, но къмъ полунощь командиритѣ на тия роти, капитанитѣ *Георгиевъ Ал.* и *Витановъ*, си взели войницитѣ.

11-а рота се оказала по-късно отпредъ, а 12 рота отзадъ въ подържка — почнали да се окопаватъ.

При ротитѣ сѫ идвали и други офицери и офицерски кандидати да си търсятъ войницитѣ.

12-а рота, движейки се на фланга, е запазила относително по-голѣмъ редъ; смѣсването съ другитѣ роти не е било голѣмо.

Ротата стояла на мѣстото си до разсъмване; щомъ почнало да се разсъмва командующия ротата поправя разположението на ротата; остава въ лѣво отъ 11-а рота.

12-а рота отстѫпва чакъ когато турцитѣ почнали твърде настойчиво да атакуватъ и ротата почнала да дава загуби.

4-а дружина, майоръ Дойчиновъ. Дружината, заедно съ 2-та, носила службата на преднитѣ постове, когато е последвала заповѣдь, полкътъ да настѫпи съ бойна часть заднитѣ до тогава дружини, а 4-а и 2-а дружини дружинна подържка.

Окопитѣ на преднитѣ постове сѫ на около 1000—1200 крачки отъ турскитѣ.

Командирътъ на дружината държалъ ротнитѣ командири въ *течение на всички разпореждания*, които сѫ се правили за боя. Преди още да се почне артилерийския огънь сутриньта, било разпоредено войницитѣ колкото може повече да се удължаятъ въ окопитѣ си, за да страдатъ по-малко отъ огъня.

Когато 1-а дружина минала линията на преднитѣ постове, 4-а дружина тръгва на 400—500 кр. отзадъ, като има 15-а и 14-а роти отпредъ, а 16-а и 13-а роти отзадъ.

Командирътъ на дружината вървѣлъ съ 15-а рота и постоянно е въздействувалъ върху дружината си да върви напредъ; самъ той единъ отъ първитѣ е влѣзалъ въ турскитѣ окопи — дружината настига преднята дружина и съвмѣстно въ обща вълна, въ тъмнината, заематъ турскитѣ окопи.

Майоръ *Дойчиновъ* настоявалъ предъ другитѣ командири на дружини да се стои въ окопитѣ и да се взематъ мѣрки

да се задържатъ, убеденъ правилно, че успѣха не ще се остави отъ да не бѫде обезпеченъ съ подкрепление отзадъ, щомъ се разсъмне; но неуспѣва — постепенно по-голѣмата часть се оттегля назадъ.

15 рота, поручикъ Азмановъ, се движи имайки взводоветѣ си въ две линии—1-и и 2-и взводове отпредъ, а 3-и и 4-и отзадъ. По даденъ условенъ повикъ отъ командира на ротата, всички взводове едновременно излѣзли отъ окопитѣ си и тръгнали напредъ. Командиръть на ротата отначало се е движилъ въ срѣдата на ротата, по-после предъ нея; както и командира на дружината, постоянно командувалъ „напредъ".

Взводоветѣ преминали въ вериги — а това не е могло освенъ да увеличи възможностьта за безредица.

Поради тъмнината, строятъ на взводоветѣ въ верига и смѣсването съ другитѣ роти, началници и войници, и тука се изгубватъ едни други. При командира на ротата, когато влиза въ турскитѣ окопи, нѣмало повече отъ 40—50 души. Поручикъ *Азмановъ* намира 4-и взводъ и го довежда при другитѣ войници; намира цѣлата 4-а рота, безъ офицеръ, която сѫщо привлича, както и части отъ други роти — всички взема подъ свое командуване.

По заповѣдь на командира на дружината, командиръть на ротата се е опитвалъ нѣколко пѫти да дигне ротата, вече сборна, напредъ, но всѣкога срещната съ силенъ огънь, войницитѣ сѫ били принуждавани бързо да се връщатъ въ окопитѣ си. Следъ нѣколкото безуспѣшни опита, войницитѣ, *поради липса на достатъчно младши началници*, почнали сами да напущатъ окопа и да се оттеглятъ, до като най-после цѣлата рота се е оттеглила на следующия отзадъ гребенъ, на лѣвия флангъ на 52 пех. полкъ.

Командиръть на 4-и взводъ отъ 15-а рота, зап. подпоручикъ *Кимряновъ*, ето какъ рисува нападението.

Взводоветѣ се движатъ въ верига, 1-и и 2-и взводъ отпредъ, а 3-и и 4-и взводъ отзадъ на около 150 крачки. Движението става по-стремително, обръща се най-после въ бѣгъ; поради настѫпилата тъмнина, преднята линия се вижда все по-трудно и по-трудно и връзката съ нея се затруднява въпрѣки изпратенитѣ за свръзка хора. Изведнъжъ врагътъ открива силенъ огънь отъ къмъ фронта и дѣсния флангъ; ротата *залѣга*; следъ нѣкое време огъньтъ поотслабна — командува се „напредъ"; настѫплението продължава, но никой никого не вижда — изгубваме се. Оставенъ на себе си опитвамъ се да се освѣтля: виждамъ се въ една котловина — въ дѣсно никаква часть; напредъ, назадъ и въ лѣво чуватъ се гласове. Завеждамъ взвода си напредъ — намирамъ войници от 4-а рота; отивамъ следъ това на лѣво, тамъ войници отъ 13-а рота. Скоро дойде подпоручикъ *Митевъ*, съ когото завеждаме войницитѣ напредъ, гдето се чуватъ гласове. Стигнахме до единъ бѣлъ окопъ, намѣрихме командира на дружината майоръ *Дойчинова*, командира на ротата поручикъ *Азмановъ* и други офицери и оф. кандидати; тамъ имаше и две наши картечници. Струва ми се, че сме изминали около 1½ клм.

Макаръ, че бѣхме обстрелвани отъ всѣкѫде, командиръть на дружината заповѣда да се настѫпи напредъ. Войницитѣ, разбъркани отъ разни роти, нѣматъ желание да вѣрватъ, но все пакъ една часть тръгна, силниятъ огънь, обаче, ги повърна въ окопа. Следъ нѣколко несполучливи опити, войницитѣ почнаха да напущатъ окопа, *по предимство тия, които нѣмаха своитѣ постоянни началници при себе си.* Офицеритѣ се оттеглиха следъ тѣхъ и се върнахме въ котловината долу. Тукъ офицеритѣ правиха опити да се прикрие отстѫплението, да се окопаятъ частитѣ, но ако това бѣше трудно още вечерьта, сега при разнебитването и уплахата на войницитѣ, неможеше да стане.

Разнебитенитѣ части се събираха постепенно назадъ, *въ окопитѣ* на преднитѣ постове, които *бѣха известни на всички.*

16-а рота, капитанъ Акрабовъ — дружинна подържка, най-малко пространство изминала напредъ. Отклонила се малко въ лѣво и останала цѣлата нощь назадъ.

13-а рота, капитанъ Лиловъ,—дружинна подържка, имайки взводоветѣ въ шахматенъ редъ се движи задъ 14 рота; на 3 — 4 пѫти се спиратъ и подематъ движението напредъ, до като се чува вика ура! войницитѣ го поддематъ и ускоряватъ движението напредъ, смѣсватъ се съ атакующи отъ други роти войници. Произлиза сѫщата безредица, както и въ другитѣ роти.

2-а дружина, майоръ Касабовъ, е носила службата на преднитѣ постове; при настѫплението останала въ дружинна подържка задъ 3-а дружина, — което командира на дружината *узналъ отъ командира на 3 дружина*, подполковникъ *Тилева.*

Дружината се движела, имайки и 4-тѣ си роти въ една линия; всѣка рота въ строй по взводно.

По-после 5-а и 6-а роти извадени напредъ, а 7-а и 8-а роти оставени да следватъ отряда.

Когато тъмнината настѫпва, а заедно съ нея отъ преднитѣ части се *открива огънь* и се почватъ виковнтѣ „урра!" „на ножъ!" командиръть на дружината усилилъ лично хода на преднитѣ 5-а и 6-а роти; изпратилъ сѫщата заповѣдь на 7-а рота, а на 8-а рота, при която било знамето, заповѣдаль да не взема участие въ нощната атака.

Дружината се насочила къмъ вика „урра", главно, както се указва по-после, въ обща посока на дѣсния флангъ

на 1-а дружина; съ дѣсния си флангъ се смѣсва съ лѣво-фланговитѣ роти на 4-а дружина.

5-а рота, съ която е билъ командира на дружината, стига до турскитѣ окопи; останалитѣ се спиратъ задъ 3-а дружина, почватъ да се окопаватъ.

Командирътъ на дружината заедно съ други офицери отъ разни дружини и роти се мжчилъ да въдвори редъ, но както и другитѣ, не успѣва. И неговитѣ войници, заедно съ другитѣ постепенно се оттеглятъ на линията на 52 пех. полкъ.

5-а рота, капитанъ Гърдевъ, настжпила, като имала 1-и и 2-и взводове отпредъ, а 3-и и 4-и отзадъ на около 400—500 кр.

Когато се чуватъ гърмежитѣ въ преднитѣ дружини, отишли доста напредъ, ротата усилила хода и презъ долища и гребени достига до преднитѣ части. Тамъ командирътъ на ротата чува, въ тъмнината, гласа на командира на 4-а дружина, майоръ *Дойчинова*, „напредъ на ножъ" и „ура!" и повежда ротата си напредъ, настига майоръ *Дойчинова*, около когото имало около 40 50 войници отъ 2-а, 3-а, 12 а и най много отъ 15-а роти, които съ заплашване съ саблята и револвера дигналъ напредъ на около 50 — 60 кр., гдето отново залегнали поради усиления срещу тѣхъ огънь.

Зап. подпоручикъ *Верихъ* Владимиръ Максъ. Взв. к-р 12 пех. Балк. полкъ. Убитъ на 25. X. 1912 г. при Папазъ-тепе.

Огънятъ иделъ по предимство отъ лѣво — оказало се, че наблизо въ единъ окопъ имало турци, които стрелятъ. Командирътъ на ротата повѣлъ по на лѣво, но съ него тръгнали само два взвода, — другитѣ не чули командата; следъ нѣколко крачки се натъкватъ на турския окопъ, въ който най-напредъ се хвърлятъ войницитѣ отъ 2-и взводъ съ взводния си подофицеръ *Йовчевъ Кольо*, а малко по въ дѣсно 1 взводъ съ взводния си командиръ подпоручикъ *Верихъ*, когото по-нататъкъ командира на ротата и невидѣлъ.*) Почва се бой на ножъ; часть отъ турцитѣ сж избити, часть избѣгали.

Започватъ да идатъ войници и отъ други роти, разбъркватъ се всички, огънятъ се усилва все повече, безредицата почва.

Зачува се пакъ командата на командира на 4-а дружина майоръ *Дойчиновъ*: „напредъ, момци, къмъ могилата!"

*) Убитъ.

Съ голѣми усилия изминали около 60 — 70 кр. вънъ отъ окопа напредъ, но започва се адска стрелба отъ всички страни, която почнала *да колебае даже и най-храбритѣ*. Войницитѣ бързо се втурватъ въ окопа, безредицата става извънредно голѣма. Имало войници отъ 2-а, 4-а, 13-а, 14-а, 15-роти. Продължаватъ да се чуватъ командитѣ на командира на 4-а дружина, майоръ *Дойчинова*, да се върви напредъ. Оказва се, че войницитѣ се намиратъ въ единъ редутъ, отъ който не било възможно да се извадятъ.

Чуватъ се викове: „Турцитѣ нападатъ отъ лѣво", после отъ „дѣсно". Бомби, 6 — 7, се хвърлятъ ту на единия флангъ, ту на другия за срещане на турцитѣ, но тѣ не се показватъ.

Къмъ 23 ч. огънятъ затихва; мнозина отъ войницитѣ изморени и изтощени *заспиватъ*. Къмъ 2 ч. 30 м., на 26 окт., отново се подема адски огънь; разбуждатъ се войницитѣ; следъ 15 — 20 м. огънятъ отново малко затихна.

5-а рота настжпила презъ нощьта най-напредъ и командирътъ на ротата съ войницитѣ, които е могалъ да задържи при себе си, останалъ въ укреплението до сутриньта, като е организиралъ отбраната му. Къмъ него постепенно сж се присъединили и други части: Подпоручикъ *Таджеръ*, подпоручикъ *Косевъ* и други. Набиратъ се около 300 души, съ които и командирътъ на 5-а рота, капитанъ *Гърдевъ* на разсъмване, на 26 октомврий, посреща турскитѣ контръ-атаки, постепенно насочени отъ фронта и двата фланга.

Обаче, подкрепления отзадъ не идатъ, успѣхътъ не може да се затвърди. Патронитѣ, събрани отъ ранени и убити, почватъ да се привършватъ. Атакувани нѣколко пжти и обходени отъ двата фланга, когато турцитѣ се наближили на около 80—100 крачки, капитанъ *Гърдевъ* заповѣдва да се отстжпи; бѣгомъ, по заповѣдь, се спущатъ въ дола назадъ. Часътъ 9 и 30 м. на 26. По пжтя капитанъ *Гърдевъ* си навѣхва краката; изнесенъ на ржцѣ отъ войницитѣ. Постепено ротата се спира при другитѣ роти. Получилъ назначение да иде въ полкова подържка и охранява лѣвия флангъ — долината на р. Марица.

Останалитѣ роти отъ 2 дружина, 6-а — капитанъ *Христовъ*, 7-а — капитанъ *Сейрековъ* и 8-а — капитанъ *Коларовъ* сж настжпвали въ сжщия редъ.

Когато тъмнината настжпва и огънятъ въ преднитѣ части се усилва, командиритѣ на ротитѣ се събиратъ — командирътъ на дружината го нѣмало — и решаватъ, предъ неизвестностьта отпредъ, да се спратъ и окопаятъ, което и направили. На това мѣсто ги заварва разсъмването на 26, освенъ 8-а рота, която била оттеглена при Отсѣчената могила съ знамето.

Картечната рота, капитанъ *Дамяновъ*, настжпила съ 1-я взводъ, подпоручикъ *Вазовъ* между 1-а и 3-а дружина (бойната часть) заедно съ командира на ротата, а втория взводъ, подпоручикъ *Минковъ*. съ 2-а дружина (полковата подържка.

Когато 1-я взводъ наближилъ турскитѣ окопи на около 200—100 кр., оставя конетѣ прикрити въ една неравность, а съ картечницитѣ тръгва напредъ, влиза въ единъ турски окопъ и поставя картечницитѣ.

Когато войницитѣ отъ разнитѣ роти почнали да напущатъ окопа и да се оттеглятъ назадъ, картечницитѣ били сжщо изтеглени назадъ. Почти едновременно съ напущането на окопа, въ него сж влѣзли отдѣлни турски войници и даже началникътъ на едната картечница, старши подофицеръ *Стояновъ Къню* грабва една пушка отъ земята, за да даде възможность картечницата да бжде изтеглена, спуща се вжрху първия турски войникъ и го убива — другитѣ избѣгватъ; картечницата успѣва да се оттегли.

1-я взводъ отстжпва при ротитѣ, които почнали да се окопаватъ на първия гребенъ срещу турската позиция.

2-я взводъ презъ всичкото време е билъ съ 7-а рота.

Разположението на дивизията следъ боя на 25-и октомврий е:

52 пех. и 12 пех. Балкански полкове съ 8 не с. с. артилерийски полкъ (3-а бригада) — предъ линията на преднитѣ постове, на около $1^1/_2-2$ клм.

Една и половина дружина отъ 51 пех. полкъ задъ Отсѣчената могила, на югъ отъ с. Юрушъ; една дружина — на пжтя южно отъ с. Юрушъ. Две роти изпратени между 12 п. Балк. и 52 пех. полкъ въ бойната часть — изпратени рано сутриньта. Една дружина съ една с. с. батарея въ с. Еспетли.

51 п. полкъ, съ изключение дветѣ роти, които сж въ бойната часть, е въ разпореждане началнику дивизията.

30 Шейновски полкъ съ 3-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ — на Карталъ-тепе, южния секторъ.

1-о отдѣление (две батареи) отъ 8 с. с. артилерийски полкъ на бивакъ, югозападно отъ в. 152.

Къмъ 15 ч. мостовата полурота завърши постройката на втория мостъ на р. Арда. при с. Семенли — на козли.

Боятъ на втория день.

26 октомврий.

(Приложение № 4)

Разсъмването заваря *12 пех. Балкански полкъ* все още въ безредица; отдѣления отъ тоя полкъ блуждаятъ по бойното поле; 5-а рота най-напредъ; напредъ, предъ другитѣ роти, сж били още части отъ 9-а и 10-а роти, които на разсъмване се оттеглятъ назадъ при другитѣ роти отъ полка.

Само командирътъ на 5-а рота, капитанъ *Гърдевъ* съ часть отъ ротата си и войници отъ разни роти остава въ турскитѣ окопи — все съ надежда, че ще получи подкрепление.

Цѣлата нощь пехотния огънь на прериви продължи и отъ дветѣ страни.

Щомъ се разсъмна боя се поднови. Артилерията и на дветѣ страни откри огънь, а следъ него и пехотния огънь се откри и постепенно усили.

По разказа на пленници и бѣглеци турски войници, турскитѣ части сж напустнали платото Папазъ-тепе, като оставатъ и орждията си. Но като не били преследвани, тѣ се устроили при с. Марашъ и настжпватъ съ цель да заематъ изгубената си позиция. И действително, сутриньта турскитѣ вериги, на отдѣления, прикрито, предпазливо, почнаха да се появяватъ и да настжпватъ.

На 12 пех. Балкански и 52 пех. полкове бѣ заповѣдано да се задържатъ тамъ гдето сж. Ротитѣ на 12 п. Балкански полкъ постепенно изравняватъ фронта си; заематъ първия високъ гребенъ западно отъ турската позиция и източно отъ линията на преднитѣ постове; 9-а и 10-а роти, които били по-напредъ, постепенно се оттеглятъ, а ротитѣ, които били назадъ, всички настжпили напредъ и заели здраво позицията. Обаче, за единъ правиленъ боенъ редъ не може още да се говори. Боятъ се води и подѣленията на полка постепенно се уреждатъ. Командуватъ само командиритѣ на ротитѣ и дружинитѣ.

Капитанъ *Гърдевъ* привлича на себе си вниманието и атаката на турцитѣ, които настжпватъ отъ фронта и фланговетѣ срещу него. Обаче, турцитѣ, потресени отъ нощния устремъ на Балканския полкъ, сж твърде предпазливи и бавни; нѣколко тѣхни опити да атакуватъ сж отбити; но когато нашитѣ войници бивать отблизу обхванати и когато патронитѣ почватъ да се привършватъ, капитанъ *Гърдевъ*, заповѣдва *бързо* да напуснатъ окопитѣ, да се хвърлятъ въ отзадъ лежащия долъ, и да се присъединятъ къмъ полка си. При това оттегляне падатъ доста много отъ близкия турски пехотенъ огънь. Турцитѣ заематъ постепенно окопитѣ си, развиватъ силенъ огънь, но всѣкакъвъ опитъ да напустнатъ окопитѣ си и да настжпятъ е осуетенъ.

Ротитѣ от 12 пех. Балкански полкъ заематъ позицията въ следующия редъ отъ дѣсно на лѣво: 1-а, 3-а, 2-а, 15-а, 4-а, 14-а, два взвода отъ 5-а рота; 9-а, 13-а, 11-а роти, задъ тѣхъ 6-а рота; два взвода отъ 5-а рота съ камандира на ротата, 10-а рота, а задъ тѣхъ 16-а и 7-а роти; на лѣвия

флангъ 12-а рота; най-отзадъ, при Отсѣчената могила, 8-а рота съ знамето.

Въ тоя редъ 12 п. Балкански полкъ продължава боя цѣлия день.

Заповѣдьта по 2-а армия за тоя день заповѣдва на дивизията: „Началникътъ на 8-а дивизия да вземе мѣрки за твърдо задържане завладенитѣ вчера Папазъ-тепе и Карталъ-тепе".

Още сутриньта командиръть на 12 п. Балкански полкъ пакъ донесе, че Папазъ-тепе е заето. Но сега и отъ щаба на дивизията се виждаше — съобщи се командиру полка, че Папазъ-тепе не е заето отъ полка му и че последния ще трѣба да се утвърди тамъ гдето е.

Командиръть на бригадата, както и на вчерашния день, е при 52 пех. полкъ и влиянието му надъ 12 п. Бълкански полкъ е слабо — Щабътъ на дивизията непосредствено се намѣсваше въ работитѣ на полка.

Още сутриньта една батарея, 3-а отъ 8 с. с. арт. п., капитанъ *Начевъ*, отъ отдѣлението, което бѣше на бивакъ при в. 152, излѣзе на позиция задъ 12 п. Балкански полкъ, за да подкрепи полка, ако стане нужда

Първата позиция на батареята на около 3500 м. отъ вражеската позиция, прикрита добре; следъ тая позиция, батареята зае втора позиция на около 1800 м., сжщо така добре прикрита.

Подполковникъ *Калканджиевъ* съ дружината си и батареята се привлече задъ 52 пех. полкъ, къмъ с. Коюнли.

Огневиятъ бой се продължи и отъ дветѣ страни. Ясно се виждаше, какъ турцитѣ се засилватъ на Папазъ-тепе, отдавна и окончателно оставена отъ нашитѣ части. Въпрѣки това, часть отъ артилерията прекрати огъня си по Папазъ-тепе по искането на командира на полка, който известилъ, че тамъ има наши части; скоро, обаче, артилерията откри огънь, тъй като, както командиръть на бригадата, тъй и Щаба на дивизията се намѣсиха и заповѣдаха на артилерията да продължи огъня; въ тоя промеждутъкъ отъ по-спокойно време, цѣли турски вериги изпъкнаха изъ неравноститѣ и бързо заеха незаетитѣ си още окопи.

Къмъ пладне, Щабьтъ на дивизията испрати офицери, които на самото мѣсто да разузнаятъ и събератъ сведения за 12 п. Балкански полкъ. Духътъ на полка отличенъ — безусловно ще задържи заетитѣ мѣста, но дружинитѣ сж безъ общо ржководство.

Командиръть на полка още отъ сутриньта почна да моли и настоява полка да се смѣни отъ бойната часть, понеже далъ голѣми загуби, билъ разстроенъ, управлението на полка станало трудно и даже невъзможно. Смѣната, естествено, не можеше да се допусне; положението на полка се

знаеше въ щаба на дивизията — далечъ не безнадежно; началникътъ на дивизията не обръщаше внимание на просбитѣ на командира на полка, комуто на една отъ прозбитѣ, пакъ за смѣна, отговори, че той съ полка си да измратъ на позицията, за да си изпълни дълга и за смѣна повече да не се мисли.

Часть отъ турскитѣ окопи, най-издаденитѣ напредъ, останаха незаети отъ турцитѣ — нашиятъ огънь не имъ позволи. Обаче, предъ турскитѣ окопи останаха тѣлата на мнозина убити балканци, по предимство тия, които сутриньта бѣха принудени подъ най-близкия вражески огънь да се оттеглятъ. Часть отъ ротитѣ, които успѣха да се прикриятъ въ дълбокия долъ между нашето и турско разположение постепенно, съ голѣми мжки, се промъкнаха презъ долища и храсталаци къмъ нашето разположение, а нѣкои се оттеглиха чакъ презъ нощьта на 26 срещу 27. Нѣколко десятки войници, мнозинството отъ които ранени, попаднаха въ плѣнъ у турцитѣ.

Къмъ пладне, една турска батарея отъ голѣмъ калибъръ, при казармитѣ южно отъ Казанъ-тепе започна силно да обстрелва нашата позиция. Срещу тая батарея нашата 15с/м. Д/30 батарея откри огънь и една наша отъ съседния секторъ и принудиха турската да замълчи; нашитѣ батареи продължиха огъня си срещу Папазъ-тепе.

52 пех. полкъ. Командиръть на полка, щомъ забелязва оттеглянето на балканци, веднага привлича при себе си, задъ дѣсния флангъ на полка, 3-а дружина, за да бжде готовъ да удари на турцитѣ, ако тѣ преминатъ въ настжпление; 8-а рота, която до тогава е била въ полкова подържка, праща напредъ въ дружината си за да усили тая последнята; 8-а рота, капитанъ *Хамамовъ*, става въ дружинна подържка задъ лѣвия флангъ на полка, тъй като въ тая посока се забелязватъ признаци, че врага ще иска да настжпи.

Къмъ 10 часа, 3-а дружина е вече на мѣстото си; къмъ това време и командира на полка получава донесение отъ командира на 4-а дружина (15-а рота), че турцитѣ натискатъ къмъ лѣвия флангъ на 12 п. Балкански полкъ и се стремятъ да го обхванатъ; командиръть на полка не се колебае да изпрати 10-а рота отъ 3-а дружина, чакъ къмъ лѣвия флангъ на 12 п. Бълкански полкъ съ задача: „ако стане нужда ротата сама да удари въ флангъ на турцитѣ". Разбира се, че отъ тая подръжка не е имало нужда, но все пакъ тя свидетелствува за оня общъ стремежъ за успѣхъ, който единъ полкови командиръ има на бойното поле.

Едновременно съ това, за да се привлече вниманието на врага къмъ нашия дѣсенъ флангъ и се облекчи положението на балканци, командиръть на полка, полковникъ *Воденичаровъ*, разпорежда: 11-а и 12-а роти отъ 3-а дружина да

настжпятъ срещу турцитѣ. Разпоредено е сжщо дружината (1-а) отъ с. Епчели да настжпи въ флангъ на турцитѣ, като съобразява действията си съ тия на 3-а дружина.

Турцитѣ срещнаха настжплението на дѣсния флангъ на 52 п. полкъ съ силенъ артилерийски, шрапнеленъ и фугасенъ огънь — полкътъ привлѣче турския огънь на себе си. 11-а и 12-а роти настжпватъ и достигатъ назначенитѣ имъ цели, заемането на „Дългата могила". 12-а рота се увлича напредъ. Двѣ роти веднага почватъ да се окопватъ подъ вражеския артилерийски и пехотенъ огънь.

По разпореждане отъ щаба на дивизията 4-а дружина отъ 51 п. полкъ, подполковникъ *Калканджиевъ*, е насочена въ бойната часть на дѣсния участъкъ (11 ч. 30 м.); тя настжпва между 3-а и 1-а дружини на 52 п. полкъ; запълни междината между тия двѣ дружини; заедно съ това и 1-а дружина отъ 52 п. полкъ успѣва да се подаде напредъ.

Пехотниятъ и артилерийски огънь достигна до най-високата степень на напрежение.

Вниманието на врага се привлѣче въ южна посока; негови войски почнаха да се мѣстятъ отъ севернитѣ къмъ южнитѣ склонове на Папазъ-тепе; показва се и една колона отъ къмъ с. Марашъ и се насочи покрай върбитѣ на р. Арда къмъ с. Епчели.

Положението на фронта на 12 п. Балкански полкъ се смекчи.

Единъ картеченъ взводъ отъ 52 п. полкъ съ голѣмъ трудъ излиза на дѣсния флангъ на 3-а дружина.

Едновременно съ това батареята (2-а отъ 8 с. с. арт. п.), полкъ) — поручихъ *Дошкиновъ*, която бѣ съ 1-а дружина на подполковникъ *Калканджиевъ*, излиза на позиция задъ дѣсния флангъ на 52 п. полкъ. Понеже пространството, което трѣбаше да премине се обстрелваше, тя го премина тръсъ, по орждейно; спря се за малко въ една долина задъ избраната позиция, следъ което зае самата позиция — закрито; батареята прикрита, не окопана.

Батареята откри огъня по турската колона, която настжпваше покрай р. Арда (12 ч. 30 м.); батареята, обаче, е бързо намерена отъ врага, обсипана съ гранати и шрапнели; принудена да прекрати огъня си и да отстрани прислугата; а когато врага прекрати огъня, промѣни позицията на стоти на метра въ лѣво.

Турската колона бѣ обстреляна, по заповѣдь на командира на 3-а бригада, и отъ 2-о отдѣление на 8 не с. с. арт. полкъ, *Майоръ Кожухаровъ*.

Турската колона, около 2—3 дружини, обстрелена, се прикри задъ брѣга на р. Арда, но часть отъ нея, около 2—3 роти, настжпиха къмъ окопитѣ, между р. Арда и лѣвия турски флангъ, които се заемаха съ слаби части. Тѣзи роти бѣха

срещнати отъ картечния взводъ съ огънь; дружината отъ 51 п. полкъ на подполковникъ *Калканджиевъ* тръгна напредъ и откри сжщо огънь и съвмѣстно съ 1-а дружина отъ 51 пех. полкъ, която сжщо се подаде напредъ съ огънь, накараха врага окончателно да спре и да се откаже отъ всѣкакво настжпление.

Къмъ 14 ч. 30 м. огъня и отъ двѣтѣ страни отслабна; само обсадната артилерия продължаваше огъня.

Презъ всичкото време на боя, както на 25, така и на 26 октомврий, Тимошката дивизия (сръбска), по съседство на лѣвия брѣгъ на р. Марица, не предприе никакви действия; само наблюдаваше боя. Началникътъ на 8 п. Тунджанска дивизия поиска отъ командующия армията и последния разпореди, щото Тимошката дивизия да настжпи съ демонстративна цель — за да привлѣче вниманието на врага, за да не се остави последния свободно да срѣдоточава войски на западния секторъ.

Къмъ 15 ч. сръбската Тимошка дивизия напустна окопитѣ си и настжпи бавно и предпазливо; турцитѣ откриха срещу сърбитѣ огънь отъ всичкитѣ си крепостни батареи, разположени на Казанъ-тепе и Шейтанъ-тарла на лѣвия брѣгъ на р. Марица. Сръбскитѣ вериги, които едва изминали напредъ около 200 – 300 кр., залегнаха и останаха на мѣстото си. Нашата обсадна артилерия, която бѣше при сърбитѣ и която до тогава стреляше по предимство срещо Папазъ-тепе, обърна огъня си срещу турскитѣ батареи на Казанъ тепе и Шейтанъ-тарла; започна се артилерийска борба. Огъньтъ продължи до тъмно; огъньтъ отъ двѣтѣ страни, както и пръсканието на шрапнелитѣ образуваха една твърде вълшебна гледка.

Когато къмъ пладне, на източния секторъ се чува силния артилерийски огънь, предприема се демонстрация, за да не се даде възможность на турцитѣ да прехвърлятъ войски отъ източния на южния секторъ.

Артилерийскиятъ огънь продължилъ до 18 часа.

Пехотата настжпва и селата Кючукъ Дюлюкъ, Софуларе, Хадърла, Кара-Юсуфъ били заети, както и дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-дере, но презъ нощьта заетата линия била напустната — частитѣ се върнали назадъ на мѣстата си.

И тоя день действията на източния секторъ сж твърде слаби, безъ значение.

Следствие на настоятелнитѣ просби на командира на 12 Балкански полкъ, полкътъ най-после бѣ смѣненъ. Началникътъ на дивизията неможеше най-после да не вземе предъ видъ, че ще е опасно да държи полка на позиция, щомъ командира му изгубва вѣра въ него.

51 пех. полкъ (три дружини) зае мѣстото на 12 п. Балкански полкъ, когато се стъмни и боя съвсемъ се прекрати. *(Приложение № 5).* 12 пех. Балкански полкъ се разположи на бивакъ задъ срѣдата на позицията, южно отъ с. Юрущъ, на около единъ клм. източно отъ височина 152. 1-а дружина отъ 51 п. полкъ на подполковникъ *Калканджиевъ*, заедно съ с с. батарея се прибра при с. Коюнли.

Времето — цѣлия день облачно.

Тактическиятъ успѣхъ на боя 25 и 26 октомврий се състои само в изнасянето на позицията на западния секторъ на около 1 клм. напредъ. Нравственитѣ последици, обаче, за 12 п. Балкански полкъ твърде тягостни — всички у тоя полкъ, които показаха голѣмъ устремъ напредъ и храбрость, чувствуваха и виждаха въ себе си вина, но която сами точно неможаха да си я обяснятъ; смѣняването на полка огорчи офицеритѣ, подофицеритѣ и войнницитѣ, които мисляха, че то става по недовѣрие къмъ тѣхъ.

На другия день, 27 октомврий, началникътъ на дивизията посети полка и го поздрави за неговата храбрость, за способностьта да дава голѣми жертви и да продължава борбата; лицата на всички просияха; громкото на полка „ура!" засвидетелствува твърдия му непобедимъ духъ. Единъ само бѣше сломенъ и изгубилъ вѣра...

Още презъ нощьта на 25 срещу 26 октомврий р. Арда придойде и разруши пакъ мостоветѣ при с. с. Семенли и Самана. Свързката между западния и южния сектори се пакъ прекжсна. Обозитѣ на 30 п. Шейновски полкъ останаха на лѣвия брѣгъ на рѣката.

Преминаването на 30 п. Шейновски полкъ на южния секторъ.

Атаката на Карталъ-тепе.

25 октомврий.

30 пех. Шейновски полкъ, съ 3-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ, подъ командата на командира на 1-а бригада, полковникъ *Марчинъ*, съгласно заповѣдьта по дивизията има задача: „да пропжди врага отъ Карталъ-тепе и го заеме, гдето да се утвърди". За тая цель, „настжплението да се почне съ такава смѣтка, щото колоната на разсъмване да мине с. Семенли" — за да не може врага отрано да види насочването на колоната и вземе своевременно мѣрки да ѝ противодействува. Турскиятъ кржгозоръ обширенъ — денемъ нѣмаше възможность да се скрие никакво движение.

Врагътъ има всичката възможность, като държи Карталъ-тепе, да маневрира по височинитѣ южно отъ р. Емирли дере и да се стреми да усуети достигането на нашата цель, заемането на Карталъ-тепе; трѣбаше, следователно, да се *бърза*, да се *изненада* врага, т. е. съ единъ *бързъ налетъ* да се заеме Карталъ-тепе.

Полковникъ *Марчинъ*. Командиръ на 1-а пех. бригада.

Присжтствието на конната бригада на дѣсния брѣгъ на р. Арда, между р. р. Арда и Марица, можеше да не позволи щото 30 Шейновски полкъ да бжде изненаданъ отъ страна на врага отъ източна посока, откждето той можеше да заплашва нашитѣ части.

На р. Арда на 24 срещу 25 отъ 8 пионерна дружина е построенъ мостъ.

20 п Шейновски полкъ (2-а, 3-а и 4-а дружини) заедно съ отдѣлението е при с. Еспетли; 1-а дружина при конната бригада при с. Семенли; двата брѣга на рѣката, следователно, въ наши ржцѣ; обстоятелство, което обезпечаваше безопасното минаване.

Съгласно заповѣдьта на командира на бригадата, 30 п. Шейновски полкъ заедно съ отдѣлението тръгна отъ с. Еспетли въ 5 ч. Полкътъ, следъ като се нахранва въ 4 ч. 30 м., се построява предварително въ сборенъ редъ на южния край на с. Еспетли отъ дветѣ страни на пжтя за с. Дели Елесъ. *(Приложение № 6).* На това мѣсто била обяснена задачата, както на офицеритѣ, така и на всички войници.

Капитанъ *Стояновъ*. Нач. щаба на 1-ва пех. бригада.

Авангардътъ — 2-а дружина, капитанъ *Георгиевъ*, тръгва въ 5 ч., по пжтя с. с. Еспетли — Дели Елесъ — моста р. Арда — с. Семенли; Отъ кръстопжтя с. с. Семенли — Салтъкли и с. с. Доуджаро съ — Хандъпли трѣбало е да завие на изтокъ и като следва по гребеня, да

се насочи право на Карталъ-тепе; обаче, като минава моста на р. Арда и с. Семенли трѣбало е да се спре на пѫтя 2 к. м. източно отъ сѫщото село и да чака нова заповѣдь за тръгване.

Главнитѣ сили на полка тръгватъ въ 5 ч. 20 м.

1-а дружина се присъединява къмъ полка си въ с. Семенли.

Нощьта тъмна. Пѫтя до нѣкѫде добъръ, но скоро става каленъ, а следъ това редка водна калъ; хората се измокрятъ; маршътъ се позабавя. Колоната стигва с. Дели-Елесъ въ 6 ч. и 30 м.; отдѣлението минава по другъ пѫть, по на западъ, и при с. Дели-Елесъ влѣзва въ колоната; маршътъ се продължава безъ спиране.

Авангардътъ минава моста въ 7 ч.

Главнитѣ сили почватъ минаването въ 7 ч. 40 м.

Понеже моста не е много якъ, орждията и раклитѣ сѫ се раздѣлили отъ предницитѣ — забавя маршътъ.

Едва въ 9 ч. цѣлата колона минава моста.

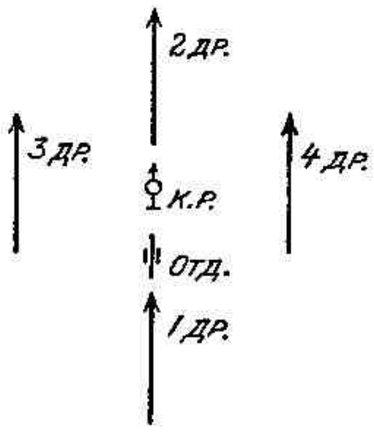
Когато главнитѣ сили се показватъ въ селото, 2 а дружина — авангарда била вече горе на височината, югоизточно отъ селото, гдето се спира.

Полковитѣ обози оставени при с. Дели-Елесъ.

За непосредствена охрана на моста остава единъ взводъ.

Въ с. Семенли, 9 ч. 30 м., командира на бригадата полковникъ *Марчинъ* дава следующата устна заповѣдь лично на командиритѣ на полка, дружинитѣ и отдѣлението:

„По сведенията, получени отъ нашитѣ разезди, Карталъ-тепе снощи билъ заетъ отъ около 2 турски дружини, които се окопаватъ.

„Нашата цель: да атакуваме Карталъ-тепе, да изгонимъ противника и заемемъ Карталъ-тепе и се утвърдимъ тамъ.

„Конната бригада заминава днесъ отъ с. Семенли за с. Кулаклж; разездитѣ ѝ сѫ стигнали до желѣзопѫтната линия Одринъ—Димотика.

„Предъ видъ на непълнитѣ сведения за противника и на уединеното положение на полка, заповѣдвамъ: следъ излизането на полка на височината (гребена) да продължи настѫплението къмъ Карталъ-тепе, като има дружинитѣ въ шахматенъ редъ, а отдѣлението въ срѣдата.

„Командирътъ на 3-а дружина да изпрати две роти, които да се движатъ по северния склонъ на гребеня, по който се движатъ главнитѣ сили.

„Азъ ще се намирамъ задъ авангардната дружина."

Въ 10 ч. 30 м. полкътъ тръгналъ въ заповѣдания редъ до Карталъ-тепе, около 10 клм.

Когато полкътъ достига на около 5 клм. отъ Карталъ-тепе, 2-а дружина, капитанъ *Георгиевъ*, се развърнала въ боенъ редъ — 8-а, 6-а и 7-а роти въ бойна часть, а 5-а рота въ дружинна подържка; съ 6-а рота следва картечната рота. Ротитѣ се движатъ въ строй по взводно, за прикриване отъ артилерийски огънь, ако такъвъ турцитѣ откриятъ; използувайки неравноститѣ на мѣстността, ротитѣ се движатъ напредъ;

3-а дружина, майоръ *Топкаровъ*, има 9-а и 11-а роти въ лѣво странично прикритие; всички роти сѫщо преминаватъ въ строй по взводно.

4-а дружина, подполковникъ *Ивановъ*, се развръща, като има 15-а и 16-а роти въ бойна часть, а 13-а и 14-а роти въ дружинна подържка.

Дружинитѣ готови веднага да почнатъ боя. Движението се продължава безспирно.

Къмъ 12 ч. пладне, когато полкътъ се приближава на около 3 км. отъ Карталъ-тепе, бива обстрелянъ отъ турскитѣ патрули, но безспирното движение на полка пропѫжда патрулитѣ и вражескитѣ предни части; заема височината, на около 2 клм. западно отъ Карталъ-тепе.

Отдѣлението продължавало да се движи въ срѣдата на полка, като батареитѣ сѫ се прехвърляли отъ падина въ падина.

На заетата височина полкътъ се спира за малко — да се поуреди и отдѣлението да заеме позиция. Следъ това движението напредъ отново почва, но вече подъ огъня на врага, който окопанъ, заемалъ западнитѣ склонове на Карталъ-тепе.

По заповѣдь на командира на бригадата, една батарея 9-а — капитанъ *Ангеловъ*, заема позиция на височината, за да подържа настѫплението на пехотата.

2-а дружина насочена право на Карталъ-тепе.

4-а дружина — въ дѣсно отъ 2 дружина, да обхване лѣвия вражески флангъ.

3-а дружина — да действува на дѣсния вражески флангъ.

Турцитѣ откриватъ далеченъ пехотенъ огънь, но движението не се спира.

9-а батарея открива твърде сполучливъ шрапнеленъ огънь по турскитѣ окопи. Турцитѣ нѣматъ артилерия.

Движението става твърде стремително, безспирно, подържано съ пехотенъ и артилерийски огънь.

Едновременно съ пращането на 9-а батарея на позиция, командирътъ на бригадата разпорежда: една батарея да излѣзе на позиция на около 500 м. северозападно за обстрелване долината на р. Арда и с. Доуджаросъ; една батарея на по-

зиция северно отъ с. Татаркьой. И двете батареи сж се окопали, но до вечерьта не откриватъ огънь по липса на цели.

Когато бойния редъ наближава Карталъ-тепе, турската артилерия отъ голѣмъ калибъръ (10 ½ с/м. дълги и 15 с/м. гаубици), открива силенъ кръстосанъ огънь, — шрапнеленъ и фугасенъ; една турска гаубична батарея е разположена между с. с. Доуджаросъ и Черекьой и 2 батареи северозападно отъ с. Емерли.

Ротитѣ безспирно продължаватъ движението си напредъ срещу вражеската позиция; 8-а и 7-а роти атакуватъ и заематъ самата най-висока часть на Карталъ-тепе. — 13 ч. и 40 м. подържани отъ 9-а батарея. Турцитѣ не дочакватъ сближаването и отстжпватъ часть право на северъ, въ обща посока на хълмоветѣ, къмъ в. 123.

Следъ около половинъ часъ, врагътъ се връща назадъ контра атака срещу Карталъ-тепе—боятъ продължава до 15 ч.; турцитѣ отбити и изпроводени съ победенъ викъ: „урра!"

4-а дружина настжпва отъ с. Татаркьой, като 16 а рота се направлява на лѣвия флангъ на врага, а 15-а по на истокъ, срещу в. 123. Турцитѣ откриватъ срещу тѣзи роти огънь още отъ 2000 крачки. Ротитѣ се приближаватъ съ очевидното желание да ударятъ на ножъ, но турцитѣ отстжпватъ къмъ крепостьта.

3-а дружина сжщо така настжпва, но понеже била доста назадъ, не успѣва да вземе участие въ атаката.

1-а дружина заема височината западно отъ Карталъ-тепе,

Къмъ 15 ч. 30 м боя затихва, но за малко.

Къмъ 16 ч. турцитѣ предприематъ втора контра-атака. Преднитѣ части на врага били тласкани отъ заднитѣ. Контра-атаката се насочва отъ североизточна посока. Бива отбита съ огънь отъ 2-а и 4-а дружини — 15-а и 16-а роти успѣли вече да заематъ в. 123 — и 9-а батарея.

При отбиването на контръ-атаката, 8-а рота, успѣва да обхване дѣсния вражески флангъ. Щомъ врагътъ почналъ да отстжпва, 2 а дружина преминава въ настжпление въ посока на турския бивакъ (североизточно отъ в. Карталъ-тепе) и достига бързо предъ турскитѣ окопи около бивака. Ротитѣ: 6-а, 7-а и 8-а, се хвърлятъ „на ножъ" съ „урра!" върху турцитѣ, отъ които една часть биватъ избити, друга избѣгва, а 15 души биватъ пленени*). Турцитѣ избѣгватъ къмъ крепостьта.

2-а дружина достига до около 1½ клм. североизточно отъ Карталъ-тепе.

4-а дружина на в. 123 и между в. 123 и източната височина — „Плоската височина", 15-а рота.

*) Въ бивака на турцитѣ били намерени две тѣла на току що убити българки.

3-а дружина — по сеернитѣ склонове на Карталъ-тепе и по долината предъ с. Доуджаросъ.

Къмъ 17 ч. турцитѣ предприематъ *третя* контръ-атака, срещу излѣзлата доста напредъ 2-а дружина, въ посока на дѣсния й флангъ. Крепостната артилерия усилено обстрелва. 7-а, 15-а и 16-а роти понисатъ доста загуби.

Картечната рота, капитанъ *Козаровъ*, която съдействувала съ огънь отъ около 1500 крачки на заемането на Карталъ-тепе, излиза на самата височина Карталъ-тепе и съдействувала отъ тамъ за отбиването контръ-атакитѣ.

И третата контръ-атака на врага бива отбита съ огънь.

Фронтътъ на полка се разтегва твърде много, при това нѣкои негови подѣления се увличатъ безцелно много напредъ.

Три четвърти отъ загубитѣ сж понесени при движението на ротитѣ къмъ турския бивакъ, понеже настжплението става по съвсемъ открити и обърнати къмъ врага склонове, силно обстрелвани отъ вражеската артилерия отъ 10·5 с/м орждия. Турцитѣ стреляли съ батарейни залпове, едновременно фугасенъ и шрапнеленъ огънь.

Командиръть на бригадата праща заповѣдь, ротитѣ да не се увличатъ много напредъ, но до като заповѣдьта стигва, ротитѣ били вече въ турския бивакъ.

Когато ротитѣ сж бивали прикрити въ неравноститѣ, загубитѣ отъ турския артилерийски, шрапнеленъ и фугасенъ огънь сж бивали твърде незначителни, тъй като турцитѣ сж обстрелвали повече тила и сж стреляли по площади.

Още къмъ 16 ч. пристига 2-а рота, поручикъ *Ивановъ*, отъ 8-а пионерна дружина. Командиръть на бригад та изпраща ротата при 2-а дружина и разпорежда за укрепяването на позицията. Командиръть на бригадата обикаля позицията и указва мѣстата, които трѣбало да се укрепятъ и какъ да се укрепятъ.

Усилването на позицията почва веднага, но липсвали за тая цель всѣкакви средства. Мѣстностьта съвсемъ гола, никакъвъ дървенъ материалъ; даже отдѣлни дървета нѣма. Превозни средства никакви. Съ материалъ, донесенъ на ржце отъ с. Татаркьой, били направени козерки на окопитѣ, които до сутриньта на 26-и достигнали до гръдна дълбочина.

За главна позиция била избрана височината западно отъ Карталъ-тепе, външъ отъ досегаемостьта на крепостната артилерия.

Когато се стъмнило, увлѣклитѣ се части напредъ, били одръпнати назадъ.

Когато боятъ съвършенно се прекратилъ, полка билъ разположенъ на бивакъ задъ главната позиция, около 2½ клм. западно отъ Карталъ-тепе.

2-а дружина е била назначена въ предни постове; една рота отъ дружината заѐла самата височина Карталъ тепе, а другитѣ три роти въ подръжка отзадъ.

1-а дружина заела съ две роти гребеня южно отъ бивзка, на около 3 клм. западно отъ с. Татаркьой; окопани.

3-а дружина съ една рота прикрива бивака, отъ северна и западна посока, като се свързва съ 2-а и 1-а дружина. Ротата охранява и долината на р. Арда.

4-а дружина и останалитѣ роти отъ другитѣ дружини на бивакъ.

Отдѣлението на бивака, 9-а батарея на позицията си.

Усилено патрулиране по всички посоки.

Телефонна свръзка съ преднитѣ постове и съ щаба на дивизията, за която цель била използувана, по недостигъ въ полка и бригадата, и часть отъ телефоннитѣ жици на отдѣлението.

Презъ време на боя за свръзка сж служили изключително конни и пехотни вестови.

Стремлението за движение напредъ е било твърде голѣмо, и у войници, и у началници — трѣбало е голѣмо усилие да се сдържатъ.

Топла храна вечерьта не е могла да бжде приготвена.

ЗАГУБИ:

		убити	*ранени*
30 п. Шейн. полкъ	оф.	—	1
	подоф.	—	—
	войници	20	92

Ротенъ командиръ на 6-а рота — поручикъ *Гайтанджиевъ*.

Трофеи отъ турския бивакъ: 38 пушки, раници, шинели, палатки, готварски принадлежности и пр.

18 турски войници пленени.

На бойното поле турцитѣ оставятъ около 250 убити.

Тоя день единъ ескадронъ, на капитанъ *Смиловъ* отъ 3 коненъ полкъ, атакувалъ ст. Урли, заета отъ малка часть редовна пехота и по-голѣма часть башибозукъ — всичко около 150 души; боятъ траялъ около 3 часа; ескадронътъ се билъ твърде храбро; врагътъ оставилъ около 100 души убити и ранени, повечето съсѣчени съ саблитѣ.

Загуби отъ ескадрона: убити, подпоручикъ *Каблешковъ* и 6 конника; ранени 6 конника. Коне убити и ранени 24. Саблитѣ на всички конници били окървавени.

Всички турски части отъ с. Чанчи до Кулели-Бургасъ напущатъ охраната на линията и се прибиратъ къмъ Одринъ. Населението — турци — отъ селата Омуръ-бей, Софуларъ

и Чанчи избѣга сжщо въ Одринъ, като оставя хранитѣ и добитъка си на нашитѣ войски.

Когато по-после, на 27-й, единъ нашъ разездъ само се показалъ при станция Кулели-Бургасъ, находящата се тамъ турска рота е избѣгала, като оставила вагони съ хлѣбъ и много други припаси.

26 октомврий.

Следъ полунощь, на 25 срещу 26 октомврий, р. Арда скжса мостоватѣ; прииждането на водата твърде силно, стихийно — нѣма никаква възможность да се построи и поддържа мостъ. Обозитѣ на 30 п. Шейновски полкъ, освенъ на отдѣлението, останаха на лѣвия брѣгъ; само готварницитѣ минаха на дѣсния брѣгъ, но хлѣбъ, месо и припаси нѣма.

Полкътъ, следователно, остава откжснатъ отъ дивизията; телефоннитѣ жици сжщо скжсани.

Командирътъ на бригадата разрешава да се посѣгне на ранцевия запасъ и помолва командирътъ на конната бригада, която тоя день заминава за Димотика, да разпореди да се приготовлява въ тоя градъ по 4—5000 хлѣба дневно за полка и отдѣлението. Изпратенъ е офицеръ да приема хлѣба.

Отъ друга страна и командирътъ на полка заповѣдва на заведующия прехранването, капитанъ *Балканджиевъ*, който билъ случайно по службата си въ г. Ортакьой, да устрои хлѣбопечение тамъ. За сжщата цель е съобщено и команданту града, командиру 7-а погранична дружина, капитану *Бояджиеву*, който трѣбало да реквизира и кола, понеже всички превозни средства на полка сж на лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Фуражъ, сѣно, слама и дърва се доставятъ отъ богатото село Татаркьой; турцитѣ поискали да го запалятъ, но неуспѣли; жителитѣ му бързо го напустнали.

Независимо отъ прехраната, полкътъ ималъ нужда отъ бойни припаси. На 25 сж изразходвани около 45000 патрона. На р. Арда се правѣше всичко възможно да се мине, но не можеше и съ отдѣлни лодки; рѣката влачи дървета, камъни; водата стихийна.

Щабътъ на дивизията, който е на западния секторъ, гдето се води бой, не може съ нищо да помогне.

Командирътъ на бригадата, поради твърде голѣмия фронтъ, който трѣба да се наблюдава и задържа, решава да разположи така частитѣ, щото да може да маневрира срещу врага, ако би той да се опита да настжпи, и да се стреми да го атакува. Командирътъ на бригадата е смѣталъ да се държи съ две дружини на главната позиция, вънъ отъ досѣгаемостьта на крепостния артилерийски огънь, а съ дру-

гитѣ две дружини да маневрира; долината на р. Арда се наблюдава. Отъ главната позиция се изпраща една рота на линията на Карталъ-тепе и друга рота на могилата западно отъ с. Татаркьой. Една дружина се разполага въ Емирли-дере. Бивакътъ на около 3½ клм. югозападно отъ Карталъ-тепе, въ падинитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Емирли-дере. Една батарея на главната позиция, друга — северозападно за обстрелване долината на р. Арда, третята на бивака.

Укрепяването на позицията продължава.

Духътъ превъзходенъ.

Врагътъ бездействува — нищо не предприема.

Тоя день конната бригада за втори пжть заема гр. Димотика; разпръсва една малка турска пехотна часть при с. Пранга, която охранявала линията.

Затвърдяване на дивизията на изнесената напредъ позиция на западния секторъ.

27 - 28 октомврий.

За днешния день се получи заповѣдьта по 2-а армия отъ днесъ, 13 ч. 30 м., съ която се заповѣдва, частитѣ да се затвърдяватъ на мѣстата си, което се предаде въ заповѣдьта по дивизията отъ днесъ.

На *западния секторъ* частитѣ продължаватъ да се укрепяватъ. По личнитѣ указания на началника на дивизията сбсаднитѣ батареи, трѣбаше да се изнесатъ още по-напредъ.

За главна позиция е избранъ гребеня, източно отъ старата линия на преднитѣ постове. Полската артилерия — западния склонъ на сжщия гребенъ, на който батареитѣ се окопаватъ.

Както презъ нощьта, така и презъ цѣлия день, турцитѣ подържаха рѣдъкъ огънь отъ крепостната си артилерия, навѣрно, да пречатъ на работитѣ по укрепяването на позицията; работитѣ, обаче, не се прекратяватъ, но свободното движение по позицията затруднено. По нѣкога, за кжсо време, се откриваше и пехотенъ огънь, тъй като двете страни се намираха на около 700—800 крачки една отъ друга.

Къмъ 20 часа, врагътъ настжпи срещу лѣвия участъкъ, 51 пех. полкъ; доближ ва се на 300—400 крачки и открива силенъ пехотенъ и шрапнеленъ огънь по нашитѣ предни постове. Огъньтъ трая 25 минути.

Нашитѣ предни роти откриха огънь и подпомогнати съ огъня на 2-о отдѣление отъ 8 не с. с. артилерийски полкъ повърнаха назадъ турцитѣ — отстжпиха въ безредие; отдѣлението ги преследва съ огънь, като обстреля вражескитѣ окопи и батареи на Папазъ-тепе.

---

30 п. Шейновски полкъ остана на *южния секторъ* откжснатъ отъ дивизията. Рѣка Арда приижда все повече — немислимо е да се построи мостъ. Опитътъ да се прекаратъ бойни припаси съ отдѣлни понтони не успя — двама войници се удавиха. Твърде мжчително бѣ съзнанието, че е невъзможно да се помогне на Шейновци, но заедно съ това бѣ и вѣрата, че тѣ ще съумѣятъ да излѣзатъ съ честь отъ трудното положение, въ което се оказаха.

Право съобщение между щаба на дивизията и командира на 1-а бригада (южния секторъ) неможеше да се нареди; сношенията ставаха между двата брѣга на р. Арда при Семенли съ флагове (денемъ) и фенери (нощемъ), а отъ двата брѣга северно къмъ щаба на дивизията за с. Каджкьой и за командира на 1-а бригада за Карталъ-тепе съ телефонъ.

Още сутриньта командирътъ на бригадата раздѣля заетия фронтъ на два участъка: а) *дѣсенъ* — отъ с. Татаркьой включително до Карталъ-тепе, б) *лѣвъ* — отъ Карталъ-тепе до р. Арда. Участъцитѣ се заематъ отъ по една дружина; къмъ всѣка една се предава по една батарея. Назначението и смѣната става по разпореждането на командира на полка, който трѣбало да постави и силна застава при могилата южно отъ с. Татаркьой.

Хората стоятъ на бивацитѣ готови веднага за действия; ходенето надалече не се разрешавало, както и да се показватъ по височинитѣ и открититѣ мѣста.

Понеже положението е ставало все по-тежко, рѣката все повече приижда и надеждата да се прехвърли мость все повече се губи, командирътъ на бригадата изпратилъ следующото писмо командиру конната бригада:

„№ 108. Арда продължава да приижда. Предъ видъ на уединеното положение на полка и на конната бригада, влѣзте въ най-тѣсна свръзка съ насъ за съвмѣстни действия. Ако сте въ сношение съ щаба на армията и имате заповѣдь противоречива на настоящата, донесете веднага. Изпратете хора за свързка. Тукъ положението до тоя часъ е неизмѣнно".

Конната бригада, обаче, остава въ Димотика, понеже такава била заповѣдьта по армията (№ 24), но се обещава, въ случай на нужда, да се притече на помощь, но . . . Димотика е твърде далечъ, на около 30 клм.

Работитѣ по укрепяването на позицията продължаватъ.

Врагътъ и тоя день нищо не предприема.

Въ с. Татаркьой полкътъ успѣва да си приготви около 3000 хлѣба още сутриньта; хлѣбътъ се раздава съразмѣрно на всички подѣления на частитѣ.

Завѣдующиятъ прехраната обезпечава приготовлението на хлѣбъ въ с. Ортакьой за 10 дни, обаче сольта била недостатъчна. Отъ другитѣ припаси се намѣрило само булгуръ.

Били изпратени особени команди да събиратъ изоставенитѣ отъ турцитѣ стада едъръ и дребенъ добитъкъ. На много мѣста командитѣ сж завързвали бой съ турски войници, които се стремѣли да отнематъ и да откарватъ добитъка въ крепостьта. Полкътъ се обезпечава за нѣколко дни съ месо.

Днешниятъ день хората яли топла храна.

Полкътъ неможеше да използува с. Доуджаросъ; обстрелва се отъ турската крепостна артилерия.

Още сутриньта, въ 7 часа, сж направени усилия да се прехвърлятъ бойни припаси презъ р. Арда съ два понтона, но безуспѣшно.

Около пладне били пустнати наново три понтона съ 8000 пехотни патрони и 50 артилерийски, но пакъ безуспѣшно. Водата стихийно приижда, вследствие на дъждоветѣ по горньото течение на р. Арда. — Времето добро.

Командующиятъ 2-а армия съ заповѣдьта си отъ *28 октомврий* заповѣда:

За разузнаване да се изпращатъ малки разузнавателни отряди, които да следятъ за движенията на врага и да му пречатъ да разузнава. Тази цель може успѣшно да се постига и само съ офицерски и подофицерски патрули, които могатъ да се промъкватъ по незабелязано. Разузнавателнитѣ отряди и патрулитѣ трѣба да бждатъ подържани, въ случай на нужда, отъ артилерийския огънь, безъ, обаче, да се хабятъ снарядитѣ повече, отколкото е необходимо.

Въ случай на действия, предизвикани отъ врага, ако нѣкои части успѣятъ да заематъ по-удобно положение предъ линията на обложението, да се стараятъ да се затвърдятъ тамъ. Изобщо, не е желателно щото значителни части да излизатъ много напредъ и после пакъ да се връщатъ назадъ на старитѣ си мѣста, като по такъвъ начинъ се излагатъ на безполезни загуби.

Часть отъ тая заповѣдь бѣ наредено въ дивизията и се изпълняваше. Изпращането разузнавателни отряди невъзможно — на всѣкжде, на западния и южния сектори, частитѣ сж твърде близко до врага.

На 28 октомврий доставиха се на позицията на *западния секторъ* дъски и греди — да се усилятъ сжществующитѣ и направятъ нови блиндажи. Окопитѣ и ходоветѣ за съобщения се усъвършенствуватъ — особено за отвличане и отвеждане дъждовната вода.

Става неизвестно кога ще може да се построи моста на р. Арда при с. Семенли и кога 4-и и 8-и п. сръбски полкове ще преминатъ рѣката; за да не стоятъ последнитѣ безъ назначение въ с. Еспетли, когато въ това време можеше да стане нужда отъ подържка на лѣвия брѣгъ на р. Марица. По заповѣдь отъ командующия армията, единъ отъ тѣзи полкове — 4-я — се премѣсти въ с. Каджькьой, отъ кждето можеше по моста на р. Марица да се прехвърли на лѣвия брѣгъ.

Цѣлиятъ день, 28 октомврий, на западния секторъ спокойно. Усилването на позицията вече денемъ става трудно; трѣбаше много предпазливо да се работи; врагътъ е много близо: работитѣ по укрепяването по-предимство ставаше вече нощемъ. Частитѣ сж снабдени съ бойни припаси — да иматъ въ достатъченъ размѣръ на самата позиция.

Къмъ 20 ч., турцитѣ пакъ откриха пехотенъ огънь по нашитѣ предни постове, но не имъ се отговори. Огъньтъ трая около половинъ часъ.

Къмъ 22 ч., се почна бой на лѣвия брѣгъ на р. Марица; турцитѣ нападнаха лѣвия фронтъ на 15 пех. сръбски полкъ; отблъснати.

По заповѣдь отъ щаба на дивизията нашитѣ обсадни батареи откриха огънь по турскитѣ крепостни батареи на лѣвия брѣгъ на р. Марица; 4 пех. сръбски полкъ, по заповѣдь отъ щаба на армията, се приготви да премине на лѣвия брѣгъ на р. Марица. Полкътъ се приготви бърже, но огъньтъ скоро се прекрати; нуждата отъ подръжка премина, полкътъ се освободи да нощува. Офицеръть, обаче, отъ щаба на дивизията, назначенъ да води полка на моста на р. Марица, до като се събере и приготви полка, бѣ отишелъ до мостоветѣ— намира разпореждане, мостоветѣ да бждатъ дигнати! Благодарение само на нѣкакво недоразумение, разпореждането не било изпълнено и случайно скандала бѣ избѣгнатъ. Указа се, че мостоветѣ, за да не бждатъ отвлечени, началникътъ на инженернитѣ войски въ щаба на армията заповѣдалъ на подчинения само началнику дивизията командиръ на понтонната рота да развали мостоветѣ на р. Марица при чиф. Паша-кьой и при с Каджькьой, безъ даже да се уведоми щаба на дивизията! Сжщиятъ, презъ нощьта заповѣдалъ командиру понтонната рота да пренесе материалната часть на р. Арда, сжщо безъ знанието на щаба на дивизията!

Турцитѣ дигнаха днесъ вързания си балонъ при Казанъ-тепе, недосѣгаемъ за нашитѣ изстрели.

На *южния секторъ* на 28 окт., турцитѣ и тоя день бездействуватъ и нищо не предприематъ, за да се опитатъ да използуватъ усамотеното положение на нашитѣ слаби части на тоя секторъ. Произлиза само единъ малъкъ бой за с. Доуджаросъ, което турцитѣ поискаха да изгорятъ, — да не могатъ нашитѣ части да се ползуватъ отъ храната и фуража му.

1-а дружина на майоръ *Ташевъ* е носила охранителната служба отъ р. Арда до Карталъ-тепе. 3-а рота на капитанъ

Марковъ е била именно между р. Арда и Карталъ-тепе; тя е имала единъ взводъ въ с. Доуджаросъ, на което е заемалъ крайнината къмъ с. Черекьой (Одринъ), и 3-тѣ взвода сж били западно отъ Карталъ-тепе.

Въ 8 ч. 10 м. две турски роти настжпили отъ къмъ с. Черекьой за къмъ с. Доуджаросъ. Взвода отъ 3-а рота открилъ огъня и позадържалъ турскитѣ роти. Турцитѣ открили по селото артилерийски огънь отъ Марашката и Карагачка батареи. Взводътъ билъ принуденъ да се оттегли въ дола западно отъ селото.

Командирътъ на дружината заповѣдва, 3-а рота да атакува и отблъсне врага.

Къмъ 10 ч. 30 м., ротата достига дола до шосето западно отъ селото. Турскитѣ роти преминали селото и настжпили въ западна посока.

Дежурната батарея 8-а на капитанъ *Кръстевъ* открива огънь, а 3-а рота на капитанъ *Марковъ* настжпва срещу турцитѣ, като има два взвода въ бойна часть и два в . подръжка. Турцитѣ бързо се оттеглятъ и заематъ крайнината на селото, отъ гдето откриватъ огънь срещу нашата рота. 3-а рота, обаче, настжпва безспирно, прогонва турцитѣ и влиза въ селото.

Тъкмо въ това време отъ главната позиция се забелязва, че две турски дружини настжпватъ отъ къмъ с. Черекьой; едновременно турската крепостна артилерия засилва огъня по селото. Командирътъ на бригадата не е искалъ да държи селото — може да увлѣче полка постепенно въ нежелателенъ за насъ бой долу въ равнината; на 3-а рота била изпратена заповѣдь да напустне постепенно селото и да се оттегли въ дола западно отъ селото.

Къмъ 11 ч. 30 м., турскитѣ дружини влѣзли въ селото и скоро последното пламнало на много мѣста. Най-напредъ изгоряла черквата и други голѣми здания.

Въпрѣки това, обаче, до като полка стоя на Карталъ-тепе, наши малки команди сж се опитвали да фуражирватъ каквото намѣрятъ и не всѣкога безъ успѣхъ.

Въ това сблъскване полкътъ нѣма никакви загуби, но се изхарчили около 1700 патрони, попълването на които е още невъзможно.

Цѣлиятъ день турцитѣ обстрелватъ Карталъ-тепе съ артилерийски огънь отъ крепостьта; стрелятъ и по отдѣлни хора.

Здравето на хората отлично — нѣма нито единъ боленъ. Духътъ отличенъ. Самата обстановка настройва всички бодро.

Работитѣ по затвърдяването на позицията продължаватъ.

Късно тоя день опитътъ, да се прекаратъ на понтони бойни припаси презъ Арда при с. Семенли, успѣва; прехвърля се и хелиографна станция — свръзката съ 30-й шейновски полкъ стана по-бърза.

Командирътъ на 4-а погранична рота, Капитанъ *Бояджиевъ*, донася отъ г. Ортакьой, споредъ сведения отъ населението, въ г. Софлу сж се събирали около 5000 башибозуци; сжщитѣ почнали да грабятъ и горятъ околнитѣ села. Една турска чета нападнала селото Папазкьой и го-изгорила. Капитанъ *Бояджиевъ* молилъ подръжка; съобщило му се, че такава не може да му се даде.

Хранителни припаси се доставляватъ отъ Ортакьой и Димотика.

Времето ясно, добро.

Щабътъ на дивизията не можеше да си обясни, защо конната бригада не се насочи да завладѣе мостоветѣ на р. Марица срещу Кулели-Бургасъ, още повече че по сведенията отъ самия командиръ на конната бригада на ст. Кулели-Бургасъ нѣмало повече отъ десетина гурски войници, а мостоветѣ сж се пазели отъ около 300 души. Като се вземе предъ видъ, че нашитѣ 1-а и 3-а армии настжпватъ къмъ Чаталджа, а наши части сжщо така сж се разпространили югоизточно отъ р. Еркене, следва, че цѣлия край източно и югоизточно отъ Одринъ е въ наши ржце; при тая обстановка се налагаше на конната бригада, непосредствено подчинена на командующия 2-а армия, да прояви починъ и завладѣе Кулели-Бургаскитѣ мостове на р. Марица, за които не можеше да не се предвижда, че ще ни бждатъ крайно необходими. Тъй като турцитѣ виждаха ясно, че тѣ немогатъ да си върнатъ стратегическитѣ загуби, тѣ можаха да се досетятъ да разрушатъ мостоветѣ — не би струвало много трудъ на командуването на одринскитѣ турски войски.

Западниятъ секторъ.

29 Октомврий.

Още сутриньта падна гжста мъгла. Почна отъ начало дребенъ, а следъ малко силенъ дъждъ. Цѣлото пространство между р. Арда и с. Марашъ се заля съ вода, пжтищата ставатъ трудно проходими — калъ. Всички измокрени.

На *западния секторъ* презъ цѣлия день нѣма нищо. Затвърдяването продължаваше, както и подобрение на жилищнитѣ условия.

Южниятъ секторъ.

Бой на Карталъ-тепе.

29 октомврий.

Турцитѣ атакуватъ 30 п. Шейновски полкъ.

Разположението на полка: 1-а дружина лѣвия участъкъ — р. Арда — Карталъ-тепе; а 2-а дружина — дѣсния — Карталъ-тепе — с Татаркьой.

3-а и 4-а дружини и картечната рота на бивакъ, на около 3 клм. задъ Карталъ-тепе, въ Емирли-дере.

1-а дружина: 4-а рота къмъ с. Доуджаросъ, 1-а, 2-а и 3-а роти на височинитѣ, на позицията.

2-а дружина — 5-а рота заема самия върхъ Карталъ-тепе; 6-а рота — предъ с. Татаркьой; 7-а рота — подрѫжка задъ лѣвия флангъ на дружината; 8-а рота — задъ с. Татаркьой.

Отдѣлението: 7-а батарея на главната позиция срещу Карталъ-тепе; 9-а — на позиция, на височината, за действие въ посока на с. Доуджаросъ; 8-а — изпратена отъ командира на бригадата въ 13 ч. на позиция северозападно отъ с. Татаркьой, да бие странично Карталъ-тепе.

5-а рота имала на самата могила Карталъ-тепе постъ отъ 10 души, а сама скрита отзадъ въ гънкитѣ.

Тъкмо на пладне, въ 12 ч., щомъ се разпръсва мъглата, постътъ отъ 5-а рота на Карталъ-тепе забелязалъ, че разезди, а следъ тѣхъ сгѫстени части да излизатъ отъ Карагачъ и да вематъ посоката къмъ Карталъ-тепе. Командирътъ на 5-а рота, капитанъ *Моновъ*, излиза на могилата и съ бинокла оценява, че около единъ турски полкъ настѫпва къмъ Карталъ-тепе, а другъ полкъ по на изтокъ — обща посока на с. Татаркьой. Командирътъ на ротата усилва поста до 15 души, заповѣдва му да посрещне врага съ огънь, а после да се оттегли на главната позиция; съ 3-тѣ взвода заема окопитѣ; а единъ взводъ въ подрѫжка задъ главната позиция.

Както се знае, командирътъ на бригадата още на 26 октомврий избралъ позиция вънъ отъ досегаемостьта на крепостния артилерийски огънь, на която смѣталъ да се държи. Ето защо и частитѣ почватъ да се прибиратъ на тая позиция — около 1½ клм. западно отъ Карталъ-тепе.

Къмъ 13 ч. 30 м. турцитѣ приближаватъ на около 1500 крачки; войницитѣ отъ могилата на Карталъ-тепе откриватъ огънь. Турцитѣ се развръщатъ, и макаръ за малко време, спиратъ! Крепостната имъ артилерия веднага обстрелва могилата съ шрапнеленъ и фугасенъ огънь. Постътъ скритомъ се оттегля. Турцитѣ настѫпватъ безпрепятствено и заематъ Карталъ-тепе.

Щомъ, обаче, турцитѣ заематъ Карталъ-тепе биватъ срещнати съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь; спиратъ се.

Нѣколкото опита, които врага прави да настѫпи, биватъ осуетявани.

7-а рота заема позицията въ дѣсно отъ 5-а рота.

Когато тѣзи две роти спиратъ турцитѣ на Карталъ-тепе, 6-а рота, която е предъ с. Татаркьой, посреща турцитѣ насочени въ тая посока и ги спира на около 800—900 крачки.

8-а рота остава задъ с. Татаркьой и охранява отъ дълбокъ обходъ, отъ къмъ с. с. Емирли и Кара-Сакли, отъ кѫдето сѫ се появили разезди.

4-а дружина заема позицията редомъ съ 5-а и 6-а роти — 15-а и 16-а роти въ дружинна подрѫжка.

1-а и 2-а роти отъ 1-а дружина сѫщо усилватъ главната позиция. 4-а рота предъ с. Доуджаросъ. 3-а рота остава въ разпореждане командиру полка, а 3-а дружина командиру бригадата; 9-а рота отъ тая дружина скоро се присъединява къмъ 6-а рота.

Картечната рота — на главната позиция.

7-а батарея отъ главната позиция, а 8-а батарея отъ северозападъ отъ с. Татаркьой откриватъ огънь по турцитѣ на Карталъ-тепе.

Следъ като турцитѣ заели Карталъ-тепе и съсѣдната и източно отъ тоя върхъ, височината 123, откриватъ пехотенъ и артилерийски огънь; последниятъ отъ крепостьта и отъ полски батареи разположени задъ плоската височина и отъ гаубична батарея югозападно отъ с. Черекьой. Подъ прикритието на тоя огънь, турцитѣ опитватъ нѣколко пѫти да преминатъ въ настѫпление, но всѣкога неуспѣшно. Опитътъ на турцитѣ да обхванатъ дѣсния флангъ отъ къмъ с. Татаркьой сѫщо така билъ осуетенъ отъ огъня на дветѣ, 6-а и 9-а, роти и 8-а батарея.

На лѣвия флангъ, по долината на р. Арда врагътъ не предприе нищо, вследствие на което 9-а батарея, която имала назначение да обстрелва долината на р. Арда и с. Доуджаросъ, презъ цѣлия день не открива огънь.

Къмъ 15 ч. вражескиятъ артилерийски огънь се усилва; врагътъ стрелялъ съ батарейни залпове (турска особеность), едновременно съ шрапнели и фугасни гранати. 7-а батарея, майоръ *Божиловъ*, на главната позиция бива намѣрена; командирътъ на батареята прекратилъ огъня и се приготвилъ да оттегли батареята — „което съ нищо не може да се оправдае. понеже хващането батареята въ вилка и обстрелването ѝ, особено, когато е добре прилепена къмъ мѣстностьта,

не значи още, че ще бжде уничтожена, което се и доказало"*). Командирътъ на бригадата се намѣсилъ и батареята останала на мѣстото си.

Следъ като опититѣ на турцитѣ, да преминатъ въ настжпление, неуспѣватъ, до вечерьта не предприематъ нищо; ограничаватъ се съ подържането на пехотенъ и артилерийски огънь отъ изнесенитѣ напредъ батареи.

Къмъ 17 ч. 30 м. боятъ утихва, а къмъ 18 ч. съвсемъ прекратява.

Опитътъ на турцитѣ, да прогонятъ 30 п. Шейновски полкъ, се осуетява; немогли да напреднатъ нито крачка напредъ отъ онова мѣсто, до което тѣ били допуснати доброволно.

Турскиятъ неуспѣхъ се дължи на неумението да маневрират съ превъзходнитѣ сили, съ които тѣ разполагали, както и поради съвсемъ нерешителнитѣ въобще тѣхни действия. Турски беглеци разясняватъ, че непосредствено въ боя сж взели участие 28 и 30 пех. полкове, а задъ тѣхъ въ полето е билъ и 29 пех. полкъ. Назначенитѣ, следователно, части сж били предостатъчни, за да принудятъ 30 п. Шейновски полкъ съвсемъ да очисти южния секторъ и тъй като отъ лѣвия брѣгъ на р. Арда не можеше да се помогне, турцитѣ можаха на далечъ и настойчиво да преследватъ. Но за тая цель, нужно е било да се маневрира — да се произведе дълбокъ обходъ, съ стремление да се излѣзе въ тилъ на полка.

Загуби: 1 убитъ и 41 ранени, отъ 30 п. Шейновски полкъ. Турскитѣ загуби неизвестни.

Следъ боя командирътъ на бригадата оттеглилъ 2-а и 4-а дружини, картечната рота и отдѣлението на бивака; за охранение останали 1-а и 3-а дружини и 14-а рота отъ 4-а дружина.

9-а и 10-а рота — предъ с. Татаркьой.

1-а и 12-а роти — подържка задъ лѣвия флангъ.

2-а и 4-а дружини се върнали на бивака едва къмъ 1 ч. 30 октомврий.

Войницитѣ уморени и измокрени до коститѣ отъ дъжда; едва си влачили краката по оранитѣ ниви — почвата твърде много разкалена, краката на дълбоко потъвали.

Топла храна дадена на всички.

Съ понтони прекарани презъ р. Арда пехотни и артилерийски патрони; разходътъ се попълнилъ.

Р. Арда спадна съ 80 см., но все още поради стихийната поройна вода, не може да почне постройката на мостъ. При пренасянето на бойни припаси единъ понтонъ, натоваренъ съ 16 сандъка артилерийски патрони, се ударва у единъ

*) Реляция на командира на бригадата.

плаващъ дънеръ, пробива се и потъва — 6 души понтонери спасени, единъ удавенъ.

По донесението на командира на конната бригада, полковникъ *Таневъ*, турскитѣ войски очистили дѣсния брѣгъ на р. Марица при Кулели-Бургасъ и заминали на лѣвия брѣгъ, като въ върбалацитѣ при желѣзопжтния мостъ оставили една засада отъ около 100 души. Турцитѣ очистили гр. Софлу, въ който се устроила мѣстна милиция отъ около 200 души. При ст. Бедекли имало редовна войска около 200 души и башибозукъ около 400 души, командувани отъ турския народенъ представитель Сюлейманъ бей и трима офицери. Но все пакъ не се предприема нищо за заемане и запаз ане Кулели Бургазкитѣ мостове.

По донесението отъ командира на 4-а рота отъ 8-а гранична дружина, капитанъ *Бояджиевъ*, турски смесени чети отъ войници и башибозукъ сж сновели около с. с. Мангафъ, Кочашъ, Карабунаръ и други. Една отъ тия чети имала около 500 души. Четитѣ грабили населението и вършели разни жестокости надъ мѣстното население.

Привечерь, вследствие голѣмото прииждане на р. Марица двата моста, построени отъ понтонната дружина и мостовата полурота на 8-а пионерна дружина, снети; преминаването отъ единия на другия брѣгъ на р. Марица може да става само презъ Свиленградъ.

Командующиятъ 2-а армия съобщи телеграфически, че на 27 октомврий, Солунъ билъ завладенъ отъ 7 пех. Рилска дивизия.

Западниятъ секторъ.

30 октомврий.

Обсадната, гаубичната и полска артилерии, къмъ 11 часа, откриха огънь срещу Папазъ-тепа — да отвлѣче, до колкото е възможно, вниманието на турцитѣ отъ Карталъ тепе (южния секторъ), гдето се водеше б. й.

Срещу нашия дѣсенъ флангъ турцитѣ копаятъ окопи; нѣкои наши полски и гаубични батареи имъ пречеха на работата.

Къмъ 20 ч. турцитѣ, по обикновеному, откриха силенъ пехотенъ огънь по нашитѣ предни постове; огъньтъ трая

около 20 минути. Нашитѣ отговориха само съ викъ „ура“! и турцитѣ прекратиха огъня си.

Къмъ 10 ч., най-после, можа да се почне постройката на моста на р. Арда при с. Семенли; мостътъ се свърши едва късно вечерьта.

Южниятъ секторъ

Втори бой на Карталъ-тепе — 30 октомврий.

Следъ вчерашния бой, турцитѣ презъ нощьта се оттеглили отъ Карталъ-тепе, на които оставили слаби части.

Нашитѣ държатъ позициитѣ си — главната и преднята.

Две роти — 9-а и 10-а — заематъ позиция предъ село Татаркьой, а съ единъ взводъ отъ 9 рота — горичката южно отъ сжщото село.

1 а дружина — лѣвия участъкъ на позицията.

14-а рота е на дѣсно отъ 1-а дружина.

Отдѣлението (8-а и 9-а батареи) на позиция с.-з отъ с. Татаркьой; 7-а батарея срещу долината на р. Арда (с. Доуджаросъ).

2-а и 4-а дружини (безъ 14 рота) — на бивака.

Турцитѣ заематъ самата височина Карталъ-тепе, височина 123, плоската височина и височината северно отъ — село Емирли.

На разсъмване мъгла покрива бойното поле — не е могло да се вижда на повече отъ 5—600 крачки. Къмъ 7 ч. мъглата почнала да се разниса: турцитѣ веднага откриватъ огънь по нашето разположение — преднитѣ постове, пехотенъ и картеченъ. Само 14-а рота отговорила съ огънь.

Къмъ 8 часа турцитѣ откриватъ артилерийски огънь, както отъ крепостьта, така и отъ изнесенитѣ напредъ батареи. Подъ прикритието му преминаватъ въ настжпление съ единъ полкъ; срещнати съ огънь отъ фронта и отъ фланга — отъ ротитѣ и батареитѣ северо-западно отъ с. Татаркьой, скоро се спиратъ и връщатъ назадъ.

Къмъ 9 часа и 30 м. две турски дружини съ картечници минаватъ по сверитѣ склонове на Карталъ-тепе съ очевидната цель да обхванатъ лѣвия флангъ на 30 п. Шейновски полкъ. Командирътъ на 1-а дружина, майоръ *Топкаровъ*, своевременно забелязва тоя маневръ на турцитѣ, удължава 11-а рота съ 4-а рота въ лѣво, а дветѣ роти и 7-а батарея посрещатъ турцитѣ съ огънь — врагътъ спира и се отказва отъ понататъшното изпълнение на маневра си.

Срещу дѣсния флангъ турцитѣ сжщо настжпватъ съ единъ полкъ, но и това настжпление се води лениво — обречено на неуспѣхъ.

Завързва се силенъ бой между врагътъ разположенъ по гребеня, който се спуща отъ Полската могила къмъ р. Емирли-дере и 9-а и 10-а роти и отдѣлението (8-а и 9-а батареи) Две турски роти се спущатъ отъ висотитѣ северно отъ с. Емирли, образуватъ фронтъ на западъ и откриватъ огънь срещу ротитѣ при с. Татаркьой. Една турска батарея при турскитѣ роти сжщо открива огънь.

Огъньтъ продължава по цѣлото разположение до пладне, когато почва да утихва.

Нашитѣ държатъ преднитѣ си позиции срещо Карталъ-тепе.

Фланговото разположение на нашитѣ роти и батареи при с. Татаркьой по отношение Карталь-тепе, твърде много спомогва въ боя.

Въ 13 ч. врагътъ засилва артилерийскиятъ огънь отъ къмъ Карталъ-тепе. Турцитѣ, подкрепени съ нови части се опитватъ отъ ново да преминатъ въ настжпление. Пехотниятъ и артилерийски огънь достига до най-високо напрежение; нашитѣ окопи буквално косени отъ вражеския пехотенъ и картеченъ огънь отъ къмъ Карталъ-тепе; артилерийски кръстосанъ огънь, насоченъ отъ крепостьта, отъ гаубичната батарея, югозападно отъ с. Черекьой, отъ друга гаубична батарея задъ Карталъ-тепе и от 6 полски източно отъ Карталъ-тепе, отъ къмъ Плоската могила. Батарейни редове отъ фугасни гранати падали, заривали цѣли окопи и дигали и преобръщали въ въздуха по нѣколко войника изведнажъ. Става невъзможно на подръжкитѣ да се приближатъ.

Най-тежката минута за полка. Командирътъ на бригадата решава да удари турцитѣ съ обхватъ на тѣхния лѣвъ флангъ отъ къмъ с. Татаркьой и заповѣдва командиру 30 п. Шейновски полкъ, да настжпи по посока югоизточно отъ Карталъ-тепе за обхватъ на лѣвия флангъ на врага.

Командирътъ на бригадата поискалъ отъ командира на полка да настжпи съ дружината, 2-а, оставена на негово разположение.

Настжплението на 2-а дружина, обаче, не се произвежда — безъ съмнение поради условността на заповѣдьта дадена отъ командира на полка командиру дружината: „**ако** неприятеля предприеме настжпление“.

Опитътъ на 9-а рота да настжпи по свой починъ неуспѣва, понеже е спрѣна отъ пехотния и артилерийски огънь на турцитѣ и не подържана отъ 10-а рота, която остава на мѣстото си.

Командирътъ на бригадата заповѣда командиру отдѣлението да обстреля мѣстото задъ могилата на Карталъ-тепе, източната и северната страна на могилата, гдето сж се събирали турцитѣ.

Опитътъ на турцитѣ да преминатъ въ настжпление пакъ неуспѣва, нашиятъ огънь го осуетява.

14-а рота останала безъ началници — почти всички излѣзли отъ строя, убити и ранени. Ротата се оттеглила отъ преднята на главната позиция.

Единъ взводъ отъ 11-а рота сжщо се оттеглилъ на главната позиция — другитѣ три взвода и 4-а рота оставатъ въ окопитѣ си.

Къмъ 14 ч. 15 м. една полска батарея се покачва на Карталь-тепе и открива огънь; а една рота се спуща напредъ, надолу въ долината, но обстреляна отъ нашитѣ вериги и 9-а батарея въ безпорядъкъ отстжпва.

Патронитѣ сж на привършване; съ голѣми усилия се вематъ патрони отъ подръжкитѣ и огневата борба продължава.

Полковникъ *Рашковъ*
Командиръ 30 п. Шейновски полкъ.

Къмъ 15 ч. 30 м. следъ пладне турцитѣ правятъ последно усилие да преминатъ въ настжпление, но и тоя опитъ осуетенъ отъ нашия пехотенъ и артилерийски огънь.

Къмъ 16 ч. огъньтъ почва да отслабва, а къмъ 17ч. съвсемъ затихва.

30 п. Шейновски полкъ задържа всичкитѣ си позиции. Турцитѣ имали въ бойна часть 29 и 30 пехотни полкове.

Загуби отъ 30 п. Шейновски полкъ: убити 25 войници; ранени 3 офицери — поручикъ *Атанасовъ*, подпоручицитѣ *Карабовъ* и *Гидиковъ* и 116 подофицери и войници.

2-а и 4-а дружини оставатъ въ подръжка, не въведени въ боя; само 16-а рота пратена напредъ въ бойната часть.

Картечната рота, която къмъ 14 ч. 30 м. излиза на позиция въ срѣдата, сжщо не взема участие въ боя.

Всички турски опити да настжпятъ сж осуетени само съ огънь; Турскиятъ неуспѣхъ се дължи на липса на маневриране срещу усамотеното разположение на полка, а главно на липса на решителность да доведатъ до край настжплението си т. е. на липсата на твърда воля да вървятъ напредъ; устремътъ имъ скоро и лесно изчезвалъ.

Вечерьта командиръть на бригадата преместилъ бивака на около 1 к. м. назадъ отъ старото мѣсто — турцитѣ могли отъ Карталъ-тепе, съ артилерийски огънь да обстрелватъ стария бивакъ.

Охранението се заело: лѣвиятъ участъкъ отъ 1-а дружина — съ две роти въ подържка. Дѣсниятъ участъкъ отъ 4-а дружина, — две роти предъ с. Татаркьой и две роти въ подържка.

Една рота отъ 2-а дружина заела за охранение участъка отъ р. Арда до главната позиция.

Вечерьта всички се хранили съ топла храна. Болни само нѣколко души, макаръ постоянното напрежение и бдение при лошото дъждовно време да е изморило хората.

По показанията на бѣглеци турски войници, християни, непосредствено участие въ боя сж взели 29 и 30 пех. полкове; били изнесени на около $1^1/_2$ к. м. източно отъ Карталъ-тепе 6 — 7 орждия 15 с/м., теглени отъ по 6 чифта коне; задъ могилата Карталъ-тепе била поставена една гаубична 15 с/м. батарея; имало около 5 — 6 полски батареи.

Ясно става, че задържането на Карталъ-тепе само съ единъ полкъ е невъзможно, при това безъ тежка артилерия за борба съ крепостната; това, което въ единъ день се достига съ бой, на другия день трѣбало да се отстжпва доброволно, поради невъзможностьта да се води борба съ тежката турска артилерия. При тия условия стоенето на Карталъ-тепе става безполезно. Ето защо, донесе се на командующия 2-а армия за това и се моли указание, „трѣба ли да се държи Карталъ-тепе*) на всѣка цена или да се държимъ вънъ отъ пояса на крепостния огънь".

Командующиятъ армията отговори:

„Държането на Карталъ-тепе е необходимо, но всѣкога трѣба да се разбира, че това трѣба да бжде вънъ отъ крепостния огънь до тогава, до когато поставимъ своя обсадна артилерия срещу противника.

„Държането връзка е всѣкога задължително и въ боя на 30 того, види се, тази връзка не е сжществувала, защото необяснимо е, какъ така срещу гаубичнитѣ батареи при Доуджаросъ не е могло да се извадятъ нейде около чифл. Колаклж скорострелни батареи, които отъ разстояние около 4 к. м., биха могли да прогонятъ гаубицитѣ на противника"...

Трѣба да се предполага, че разяснението — упрекъ, какво 30 п. Шейновски полкъ трѣбало да се държи вънъ отъ пояса на крепостния огънь, до когато поставимъ своя обсадна артилерия, не би имало мѣсто, ако заповѣдьта по армията отъ 24 октомврий не е била тъй точно опредѣлена

*) Съ заповѣдьта по 2-а армия № 22 отъ 24 окт. § 2 т. *а* се заповѣдваше: „да се пропѫди противника отъ Карталъ-тепе и го заеме, гдето полка да се утвърди".

— „да се *пропѫди* противника отъ Карталъ-тепе и да се заеме, *гдето* да се утвърди“ тамъ полка. Заповѣдьта би трѣбало да постави задачата въ една друга редакция, която поточно да съответствува на намѣрението на командующия армията.

Досѣжно възможностьта, да се бие турската гаубична батарея съ наша полска, упрекътъ е погрѣшенъ: турската батарея не е била при с. Доуджаросъ, а въ гънкитѣ югозападно отъ с. Черекьой, на *около 7 к. м.* отъ самия чифл. Колаклѫ; турската батарея стреляше отъ около 6 к. м. срещу нашето разположение на Карталъ тепе.

На 8 пех. сръбски полкъ въ с. Еспетли се заповѣда да премине р. Арда по лодки, за да подкрепи тоя день нашия 30 пех. Шейновски полкъ. Водата на р. Арда спадна, стихийниятъ й устремъ се изгуби — имаше вѣроятность да може съ лодки, до постройката на мость, да се ускори преминаването на полка презъ р. Арда. Оказа се, обаче, че съ лодки не бѣ възможно да се минава.

Чакъ когато моста презъ главния рѫкавъ се завърши, къмъ 16 ч., полкътъ почна да минава; малкитѣ рѫкави и мочурливитѣ мѣста ги прегази. Късно вечерта полкътъ се събра при с. Семенли.

Едновременно съ разпорѣждането полкътъ да мине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, командиру 1-а бригада се заповѣда да посрѣщне полкътъ съ заповѣдь на дѣйствие.

Командирътъ на конната бригада донесе отъ с. Болгаркьой (Димотишко), че ст. Урли била пакъ заета отъ турцитѣ съ 22 редифни войници, а въ с. Омуръ-бей имало около 150 редифи. Желѣзопѫтниятъ и шосеенъ мостове на р. Марица при Кулели-Бургазъ турцитѣ напустнали и оставили неповредени! Наши два взвода минали на лѣвия брѣгъ на р. Марица и не сѫ срещнали турци; мостоветѣ щѣли да се охраняватъ отъ два ескадрона и единъ картеченъ взводъ. Единъ разездъ взелъ отъ ст. Кулели-Бургазъ 4 телеграфни и единъ телефоненъ апарати и два чувала турска поща.

Конната бригада тоя день открила свръзка съ конницата отъ източния секторъ, както и съ конната бригада на полковникъ *Салабашевъ*.

Последниятъ съобщилъ на ескадронния командиръ въ Узунъ-Кюпрю, че по показание на Хайраболския каймакаминъ, една турска дивизия била стоварена на Галиполи и настѫпвала къмъ Кешанъ, а отъ тамъ ще се насочи къмъ мостоветѣ на р. Марица, при ст. Кулели-Бургасъ.

Една наша опълченска дружина имало на ст. Павлово.

Командирътъ на 4-а погранична рота донесе отъ г. Ортакьой, че последния е застрашенъ отъ башибозушки чети; около с. с. Демерлеръ и Папазкой имало събрани около 3000 души, отъ които около 1000 души низами, командувани отъ единъ дружиненъ командиръ; имало единъ капитанъ и единъ поручикъ; другитѣ началници — разни чиновници и влиятелни турци. Готвели сѫ да нападнатъ селата. При една схватка съ наши опълченски роти турцитѣ дали доста убити и ранени.

Смѣната на дивизията на западния секторъ съ 5 Дунавска (сръбска) дивизия, II позивъ.

Преминаване на дивизията на южния секторъ.

31 октомврий — 6 ноемврий.

Следъ пристигането на сръбскитѣ войски, Щабътъ на 2-а армия съ заповѣдь отъ 31 октомврий разпредѣли секоритѣ така:

За общъ началникъ на линията на обложението, която се заключава между дѣсния брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Арда (противъ сев.-зап. и зап. фронтове на крепостьта) се назначава началника на 2 сръбска армия генералъ *Степановичъ*. За заемане тази линия отъ обложението се назначаватъ Тимошката дивизия, полковникъ *Кочдичъ*, Дунавската дивизия — генералъ *Рашичъ*, единъ полкъ отъ 11-а дивизия (55-и п. полкъ*) и обсадната артилери,**) както е разпредѣлена въ секоритѣ (сев.-западенъ и западенъ).

За началникъ на сектора между дѣсния брѣгъ на рѣка Арда и дѣсния брѣгъ на р. Марица (противъ южния фронтъ на крепостьта) началника на 8-а Тунджанска дивизия, генералъ-майоръ *Кирковъ* — 1-а и 3-а бригади отъ 8-а дивизия.

За началникъ на източния секторъ, между лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Марица, на югъ отъ Одринъ — противъ северния и източния фронтове на крепостьта — началникътъ на 11-а сборна дивизия генералъ-майоръ *Велчевъ*. Три полка отъ 11 сборна дивизия, 2-а бригада отъ 8-а дивизия, 3-а бригада отъ 9-а дивизия, Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ и конния полкъ на Тимошката дивизия.

Конната бригада ще продължава разузнаването къмъ Дедеагачъ и ще охранява моста при Кулели-Бургазъ до пристигане тамъ на пехотни части. Командирътъ на конната бригада ще събира и приготви въ Димотика и околностьта

---

*) Нашъ полкъ.

**) Наша,

хранителни и фуражни припаси, понеже 8-а дивизия ще се базира и на Димотика.

Съгласно тая заповѣдь дивизията трѣба да предаде на сърбитѣ западния секторъ и да премине на южния.

Дивизията на западния секторъ изпълни задачата си — отхвърли турцитѣ къмъ крепостьта; притисна ги и ги прикова къмъ последнитѣ имъ позиции и се укрепи срещо тѣхъ на правъ пехотенъ изстрелъ; устрои си сносни жилищни помещения, а така сѫщо и своя тилъ. Всичко това вече готово, трѣбаше да се предаде на сърбитѣ, на които оставаше да задържатъ извоюваното.

На южния секторъ безсѫмнено на дивизията предстояха нови боеве — за тѣсното обложение на крепостьта отъ югъ и се отрѣже отъ всички съобщения между р. Арда и р. Марица, южно отъ Одринъ; да се укрепи срещу южния фронтъ и да се готви за щурма, когато той бѫде заповѣданъ.

Съгласно заповѣдьта на командующия армията, издаде се съответна заповѣдь въ сѫщия, 31 октомврий, день:

Смѣняването на нашитѣ части съ сръбски трѣбаше да стане постепенно, за да не остане никога западния секторъ отслабенъ; смѣняването на частитѣ на самата позиция трѣбаше да става нощно време — за да не узнаятъ турцитѣ

Началникътъ на сръбската Дунавска дивизия, генералъ *Рашичъ* и началникъ щаба, майоръ *Георгиевичъ*, дойдоха въ щаба на дивизията. Уговори се начина на смѣняването. Сръбското командуване бѣ освѣтлено въ всичко — сведенията за врага, неговитѣ привички и поведението усвоено отъ насъ.

Подиръ обѣдъ дойде на западния секторъ и генералъ *Степановичъ* заедно съ началникъ щаба си; заедно съ началника на нашата дивизия и офицеритѣ отъ щаба се обходи сек ора. Командирътъ на 3-а бригада запозна по-после въ по-голѣми подробности генералъ *Рашича* съ позицията.

Войницитѣ отъ 4 пех. сръбски полкъ, на който предстоеше първи да заминатъ на позицията усилено режаха пръчки отъ дърветата и храсталацитѣ; гразѣха малки кошчета — за укрепяване траншеитѣ. При отиването, обаче, на позицията, войницитѣ изхвърлиха изъ пѫтя повечето отъ половината кошчета.

Въ 14 ч. 45 м. пристигна на позицията 4 и сръбски пехотенъ полкъ; щомъ се наближи на около 1 клм. отъ разположението на 12 пех. Балкански полкъ, последниятъ, готовъ за тръгване, потегли по пѫтя презъ с. Еспетли за дѣсния брѣгъ на р. Арда. Заедно съ полка замина с. с. отдѣление.

12 пех. Балкански полкъ, заедно съ отдѣлението, остана да нощува при с. Семенли, на дѣсния брѣгъ на р. Арда; влѣзе въ състава на 1 а бригада.

8 пех. сръбски полкъ, който бѣше преминалъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, е извиканъ обратно въ с. Еспетли и влѣзе въ разпореждането на своя началникъ на дивизията.

Когато се стъмни, презъ нощьта, 4 пехотенъ сръбски полкъ смѣни лѣвия участъкъ на позицията — 51 пех. полкъ, а едно с. с. отдѣление смѣни дѣснофланговото наше не с. с. отдѣление. 51 п. полкъ съ не с. с. отдѣление остана задъ позицията, на мѣстото, на което бѣше Балканския полкъ.

Южнията секторъ. Турцитѣ бездействуватъ; държатъ Карталъ-тепе и рида, който се спуща отъ Карталъ-тепе къмъ Емирли-дере. Нашитѣ запазватъ вчерашнитѣ си позиции.

Турцитѣ се ограничаватъ само съ рѣдъкъ пехотенъ и артилерийски огънь, на който нашитѣ съвсемъ неотговарятъ.

Командирътъ на бригадата заповѣдва, батареитѣ да промѣнятъ мѣстата си, по които врага се е престрелилъ, като указва нови мѣста.

Заповѣда се отъ щаба на дивизията командиру понтонната дружина да се работи и презъ нощьта непрекъснато, за постройката на мостъ на р. Арда.

Обозътъ на 30 п. Шейновски полкъ е още на лѣвия брѣгъ на р. Арда.

30 п. Шейновски полкъ има тоя день само единъ раненъ войникъ.

Самостоятеленъ разездъ отъ конната бригада достигва до с. Торбалъкьой, северозападно отъ гр. Фере.

Долината на р. Марица, южно отъ гр. Одринъ, се залива; всички турски села, напустнати отъ населението, сѫ почти залени съ вода.

Къмъ 14 ч. две наши роти отъ изтокъ заематъ желѣзопѫтниятъ мостъ при ст. Кулели-Бургасъ, по лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Турското население въ Узунъ-Кюпрю съ готовность си дало оржжието. Войници — турци отъ одринския гарнизонъ — пращали писма до своитѣ въ селата — молба да имъ пращатъ хлѣбъ, понеже имъ давали недостатъчно.

Още въ 5 ч. на *1 ноември*, турцитѣ откриха силенъ пехотенъ и артилерийски огънь по нашитѣ предни постове; огъньтъ трая около половинъ часъ; нашиятъ 52 пех. полкъ не отговори на турския огънь; сръбскиятъ 4 пех. полкъ въ отговоръ разви силенъ огънь.

Смѣняването на нашитѣ части съ сръбски на западния участъкъ продължава. За смѣняването на следующитѣ части се направи разпореждане.

Следъ пладне, пристигна на позицията и 9 пех. сръбски полкъ.

Презъ нощьта на 1 срещу 2 ноември, 8 пех. сръбски полкъ смѣни нашия 52 пех. полкъ.

Южният секторъ. 12 пех. Балкански полкъ съ 1-то отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ смѣни къмъ 17 ч. на 8 ноември 30 пех. Шейновски полкъ на позицията.

30 п. Шейновски полкъ заедно съ 3-то отдѣление се прибра на бивака си, на около 3 клм. югозападно отъ с. Таркьой. Тоя день пристигна въ полка си нестроевата рота и полковия обозъ. Полкътъ, следъ толкова дни уединена борба, получи възможность да си почине.

Разезди отъ конната бригада на полковникъ *Танева*, донесли, че при ст. Бедекли (къмъ Дедеагачъ) имало около 600 души редовна войска и башибозукъ; готвели се да нападнатъ гр. Софлу. На 28 октомврий пристигналъ на ст. Бедекли вагонъ пъленъ съ пушки и патрони.

Въ Дадеагачъ — около 500 души редовна войска.

По селата — башибозуци.

Заповѣдьта по 2-а армия на *2 ноември* заповѣда:

„Дивизията, следъ като бѫде окончателно смѣнена отъ Дунавската дивизия, да премине цѣлата на дѣсния брѣгъ на р. Арда, да заеме южния секторъ отъ линията на обложението между Арда и Марица, на линията с. Кьормутъ — Карталъ-тепе — с. Ахѫркьой. Щабътъ на дивизията въ чифл. Салтаклѫ.

„Едната отъ обсаднитѣ 12 с/м Д/30 батарея (3 орждия) отъ западния секторъ да се пренесе на южния секторъ, въ разпореждане началнику 8-а дивизия.

„Частитѣ отъ 8 пех. полкъ отъ Дунавската дивизия, които се намиратъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда да преминатъ на лѣвия.

„Конната бригада подържана отъ македоно-одринскитѣ доброволчески дружини на подполковникъ *Пчеларовъ*, подъ командата на полковникъ *Таневъ*, да настѫпи съ усиленъ маршъ за Деде-агачъ.

„27 опълченска дружина на майоръ *Христовичъ* съ две роти да заеме и охранява мостоветѣ при Кулели-Бургасъ и Димотика, а останалитѣ две роти да съставятъ гарнизонъ на гр. Димотика.

„Началникътъ на 8-а дивизия да изпрати една дружина съ една не с. с. батарея въ Ортакьой, отъ гдето заедно съ находящитѣ се тамъ погранична и опълченска роти да състави отрядъ за действия противъ башибозушкия отрядъ около Папазкьой".

Въ 6 ч. 30 м., на 2 ноември, 51 пех. полкъ съ 2-о отдѣление отъ 8 не с. с, арт. полкъ тръгна отъ бивака си

(задъ позицията с. с. Юрушъ — Коюнли) по пѫтя за с. с. Еспегли — Семенли — Салтаклѫ. По-голѣмата часть отъ кѫщитѣ на последното село изгорени — полкътъ се разположи на квартиро-бивакъ.

52 п. полкъ съ 1-то отд. отъ 8 не с. с. артил. полкъ и щаба на 3-а бригада тръгна отъ бивака си по пладне и нощува въ с. Сименли.

Щабътъ на дивизията съ една рота отъ 51 пех. полкъ нощува въ с. Хандаплѫ.

Когато 51 п. полкъ минаваше р. Арда, 1-а дружина, подполковникъ *Петровъ*, заедно съ 5 бат., капитанъ *Петровъ*, отъ 8 не с. с. арт. полкъ, се отдѣли и замина за Ортакьой за усмиряване на башибозушкитѣ чети*).

Нѣкои отъ селенитѣ — турци отъ с. с. Семенли и Самана, заловени на мѣстото, когато сѫ опитвали съ голѣми бѣли влагове да сигнализиратъ къмъ крепостьта, когато 30 п. Шейновски полкъ билъ самъ на южния секторъ, били из-

---

*) Подполковникъ *Петровъ* имаше задача: като присъедини къмъ себе си ротитѣ отъ 8-а погранична дружина (г. Ортакьой) да замине за с. Папазкьой и унищожи башибозушкитѣ чети, които бѣха се появили въ тоя край.

По сведенията на пограничната дружина, четитѣ достигали до нѣколко хиляди души, общо.

Въ сѫщия день, 2 ноември, дружината пристигна въ г. Ортакьой; командирътъ на дружината изпраща една погранична рота по посока на с. Атюренъ въ предни постове.

На 3 ноември дружината настѫпва къмъ с. Папазкьой, съ странично прикритие отъ една погранична рота, по пѫтя за с. с. Лъджа, Поливонъ, Демирлеръ.

По пѫтя били намѣрени трупове на жени и деца, убити и обезобразени отъ башибозуци.

Командирътъ на дружината изпраща писмо до водителя на башибозуцитѣ, *х. Селимъ ага*, да се предаде, но не получава отговоръ.

Дружината нощувала при с. Покровенъ.

По височинитѣ източно отъ с. Кара-тепе и по височинитѣ „Чобанъ-баиръ" се забелязвали голѣми, около 200—300 огневе и около тѣхъ хора.

На 4 ноември къмъ дружината се присъединили изпратенитѣ два сръбски ескадрона.

Тоя день дружината атакувала врагътъ по височинитѣ около селата Демирлеръ, Атеренъ, Кара-тепе и Ибруеренъ, а именно — съ две гранични роти, капитанъ *Бояджиевъ*, отъ с. Пелигонъ къмъ с. Демирлеръ и Кара-тепе; съ една погранична рота, капитанъ *Мерджановъ*, въ посока на с. Атеренъ, 1-а дружина отъ 51 пех. полкъ, капитанъ *Бодуровъ*, въ посока на с. Кара-тепе.

Врагътъ заемалъ като предна позиция върховетѣ Кара-тепе, Чобанъ-баиръ, а главна позиция височинитѣ предъ с. с Демирлеръ, Кара-тепе и Ибруеренъ.

Мѣстностьта планинска, съ стръмни скалисти височини, дълбоки долове, голѣми лесове.

Движението могло да става само по шосето Ортакьой—Папазкьой (Кошукавакско). Мѣстностьта предъ позицията на врага полегатъ спускъ, открить; добъръ кръгогледъ и обстрелъ.

Ротитѣ настѫпватъ отъ бивака си по пладне.

бити. Имало е наредена шпионска служба въ услуга на турския крепостенъ гарнизонъ — при всѣко прехвърляне на наши части отъ една на другия брѣгъ на р. Арда, съответно на единия или другия брѣгъ, избухваше пожаръ на отдѣлни кжщи; пожара ясно се е забелязвалъ отъ турскитѣ позиции. Следъ наказването на хванатитѣ на мѣстото на престжплението турци-селени отъ с. с. Семенли и Самана, всички признаци на шпионство изчезнаха.

Командирътъ на 1-а бригада разпоредилъ да се разузнае с. Емирли, на дѣсния фронтъ на разположението на бригадата. 3-а рота, капитанъ *Марковъ*, отъ 30 п. Шейновски полкъ, настжпва за тая цель къмъ селото. Къмъ 14 ч. стигва селото, когато последнитѣ семейства сж се изтегляли къмъ Одринъ. Врагътъ, съ около 1 — 2 роти, заемалъ гребеня непосредственно на северъ отъ селото, открива огънь по ротата; отъ къмъ желѣзопжтната линия се показватъ разезди.

Капитанъ *Тодоровъ* Станиславъ. Ротенъ командиръ 10 п. Родоп. полкъ. Починалъ отъ рани на 2. XI. 1912 предъ Карталъ-тепе.

Врагътъ прогоненъ; друга една вражеска рота идела отъ къмъ с. Еникьой, за Ахжркьой — била принудена, отъ единъ взводъ отъ 3-а рота, бързо да се оттегли.

Ротата заловила въ с. Емирли около 50 глави едъръ добитъкъ и 500 овци.

Позицията на южния секторъ се зае отъ 1-а бригада — 30 п. Шейновски и 12 п. Балкански полкове; последниятъ полкъ смѣни 30 п. Шейновски на Карталъ-тепе 12 п. Балкански полкъ (3 дружини) съ една с. с. батарея зае *лѣвия* участъкъ — отъ р. Арда до на 2 к. м. северо-западно отъ с. Татаркьой; 30 п. Шейновски полкъ съ едно с. с. отдѣление — вдѣсно отъ 12 п. Балкански полкъ т. е. *дѣсния* участъкъ, до желѣзопжтната линия

Батареята отъ шосето открива огънь въ 14 ч. 30 м.

Ротитѣ смѣло се движатъ напредъ съ явното стремление да атакуватъ, но врагътъ не дочаква — напуща позицията си къмъ 16 ч., когато ротитѣ се приближили на 600 крачки.

Врагътъ е преследванъ отъ конницата до Кошукавакъ; постепенно се разбѣгва по всички села, като захвърля пушкитѣ си по долове, ями и пр.

Дружината нощувала въ с. Демирлеръ; на другия день се връща въ Ортакьой, отъ кждето пакъ замипава за с. Папазкьой; като съ 2 роти и 2 ескадрона заема Кошукавакъ.

Сръбскитѣ ескадрони сж извикани назадъ; по-късно и дружината и батареята се присъединиха къмъ своитѣ части — въ края на ноември.

За поддържане реда остана пограничната дружина (опълченската).

Димотика — Одринъ. Една дружина отъ 12 п. Балкански полкъ съ едно с. с. отдѣление (две батареи) въ бригадна подържка. И така, на 2 ноември вечерьта цѣлата дивизия, две бригади, е на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Телеграфно и телефонно съобщение открито съ щаба на армията. Къмъ 20 ч. и 30 м. се получи следующата твърде бърза заповѣдь отъ командующия армията:

„Генералъ *Велчевъ* донася, че днесъ успѣлъ да заеме предната позиция на източния фронтъ Маслака, форта и батареитѣ 58, 59 и 60, отъ кждето бомбардиралъ форта Айвазъ-баба и близкитѣ батареи при Арнаутькьой, като е успѣлъ да произведе нѣколко взрива. Положението на генералъ *Велчевъ* е сериозно и изисква да бжде подържанъ сериозно, за което отъ южния секторъ 8-а дивизия да предприеме по-сериозни демонстративни действия, за да привлѣче часть отъ силитѣ на противника къмъ себе си. Демонстрацията трѣба да бжде така водена, че, при успѣхъ, да се използува и обърне въ атака. Въ западния и северо-западния сектори да се почне сжщо сериозна демонстрация, като, при успѣхъ, се доведе до край. Началницитѣ на секторитѣ да се държатъ въ течение за хода на боя и да подържатъ помежду си най-тѣсна свръзка въ действията си. 1438.

„Командующи 2 армия: генералъ-лейтенантъ *Ивановъ*."

Успѣхътъ на източния фронтъ, за какъвто заповѣдьта съобщаваше по единъ твърде несъмненъ начинъ, не можеше да се остави безъ да се използува и дивизията, естествено, не можеше да не вземе най-живо участие. Картата отворена на земята върху рогозката; началникътъ щаба на дивизията изказва мнение незабавно 3-а бригада (51 п. полкъ отъ Салтаклж и 52 пех. полкъ. отъ Семенли) заедно съ 8 не с. с. полкъ да се дигнатъ напредъ задъ 1-а бригада — рано сутриньта да се атакуватъ турцитѣ на Карталъ тепе и бързо и съ всички сили да се развие успѣха. Но. . . началникътъ на дивизията мълчеше; на лицето му се четеше нѣкакво странно спокойствие — по-скоро недовѣрие. На нас ойчивото желание да се направи „нѣщо" и да се използува непременното „смущение" на одринския гарнизонъ, началникътъ на дивизията не се поддаваше.

Не бѣ взето още никакво решение, не бѣ изминало и четвъртъ часъ, когато се получи нова заповѣдь:

„Демонстрациитѣ да се почнатъ щомъ се узнае, че на източния секторъ се завърже сериозенъ бой".

Телеграмата изпущаше изъ видъ, че щабътъ на дивизията нѣмаше средство да узнае кога на източния секторъ би се водилъ свриозенъ бой и кога не; разстоянието голѣмо, гърмежитѣ не всѣкога и не всѣкжде се чуваха; телеграфна и телефонна свръзка нѣмаше съ източния секторъ. Само щабътъ на армията можеше да знае въ това време гдѣ какъвъ

бой се води и само той можеше да наложи всѣкиму необходимиятъ образъ на действие.

Тъй или иначе, тая телеграма осуети предприемането на каквито и да било действия отъ страна на дивизията.

Началникътъ на дивизията се изказа: той не вѣрвалъ въ съдържанието на телеграмата отъ Щаба на армията... на донесението отъ началника 11 дивизия генералъ *Велчевъ*.

Следъ малко се получи заповѣдь, че по донесенията отъ началника на източния секторъ, врагътъ събиралъ значителни сили срещу войскитѣ отъ сектора, вѣроятно съ цель да вземе обратно отнетитѣ си позиции. Има вѣроятность, боя да се почне тази нощь или на разсъмване. Щомъ се започне бой на източния секторъ, дивизията да отвлѣче вниманието на врага.

52 пех. полкъ съ едно не с. с. отдѣление тръгна въ 6 ч. на *3 ноември* отъ с. Семенли за с. Салтаклж, гдето се прибра на квартира, бивакъ цѣлата 3-а бригада.

Щабътъ на дивизията още сутриньта замина отъ с. Хандаплж къмъ 1-а бригада, за да произведе лично разузнаване на новия секторъ. Гжста, непроницаема мъгла покриваше цѣлиятъ край и на десятки крачки не можеше положително нищо да се вижда. Щабътъ често се спираше по пѫтя и не можеше да разбере кжде се намира; само по компаса можеше да се опредѣли относителната обща посока на позицията. Разузнаването, по неволя, трѣбаше да се отложи. Щабътъ на дивизията се върна въ с. Салтаклж.

Следъ пладне мъглата се разнесе; щабътъ на дивизията и бригаднитѣ командири заминаха да произведатъ разузнаването.

Отъ горичката*), южно и надъ с. Татаркьой, се разузна турската позиция. Опредѣли се мѣстото — участъка на 30 п. Шейновски полкъ, както и на артилерийскитѣ части; 30 п. Шейновски полкъ — дѣсниятъ брѣгъ на р. Емирли-дере и Карасаклийската рѣкичка.

Следъ разузнаването се взе следующото решение:

1-а бригада съ 8 не с. с. артилерийски полкъ и едно с. с. отдѣление да заеме указаната позиция и да се укрепи на нея. По-голѣмо внимание да се обърне на лѣвия флангъ срещу Карталъ-тепенскитѣ височини.

3-а бригада съ другото отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ да остане при с. Салтаклж, като войски за маневриране.

Предъ видъ на липсата на средства за борба съ вражеската крепостна артилерия, дивизията не ще настжпва напредъ — за да не се излага напраздно на загуби. Въ случай, обаче, че турцитѣ настжпятъ, дивизията ще ги остави да из-

*) По-късно изсѣчена.

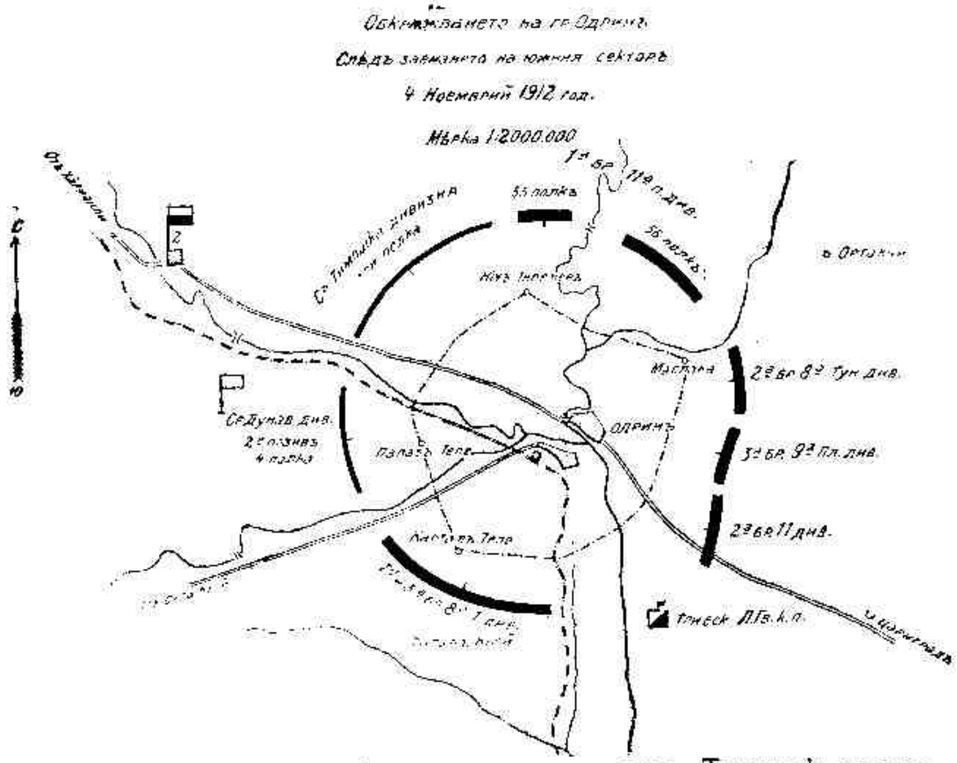
лѣзатъ, колкото ще бжде нуждно напредъ, вънъ отъ крепостния огънь и ще се стреми да ги атакува въ открито поле съ стремление, ако случая позволи, да ги отсѣче отъ крепостьта.

По условията на мѣстностьта, ако турцитѣ би желали да настжпятъ, то тѣхното настжпление по е за вѣрване да стане въ посока на нашия дѣсенъ флангъ — примерно срещу Татаркьой, Емирли, Карасакли.

Разположението на дивизията даваше възможность свободно да се маневрира.

Увѣрени въ нашето предимство, сили и умение, едно турско настжпление вънъ отъ крепостьта бѣ желано.

Презъ време на разузнаването се почна на източния секторъ стрелба. За отвличане вниманието на турцитѣ, откри

се огънь срещу турцитѣ на южния секторъ. Турцитѣ отговориха отъ крепостьта. Когато се стъмни, огъньтъ и отъ дветѣ страни се прекрати.

Вражески разезди сновяха въ околноститѣ на селата, на дѣсния флангъ, по р. Марица.

8-а рота отъ 30 п. Шейновски полкъ предъ пладне е ходила до с. Еникьой — турски войски тамъ не се оказаха.

Сутриньта, на *4 ноември*, щабътъ на дивизията отиде въ участъка на 12 п. Балкански полкъ, за да допълни разузнаването си на позицията, която частитѣ отъ дивизията трѣбаше да заематъ.

Следъ завършване разузнаването издаде се заповѣдь, съдържанието на която устно, своевременно на мѣстото, бѣ предадено.

Съгласно заповѣдьта отъ 4 ноември, 17 часа, дивизията ще заеме и се укрепи срещу южният секторъ на крепостьта.

Дѣсенъ участъкъ, полковникъ *Марчинъ*, 30 пех. Шейновски полкъ, 8 не с. с. артилерийски полкъ — 5 батареи, 8 с. с. артилерийски полкъ — една батарея, $1^1/_2$ пион. роти. Между р. Марица и Емирли-дере (изключително), между рѣкитѣ, презъ с. с. Салпистатаръ (Татаркьой) и Кара-саклж, южно отъ с. Салпистатаръ.

Годържкитѣ да се държатъ повече въ дѣсно.

Охраняването на самото равнище по долината на дѣсния брѣгъ на р. Марица се налага съ цель да се прекрати безусловно минаването на неприятелски конни или пехотни партии.

Лѣвъ участъкъ, полковникъ *Спасовъ*, 12 пех. Балкански полкъ, 8 с. с. артилерийски полкъ—1 отдѣление, $^1/_2$ пионерна рота. Между р. Емирли-дере (включително) и р. Арда (село Доуджаросъ). Държането на позиция на този участъкъ трѣба да бѫде първа цель на началника на участъка.

Маневрени войски, полковникъ *Пачевъ*, 3 а п. бригада (7 дружини), 8 с. с. артилерийски полкъ—1 отд. (2 батареи). Единиятъ полкъ около срѣдата на пѫтя с. Салтаклж — рѣка Емирли-дере, източно и до пѫтя.

Другиятъ полкъ — с. Салтаклж.

Дивизионниятъ лазаретъ — с. Салтаклж.

4-тѣхъ полски болници — с. Семенли, а една въ село Каджькьой.

Първиятъ ешелонъ отъ дивизионния огнестрелъ паркъ — с. Салтаклж, останалитѣ — с. Семенли.

Щабътъ на дивизията — с. Салтаклж.

Деньтъ мина съвършенно спокойно; частитѣ се устройватъ; тѣзи на позицията се окопаватъ, врагътъ бездействува.

Следъ пладне почна да вали дъждъ; позицията се разкаля.

Днесъ войскитѣ на източния секторъ, които на 1, 2 и 3 ноември бѣха настѫпили западно отъ Кумъ-дере и се опитаха да завладѣятъ даже Маслака, се оттеглятъ на 3 срещу *4 ноем.* източно отъ с. Мусабейли, на Шарапъ-иолу. Това не бѣ благоприятно за южния секторъ, на който турцитѣ, освободени отъ източния секторъ, можаха да прехвърлятъ войски на южния секторъ.

Частитѣ на позицията продължаватъ, на *5 ноември*, да се укрепяватъ. Щабътъ на дивизията издаде наредба (№ 2), за укрепяването.

3-а бригада съ едното с. с. отдѣление остана въ с. Салтаклж, безъ да изважда единъ отъ полковетѣ си напредъ; дъждътъ разкаля почвата нѣмаше наложителна нужда да се държи полкът на бивакъ.

Турцитѣ, навѣрно, като виждаха, че и южния секторъ на крепостьта се заема и последнята ще се обсади и отъ югъ, почнаха да предприематъ чести фуражировки и събиране на добитъкъ отъ селата по течението на р. Марица, напустнати отъ населението. Една рота отъ 30 и Шейновски полкъ на стѫпва къмъ с. с. Ениоглу и Клисели, прогонва турскитѣ фуражировчни партии и успѣва да имъ отнеме около 200 глави едъръ добитъкъ, предаденъ на дивизионното интенданство.

За да се предпазятъ хората, колкото е възможно подобре отъ дъждовете, които почнаха, 30-и Шейновски полкъ помѣсти две дружини въ с. Еникьой, които отъ време на време трѣбаше да се смѣняватъ съ другитѣ две отъ преднитѣ постове.

Тая вечерь турцитѣ се опитаха да нападнатъ обсаднитѣ части на западния секторъ, но били отблъснати само съ огънь.

Отъ подполковникъ *Петровъ* се получи донесение за действията на отряда му — на 3 ноември той настѫпилъ съ дружината си отъ Ортакьой за Папазкьой. На 4 разбилъ башибозуцитѣ на позицията имъ.

Разбиването на башибозушкитѣ по-голѣми чети произвело необходимото впечатление — веднага разбѣгалитѣ се и другитѣ неразбити още башибозуци почнали да се предаватъ.

И тука турскитѣ башибозуци не сѫ пропустнали да се предадатъ на зверства надъ беззащитното мѣстно българско население; убивали и безчестили где кого свърнатъ.

Подполковникъ *Петровъ* оставилъ две опълченски роти въ Папазкьой, една въ с. Ибриюренъ, а своята дружина съ батареята върналъ въ Ортакьой.

Това не бѣ одобрено; подполковнику *Петрову* се съобщи, че не трѣбаше да се връща въ Ортакьой, а да остане около Папазкьой, отъ гдето да разузнава съ конницата, каквато има. По такъвъ начинъ ще може при появяването на врага въ едно или друго направление да се нахвърля на него и да го бие; така ще обезпечи най-добре тила на дивизията.

Понеже подполковникъ *Петровъ* се оплака, че батареята затруднявала подвижностьта и действията на дружината, батареята се извика въ дивизията, като се остави само единъ взводъ отъ нея съ всичкитѣ бойни припаси.

На *6 ноември* дѣсния участъкъ на командира на 1-а бригада, полковникъ *Марчинъ*, се усили съ една дружина отъ 51 пех. полкъ, на подполковникъ *Тричковъ*; участъкътъ твърде голѣмъ, а необходимо бѣ да се пропждятъ и недопускатъ никакви партии по долината на р. Марица.

Не с. с. отдѣление (2 батареи) отъ дѣсния участъкъ се замѣни съ едно с. с. отдѣление (2 батареи) отъ лѣвия участъкъ — по действително да се обстрелва предлежащата мѣстность, и долината на р. Марица.

Пристигнаха изпратенитѣ отъ щаба на армията, отъ западния секторъ, три 12 с/м Д/30 орждия, на майоръ *Анчева*; поставиха се презъ нощьта на позиция, северозападно отъ с. Татаркьой — да могатъ да обстрелватъ фронта на позицията и долината на р. Арда.

Командиръ на 3-а бригада, полковникъ *Пачевъ*, назначенъ за началникъ на лѣвия участъкъ.

Откри се хелиографна свръзка съ лѣвия брѣгъ на р. Марица (източниятъ секторъ) — дивизионната станция на височината южно отъ с Инжекьой, тая на източния секторъ на в. 589, югозападно отъ с. Оглу-паша, свързани съ телефони съ дивизионнитѣ щабове.

По заповѣдь на щаба на дивизията, една рота, 10-а рота отъ 12 Балкански полкъ, въ 16 ч. настжпи къмъ с. Доуджаросъ, — да разузнае съ какви сили се заема селото; заето съ около една рота.

Боеветѣ за завладяването на господствуващитѣ надъ крепостната фортова линия височини — линията с. с. Ахжркьой — Доуджаросъ.

Въ 1 ч. 25 м. се получи заповѣдьта по 2-а армия отъ 6 Ноем., 23 ч. 30 м., за заемането на Карталъ-тепенскитѣ височини:

На 7 того, дивизията да прогони врага отъ Карталъ-тепе, което и да заеме съ предни охраняющи части; дивизията да се разположи по начинъ, щото да се осуетятъ и съ време всѣкакви опити на врага да заеме отново тѣзи мѣста. Да произведе разузнаване къмъ с. Доуджаросъ, което сжщо да се заеме съ предни части.

Западниятъ секторъ ще бжде готовъ да подържа действията на дивизията, ако стане нужда.

Дивизията имаше разположение, при което, като затваряше южниятъ секторъ, поставяше се въ най-сгодно положение за отбиване на всѣки опитъ на турцитѣ да настжпятъ. Дивизията нѣма обсадна артилерия, за да се приближи и влѣзе подъ крепостния артилерийски огънь и да се бори съ последния.

Заповѣдва се, да се заеме Карталъ-тепе. Подъ това название се разбира най-високия върхъ, който се издига на около 3 к. м. южно отъ с. Доуджаросъ. Височинитѣ, що следватъ успоредно и на около 3 к. м. отъ р. Арда, тъкмо при в. Карталъ-тепе напущатъ североизточната си посока и взематъ източната и запиратъ крепостьта отъ югъ. Въ тая източна посока, височинитѣ постепенно се понижаватъ, като че се разливатъ и приближаватъ къмъ крепостьта.

Заемането на Карталъ-тепе (и с. Доуджаросъ), безъ да се заематъ и височинитѣ източно отъ него до с. Ахжркьой би имало несгодитѣ: фронтътъ на дивизията да се удължи и да образува входящъ жгълъ въ посока на Татаркьой. Турцитѣ, владѣйки мѣстностьта източно отъ Карталъ-тепе и северно отъ с. с. Татаркьой — Емирли, получаватъ сгоди: скрито да подготвятъ едно нападение, което поведено въ посока на Татаркьой би могло, при успѣхъ, да разклати разположението на дивизията. Необходимо ставаше да се заеме не само Карталъ тепе, но цѣлия редъ височини между с. с. Доуджаросъ — Ахжркьой, на които дивизията, да изравни и съкрати фронтътъ си; на тая линия висоти дивизията ще трѣба да се укрепи, да си създаде надеждни прикрития противъ вражескиятъ крепостенъ артилерийски огънь и въобще да устрои обсадната линия на южния секторъ.

Върху тия съображения се взе решение, и се издаде заповѣдь, днесъ 7 ноем., 10 ч., споредъ която дивизията трѣба да заеме линията — в. 97, Карталъ-тепе, с. Доуджаросъ.

Дѣсниятъ участъкъ *), полковникъ *Марчинъ*, да заеме височината 97 и дветѣ съседни отъ лѣво и дѣсно височини, като обезпечи добре дѣсниятъ си флангъ.

Лѣвиятъ участъкъ **), полковникъ *Пачевъ* — височината 123, Карталъ-тепе и с. Доуджаросъ.

Настжпването да се предшествува отъ преднитѣ пехотни части и ако тѣхното напредване се затрудни отъ неприятелската пехота, то тогава артилерията да спомогне на настжпването.

Указаната линия да се заеме съ охраняющитѣ части, а сгжстенитѣ части да се разположатъ прикрито отъ крепостния шрапнеленъ огънь въ мѣстнитѣ гънки.

Щомъ се заеме линията, да се почне веднага укрепяването ѝ, което да се продължава непреривно до пълното закрепване на новата линия.

Частитѣ въ участъцитѣ да се разположатъ по начинъ, щото да осуетятъ всѣкакви опити на врага да заеме отново заетитѣ мѣста.

---

*) 30 Шейн. полкъ и една дружина отъ 51 полкъ.

**) 12 п. Балкански полкъ.

Началото на движението напредъ, днесъ 13 ч.

Щабътъ на дивизията презъ време на действията ще бъде на височинитѣ западно отъ с. Татаркьой.

Разузнаванията на турското разположение неможаха да опредѣлятъ съ какви, приблизително, сили врагътъ заема самата позиция. Изглеждаше, че той нѣма достатъчно сили на нея. Предполагаше се, че съ първия ударъ ще се заематъ указанитѣ въ заповѣдьта мѣста и затова се заповѣдваше настжплението да почне въ 13 ч. — тъмнината да завари частитѣ на вражеската позиция; подъ прикритието на тъмнината, частитѣ да се окопаятъ и когато се разсъмне на 8 ноември, хората да бждатъ прикрити отъ вражеския крепостенъ артилерийски огънь въ окопитѣ си.

На съседната сръбска 5-а Дунавска дивизия на западния секторъ се съобщи, че дивизията ще настжпи да заеме съ преднитѣ си охраняющи части линията с. Доуджаросъ Карталъ-тепе — с. Ахжркьой. Наши части ще настжпятъ и по долината за с. Доуджаросъ. Моли се, да не стреля съ артилерия по селото, ако наша артилерия не стреля по него — да не се запалва безполезно.

Преди настжплението, 51 п. полкъ съ едно с. с. отдѣление се притегли по-близо — около пжтя, който е тъкмо на западъ отъ тройното разклонение по пжтя с. Еникьой — Татаркьой. — въ разпореждане началнику дивизията.

Почнаха се нѣколко дневни боеве, за завладѣване линията с. с. Ахжркьой — Доуджаросъ, включително селата; на тая линия, на която дивизията се укрепи по-после.

Боятъ — първиятъ день — 7 ноември.

(Приложение № 7)

51 пех. полкъ съ с. с. отдѣление къмъ 12 ч. тръгна отъ с. Салтаклж и се установи около пжтя, тъкмо на западъ отъ тройното разклонение на пжтя с. с Еникьой Татаркьой.

Къмъ 14 ч. 30 м. даде се заповѣдь командиру 52 пех. полкъ да се разположи на западъ отъ 51 п. полкъ.

Двата полка съставиха маневренитѣ войски на началника на дивизията.

Дѣсниятъ участъкъ. Полковникъ *Марчинъ*, командиръ на 1-а бригада — 30 п. Шейновски полкъ, една дружина отъ 51 п. полкъ, едно с. с. и едно не с. с. отдѣление, 1½ пионерна рота.

Още сутринята командиръть на 1-а бригада (началникъть на дѣсния участъкъ) заповѣдалъ да се произведе разузнаване съ една дружина и една батарея въ посока на с. Емирли.

Разузнаването имало за цель:

Да разузнае позицията на врага, като предизвика огъня му;

Да се види, заети ли сж окопитѣ, които се забелязватъ северно отъ с. Емирли и има ли построени нови окопи.

Ако дружината стигне на линията на окопитѣ — да ги разруши и запали с. Ахжркьой.

Следъ разузнаването да заеме преднитѣ постове — да смѣни 4-а дружина.

Гжста мъгла покриваше на всѣкжде — едва на 20—30 кр. можеше да се вижда.

1-а дружина, майоръ *Ташевъ*, назначена да произведе разузнаването, тръгва отъ с. Еникьой въ 9 ч. 30 м. по пжтя за с. Емирли. Командиритѣ на бригадата и полка следвали съ дружината.

Когато дружината пристигва на около единъ клм. до с. Емирли, получава се заповѣдь за общото нападение по цѣлия фронтъ, вследствие на което командиръть на дружината получилъ заповѣдь съ дружината и батареята да продължи изпълнението на задачата си, но следъ изпълнението ѝ да не се връща, а да се спре и чака заповѣдь.

Командиръть на дружината отъ 51 пех. полкъ, подполковникъ *Тричковъ*, получилъ заповѣдь да бжде готовъ да подържа разузнавателната дружина.

Къмъ 12 ч., когато се получава заповѣдьта по бригадата за боя, разположението е било:

1-а дружина отъ 30 п. Шейновски полкъ при с. Емирли.
2-а дружина — въ с. Хаджикьой.
3-а дружина — на бивакъ около 2½ клм. северно отъ с. Еникьой.
4-а дружина — въ предни постове.
Картечната рота — въ с. Еникьой.
3-а дружина отъ 51 пех. полкъ — с. Карасаклж.
1-о отдѣление (две батареи) отъ 8 с. с. арт. полкъ — при с. Карасаклж.
1-о отдѣление отъ 8 не с. с арт. полкъ — южно отъ с. Татаркьой.

Съгласно заповѣдьта по бригадата, командиръть на 30 п. Шейновски полкъ съ тритѣ си дружини, назначени въ бойна часть, е ималъ за цель да завладѣе вис. 97 и съседнитѣ отъ лѣво и дѣсно две височини.

Бригадна подържка — дветѣ дружини.

Отдѣлението отъ 8 с. с. арт. полкъ на единъ клм. южно отъ с. Татаркьой.

Настжплението закъсня; 30 п. Шейновски полкъ почналъ да напуща квартиритѣ и бивацитѣ си едва въ 14 ч. 45 м. Взелъ изходното си положение за нападението и билъ насоченъ:

3-а дружина и 16-а рота срещу Плоската могила — западно отъ вис. 97.

4-а дружина и картечната рота, безъ 16 рота — срещу вис. 97.

1-а дружина — височината източно отъ вис. 97 (западно отъ с. Ахжркьой).

Нападението почна въ 15 ч. — закъсня цѣли два часа.

Турцитѣ окопани на линията: Плоската височина — гребеня северно и североизточно отъ с. Емирли. Пространството между желѣзопжтната линия и р. Марица сжщо заето — турцитѣ, скрити въ върбалацитѣ, вече водяха бой съ 3-а дружина отъ 51 п. полкъ. Тъй като тая дружина била назначена въ бригадна подържка, командирътъ на дружината оставилъ една рота да води боя, а останалитѣ оттеглилъ и отишелъ съ тѣхъ на назначеното за подържката мѣсто.

1-а дружина, майоръ *Ташевъ*, настжпва имайки 1-а и 2-а роти въ бойна часть, а 3-а и 4-а роти въ дружинна подържка.

1-а рота минала презъ източния край на с. Емирли, а 2-а рота по гребеня надъ желѣзопжтната линия.

7-а бат. (8 с. с. арт. п.) открила огънь).

1-а дружина завързва най-рано боятъ.

3-а дружина, подполковникъ *Тричковъ*, отъ 51 п. полкъ, която се оттегляла въ това време назадъ, за да иде въ бригадна подържка, турцитѣ помислятъ, че отстжпва, т. е. че неиздържа боя, който тая дружина почнала по-рано долу въ върбалацитѣ, и настжпватъ въ посока на с. Кара-саклж; но срещнати съ огънь отъ 7-а бат., по молбата на командира на 3-а рота, връщатъ и избѣгватъ назадъ къмъ с. с. Ахжркьой и Босназкьой.

4-а рота влиза въ бойната часть и удължава въ лѣво фронтътъ на дружината. 1-а, 2-а и 4-а роти настжпватъ и заематъ платото между с. с. Емирли и Ахжркьой; турцитѣ отстжпватъ на Памукъ-Саржж. Съ напредването на 1-а дружина, флангътъ на турцитѣ, които се намираха изъ върбалака, бива заплашенъ; обстрелвани и отъ артилерита, отстжпватъ и тѣ на северъ.

4-а дружина и картечната рота, подполковникъ *Ивановъ*, настжпва въ 16 ч. срещу вис. 97, имайки 13-а и 14-а роти въ бойна часть, а 15-а рота въ подържка; картечната рота следва задъ 13-а рота.

При с. Емирли картечната рота открива огънь по турскитѣ вериги до желѣзопжтния кантонъ; последнитѣ отстжпили — движението напредъ продължава.

13-а и 14-а роти изгонватъ врага отъ позицията му северно отъ селото и къмъ 17 ч. 30 м. заематъ висотата 97.

3-а дружина, майоръ *Топкаровъ*, настжпва въ 15 ч., имайки 9-а, 10-а и 11 роти въ бойна часть, а 12-а и 16-а роти отъ 4-а дружина въ подържка.

10-а рота е насочена около единъ клм. източно отъ Плоската височина, срещу турския окопъ.

9-а рота въ лѣво отъ 10-а рота — срещу другъ турски окопъ.

11-а рота — въ дѣсно отъ 10-а рота.

Дружината настжпва полека и къмъ 17 ч. 30 м., когато достигва 700 м. предъ Плоската височина, била срещната съ силенъ пушеченъ огънь; понеже хората били на открито, безъ да иматъ възможность да се прикриятъ, ротитѣ си позволили да се оттеглятъ на около 300 крачки назадъ и да заематъ гребеня, на който се окопаватъ. Стъмнило се.

Дружината не успѣва да завладѣе височината.

Между 3-а и 4-а дружини се образувала голѣма междина — 8-а рота отъ 2-а дружина настжпва въ това пространство. Когато се стъмнило 8-а рота и картечната рота били извикани назадъ при 2-а дружина, подържката.

Само 4-а дружина, подполковникъ *Исаковъ* достигва и заема посочената й за завладяване височина, вис. 97. 1-а и 3-а дружини неуспѣватъ да изпълнятъ възложенитѣ имъ задачи. Причината е късното настжпване на бригадата, недостатъчно смѣлото водене на боя (загуби 2 убити и 86 ранени) — всички подържки останали непокжтнати; липса на подържка отъ артилерията; липса на тактическа свръзка между пехота и артилерия.

Дружинитѣ презъ нощьта се окопаватъ. Пионерната рота дониса материалъ за блиндажи, разпредѣленъ между дружинитѣ. 1-а и 4-а дружини успѣватъ да направятъ окопъ за на колѣне, а нѣкои роти и за стоишкомъ и да поставятъ козерки.

2-а дружина остава западно отъ с. Кара-Саклж, въ дерето; при нея щаба на полка.

3-а дружина отъ 51 п. полкъ се връща въ с. Кара-Саклж — при нея щаба на бригадата.

Хората не получили вечерьта топла храна!

Срещу 30 п. Шейновски полкъ и дружината отъ 51 п. полкъ турцитѣ имали 30 пех. полкъ.

Боятъ до 17 ч. на дѣсния флангъ се води съ средньо напрѣжение и по предимство отъ пехотата. Къмъ 17 ч. боятъ се усилва и пехотниятъ огънь достигна крайно напрѣжение.

Загуби: 2 убити, 86 ранени — всички отъ 30 Шейновски полкъ.

- *Лѣвиятъ участъкъ*, полковникъ *Пачевъ*, командиръ на 3-а бригада — 12 п. Балкански полкъ, една с. с. батарея и 2-о отдѣление (2 батареи) отъ 8 не с. с. арт. п., $^1/_2$ пион. рота.

2-а дружина, съ две картечници, насочена срещу вис. 123 (източно отъ Карталъ-тепе).

4-а дружина — на Карталъ-тепе.

1-а дружина съ две картечници — на с. Доуджаросъ.

3-а дружина — подържка, задъ гребеня западно отъ Карталъ-тепе.

Артилерията на позиция височината $2^1/_2$ клм. западно отъ с. Татаркьой и около 800 м. южно отъ р. Емирли-дере.

Обсадната 12 с/м Д/30 батарея отъ Шуменския кр. батальонъ на позиция около 4 клм. западно отъ Карталъ-тепе. С. с. батарея и 12 с/м. Д/30 батарея иматъ задача да биятъ долината на р. Арда, главно въ посока с. с. Доуджаросъ — Черекьой; не с. с. отдѣление да съдействува на атаката за завладяване вис. 123 и Карталъ-тепе.

12 пех. Балкански полкъ закъснява; вмѣсто въ 13 ч., дружинитѣ заематъ изходното си положение за нападението въ 14 ч.; 2-а дружина трѣбало да дочака да се подравни съ лѣвофланговата дружина на 30 п. Шейновски полкъ, която имаше за цель да завладѣе Плоската височина, източно отъ вис. 123.

Въ 17 часа нападението все още не се предприема. — Оправдание: лѣвиятъ флангъ на 30 п. Шейновски полкъ билъ назадъ. Тъй като нападението закъснява безъ причина, заповѣда се категорично: „Балканскиятъ полкъ да достигне поставената цель". Най-после, въ 19 часа, командирътъ на бригадата отива при командирътъ на полка и лично заповѣдва командиру 4-а дружина да атакува.

4-а дружина, майоръ *Дойчиновъ*, веднага повежда ротитѣ въ атака — на ножъ, 19 ч. 40 м., и въ 20 ч. завладя височината Карталъ-тепе.

Командирътъ на *2-а дружина*, майоръ *Касабовъ*, сжщо на ножъ завладя височината 128.

1-а дружина, майоръ *Пенковъ*, не заема с. Доуджаросъ. Командирътъ на дружината пратилъ патрули да разузнаятъ съ какви сили е заето селото; турцитѣ не допустнали патрулитѣ да се доближатъ на по-близо отъ 500 — 600 крачки. Командирътъ на дружината заключилъ, че селото е заето съ значителни сили и приспособено за отбрана — не се решилъ да го атакува безъ артилерийска подготовка; въ тая посока, обаче, стреляха 12 с/м. Д/30 батарея, с. с. батарея и 3-а с.с. гаубична батарея отъ лѣвия брѣгъ на р. Арда. Вмѣсто да заеме селото, вечерьта дружината се върнала на височината западно отъ Карталъ-тепе.

Загуби: единъ убитъ и 41 ранени.

Къмъ 15 ч. излѣзе отъ манежренитѣ войски 1-о отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ на позиция западно отъ с. Татаркьой, обаче, огънь не откри.

Турскитѣ загуби при атаката на ножъ сж голѣми; само около единъ окопъ сж намѣрени около 150 убити; 20 пленени. Взети около 200 пушки, 20 сандъка съ патрони, 15 коня, 4 котела и 22 каравани.

Следъ прекратяването на боя, 51 п. полкъ се остави въ разпореждане командиру 1-а бригада; една дружина отъ тоя полкъ ношува въ с. Еникьой, а една при артилераята на дѣсния участъкъ; едната въ бригадна подържка на 1-а бригада (една въ с. Ортакьой).

Както когато дивизията бѣ на западния секторъ, турскитѣ телефонни разговори се прехващаха, нареди се и тукъ на южния секторъ особенъ постъ за прислушване; нашъ телефонъ свързанъ съ телеграфната линия на желѣзния пжть.

Отъ прехванатитѣ турски разговори се узнава:

За утре, 8 ноември, турцитѣ се готвеха да атакуватъ, „за да си отмъстятъ".

10-и пех. полкъ се готви да атакува височината Карталъ-тепе и я заеме обратно.

На 30 п. полкъ, който действува срещу нашиятъ 30 п. Шейновски полкъ, се изпраща една батарея.

Презъ нощьта ставатъ предвижения на части за заемане изходнитѣ си за боя мѣста.

Наброяватъ 342 убити.

Като причина за неуспѣха си, турцитѣ посочватъ, че били стремително нападнати. Очудватъ се, че били нападнати отъ „голѣми сили".

Изпращатъ се „достатъчно" сили за боя — 12 дружини, 4 батареи, 4 ескадрона.

Боятъ на втория день — 8 ноември

Боятъ днесъ трѣбаше да се продължи отъ наша страна за достигане поставената цель — завладяването на всички височини на линията с. с. Яхжркьой — Доуджаросъ, на която само дивизията можеше да се укрепи.

Споредъ вчерашнитѣ прехванати турски телефонни разговори, очакваше се турцитѣ сжщо така да предприематъ нападение.

1-а бригада—дѣсниятъ фронтъ. И тоя день мъгла покриваше цѣлото бойно поле. И двете страни чакатъ дигането на мъглата за да почнатъ боятъ.

Полковитѣ и бригадни подържки на 1-а бригада още не покжтнати; командирътъ на бригадата разполага днесъ и съ цѣлия 51 п. полкъ (3 дружини) — всичко 7 дружини.

30 п. Шейновски полкъ заема мѣстата, на които вчера достигна и се окопа.

51 п. полкъ — една дружина при горичката, южно отъ с. Татаркьой, едната въ долината на р. Марица и една въ с. Кара-Саклж.*)

Артилерията — на вчерашнитѣ си позиции.

Турцитѣ продължаватъ да се окопаватъ; повидимому тѣ се усилватъ — на сутриньта се виждатъ нови и заети окопи.

Командирътъ на бригадата съ донесение отъ 8 ч. 44 м. донесе, че Плоската височина могла да се заеме лесно съ съдействието на войскитѣ (12 п. Балкански полкъ) отъ Карталъ-тепе. 12 п. Балкански полкъ неможеше да напустне заетитѣ си позиции; командирътъ на бригадата отъ друга страна имаше самъ средства — съобщи му се, че той има достатъчно средства, за да заеме назначенитѣ мѣста, които трѣба да заеме и съ това да облекчи 12 п. Балкански полкъ, срещу който има настжпление.

Командирътъ на бригадата вмѣсто да атакува, заповѣдва (съ заповѣдь № 152 и № 153 отъ 5 часа) частитѣ „да се държатъ здраво на заетата позиция, да продължаватъ да се окопаватъ, защото врагътъ усилено щѣлъ да атакува".

По-късно, командирътъ на бригадата предалъ едната дружина отъ 51 п. полкъ, която била южно отъ с. Татаркьой, командиру полка и му заповѣдва не да атакува Плоската височина, а „да съдействува на Балканци, които сж нападнати при Карталъ-теле" — заповѣдьта му № 157, 10 ч. 20 м. 4-а дружина отъ 51 п. полкъ остава при командира на бригадата при с. Кара-Саклж.

Малко по късно командиру полка бива предадена една с. с. батарея, като придружающа, и било му заповѣдано, по заповѣдь на началника на дивизията: „настжпете напредъ за достигане на указанитѣ вчера цели" — 13 ч. 20 м.

Мъглата се дигна къмъ пладне; огневия бой започна. Турцитѣ изведнажъ откриха силенъ огънь — крепостно артилерийски, полски и гаубиченъ; пехотенъ и картеченъ. Скоро огъньтъ достигна до голѣмо напрѣжение. Едновременно една турска колона настжпи срещу 4-а дружина, която заемаше височината 97.

Картечната рота отива при 4-а дружина. Една рота отъ полковата подържка (2-а дружина) запълва пакъ мѣстото между 3-а и 4-а дружини. 6-а рота излиза въ лѣво отъ 4-а дружина, а другитѣ роти отъ 2-а дружина се премѣстятъ напредъ на около 1000 крачки.

Командирътъ на полка дава заповѣдь да се настжпи — 14 часа.

1-а дружина — заема северниятъ склонъ на дола, югозападно отъ с. Ахжркьой.

*) Едната въ гр. Ортакьой.

4-а дружина — настжпва въ 16 часа, излиза на 200 - 250 крачки отъ окопитѣ си напредъ; посрещната отъ три страни съ силенъ огънь и особенно отъ лѣво, отъ Плоската височина. Веригитѣ не могатъ нито да напреднатъ, нито да се задържатъ — отдрѣпватъ се назадъ, въ окопитѣ си. Артилерията не поддържа настжпването.

3-а дружина въ 16 ч. открива огънь срещу Плоската височина и настжпва, имайки 9, 11 и 12 роти въ бойна часть; 16-а рота изпратена въ дружината си. Ротитѣ настжпватъ бавно, съ огънь и като се окопаватъ при всѣко спиране. Мѣстностьта равна, открита. Веригитѣ стигатъ на около 500 крачки до позицията на турцитѣ, но следъ това командирътъ на дружината отдрѣпва ротитѣ на старото имъ мѣсто въ окопитѣ[1]

Въ 13 ч. 2-а дружина отъ 51 пех. полкъ, майоръ *Велевъ*, настжпва, имайки въ бойна часть 5-а и 8-а роти; 6-а и 7-а въ дружинна подържка. Дружината достигва и се изравнява съ 3-а дружина на 30 п. Шейновски полкъ — двѣтѣ дружини иматъ задача да завладѣятъ Плоската височина. Тука дружината се спира и почва огневия бой, безъ да се опита да се движи напредъ, понеже понататъшното движение ставало „затруднено". На това мѣсто дружината замръква, а ротитѣ се окопаватъ — дружината остава въ сжщия боенъ редъ, въ който е тръгнала.

3-а дружина и днесъ недостига цельта си — да завладѣе Плоската височина, благодарение на ленивото водене на боя и липсата на съгласие въ усилията и действията на двѣтѣ дружини — 3-а дружина отъ 30 п. Шейновски и 2-а дружина отъ 51 п. полкъ, а сжщо така на липсата на артилерийско съдействие. Придружающата батарея дошла къмъ 16 ч. 20 м., открива огънь къмъ 17 ч., съдействува на 4-а дружина.

3-а дружина отъ 51 п. полкъ настжпва по долината на р. Марица, срещу с. Ахжркьой. Достига на около 600 — 700 м. отъ селото, спира се и се окопава. Турцитѣ заематъ селото съ двѣ дружини, часть отъ които били мустафъзи, окопани по крайнинитѣ на селото.

7-а с. с. батарея, открива огънь по селото, но отъ твърде далечно разстояние — недействителенъ. Както и огъня на не с. с, отдѣление на майоръ *Кожухаровъ* по Плоската височина — по сжщитѣ причини.

Изобщо, артилерията въ 1-а бригада остана твърде назадъ задъ пехотата и не подържаше свръзка съ нея; съдействието ѝ слабо. Трѣбаше, най-после, щаба на дивизията да заповѣда командиру 8 с. с. полкъ, полковнику *Бъчеваровъ*, лично да извади отдѣленията напредъ. Полковникъ *Бъчеваровъ* отиде и чакъ тогава батареитѣ почнаха да напущатъ позициитѣ си и да излизатъ напредъ, но все пакъ необходимото участие

въ боя не взеха — почнаха да стрелятъ, когато се вече стъмни — когато тѣхното съдействие стана безполезно.

1-о с. с. отдѣление, което бѣше съ 52 п. полкъ, излѣзе на вчерашната си позиция; една батарея извадена по-напредъ, северозападно отъ с. Татаркьой, но и тя не откри огънь, понеже . . . била въ пояса на пехотния огънь.

Когато се стъмни, турцитѣ настжпиха срещу 4-а дружина, но отбити съ огънь

Картечната рота и 6-а рота се оттеглили на старитѣ си мѣста.

Частитѣ продължаватъ да си усилватъ окопитѣ

Споредъ прехванати турски телефонни разговори, срещу 1-а бригада сж били около 12 турски дружини.

Загуби:

30 п. Шейновски полкъ. Двама офицери ранени — командирътъ на 14 а рота, поручикъ *Караивановъ* и взводния командиръ отъ 16-а рота, подпоручикъ *Стайковъ*. Убити — 22 войници и ранени 178 войници.

51 п. полкъ. 2-а дружина — убитъ единъ редникъ. Ранеии двама подофицери и 13 редници.

1-а бригада и тоя день не успѣ да завладѣе посоченитѣ й висоти, поради не смѣли и не свързани действия, липса на артилерийско съдействие — всичко поради недостатъчно твърдо командуване. Плоската височина остана незавладяна, а отъ височината между 97 и с. Ахжркьой 1-а дружина отъ 30 п. Шейновски полкъ се оттегля малко, поради силния турски огънь.

---

12 п. Балкански полкъ — лѣвиятъ флангъ. Полкътъ има заповѣдь тоя день да се държи на завладяната си позиция. Още сутринята турцитѣ настжпиха главно отъ къмъ и задъ Плоската височина срещу височината 123 и въ междината между нея и Карталъ-тепе. Посрещнати, обаче, само съ пехотенъ огънь, турцитѣ, въ съставъ около 2—3 дружини, повърнаха се назадъ и отстжпиха на около 2 клм. отъ нашитѣ позиции.

Около 11 ч. турцитѣ почнаха да обстрелватъ Карталъ-тепе съ артилерийски огънь отъ къмъ с. Доуджаросъ, но скоро нашата обсадна батарея ги принуди да замълчатъ.

11-а рота, която заемаше малката височина между 2-а дружина на вис. 123 и 4-а дружина на Карталъ-тепе пострада много, неуспѣла да се окопае, а сжщо и 13-а и 14-а роти, на Карталъ-тепе.

Убити — 13 редници.

Ранени — 100 редници.

52 *п. полкъ* тоя день стоя на вчерашното си мѣсто, западно отъ с. Татаркьой, въ маневрени войски.

Боятъ на третия день — 9 ноември.

Презъ цѣлата нощь на 8-й срещу 9-й имаше на **прериви** пехотни престрелки, нѣкои отъ които достигаха доста голѣмо напрѣжение. Къмъ 4 ч. пехотният огънь се усили твърде много по цѣлия фронтъ; когато се разсъмна, почна артилерийския огънь и отъ крепостьта. Къмъ 8 ч. пехотниятъ огънь затихна, но артилерийскиятъ продължи до къмъ 11 ч., когато дъждътъ заваля.

Отъ командующия 2 а армия се получи заповѣдь отъ 9 ноември отъ 1 часа, споредъ която:

„По прехванатъ отъ телефонитѣ на крепостьта разговоръ. врагътъ взема мѣрки да повтори атаката си днесъ въ 6 часа.

„Щомъ се започне бой на южния секторъ, отъ западния и северозападния сектори да се съдействува на 8 дивизия, а именно;

„Отъ западния секторъ да се открие огънь по Папазъ-тепе и въ югоизточна посока къмъ Кара-агачъ. А понеже е вѣроятно, щото врагътъ да се отслаби на Папазъ-тепе, за да се усили противъ южниятъ нашъ секторъ, то при първа възможность да се опита заемането на Папазъ-тепе.

„Отъ северозападния секторъ да се съдействува на западниятъ съ обстрелване на Папазъ-тепе, а сжщо и противъ северозападната фортова линия.

„Обсаднитѣ батареи отъ източния секторъ съ започването на боя да откриятъ рѣдъкъ огънь съ прекжсване за бомбардирване на града Одринъ, а сжщо и по посока на с. Боснакьой, гдето вѣроятно ще се движатъ вражески колони".

Не се направиха никакви разпореждания — боятъ се продължаваше въ съгласие съ даденитѣ отъ командующия армията заповѣди.

1-а бригада — дъсниятъ флангъ. Още сутринята, въ 4. ч. турцитѣ отъ Плоската могила се опитаха да настжпятъ, неуспѣха.

Въ 5 ч. командиръ̀тъ на бригадата заповѣдалъ командиру 30 п. Шейновски полкъ, да завладѣе посоченитѣ му още на 7-и ноември височини, а на командиритѣ на 8 не с. с. арт. полкъ и на 3 о отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ да подържатъ атаката. Командиру 3-а дружина отъ 51 п. полкъ да обхване врага въ с. Ахжркьой съ две роти, като настжпи покрай р. Марица, а съ другитѣ две роти да съдействува на лѣснофланговата 1-а дружина на Шейновския полкъ.

На 3-а дружина отъ 30 п. Шейновски полкъ раздадени 100 ржчни бомби.

Настжплението почва, но дружинитѣ сж срещнати съ извънредно силенъ огънь. Турскитѣ две крепостни, 6 орждейни 15 с/м. батареи, Синеклийскитѣ, бълваха непрекжснато огънь.

Нашиятъ опитъ да се настжпи осуетенъ. Дъждътъ заваля, затрудни действията — престана къмъ пладне.

30 п. Шейновски полкъ разтегнатъ на фронтъ 6 к. м.— 1-а дружина и две роти отъ 3-а дружина на 51 пех. полкъ води бой на височината юго-западно отъ с. Ахжркьой, 4-а дружина съ две роти отъ 2-а дружина съ 2-а дружина отъ 51 пех. полкъ срещу Плоската височина.

Отъ разпорежданията на командира на бригадата се виждаше, че той иска едновременно да завладѣе цѣлата линия; би се обезпечилъ успѣха по-добре, ако се дѣйствуваше последователно въ една, после въ друга посока, съобразно което и да се разпредѣляха и насочваха силитѣ, които сега бѣха равномѣрно разпредѣлени.

Нашата артилерия слабо съдѣйствуваше на пехотнитѣ атаки; началникътъ на дивизията нѣколко пжти посочваше на бездѣйствието на артилерията. Командирътъ на бригадата заповѣдва на 3-о с. с. отдѣление да излѣзе напредъ на склона северно отъ Емирли-дере и да подържа съ найдействителенъ огънь настжплението на пехотата.

Едва въ 13 ч. 30 м. е извадена напредъ 7-а батарея предъ с. Емирли; заела позиция, но огънь не открива, а следъ малко, неизвестно по какви съображения, батареята напуща позицията, връща се и заема позиция на висотата юго-западно отъ с. Емирли. Командирътъ на отдѣлението оправдалъ това оттегляне на батареята съ липсата на наблюдателно мѣсто, съ невъзможностьта да бждели орждията насочени и съ обстоятелството, че въ батареята попаднали пехо ни куршуми. (Реляцията на 1-а бригада). — Свидетелство на слабо командуване.

Предъ видъ на несъгласуванитѣ действия между пехотата и артилерията и недостатъчното смѣло действие на последнята, командирътъ на 30 Шейновски полкъ помолва командирътъ на бригадата да се срѣдоточи артилерийскиятъ огънь на Плоската височина, да се подготви и подържа атаката, която ще се поднови.

Насочватъ се: не с. с. отдѣление и 8 с. с. батарея срещу Плоската височина; откриватъ твърде сполучливъ огънь.

Въ 16 ч. почва настжплението — движението напредъ съ огънь (пехотенъ); действията на пехотата и артилерията се съгласуватъ. Турцитѣ почватъ да се колебаятъ; нашиятъ огънь и движението напредъ ставатъ по смѣли. Нѣкои турски окопи почватъ да се изпразватъ и защитницитѣ имъ да отстжпватъ. 3-а дружина отъ 30 п. Шейновски полкъ и 2-а дружина отъ 51 п. полкъ продължаватъ атаката срещу Плоската

височина, укрепена съ нѣколко реда окопи; 4-а дружина отъ вис. 97, до колкото може, съдействува съ огънь — тя води бой и по фронта.

Въ 17 ч. Плоската височина заета; ротитѣ настжпватъ и заематъ северниятъ склонъ, гдето се спиратъ и преследватъ съ огънь; тамъ се и окопаватъ дружинитѣ отъ 30 п. Шейновски (3-а) и отъ 51 пех. полкъ (2-а); иматъ по три роти въ бойна часть и по една въ подържка.

1-а дружина проявява сжщо усилие да завладѣе височината източно отъ вис. 97. въ 16 ч. първо 2-а рота напуща окопитѣ си и настжпва, но срещната съ твърде силенъ огънь се спира. Два взвода отъ 3-а рота заематъ окопитѣ на 2-а рота и заедно съ 2-а рота откриватъ огънь и не даватъ на турцитѣ да си дигнатъ главитѣ; турскиятъ огънь отслабва и движението напредъ на нашитѣ роти подкачва отново. Но предъ видъ на силния турски огънь, който се насочва срещу ротитѣ отъ 1 а дружина, последнитѣ успѣватъ да напреднатъ само на около 800 крачки, до Ахжркьойскиятъ долъ, западно отъ жетѣзопжтната линия, гдето и веднага построявагъ окопи на колѣне. 1-а дружина, по този начинъ, излиза напредъ и бива поставена подъ огънь отъ двата си фланга; когато се стъмнило, върнала се на старото си мѣсто!

3-а дружина отъ 51 п. полкъ трѣбаше да заеме с. Ахжркьой, но не успѣва поради много наводнената околна мѣстность Командирътъ на дружината, подполковникъ *Тричковъ*, тежко раненъ, излѣзе отъ строя.

Хората твърде много изморени — три дни водятъ бой; земята влажна, кална, дъждъ отъ време на време вали; нощитѣ твърде влажни — студени. Топлата храна не се дава редовно.

Загуби:

30 Шейновски полкъ: убити 3, ранени 30 войници.

Командирътъ на взводъ въ 5-а рота, подпоручикъ *Марчевъ* раненъ; командирътъ на 1-а дружина, майоръ *Ташевъ* и командирътъ на 3-а рота, капитанъ *Добревъ* контузени, но остават въ строя.

51 п. полкъ: убити — 27 войници, ранени — 2 офицери и 150 войници.

Съ заемането на Плоската височина фронтътъ на дивизията се изравни; височинитѣ на истокъ отъ Карталъ-тепе завладѣни. Оставаше височината западно огъ с. Ахжркьой да се заеме, за да не се позволява на турцитѣ прикрито да маневриратъ срещу нашия дѣсенъ флангъ — тая височина има обхващающе положение срещу нашия дѣсенъ флангъ, като закриваше задъ себе си пространството между устието на дола между Токатъ-баиръ и Памукъ-сиртж.

Заемането на с с. Доуджаросъ и Ахжркьой имаше второстепенно значение.

12 Балкански полкъ — лѣвиятъ участъкъ. Презъ нощьта турцитѣ обстрелваха вис. 123 и Карталъ-тепе, както и цѣлото разположение на дивизията. Особено много турцитѣ почнаха да обстрелватъ, когато се съмна, лѣвиятъ участъкъ на дивизията; турцитѣ извадиха 10·5 с/м-тѣ си орждия и 15 с/м-тѣ си гаубици. Шрапнелниятъ, гранатниятъ, фугасниятъ огънь се сливаха въ едно — трѣсъкътъ се разнасяше по цѣлото разположение. Въ тила на 12 п. Балкански полкъ гаубичнитѣ снаряди образуваха редъ високи изригвания на черна земя, съпроводени съ зловещи шипения и взривове. Обаче, никаква материална вреда не пренасяха — на турцитѣ липсваха наблюдателни мѣста за управление на огъня си; но луховниятъ гнетъ на първо време бѣ твърде голѣмъ.

Къмъ 10 ч. 30 м. подъ покровителството на тоя огънь, който непреставаше, турцитѣ настжпиха съ около 4—6 дружини и полска придружающа артилерия срещу вис. 123 и Карталъ-тепе, съ явната цель: да отнематъ тѣзи височини обратно.

Първоначално турцитѣ се насочиха главно срещу вис. 123, но постепенно бойниятъ имъ редъ се протегна и къмъ по-северитѣ поли на Карталъ-тепе, за да обхванатъ нашиятъ лѣви флангъ.

Началникътъ на участъка постоянно донасяше за приближаването и устрема на турцитѣ; искаше настоятелно подкрепление, но такова не му се даде — позицията на 12 п. Балкански полкъ бѣ твърде силна и трудно атакуема. Лѣвиятъ участъкъ трѣбаше да се държи на мѣстото си — за това имаше достатъчно сили — когато боятъ на дѣсния участъкъ се водеше колебливо и мѣстнитѣ условия на тоя участъкъ сж по-сгодни за врагътъ. Съ единственията 52 п. полкъ, който оставаше въ разпореждане началнику дивизията, смѣташе се да се реши боятъ на дѣсния участъкъ, щомъ стане умѣстно. Боятъ се водеше на фронтъ 12 клм. Най-после, когато началникътъ на участъка изказа мнение, че едва ли ще може да удържи участъкътъ си, изпрати му се една дружина отъ 52 пех. полкъ съ заповѣдь, щомъ мине нуждата отъ нея да я върне; но дружината, като всѣко подкрепление, еднажъ пратена, не се върна.

Турцитѣ почнаха настжпление и къмъ с. Доуджаросъ.

Усилието на турцитѣ да напредватъ продължи до къмъ 16 ч., когато разстроени и поразявани съ действителенъ пехотенъ и артилерийски огънь се повърнаха назадъ; нѣкои части въ безредие избѣгаха къмъ крепостьта.

1-а дружина, подполковникъ *Панайотовъ*, отъ 52 пех. полкъ, пристигна въ 12 ч. и се спря на лѣвия флангъ, задъ гребеня западно отъ Карталъ-тепе. 3-а рота отъ тая дружина заела презъ нощьта равнището задъ врага, на около 2 клм. западно отъ с. Доуджаросъ съ, задача да наблюдава

пространството между селото и Карталъ-тепе. Изпратени били и други 3—4 застави задъ сжщия врагъ, между 12 с/м Д/30 батарея и 3-а рота, поради намѣрението на турцитѣ, узнато отъ прехванатитѣ тѣхни телефонни разговори, да насочатъ презъ нощьта конница по долината на р. Арда.

Майоръ *Дойчиновъ* Димитъръ, К-ръ на 4-а дружина 12 пех. Балкански полкъ. Убитъ на Карталъ-тепе 9. XI. 1912 г.

Ротитѣ отъ 12 пех. Балкански полкъ добре прикрити въ окопитѣ си, понесоха слаби загуби:

Убити — 2 офицери и 2 редници.

Ранени — 37 редници.

Убити: храбриятъ командиръ на 4-а дружина, майоръ *Дойчиновъ* и командирътъ на 14-а рота, капитанъ *Димитровъ* Стойчо. Въ тѣхна честь и память балканци нарекоха Карталъ-тепе *Майоръ Дойчинова могила*, а съседната западна височина — *Капитанъ Стойчо Димитровъ ридъ.*

Днесъ къмъ 17 ч. пристигна и влѣзе въ състава на дивизията една 12 скорострелна гаубична батарея; предаде се на лѣвия участъкъ.

Времето ставаше все по-лошо — дъждовно, вѣтровито, студено. 52 пех. полкъ, маневрени войски, си построи колиби отъ клонища и едра трева задъ бивака на щаба на дивизията.

Прехванатъ турски телефоненъ разговоръ: единъ началникъ донася на другъ, че днесъ застрелѣлъ трима души, които се опитали да внесатъ малодушие между другаритѣ си — двама християни и единъ мохамеданинъ. Ранени и убити отъ полка, който билъ срещу нашиятъ дѣсенъ участъкъ, около 150 души.

За утре, 10-и, се готви нападение отъ къмъ с. Доуджаросъ срещу насъ.

Турцитѣ си съобщаватъ, че сърбитѣ бездействуватъ, а българитѣ били упорити.

Капитанъ *Димитровъ Ст.* Ком. 14-а рота, 12 Балк. полкъ. Убитъ на Карт.-тепе. 9.XI.912 г.

Боятъ на четвъртия день — 10 ноември.

Хората много уморени — отъ денонощнитѣ боеве и отъ лошото време; влагата и студътъ пронизватъ до коститѣ;

окопитѣ кални, а трѣба да се седи въ тѣхъ. Всичкото време, когато не се води бой, хората работятъ по укрепяването на позициитѣ за защита отъ турскитѣ голѣмокалибрени орждия, както и по лесно да отразяватъ турскитѣ нападения. Крайно необходимо да се направи животътъ малко-много, до колкото бѫде възможно, сносенъ въ окопитѣ.

Цѣлото разположение на дивизията е подъ вражеския огънь, денемъ и нощемъ — държи нервитѣ напрегнати и физически още повече изтощава

Мѫчително, че турскитѣ крепостни батареи, както и подвижнитѣ имъ 10·5 с/м. батареи, обстрелватъ ни съвсемъ безнаказано, понеже стоятъ вънъ отъ досегаемостьта на нашия огънь.

Командирътъ на 30 Шейновски полкъ се оплаква, че вече три дни полкътъ му стои на позицията въ окопитѣ пълни съ вода; има 14-и роти въ бойна часть и само две въ подържка, които, обаче, носятъ охранителна служба, служба по свързката между различни части и пр. На позицията хората не яли топла храна. Полкътъ, отъ като е тръгналъ въ походъ, постоянно се намиралъ въ охранение, отъ което хората били изтощени, имало много болни; моли най после да има въ боя свързка и артилерията да помага.

Командиру на бригадата се отговори: че нетрѣбаше командирътъ на бригадата да представи донесениото на командира на 30 Шейновски полкъ. Заповѣдьта по дивизията не е отмѣнена, по която командирътъ на бригадата има цели за достигане —вис. 97 дветѣ съседни на нея, отлѣво и отдѣсно. Тоя участъкъ командирътъ на бригадата трѣба да заеме както намира за подобре отъ бойна и домакинска гледна точка. Командирътъ на бригадата разполага съ 30 и 51 пех. полкове и би могалъ, напримѣръ, 30 п. Шейновски полкъ да бѫде въ дѣсно, а 51 пех. полкъ въ лѣво, като се раздѣли участъка на полкови участъци.

Командирътъ на бригадата въобще да направи всички необходими разпореждания, като има предъ видъ даденитѣ му за достигане цели и средствата, които има за това.

Презъ нощьта на 9-й срещу 10-й ноември мостоветѣ на р. Арда сѫ отвлѣчени отъ придошлата поройна вода; телеграфътъ и телефона скѫсани — свръзката съ щаба на 2-а армия. Дивизията откѫсната. Рѣката Арда все приижда, стихийно. Понтонниятъ мостъ спасенъ.

По прехванатитѣ турски телефонни разговори се разбра, че турцитѣ тоя день окончателно преминаватъ къмъ отбрана, решение, което дава почина на действие напълно въ наши ржце.

Къмъ 11 часа началникъ щаба на дивизията предаде командиру 1-а бригада по телефона: „желателно е да се заеме Памукъ-сартж; ако може да се заеме, опитайте се". Условната форма на заповѣдьта се обяснява съ желанието да не се предизвика голѣмъ бой; само ако мѣстнитѣ условия за заемането на Памукъ-сартж не би предизвикали упоритъ бой. Въ всѣки случай, обаче, трѣба да се признае, че макаръ и въ дадения случай, условностьта на заповѣдьта не е за препоржчване, Щабътъ на дивизията е могълъ предварително да знае и знаеше условията, при които щѣше да се изпълни такава заповѣдь — трѣбаше заповѣдьта да бѫде опредѣлена.

1-а бригада — Командирътъ на бригадата заповѣдалъ командиру 30 п. Шейновски полкъ да завладѣе окончателно указанитѣ му на 7-и ноември височиии (отъ които само височината съ червената звездичка западно от с. Ахжркьой не бѣше заета) и „ако може" да заеме Памукъ сартж.

Разположението на частитѣ е.

Въ долината на р. Марица, срещу с. Ахжркьой, 3-а дружина отъ 51 п. полкъ.

Западно отъ нея, между ж.-линия и Плоската могила, включително, 30 п. Шейновски полкъ съ три дружини въ бойна часть и една въ полкова подържка.

На Плоската могила, между 30 п. Шейновски полкъ и 12 п. Балкански полкъ, 2-а дружина отъ 51. п полкъ.

4-а дружина отъ 51 п. полкъ — бригадна подържка — въ с. Кара-Саклж.

2-о отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ (2 батареи) заема: 7-а батарея — височата 1 клм. югоизточно отъ с. Емирли; 8 батарея — въ падината 1 клм. югозападно отъ с. Емирли.

Не с. с. отдѣление — на сверните склонове на Емирлидере, с.-източно отъ с. Татаркьой.

Презъ цѣлата нощь врагътъ обстрелваше съ пехотенъ и артилерийски огънь участъка отъ къмъ с. Ахжркьой и западнитѣ отъ него висоти.

За да се обединятъ действията на дѣсния флангъ командирътъ на бригадата заповѣдалъ (заповѣдь № 177) врем. командующиятъ 3-а дружина отъ 51 п. полкъ капитанъ *Константиновъ* да влѣзе въ разпореждане на командира на 1-а дружина отъ 30 п. Шейновски полкъ майоръ *Ташевъ*.

Командирътъ на полка, полковникъ *Рашковъ* разпорежда:

Командиритѣ на 8 с. с. и 5 не с. с. батареи да разузнаятъ мѣстностьта около Плоската могила, да избератъ позиции за батареитѣ си, съ задача да обстрелватъ надлъжъ Памукъ-Сартж и заднитѣ му склонове. 5-а не с. с. батарея заела позиция при Плоската могила, 8-а с. с. — останала на мѣстото си.*)

*) Преди да се почне атаката, началникътъ на дивизията съ началникъ щаба и командирътъ на 8 с. с. артилер. полкъ отиде при ко-

окопитѣ кални, а трѣба да се седи въ тѣхъ. Всичкото време, когато не се води бой, хората работятъ по укрепяването на позициитѣ за защита отъ турскитѣ голѣмокалибрени орждия, както и по лесно да отразяватъ турскитѣ нападения. Крайно необходимо да се направи животътъ малко-много, до колкото бѫде възможно, сносенъ въ окопитѣ.

Цѣлото разположение на дивизията е подъ вражеския огънь, денемъ и нощемъ — държи нервитѣ напрегнати и физически още повече изтощава

Мѫчително, че турскитѣ крепостни батареи, както и подвижнитѣ имъ 10·5 с/м. батареи, обстрелватъ ни съвсемъ безнаказано, понеже стоятъ вънъ отъ досегаемостьта на нашия огънь.

Командирътъ на 30 Шейновски полкъ се оплаква, че вече три дни полкътъ му стои на позицията въ окопитѣ пълни съ вода; има 14-и роти въ бойна часть и само две въ подържка, които, обаче, носятъ охранителна служба, служба по свързката между различни части и пр. На позицията хората не яли топла храна. Полкътъ, отъ като е тръгналъ въ походъ, постоянно се намиралъ въ охранение, отъ което хората били изтощени, имало много болни; моли най после да има въ боя свързка и артилерията да помага.

Командиру на бригадата се отговори: че нетрѣбаше командирътъ на бригадата да представи донесениото на командира на 30 Шейновски полкъ. Заповѣдьта по дивизията не е отмѣнена, по която командирътъ на бригадата има цели за достигане —вис. 97 дветѣ съседни на нея, отлѣво и отдѣсно. Тоя участъкъ командирътъ на бригадата трѣба да заеме както намира за подобре отъ бойна и домакинска гледна точка. Командирътъ на бригадата разполага съ 30 и 51 пех. полкове и би могалъ, напримѣръ, 30 п. Шейновски полкъ да бѫде въ дѣсно, а 51 пех. полкъ въ лѣво, като се раздѣли участъка на полкови участъци.

Командирътъ на бригадата въобще да направи всички необходими разпореждания, като има предъ видъ даденитѣ му за достигане цели и средствата, които има за това.

Презъ нощьта на 9-й срещу 10-й ноември мостоветѣ на р. Арда сж отвлѣчени отъ придошлата поройна вода; телеграфътъ и телефона скжсани — свръзката съ щаба на 2-а армия. Дивизията откжсната. Рѣката Арда все приижда, стихийно. Понтонниятъ мостъ спасенъ.

По прехванатитѣ турски телефонни разговори се разбра, че турцитѣ тоя день окончателно преминаватъ къмъ отбрана, решение, което дава почина на действие напълно въ наши ржце.

Къмъ 11 часа началникъ щаба на дивизията предаде командиру 1-а бригада по телефона: „желателно е да се заеме Памукъ-сартж; ако може да се заеме, опитайте се". Условната форма на заповѣдьта се обяснява съ желанието да не се предизвика голѣмъ бой; само ако мѣстнитѣ условия за заемането на Памукъ-сартж не би предизвикали упоритъ бой. Въ всѣки случай, обаче, трѣба да се признае, че макаръ и въ дадения случай, условностьта на заповѣдьта не е за препоржчване, Щабътъ на дивизията е могълъ предварително да знае и знаеше условията, при които щѣше да се изпълни такава заповѣдь — трѣбаше заповѣдьта да бѫде опредѣлена.

1-а бригада — Командирътъ на бригадата заповѣдалъ командиру 30 п. Шейновски полкъ да завладѣе окончателно указанитѣ му на 7-и ноември височиии (отъ които само височината съ червената звездичка западно от с. Ахжркьой не бѣше заета) и „ако може" да заеме Памукъ сартж.

Разположението на частитѣ е.

Въ долината на р. Марица, срещу с. Ахжркьой, 3-а дружина отъ 51 п. полкъ.

Западно отъ нея, между ж.-линия и Плоската могила, включително, 30 п. Шейновски полкъ съ три дружини въ бойна часть и една въ полкова подържка.

На Плоската могила, между 30 п. Шейновски полкъ и 12 п. Балкански полкъ, 2-а дружина отъ 51. п полкъ.

4-а дружина отъ 51 п. полкъ — бригадна подържка — въ с. Кара-Саклж.

2-о отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ (2 батареи) заема: 7-а батарея — височата 1 клм. югоизточно отъ с. Емирли; 8 батарея — въ падината 1 клм. югозападно отъ с. Емирли.

Не с. с. отдѣление — на сверните склонове на Емирлидере, с.-източно отъ с. Татаркьой.

Презъ цѣлата нощь врагътъ обстрелваше съ пехотен и артилерийски огънь участъка отъ къмъ с. Ахжркьой и западнитѣ отъ него висоти.

За да се обединятъ действията на дѣсния флангъ командирътъ на бригадата заповѣдалъ (заповѣдь № 177) врем. командующиятъ 3-а дружина отъ 51 п. полкъ капитанъ *Константиновъ* да влѣзе въ разпореждане на командира на 1-а дружина отъ 30 п. Шейновски полкъ майоръ *Ташевъ*.

Командирътъ на полка, полковникъ *Рашковъ* разпорежда:

Командиритѣ на 8 с. с. и 5 не с. с. батареи да разузнаятъ мѣстностьта около Плоската могила, да избератъ позиции за батареитѣ си, съ задача да обстрелватъ надлъжъ Памукъ-Сартж и заднитѣ му склонове. 5-а не с. с. батарея заела позиция при Плоската могила, 8-а с. с. — останала на мѣстото си.*)

*) Преди да се почне атаката, началникътъ на дивизията съ началникъ щаба и командирътъ на 8 с. с. артилер. полкъ отиде при ко-

До 3. ч. 30 м. да се проучва мѣстностьта; артилерията да се подготви за огънь.

Въ 3 ч. 30 м. батареитѣ да откриятъ огънь по Памукъ-сартж и севернитѣ му склонове, а тия отъ дѣсно — по с. Ахжркьой.

Въ 4 ч. почва атаката:

а) 1-а дружина заедно съ 3-а дружина отъ 51-й пех. полкъ, подържани отъ дѣснитѣ батареи, да атакува и заематъ с. Ахжркьой и височината непосредствено на западъ отъ селото.

б) 2-а дружина да атакува и заеме Памукъ-сарта.

в) Подполковникъ *Ивановъ* съ две роти отъ 4 а дружина и картечната рота да съдействува на атаката на 2-а дружина.

Презъ време на боя, дружиннитѣ командири да съобщаватъ на батареитѣ целитѣ, които трѣба тѣ да обстрелватъ.

— Когато позициитѣ се заематъ, веднага да се укрепятъ, като се построятъ окопи за стрелцитѣ и окопи за закритие на заднитѣ склонове съ здрави блиндажи.

Въ 3 ч. 30 м. 5-а не с. с. батарея откри огънь съ мѣрникъ отъ 26 до 42 по Памукъ-сартж и Памукъ-дере.

8-а с. с. батарея — по Памукъ-Сартж съ 40 — 50 мѣрникъ.

7-а с. с. батарея — по Ахжркьой.

Въ 4 ч. почна настжплението.

Майоръ *Ташевъ* съ 1-а дружина и една рота отъ 3-а дружина на 51 п. полкъ отива смѣло напредъ подъ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь; преминава Ахжркьойския долъ и заема височината съ червената звездичка (1:20000), западно отъ с. Ахжркьой.

Въ сжщото време 3-а дружина отъ 51 п. полкъ (три роти) настжпва, достига на около 300 — 400 крачки отъ

мандира на 30 Шейновски полкъ да види какъ е организирана атаката. По пжтя мина презъ 8 с. с. батарея, заела позиция много назадъ. Командирътъ на батареята обясни, че командирътъ на полка искалъ батареята да излѣзе напредъ, но командирътъ на отдѣлението, който билъ „началникъ (?) на артилерията" въ участъка на бригадата „се съгласилъ" и „разрешилъ" тя да остане тукъ — „и отъ тукъ можала да изпълни задачата си". (?) Командирътъ на полка се възмущаваше, че „началникътъ на артилерията (?)" се меси въ работитѣ му — батареята подчинена командиру полка.

Командирътъ на 8 с. с. арт. полкъ се помжчи да обясни това на дисциплинарна почва, като добави, че и други пехотни началници се оплаквали отъ сжщото нѣщо. Очевидно, командирътъ на 8 с. с. артилер. полкъ не бѣ правъ, защото офицеритѣ отъ артилерийскитѣ части имать сжщитѣ войнишки добродетели, както и тѣхнитѣ другари пехотни офицери.

Всичко това е последица на разпространенитѣ отъ мирно време въ артилерията, независимо отъ щаба на армията, фалшиви тактически и командо-ржководни начала.

с. Ахжркьой, но понеже мѣстностьта предъ селото силно наводнена залѣга, като изпраща отдѣлни патрули да разузнаятъ селото. Следъ малко една рота отъ 1-а дружина на 30-й Шейновски полкъ влиза въ селото отъ западна страна и следъ кжсо сбиване съ останалитѣ въ селото турски войници, заема селото.

Влѣво отъ 1-а дружина — атакува 2-а дружина, врем. командиръ капитанъ *Георгиевъ*. Настжпва и заема преднитѣ склонове на височината 79 и продължава настжпването. 5-а рота държи свръзка съ 1-а дружина. Дружината посрещната съ твърде силенъ шрапнеленъ огънь. Ротитѣ, за да избѣгнатъ загуби, бързо настжпватъ напредъ, спущатъ се въ дола предъ Памукъ сартж и се спиратъ тамъ. Презъ нощьта врем. командира на дружината оттегля ротитѣ назадъ на преднитѣ, севернитѣ, склонове на вис. 97, понеже свързката съ 1 ва дружина била изгубена. Ротитѣ се окопаватъ, направятъ и блиндажи.

Влѣво отъ 2-а дружина настжпилъ подполковникъ *Ивановъ* съ 15-а и 16-а роти и картечната рота, западно отъ височина 97, по посока на Плоската могила. Ротитѣ настжпили безъ да откриватъ огънь, понеже врагътъ очистилъ позицията си. На мръкване ротитѣ излѣзли на самата височина и почнали да се окопаватъ. Били обстреляни съ ураганенъ огънь отъ полски и крепостни батареи; прикриватъ се въ гънкитѣ, а следъ прекратяването на огъня пакъ излизатъ и продължаватъ окопаването. До 21 часа окопитѣ ставатъ за наколѣне. По заповѣдь на командира на полка ротитѣ се връщатъ на бивакъ на единъ и половина клм. южно отъ село Емирли!

3-а дружина, майоръ *Топкаровъ* — 9-а рота настжпва и обхваща дѣсния флангъ на врага на Памукъ-сартж — на около 2 клм. далечъ. 10-арота настжпва на около 500 кр.. но посрещната съ силенъ артилерийски огънь се спира и околава.

Дружината действува лениво.

Презъ нощьта 2 а пионерна рота работи — ржководи усилването на позицията.

Загуби отъ 30-й Шейновски полкъ: 7 убити и 33 ранени; 5 души турски войници пленени.

Вечерьта хората яли топла храна.

Още веднага следъ боя почва се постройката на голѣми и здрави блиндажи за запазване хората отъ дъждъ и вѣтъръ.

Лѣвиятъ участъкъ. 1-а дружина отъ 52 пех. полкъ зае позиция западно отъ дола, западно отъ с. Доуджаросъ.

12 с/м. с. с. гаубична батарея — позиция задъ височината на около единъ и половина клм. западно отъ Карталъ-тепе съ срѣдна огнева посока с. Доуджаросъ — с. Черекьой.

Полскитѣ батареи излѣзоха по-напредъ за по-действителенъ огънь по с. Доуджаросъ, както и за по-добро обстрелване долината на р. Арда.

Както всѣка нощь, врагътъ и тая нощь отъ време на време обстреля позицията въ разни посоки.

Понеже дивизията вече зае височинитѣ на южния секторъ за тѣсното обложение на крепостьта, следваше да се затвърди на тѣхъ.

Издаде се за това заповѣдь на 10 ноември, 21 ч. — дивизията да укрепи като главна позиция и окончателно се затвърди на линията на височинитѣ източно отъ 97, вис. 97, западно отъ вис. 97 (Плоската), в. 123 и Карталъ-тепе.

Дѣсенъ участъкъ, полковникъ *Марчинъ* — 30 п. Шейновски полкъ, 51 пех. полкъ, 8 с. с. артилер. полкъ — 2 отд. (5 бат.), отъ 8 не с. с. арт. полкъ 1 бат., отъ 8-а пионерна дружина $1\frac{1}{2}$ рота — височинитѣ: източно отъ 97, (западно отъ с. Ахжркьой), 97, западно отъ 97 (Плоската). Охраняющитѣ (преднитѣ) части — Памукъ-сартж и северно отъ Плоската височина, окопани, укрити.

Да се обърне особено внимание за охранението на самата долина на р. Марица.

Войскитѣ, за заемане на участъка, да се разпредѣлятъ така, щото тѣ да иматъ възможность да се смѣняватъ и почиватъ.

Лѣвъ участъкъ, полковникъ *Пачевъ* — 12 п. Балкански полкъ, отъ 52 пех. полкъ една дружина, отъ 8 с. с. арт. полкъ една батарея, отъ 8 не с. с. арт. полкъ 2 отд. (4 батареи), отъ 2 гауб. отдѣление една батарея, отъ 8-а пионер. дружина половинъ рота—на линията височинитѣ 123 и Карталъ-тепе и с. Доуджаросъ, като охраняющитѣ (преднитѣ) части бѫдатъ извадени напредъ, окопани, скрити.

12 с/м. Д/30 батарея - 3 орждия, на северъ отъ с. Татаркьой

Маневренчи войски, полковникъ *Воденичаровъ* — 52 пех. полкъ, три дружини, на бивакъ на 3 клм. югозападно отъ с. Татаркьой.

Обезпечена е възможностьта батареитѣ да срѣдоточаватъ огъня си, когато това ще бѫде нуждно, въ една или друга посока.

Най-деятелно разузнаване къмъ фронта на крепостьта: подстжпитѣ къмъ неприятелскитѣ укрепления, както за дневно, така и за нощно нападение. Свръзки за въ боя, както и между охраняющитѣ части на двата участъци.

Рѣка Арда все приижда, стихийно. Телеграфътъ и телефонътъ, свръзката на дивизията съ щаба на армията, продължаватъ да бѫдатъ скжсани.

Немогатъ да се прехвърлятъ нито хранителни, нито бойни припаси.

Командиръ̀тъ на 1-а дружина отъ 51 пех. полкъ, подполковникъ *Петровъ*, заелъ с. Папазкьой и изпратилъ рота съ нѣколко конници къмъ Кошукавакъ. Турското население сплашено, почнало да предава оржжието си, а нѣкои отъ башибозуцитѣ, между които и ранени отъ предшествующитѣ сблъсквания, почнали да се предаватъ. Краятъ почва да се умиротворява.

Завладяване с. Доуджаросъ — 11 ноември.

Селото Доуджаросъ оставаше още у турцитѣ — могатъ тамъ да се събиратъ, за да действуватъ въ флангъ на дивизията; да докарватъ по наблизо батареи за обстрелване лѣвиятъ участъкъ. Държейки село Доуджаросъ, турцитѣ можаха по-лесно да фланкиратъ и сърбитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Арда. Ето защо заповѣда се командиру 3-а бригада да заеме селото и да се укрепи предъ него.

Въ 14 ч. 30 м. почна атаката на селото *(Приложение 8)*. 1-а дружина, подполковникъ *Панайотовъ*, отъ 52 пех. полкъ насочена отъ югозападъ, а 2-а дружина, майоръ *Пенковъ*, отъ 12 пех. Балкански полкъ, отъ югъ, отъ къмъ вис. Карталъ-тепе. Дружинитѣ поддържани съ огъня на една с. с., две не с. с., една гаубична с с. и една 12 с/м. Д/30 батареи. Батареитѣ откриха огънь по с. Доуджаросъ и вражескитѣ окопи югозападно отъ селото; въ селото избухнаха пожари. Първа дружина отъ 52 полкъ настжпва: 3-а рота — между шосето и р. Арда; 1-а и 2-а роти — източно и покрай шосето; 4-а рота — на дѣсния флангъ на дружината. Дружината настжпа решително напредъ по съвсемъ откритата мѣстность и въ примеренъ редъ, посрещната съ огънь — последниятъ недействителенъ.

1-а дружина отъ 12 Балкански полкъ се спусна отъ височинитѣ, развърна; настжпа

Двете дружини се подравниха и продължиха настжплението съ стремление да обходятъ селото отъ къмъ югоизтокъ.

Врагътъ неиздържа натискътъ и недочака дружинитѣ; къмъ 16 ч. отстжпи въ голѣма безредица къмъ село Черекьой, бързо преследванъ отъ двете дружини и съ артилерийски огънь — гоненъ до самото Жгълъ-дере.

Врагътъ ималъ около две дружини.

Тъй като дружинитѣ се увлѣкоха — излѣзоха много напредъ, заповѣда имъ се да се върнатъ; спрѣха се на около 2 клм. североизточно отъ с. Доуджаросъ, кждето веднага почнаха да се окопаватъ — почна да се стъмнява.

За подържка на дветѣ дружини пратена 3-а дружина отъ 12 Балкански полкъ — застана на около 700—800 крачки въ отстжпъ на дѣсния флангъ на 1-а дружина отъ сжщия полкъ.

Вражеската артилерия отъ къмъ с. Черекьой не откри огънь; нейното мѣсто се знаеше и бѣ обстреляна отъ 12 с/м Д/30 батарея. Само нѣколко вражески орждия отъ Папазъ-тепе (западния секторъ) откриха огънь противъ 1-а дружина отъ 52 полкъ — безвреденъ огънь.

Въ време на боя взаимодействието на пехотата и артилерията отлично. Нашата артилерия имаше флангово положение: селото бѣ обхванато съ огънь отъ всѣкжде — прегради се приближаването на турскитѣ подкржки, както и излизането вънъ отъ селото на защитницитѣ, заплашвани отъ настжпающитѣ дружини. Дружинитѣ заеха селото почти безъ пехотенъ огънь и съ малко загуби: единъ офицеръ слабо раненъ — командирътъ на 4-а рота капитанъ *Михайловъ Н.*, 5 войници ранени и 1 убитъ.

Следъ като турцитѣ бѣха отблъснати отъ с. Доуджаросъ, откриха отъ крепостнитѣ батареи огънь по селото — продължи безъ никаква вреда, до 20 ч. — въ селото нѣмаше наши части.

Врагътъ отъ време на време презъ цѣлата нощь откриваше огънь по цѣлото разположение на дивизията

Успѣхитѣ въ боевете на 7, 8, 9, 10 и 11 ноември сжстоятъ въ отнемането отъ врага всичкитѣ господствующи височини, които скидаваха отлично наблюдение и прекрасенъ обстрелъ. Турму ятъ артилерийски огънь изведнажъ се вложи врагътъ не разполагаше нито съ едно наблюдателно мѣсто.

Линията на обложението се стѣсни. 12 с/м. Д/30 обсадна батарея можа да се извади напредъ съ цель да обстрелва и града (Караагачъ).

Загубитѣ презъ тѣзи боеве сж;

		убити	*ранени*
12 пех. Балкански полкъ	офицери	2	1
	подофицери и войници	15	190
30 п. Шейновски полкъ	офицери	—	1
	подофицери и войници	— 34	— 342
51 пех. полкъ	офицери	—	2
	под. и войн.	7	76
Всичко	офицери	2	4
	подофицери и войници	56	608
Общо . .		58	612

Телефонното съобщение възстановено съ щаба на армията и съ западния секторъ.

Късно вечерьта се завърши и постройката на моста.

Командирътъ на 1-а бригада раздѣли бригадния участъкъ на два полкози: *дѣсният* — 30-и Шейновски полкъ отъ р. Марица до височината 97, включително; *лѣвият* — 51 пех. полкъ — отъ височината 97, изключително, до пжтя с. Татаркьой — с. Черекьой, Плоската могила, включително.

5-а не с. с. батарея, изпратена за гр. Димотика, за да се присъедини къмъ дветѣ дружини) по една отъ 10 Родопски полкъ и 13 Шипченски полкъ), които взети отъ източния секторъ, отиваха срещу войскитѣ на Яверъ паша къмъ Дедеагачъ.

Затвърдяване на завладенитѣ височини на линията с. с. Ахжркьой—Доуджаросъ.

12 – 21-и ноември.

Следъ като се завладя цѣлата линия отъ височини и с. с. Ахжркьой и Доуджаросъ, следваше, въ наша полза, боевете да се прекратятъ — да се укрепи заетата линия и да се направятъ необходимитѣ размѣствания на нѣкои части. Боятъ можеше да произлѣзе само по починъ на турцитѣ, но тѣ се отказаха отъ това си желание — поне за сега.

Частитѣ усилено почнаха работата по изграждането на позицията и по устройството на жилищни помѣщения. Обаче, още въ 9 ч. почна дъждъ — валя презъ цѣлия день; съвършенно измокри хората, напълни окопитѣ съ вода и затрудни и спря работата,

Телеграфното съобщение презъ Арда и днесъ не можаше да се възстанови.

Врагътъ, отъ друга страна, почна презъ цѣлия день да обстрелва съ крепостната си артилерия нашитѣ пехотни части предъ с. Доуджаросъ.

Турцитѣ заеха позиция на 300—400 крачки предъ нашитѣ окопи, североизточно отъ с. Доуджаросъ.

Вечерьта, на 12 ноември, къмъ 9 часа се почна пехотна престрелка, която трая около половина часъ.

Южният бригаденъ участъкъ на полковникъ *Абрашевъ* отъ източния секторъ заелъ линията: Разв. Скендеркьой — височината 677; конницата — с. Карасумъ. Предня линия: с. Кючукъ — Татаркьой — вис. западно отъ чифликъ Тая — кадинъ — р. Сазлж-дере.

Западният и източния сектори бездействуваха – трѣбаше тъкмо при тѣзи боеве, които ставаха на южния секторъ за

овладяване височинитѣ, господствующи надъ фортовата линия, другитѣ сектори да развиятъ дейность, за да отвлѣкатъ вниманието и силитѣ на турцитѣ. Щабътъ на 2-а армия това не заповедалъ; секторитѣ сами туй не направили; турцитѣ като всѣкога, съ невежеството си и леностьта, покриха грешкитѣ на враговетѣ си.

Отъ 7-и ноември нѣколко наши обсадни орждия (15 см. Д/30), западно отъ чифликъ Кюшенъ почнаха рѣдко да обстрелватъ г. Одринъ — мостове, казарми, лагери, щабове и пр.

Въ 6 ч. 30 м., *17 ноември* турцитѣ откриха пехотенъ огънь срещу село Доуджаросъ и Памукъ-сартж; огъньтъ трая до 7 ч. 30 м. Вражеската крепостна артилерия обстреля съ рѣдъкъ огънь цѣлия день цѣлото разположение на дивизията.

Полученията отъ щаба на армията прожекторъ се постави задъ седловината между вис. 123 и Дойчиновата могила (Карталъ-тепе).

Мостътъ на р. Арда пакъ се развали отъ придошлата на ново вода.

Дъждъ не вали, но пжтищата и почвата сж така разкалени, че едва се върви.

Отъ прехванатитѣ турски телефонни разговори се узна, че нѣколко дневнитѣ боеве имъ сж произвели силно подавляюще впечатление; много началници говорятъ съ гласъ, който свидетелствува на изгубена самоувѣреность и лоши предчувствия. Турскитѣ войници много се тревожили отъ това, че и въ града почнали да падатъ гранати.

Турски началници признаватъ, че вънъ отъ крепостната ограда борбата станала мжчна и безнадеждна за тѣхъ.

Единъ, старши по видимому, началникъ говори, че не само войницитѣ, но и мнозина офицери изгубили вѣра въ успѣха.

Мостътъ, който щаба на дивизията почна да строи надъ р. Арда при Ортакьой, се работи успѣшно.

Направено е разпореждане 1-а дружина, подполковникъ *Петровъ*, отъ 51 пех. полкъ да се върне, тъй като край Папазкьой — Кошукавакъ е умиротворенъ — пограничнитѣ опълченски роти сж достатъчни да поддържатъ реда.

Да не се държатъ излишни части на позицията — да се избѣгне и безъ това голѣмото напрѣжение на почти всички части, 1-а дружина отъ 52 полкъ, на *10 ноември* е върната отъ позицията предъ с. Доуджаросъ въ полка си. На лѣвия участъкъ, полковникъ *Пачевъ*, се остави само 12 Балкански полкъ да заеме и долината на р. Арда, т. е. равнището. Позицията предъ с. Доуджаросъ се зае отъ една дружина; подържка, въ землянкитѣ на югозападната крайнина на селото, друга дружина; отъ последнята нощно време се пращатъ роти да охраняватъ праздното пространство между дружината предъ с. Доуджаросъ и височината Дойчинова могила (Карталъ-тепе). Другитѣ две дружини заематъ — едната Дойчинова могила и вис. 123, а другата отзадъ въ подържка.

51 пех. полкъ, три дружини, заема позиция вдѣсно отъ 12 Балкански полкъ до Плоската могила, включително: има две дружини напредъ и една отзадъ на почивка, готова всѣкога да се пустне напредъ.

30-и Шейновски полкъ заема позицията вдѣсно отъ 51-и полкъ до Марица, имайки две дружини напредъ и две отзадъ.

Участъкътъ (сектора) на дивизията (две бригади) твърде голѣмъ — около 15 к. м.

Турски части се движатъ и събиратъ на Токатъ-баиръ, на Памукъ-сартж и въ Памукъ-дере; артилерията на 1-а бригада и гаубичната батарея, 16 часа, обстреляха турското разположение, а силни разузнавателни пехотни патрули настжпиха къмъ Памукъ сартж — да се разкрие турското разположение и се узнае дали всичкитѣ окопи, които се виждатъ, сж заети. Пехотнитѣ патрули скоро спрѣни отъ турски пехотенъ огънь; всички турски окопи заети — веднага всички откриватъ огънь. Врагътъ почна да обстрелва нашето разположение, както отъ крепостната си артилерия, така и съ батареи, изнесени напредъ — откриха разположението си. Нѣкои наши батареи намѣрени, силно обстрелени, но безвредно. Показанията на избѣгали турски войници — българи, относително какви турски сили се криятъ въ Памукъ-дере, сж противоречиви; нѣкои турски роти, при предположение, че ние ще настжпимъ, сж се опитали да се разбѣгатъ.

Турцитѣ къмъ 14 часа пакъ обстрелватъ нашитѣ части при Доуджаросъ съ крепостенъ фугасенъ и шрапнеленъ огънь.

Врагътъ, въобще, не иска да остави дивизията на позициитѣ ѝ спокойна и отъ време на време, ту рѣдко, ту изведнажъ силно, обстреляше. Движението на позицията става всѣкога съ предпазване.

Къмъ 21 часа, на *14 ноември*, командиръ на 12-и пехот. Балкански полкъ донесе по телефона въ щаба на дивизията, какво командиръ на 1-а дружина отъ 52-и полкъ подполковникъ *Панайотовъ*, на крайния лѣви флангъ на дивизията при Доуджаросъ, чрезъ съседния вдѣсно командиръ на дружината отъ 12-и Балкански полкъ, моли да се предаде, че врагътъ се приближилъ до окопитѣ му, стрелялъ въ упоръ и че въ сжщото време обхващалъ фланговетѣ му. Поради това, подполковникъ *Панайотовъ* молилъ разрешение да отсжпи. Командиръ на 12-и Балкански попкъ твърдеше, отъ своя страна, че отстжпването било наложително! Странно стана защо дружината отъ неговия полкъ не атакува врагътъ въ флангъ. При обясненията, случайно, въ телефона се чу и гласа на подполковникъ *Панайотовъ*, при

обяснението съ който се указва, че нищо подобно нѣма; подполковникъ *Панайотовъ* обясни, че стрелбата, за която е дума, е обикновено нѣщо, но никакви турци не сж се приближавали; дружината бодърствува и дума и мисъль за отстжпление не е имало! . . .

Къмъ 16 часа се построи отново развалениятъ понтоненъ мостъ.

Издаде се заповѣдь по дивизията — 10 часа, *15 ноември*, споредъ която:

Дружината отъ 52 полкъ, предадена къмъ 12 Балк. полкъ въ лѣвия участъкъ се върна въ полка си. На лѣвия участъкъ — височината 123, майоръ Дойчиновата могила (Карталъ-тепе), с. Доуджаросъ, остава само 12 Балкански полкъ.

51-и пехотенъ полкъ отъ дѣсния участъкъ се смѣни съ 52 пехотенъ полкъ; 51 пех. полкъ маневриращи войски.

Бойнитѣ части на участъцитѣ се съставляватъ отъ най-необходимитѣ части, за да има по-голѣми подържки и да могатъ повече хора да почиватъ.

Началницитѣ на частитѣ нареждатъ смѣняването на преднитѣ съ заднитѣ дружини.

Преднитѣ части постоянно и постепенно се спущатъ (съ ходове на съобщение, гдето това е нуждно), напредъ и завладяватъ по-важнитѣ мѣста (малки височини, гребени и пр.) отпредъ съ стремление фронтътъ да вземе най-сгодното тактическо разположение.

Почна се изучване всички подстжпи, както за дневно, така и за нощно настжпление отъ наша и отъ страна на турцитѣ; събиране даннитѣ за нощна и дневна стрелба отъ страна на батареитѣ; батареитѣ се подготвятъ за нощна стрелба, която да се открива по поискване на съседнитѣ пехотни части.

Само когато сжществени условия за по-сносно живѣене го изисква, началницитѣ на участъцитѣ можаха да разрешаватъ, и то не повече отъ половината батареи, да се отдрѣпватъ нощно време отъ позицията, която преди разсъмване, обаче, пакъ да се заема.

Пехотни прикрития на артилерията се назначаватъ само ако общото разположение на пехотнитѣ части само по себе си не я прикрива; такъвъ случай може да се яви напримерь при разположение на нѣкоя батарея, на фланга. Не се забравя, че всѣка пехотна часть, отдѣлена за прикритие, намалява бойнитѣ средства на войскитѣ.

Не се допуща на неприятелски пехотни части да се доближаватъ наблизо и да държатъ подъ огънь нашитѣ окопи и разположение. Турски партии или части, които се доближаватъ нощно време близо до нашитѣ позиции, заповѣдано е, да се атакуватъ, гдето бжде възможно, на ножъ

мълчишкомъ, за която цель, обаче, трѣба „всѣкога да се подържа едно сжществено охранение и разузнаване".

Препоржча се разузнаване на дневнитѣ и нощни подстжпи къмъ крепостьта. Мѣстностьта се раздѣля между дружинитѣ, а командиритѣ на последнитѣ назначаватъ отъ всички роти офицерски и подофицерски разузнавателни патрули, които се изпращатъ за разузнаване всѣкога съ точно опредѣлена задача (на кжде излиза известенъ подстжпъ; каква часть може да скрие той; въ известно направление какви препятствия има, какви сж тѣ и пр). — бойно разузнаване.

Тѣзи разузнавачи ще служатъ, при случай, за водачи на частитѣ си.

Сжщитѣ патрули получаватъ назначение да тревожатъ неприятеля — да го обстрелватъ въ нѣкои мѣста или да снематъ съ ножъ нѣкои негови охранителни елементи.

Въобще, заповѣда се, да се развие жива дейность по фронта за тревожене на неприятеля.

Вематъ се много настойчиви мѣрки за създаване възможно по-сносни жилищни помѣщения.

Самитѣ окопи се блиндирватъ; отвеждатъ се водитѣ отъ тѣхъ; постилатъ се дъната имъ съ слама, дървета дъски и пр.

Запрети се, да се повдигатъ въпроси за смѣняване на частитѣ отъ участъцитѣ съ маневрирующитѣ войски.

Всѣкога и въ всѣко време се подържа взаимна свръзка.

Мѣстата на всички началници известни на войскитѣ — за лесно намиране нощно време.

Турцитѣ запалиха селата Черекьой и Боснакьой и обстреляха с. с. Доуджаросъ и Ахжркьой.

Когато се съмна дружината на лѣвия участъкъ отъ 52 пех. полкъ се смѣни съ две роти отъ 12 Балкански полкъ.

Къмъ 18 часа 51 пех. полкъ смѣненъ съ 52-и пехотенъ полкъ. 51-и пех. полкъ остана въ маневренни войски, както и дружината на подполковникъ *Панайотова* отъ 52 полкъ, разположена въ село Татаркьой — 52 полкъ на позицията съ 3-тѣ си дружини.

Работитѣ по изграждането на позицията и устройството на частитѣ въ домакинско отношение продължаватъ. Докара се отъ Ортакьой варъ — раздаде се на частитѣ за обезаразяване.

Въ 30-и Шейновски полкъ се появиха два случая на силно разстройство на стомаха и червата!

Къмъ 14 ч., *16 ноември*, 12 с/м. Д/30 батарея откри огънь по Караачъ; причини пожаръ. Турцитѣ отговориха нервно, съ залпове отъ Синеклийскитѣ (северно отъ с. Демердешъ) крепостни 15 с/м. батареи — огъня имъ безвреденъ.

Болнитѣ въ 30-и Шейновски полкъ започнаха да се увеличаватъ; тоя полкъ отъ 25-и октомврий е все въ бойна часть, — безсмѣнно — нѣма части, съ които да се смѣни.

Получи се и се разпространи въ частитѣ радостното съобщение, че вчера, 15-и, *Мехмедъ Яверъ-паша*, притиснатъ отъ отрядитѣ на генералъ *Генева* и полковникъ *Танева*, се предалъ; ядрото на отряда на полковникъ *Танева* състои отъ дветѣ дружини (по една отъ 10-и Родопски и 23-и Шипченски полкове) и една не с. с. батарея отъ дивизията. Пленени при с. Мерхамли, североизточно отъ гр. Фере, 254 офицери, 8879 подофицери и войници, 8 планински орждия, две картечници и около 1000 коня.

По позицитѣ гърми войнишко ура.

На *17 ноември* се получи заповѣдь по 2-а армия отъ 16 ноември, 23 ч.:

Яверъ-паша съ 250 офицери, около 9000 души долни чинове, 8 планински орждия, 2 картечници, около 1000 коня, бойни припаси, амуниция и пр. пленень.

Отъ западния и южния сектори — да се обстрелватъ съ обсаднитѣ батареи, Марашката и Караагашката фортови групи, както и самия Караагачъ.

Обстрелването да се произвежда непрекѫснато, но съ рѣдъкъ огънь — съ не повече отъ 10 изстрела на орждие въ денонощието. За сѫщата цель, да се премѣсти още една обсадна батарея отъ западния на южния секторъ, отъ гдето отъ по-близко разстояние и съ по-действителенъ огънь да се обстрелватъ тѣзи мѣста.

На дѣсния участъкъ отъ южния секторъ задъ Памукъ-сартѫ да се постави на позиция една обсадна батарея или поне 2 орждия за обстрелване, както по посока на Боснакьой, тъй и края по лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Съгласно тая заповѣдь, издаде се съответна заповѣдь по дивизията на 17 юний, 11 ч.:

Заповѣда се началнику дѣсния участъкъ, полковникъ *Марчинъ*, да разузнае подробно Памукъ-сартѫ и Токатъ-баиръ съ цель за завладяването имъ (атакуването имъ).

Къмъ пладне, 17 ноември, е готово за дѣйствие и 12 с/м. Д/30 орждие, поставено въ дола на западъ отъ с. Доуджаросъ съ задача да обстрелва Папазъ-тепе и Бегчи-тепе.

Въ 18 ч. дветѣ обсадни 12 с/м. Д/30 орждия, южно отъ Плоската могила, откриха огънь по Караагачъ и желѣзопѫтната станция; стрелбата продължи до 15 часа на *18 й ноември*; тъмна нощь и мъгла — действителността на огъня неизвестна. Дветѣ орждия изстреляха по 10 гранати.

Щомъ нашитѣ орждия откриха огънь, врагътъ откри сѫщо отъ крепостьта по обсадната батарея и по цѣлия дѣсенъ участъкъ — загуби никакви.

Въ 15 ч. *18 ноември* обсадната 12 с/м. батарея откри огънь по Кара-агачъ. Батареята стреля до 23 ч.; огънъть прекратенъ съгласно телеграмата на командующий армията — на другия день да отиде нашъ парламентьоръ въ крепостьта.

Къмъ 16 ч. турцитѣ обстреляха отъ крепостьта дѣсния участъкъ; безвредно.

Между войницитѣ въ Татаркьой се появиха холерични заболявания.

1-а дружина отъ 51 пех. полкъ на подполковникъ *Петровъ* пристигна на *19 ноември* въ полка си, на бивака, маневренни войски. Задържаната дружина отъ 52 п. полкъ въ маневренни войски се предаде на полка си.

Къмъ 21 ч. бомбардировката на Караагачъ, съгласно телеграмата на командующий армията, почна отново.

Къмъ 19 ч. пристигна при село Емирли 2-та батарея отъ 12 с/м. Д/30 група.

По показанията на единъ избѣгалъ турски войникъ, две турски полски орждия на Токатъ-баиръ били разрушени отъ нашата артилерия.

Сношенията между южния и източния сектори става презъ мостоветѣ при Кулели-Бургасъ — кръженъ, баванъ пѫть. Опитътъ да се устрои съобщение съ лодка при с. Кючукъ-Татаркьой не успѣ, — западниятъ брѣгъ на р. Марица на около 2 клм. залянъ, но не тъй много за да плава лодка.

Времето продължава да е мъгливо, влажно, студено: почвата кална. Изграждането на позицията продължава, но стоенето въ окопитѣ става мѫчително — влага, калъ, вода.

На рѣдката стрелба отъ обсадната 12 с/м. Д/30 батарея по Караагачъ турцитѣ не отговориха.

Когато на *20 ноември* щабътъ на дивизията обикаляше верхомъ позицията на 30 Шейновски полкъ, турцитѣ забелязаха и откриха огънь; безвреденъ.

Къмъ 20 ч. турцитѣ откриха огънь по западния секторъ; нашата обсадна батарея откри огънь по Папазъ-тепе и Бегчи-тепе (западниятъ секторъ).

Въ Одринъ се забелязаха пожари.

Източниятъ секторъ завладялъ Кара-баиръ, по дветѣ страни на шосето Цариградъ — Одринъ.

Къмъ 8 часа почна да вали дъждъ; — и безъ това влажно, кално, студено. Прехвърчава снѣгъ.

Но настроението у всички весело — победоносна война!

Вечерьта, *20 ноември*, мина презъ с. с. Салтаклѫ и Семенли и нощува въ с. Дели-Елесъ по-голѣмата часть отъ пленените войски на Яверъ-паша. Къмъ 10 часа, турцитѣ откриха огънь почти отъ всичкитѣ си крепостни орждия; цѣ-

лата линия свѣтна отъ блѣсъци. Огънътъ трая около единъ часъ, безъ отговоръ отъ наша страна.

Още въ първата половина на нощьта, 20 срещу 21 ноември, почнаха да дохождатъ сведения — слухове за примирие, сключено на Чаталджа. Всѣки му се искаше слуховетѣ да излѣзатъ вѣрни — при увѣреность, че победитѣ на българската армия ще бждатъ използувани отъ нашата дипломация за нашето народно обединение.

И действително, презъ нощьта се получи телеграма отъ командующия армията; съобщаваше се за сключеното на *20 ноември* следъ пладне общо примирие. Предлага да се прекратятъ веднага военнитѣ действия; войскитѣ да запазятъ мѣстата си.

Незабавно се съобщи въ частитѣ съ заповѣдь: охранението да продължава съ сжщата бдителность; да не се предизвика врага, но ако той предизвика, незабавно да му се отговори — да бжде наказенъ.

Рано сутриньта единъ отъ телеграфиститѣ узналъ по телеграфа отъ свои другари отъ Димотишката телеграфна станция за условията на примирието. Никой отъ щаба на дивизията неповѣрва, че тѣзи условия могатъ да бждатъ вѣрни — толкова тѣ се показаха невѣроятни — непредвещаваха сключването на такъвъ миръ, какъвто нашитѣ жертви и победи изискваха. Колкото и да не се вѣрваше въ възможностьта на подобни условия, все пакъ една слаба сѣнка отъ такова примирие засѣни радостьта; още тогава се показва възможностьта военнитѣ действия да се подкачатъ, да се усложни политическата обстановка и турцитѣ да използуватъ времето за да събератъ сили.

Военнитѣ действия се прекратиха.
Следъ пладне почна дъждъ.

Примирието.

21 ноември 1912 г. — 21 януарий 1913 г.

Първата работа — да се изучи края за размѣстването на частитѣ, при условие тѣ да почиватъ при възможни подобри условия, като охранителната служба бжде носена надежно и бдително — да бжде обезпечено своевременното приготовление на частитѣ (дивизията) за бой.

Съгласно заповѣдьта по 2-а армия отъ 24-й ноември, издаде се заповѣдь по дивизията за размѣстването на частитѣ:

Дѣсенъ участъкъ: Полковникъ *Марчинъ* — 30 Шейновски полкъ, 52 пех. полкъ, отъ 8 с. с. арт. полкъ 2 отд. отъ 8 пионерна дружина 1 рота — С. с. Емирли, Татаркьой, Карасаклж, Ениоглу, Клисели. Последнитѣ две села за артилерийския полкъ.

Въ с. Татаркьой ще се разположи и 8 не с. с. артилерийски полкъ и гаубичната батарея отъ лѣвия участъкъ.

Лѣвъ участъкъ: Полковникъ *Пачевъ* — 12 пех. Балкански полкъ, 8 не с. с. арт. полкъ, гаубичната батарея 8 пион. дружина 1 р. — с. с Доуджаросъ и Кьормутъ (12 п. Балкански полкъ и пионерната рота). 8 не с. с. артилерийски полкъ (5 бат.) и гаубичната батарея — с. Татаркьой.

51 пех. полкъ — с. с. Еникьой, Инджекьой и Елъ-Бургасъ.

Дивизионниятъ лазаретъ и една полска болница — с. Салтаклж.

Една полска батарея — с. Инджекьой, друга — с. Семенли.

Огнестрелниятъ паркъ — с. с. Еникьой и Салтаклж.

Щабътъ на дивизията — с. Колаклж.

Линията на преднитѣ постове продължава да се заема, като всѣки полкъ охранява участъка си.

Дѣсниятъ участъкъ: вис. 97 и вдѣсно — съ една дружина.

Плоската височина — съ една дружина.

Лѣвиятъ участъкъ: вис. 123, майоръ Дойчиновата могила (Карталъ-тепе) и до р. Арда съ една дружина.

Назначиха се дежурни части отъ частитѣ, които се намиратъ на квартири, като резервъ на преднитѣ постове, за да бждатъ готови да заематъ бързо главната позиция, въ случай на необходимость, до приготовлението и пристигането на останалитѣ части.

Въ дѣсния участъкъ се държатъ на позицията двѣ дежурни батареи, а на лѣвия — една батарея.

Всички незавършени работи по укрепяването на линията на обложението продължаватъ да се усъвършенствуватъ.

Съгласно протокола на българо-турската комисия укрепяването на преднитѣ постове става само отъ частитѣ и за частитѣ на тия постове.

Всѣкакви взаимни българо-турски посещения се забраниха.

На *25 и 26 ноември* частитѣ заеха опредѣленитѣ си мѣста.

Заповѣда се войницитѣ да не влизатъ въ никакви разговори съ турскитѣ войници — твърде трудно се изпълни. Скоро се завързаха даже приятелски отношения; нашитѣ войници почнаха да даватъ и хлѣбъ на „приятелитѣ си“ турски войници — черта на доброто българско сърдце.

Съгласно разпореждането отъ щаба на армията, назначи се комисия подъ председателството на началникъ щаба на дивизията, отъ генералния щабъ подполковникъ *Руссевъ* и членове: командиръ̀тъ на гаубичната батарея, капитанъ *Калициньъ*, и командиръ̀тъ на обсадната 12 с/м. Д/30 батарея, поручикъ *Ивановъ* — съвмѣстно съ турската такава да прокара и обозначи отдѣлителната между насъ и турцитѣ линия.

Сан. полковникъ *Шишмановъ*. Дивиз. лекарь.

На *26 и 27 ноември* отдѣлителната линия се прекара — забиха се по нея бѣли флагове.

Турскитѣ войници и офицери незнаеха истинскитѣ наши успѣхи, развити до Чаталджа!

Турскитѣ войници знаяли, че както тѣ сж обкржжени въ Одринъ, така и българскитѣ, въ свой редъ, сж обкржжени отъ тѣхъ! . . .

Генералъ-щабниятъ капитанъ *Хулуси* запита: какъ ние ще се върнемъ назадъ сега, когато почвата е така разкалена! А на отговора, че не мислимъ да се връщаме, той се очуди: какъ тогава ние ще се снабдяваме съ храна! Когато разбра, че българската армия се ползува отъ желѣзницата Солунъ — Деде-Агачъ — Кулели-Бургасъ—Чаталджа, а сега ще се ползува и отъ желѣзницата презъ Одринъ, той, както и другитѣ членове отъ комисията, останаха сломени. Едва по-късно полюбопитствуваха да узнаятъ где се е сключило примирието и кои сж били тѣхнитѣ делегати.

Взеха се сериозни мѣрки за подобрение условията за живѣене и да се обезпечи почивката. Следъ нѣколко дни болнитѣ значително почнаха да намаляватъ — числото на заболялитѣ отъ разстройство на стомаха и червата, намаляха.

Появилитѣ се болести бѣха внесли безпокойствие у всички, инакъ съ отлично душевно настроение.

Храната изобилна; хранителнитѣ припаси на мѣстото — военна добича. Котлитѣ се пълняха съ излишно много месо; имаше заболявания отъ преяждане. . . Войницитѣ — храбри мжже, въ много отношения приличатъ на дѣца, иматъ нужда отъ близкия неотслабенъ надзоръ на началницитъ си.

Турцитѣ се въздържаха да нарушатъ постановленията на протокола по прекарването на отдѣлителната линия само нѣколко дни. Въ първитѣ дни на мес. декември команди работници излизаха напредъ, за да укрепяватъ позициитѣ си съ нови постройки.

По разказа на бѣглеци отъ Одринъ много отъ войницитѣ съблекли военнитѣ си дрехи, по заповѣдь, и освободени отъ служба.

На *30 ноември* мина първиятъ нашъ влакъ презъ Одринъ за Чаталджа.

Въ дивизията се чувствуваше голѣма нужда отъ облѣкло и обуща; около половината облѣкло и обуща вече негодно.

На *10 декември* командующитъ армията съ телеграма съобщи, че „твърде е вѣроятно, военнитѣ дѣйствия да отпочнатъ отново следъ шесть дни, а прекжсването преговоритѣ за миръ може да се очаква всѣки день".

Частитѣ сж готови всѣкога да почнатъ военнитѣ действия. Охранителната служба се носеше бдително и надеждно, а свързката между щабоветѣ и частитѣ, както и между преднитѣ и заднитѣ части добра. Хранителнитѣ и бойни припаси попълнени, на лице.

На *13 декември* последва ново предупреждение: охранителната служба да се носи съ голѣма бдителность.

Свързката съ източния секторъ обезпечена — построи се мостъ на р. Марица при с. Омуръ-бей съ турски нови понтони.

На *14 декември* 8-а пионерна дружина, безъ телефонната и мостова полурота, премина на източния секторъ въ състава на който влѣзе.

На *20 декември* 4-тѣ 12 с/м. Д/30 орждия заминаха сжщо на източния секторъ. На южния секторъ останаха само две орждия — едно югозападно отъ с. Доуджаросъ, другото на северъ отъ с. Емирли.

Съ заповѣдь по дивизията отъ 13-й декември се обяви следующата заповѣдь по действующата армия отъ сжщия день:

„Офицери, подофицери и войници! Отъ хода на преговоритѣ за мира става явно, че противникътъ не желае да отстжпи нито педя отъ земята, която нашето победоносно оржжие зае.

„Той иска съ единъ размахъ на перото да унищожи онова, което Вие заедно съ падналитѣ Ваши братя храбърци спечелихте. Героитѣ подъ Селиолу, Лозенградъ, Бунаръ-Хисаръ, Люле-Бургасъ и Чаталджа ще оставятъ ли тая по-

дигравка съ славното българско войнство да мине безнаказано.

„Прочие, пригответе се за нови победи и съ Вашето неудържимо „напредъ" докажете отново на противника и на цѣлия свѣтъ, че българското отечество заслужава по-голѣмо уважение.

„Тая заповѣдь да се прочете и обясни въ всички роти, батареи и ескадрони".

Въпрѣки всѣкакво желание, почна да се вѣрва, че появилото се предчувствие, още отъ условията на примирието, за нова война, ще се сбѫдне. Сега бездействието почна да измѫчва — то всѣкога постепенно намалява порива на воюване, даже го и съвсемъ пресушава. Бездействието е всѣкога едно отъ главнитѣ причини за разлагане на всѣка армия, а още повече една армия съ не съвсемъ здрави и силни мирновременни кадри, като нашата.

На *21 декември* се пропуснаха по желѣзницата отъ Цариградъ за Одринъ санитарни материали за турския гарнизонъ.

Командующиятъ армията наново предупреди войскитѣ да бѫдатъ на щрекъ — имало вѣроятность военнитѣ действия да се подновятъ. Получи се заповѣдь: единъ пехотенъ полкъ да бѫде готовъ, при първа заповѣдь, да замине за източния секторъ.

Ако въ действителность бѫдеше взетъ единъ пехотенъ полкъ, дивизията на южния секторъ щѣше да остане съ три пехотни полка — недостатъчни да се държи обсадната линия, безъ опастность да бѫдатъ разбити на тая линия. Останалитѣ три полка можаха да държатъ южниятъ секторъ, но вече не на линията на обложението, а срѣдоточени позадъ, готови да маневриратъ, вънъ отъ крѣпостния огънь и да търсятъ бой на открито. Къмъ такъвъ начинъ на действие въ щаба на дивизията бѣше решено да се прибѣгне, ако дивизията бѫдеше отслабнала.

На *24 декември* командующиятъ армията отново предупреди за възможностьта военнитѣ действия да се подновятъ. Имало сведения, че турцитѣ имали намѣрение да предприематъ нападение на първия день на Коледа. Бдителностьта трѣбаше да се усили — всѣки полкъ извади още по една дружина на позицията си, готова всѣкога да действува, ако стане нужда.

На *26 декември* се разреши на началницитѣ на участъцитѣ, че тѣ могатъ, вмѣсто по дружина да изваждатъ по-малка часть, но бдителностьта и готовностьта за бой да бѫде обезпечена.

Бѣглеци отъ крепостьта имаше всѣки день, нѣкога до 15—25 души. Всички изглеждаха изтощени, изплашени. Граждани бѣглеци минаваха презъ с. Боснакьой, гдето единъ турски офицеръ наредилъ търговия съ тѣхъ — срещу пари ги пущалъ да бѣгатъ. Разпореждането невоенни бѣглеци да не се приематъ, трудно бѣше да се изпълни — бѣглеци граждани предпочитаха каквото искаме да правимъ съ тѣхъ, но не и да се върнатъ.

На *31 декември* командующиятъ армията пакъ предупреди, че е възможно Одринскиятъ гарнизонъ да се опита още тая нощь да си пробие пѫть, било къмъ Хавса, било къмъ Узунъ-Кюпрю или Димотика, а възможно било и въ друга посока.

Вследствие на многото вече предупреждения въ щаба на дивизията почнахме да вѣрваме, че предупрежденията сѫ прости предпразнични плашения...

Срѣщу *1 януарий* почна да вали снѣгъ; студено, мразовито.

Ново предупреждение на *1 януарий* отъ щаба на 2-а армия — свръзкитѣ да бѫдатъ изправни.

Мостътъ на р. Арда при с. Кумарли свършенъ — *3 януарий* — пилотенъ, дължъ 296 метра; годенъ за движение на обози и артилерия. При с. с. Епчели и Доуджаросъ, на р. Арда построенъ мость за конница и за пахотна колона по двама — *5 януарий.*

На *6 януарий* снѣгътъ се обърна на дъждъ; на 7, 8 и 9 — сухъ студъ, но пѫтищата продължаватъ да бѫдатъ кални, трудни за движение. Почвата на южния секторъ твърде мека — кола и хора затъватъ, движението е изморително.

На *14 януарий* — дъждъ и снѣгъ; привечерь студенъ вѣтъръ.

На *16 януарий* въ 10 ч. се получи телеграма отъ щаба на 2-а армия — преговоритѣ за миръ прекѫснати.

На другия день, *17 януарий*, съгласно заповѣдьта по дивизията, частитѣ заеха мѣстата, които имаха презъ време на действията; пехотнитѣ полкове заеха позициитѣ си съ по две дружини; с. с. артилерийски полкъ премина въ с. с. Емирли и Кара-Саклж. Двата артилерийски полка иматъ по две батареи на позицията — дежурни.

51 пех. полкъ — се разположи цѣлиятъ въ с. Еникьой.

Стана студено, пѫтищата изсъхнаха.

Прекѫсването на преговоритѣ се посрещна неприятно. Всѣки готовъ да обвинява дипломатитѣ; първото дълбоко разочарование проникна въ душитѣ начало за съмнение за успѣшния политически изходъ на войната. Слуховетѣ идватъ за крайното нелоялно поведение на сърбитѣ въ Македония спрѣмо населението и тѣхното намѣрение да се откажатъ отъ договора си. Упорството на турцитѣ не можеше

да не се отдаде на тайната подкрепа, която тѣ намираха въ нѣкои велики сили и на нелоялнитѣ къмъ насъ съюзнически сръбски и гръцки отношения.

Вѣрата, че военниятъ успѣхъ и по-нататъкъ ще бжде нашъ, е непоколебима, но трѣба да се признае, че следъ примирие и бездействие, устремътъ за действия не е сжщиятъ — многоочакваното завършване на войната се замѣнява съ нови действия.

Една дружина отъ 51 пех. полкъ премина отъ с. Еникьой — *19 януарий* — на старитѣ си землянки, югозападно отъ с. Татаркьой.

Щабътъ на дивизията се премѣсти въ с. Татаркьой.

На *20 януарий*, 8 с. с. артилерийски полкъ се премѣсти въ с. Татаркьой, на мѣстото на 8 не с. с. артилерийски полкъ — последниятъ премина въ с. с. Емирли и Кара-Саклж; 8 с. с. полкъ премина въ състава на 3-а бригада — лѣвиятъ бригаденъ участъкъ, а 8 не с. с. полкъ, въ съставъ на 1-а бригада: — дѣсниятъ бригаденъ участъкъ.

Посоката срещу лѣвия турски флангъ — Памукъ-сартж и Токатъ-баиръ е по-важна; тамъ се събиратъ турцитѣ, тамъ има подстжпи и прикрити мѣста, които могатъ да побератъ значителни вражески сили (долътъ между Памукъ-сартж и Токатъ баиръ). Въ случай на действия има вѣроятность да се развиятъ по-решителни такива на тоя флангъ и въ тая посока; следователно, тука трѣба да може да се срѣдоточава по-силенъ артилерийски огънь. Не с. с. батареи, бидейки на лѣвия нашъ флангъ, неможаха да поразяватъ турскиятъ лѣвъ флангъ, когато с. с батареи това можаха.

Сега можеше да се съсрѣдоточава огъньтъ на цѣлия не с. с. полкъ и на голѣма часть отъ с. с. полкъ на Памукъ-сартж и Токатъ-баиръ.

При с. Ахжркьой, на крайния дѣсенъ нашъ флангъ остана една с. с. батарея, за да може да фланкира и бие Токатъ-баиръ и долътъ предъ него.

Размѣстването бѣ подготвено отъ по-рано — сега се изпълни.

Действията следъ примирието. Подновяване военнитѣ действия.

21 януарий — 10 мартъ.

(Приложение № 9)

Главното събитие презъ 2-я периодъ на военнитѣ действия — щурмътъ на Одринската крепость, извършенъ на 11—13 мартъ. До щурма, времето 21 януари — 10 мартъ, премина въ подържане обсадата на Одринъ.

Действията презъ тоя периодъ се изчерпватъ главно въ взаимно артилерийско обстрелване. На южния секторъ, до идването на сръбска артилерия, имаше само две орждия 12 с/м. Д/30 — едното северно отъ с. Емирли, другото югозападно отъ с. Доуджаросъ. На тѣзи орждия имаше отпуснати по 10 снаряда въ денонощие за обстрелване турскитѣ тежки батареи на сектора, както и Караачъ (гарата), мелницата и с. с. Боснакьой и Демердешъ. По нѣкога се даваха по 20 снаряда. Разбира се, обстрелването не можеше да бжде колко годе действително — нито по числото на орждията, нито съ тѣхния калибъръ, нито по числото на снарядитѣ. Нашето обстрелване по скоро дразнеше турцитѣ, отколкото имъ нанисаше вреда. Турцитѣ всѣкога твърде нервно отговаряха на всѣки изстрелъ, по нѣкога тѣ даваха по нѣколко батарейни, 6 орждейни, залпа; по нѣкога по 200—250 турски изстрела срещу единъ нашъ — нашитѣ орждия отлично прикрити въ гънкитѣ, добрѣ дефилирани, турската траектория безусловно безвредна. Командирътъ на тия орждия, поручикъ *Ивановъ*, твърде смѣлъ и съобразителенъ — не даваше спокойствие на турцитѣ. Орждията произведоха нѣколко пожари въ Караачъ.

Нашата полска артилерия недостигаше разположението на турскитѣ крепостни батареи, които, инакъ, могли би да бждатъ бити — всички бѣха на открито, безъ покриви. Когато турската крепостна артилерия откриваше огънь по нашето пехотно разположение, нашата артилерия отговаряше на турското сжщо пехотно разположение; дежурнитѣ батареи веднага откриваха възмездень огънь по турскитѣ пехотни окопи. Постепенно турцитѣ разбраха — почнаха по рѣдко да безпокоятъ нашата пехота; тѣхнитѣ крепостни батареи, едва не изключително, почнаха да се ограничаватъ да стрелятъ само по нашитѣ две 12 с/м. Д/30 орждия — всѣкога безуспѣшно.

Бомбардировката на Караачъ (гарата, голѣмата мелница) казармитѣ, батареитѣ, с. с. Демердешъ и Боснакьой, (складове и войскови разположения) почна въ 20 часа на *21 януари* — въ 19 ч. военнитѣ действия започнаха отново. Турцитѣ отговориха веднага.

Бомбардировката продължаваше денемъ и нощемъ.

Бомбардировката отъ източния секторъ почна съ десеть обсадни орждия — казармитѣ, мостоветѣ на Тунджа, цѣлиятъ градъ.

Освенъ обикновенитѣ взаимни обстрелвания срещу отдѣлни войници или началници, или за взаимно пречене на работата по укрепяване на позициитѣ, по важнитѣ артилерийски обстрелвания станаха:

Презъ нощьта на *23 срещу 24 януарий* турцитѣ обстрелваха въ продължение на два часа разположението на

30 пех. Шейновски полкъ, с. Доуджаросъ и 12 п. Балкански полкъ — загуби нѣма.

На *25 януарий* следъ пладне, турцитѣ откриха артилерийски огънь по цѣлото разположение на дивизията, особенно силно по 30 Шейновски и 12 п. Балкански полкове (с. Доуджаросъ).

Сѫщото нѣщо и на *26 януарий*.

На *27 януарий* къмъ 5 ч. турски силенъ огънь по цѣлия фронтъ, особено по 30 Шейновски полкъ. Къмъ 6 ч. огънътъ поотслабна и продължи цѣлия день, рѣдко.

На разсъмване, на източния сек оръ турцитѣ, съ около полкъ пехота, настѫпили отъ двете страни на пѫтя Одринъ — с. Мусибейли. Работата дошла до бой съ ножъ. Турцитѣ били скоро отбити и преследвани съ огънь — оставили около 7 800 души убити и ранени.

На *29 януарий*, 22 часа, турцитѣ ненадейно откриха артилерийски огънь отъ южния и западния сектори по цѣлото разположение на дивизията на южния секторъ. Огънътъ трае около 20 минути, следъ което веднага прекѫсна.

На *10 февруарий*, въ 8 ч. 45 м., турски силенъ огънь по цѣлата позиция, особено по 30 Шейновски полкъ. Огънътъ трая около 25 минути.

На *14 февруарий* турцитѣ обстрелваха следъ пладне цѣлото разположение на дивизията; огънътъ трая до като се стъмни.

На *20 февруарий* турцитѣ ненадейно откриха силенъ огънь по разположението на 12 Балкански полкъ — с. Доуджаросъ и околитѣ предъ селото; къмъ 22 ч. огънътъ престана. Презъ цѣлата нощь рѣдъкъ огънь.

На *1 мартъ*, къмъ 10 ч. 30 м., турцитѣ ненадейно откриха огънь отъ всичкитѣ си орѫдия. До 11 ч. 15 м. огънътъ продължи съ голѣмо напрѣжение; следъ това, до къмъ 18 ч., съ малки прекѫсвания, съ различни напрѣжения. Нашата артилерия обстреля главно Токатъ-баиръ и турскитѣ окопи на Памукъ-сартж.

Всичкото останало време постоянно имаше артилерийска престрелка; по позицията не може да се ходи безнаказано. Все пакъ хората свикнаха съ вражеския огънь и не обръщаха внимание на него. Въпрѣки нѣколкократнитѣ искания отъ щаба на дивизията, войницитѣ, при огънь, да се криятъ въ окопитѣ, тѣ стояха спокойно по окопитѣ и наблюдаваха огъня. Една рота отъ 30 п. Шейновски полкъ играе хоро на позицията — отъ честолюбие непрекратиха хорото, въпрѣки турския огънь. Вѣрно е, че турскиятъ огънь бѣ съвсемъ лошъ — недействителенъ; турскитѣ крепостни орѫдия отъ 1877 г. — 15 с/м. Д/25 — негодни — разсѣйваха твърде много огъня си.

Въ началото на месецъ февруарий се получи съобщение, че сръбска артилерия ще дойде на южния секторъ.

На *7 февруарий* командиритѣ на сръбскитѣ крепостенъ и гаубиченъ полкове пристигнаха; въ сѫщия день началникътъ на дивизията, началникъ щаба на дивизията и командирътъ на 8 с. с. артилерийски полкъ ги заведоха на позицията — освѣтлиха ги и запознаха ги съ всичко необходимо за по-успѣшно изпълнение на задачитѣ. Тамъ имъ посочиха участъцитѣ, въ които да избиратъ позиции за батареитѣ си.

Тоя день, *7 февруарий*, пристигнаха осемь 12 с/м. Д/25 сръбски орѫдия, мѣстата на които вече бѣха опредѣлени.

На другия день, *8 февруарий*, пристигнаха и останалитѣ сръбски орѫдия — три 12 с/м. и две 15 с/м. гаубични батареи, 20 орѫдия.

Всичко 28 сръбски орѫдия.

Нашитѣ две обсадни орѫдия престанаха да стрелятъ; да не предизвикватъ турския огънь — спокойно да се изработятъ сръбскитѣ батареи, за което наши пехотни части работеха. Сръбскитѣ офицери предпочитаха да изработятъ батареитѣ си съ дървенъ материалъ и земя съ дебели брустверн, да противостоятъ на ударитѣ, отъ колкото да използуватъ неравноститѣ на мѣстността и да се добре прикриятъ въ тѣхъ (дефилират) отъ турската траектория. Сръбскитѣ батареи употрѣбиха дълго време до като се приготвятъ за действия. Едва къмъ *25 февруарий* бѣха готови да открияТъ огънь. Тоя день постепено и предпазливо се престрелваха — да не се обърне, до колкото е възможно, вниманието на турцитѣ за появяването на нови орѫдия на сектора. Щабътъ на дивизията искаше да изненада турцитѣ при атаката на Одринъ.

Сръбскиятъ крепостенъ полкъ, полковникъ *Милославлевичъ*, имаше 12 с/м. Д/30 нескорострелни орѫдия; сръбскиятъ гаубиченъ полкъ, подполковникъ *Михайловичъ*, бѣ въоръженъ съ съвсемъ нови гаубици, прислугата на които се обучи, когато орѫдията пристигнаха на сектора.

Орѫдията се докараха съ наши коне; дървенъ строителенъ матер ал се достави отъ насъ: бойнитѣ припаси се доставиха съ нашитѣ паркови превозни средства.

Рѣдко се откриваше *пехотенъ огънь*, макаръ двата фланга на двете страни да се доближаваха отъ 200 крачки (западъ) до 400 — 500 крачки (изтокъ).

Като се изключатъ отдѣлни пристрелки между дневни и нощни патрули и постове, или по случайни единични, или купъ хора по позицитѣ, по-голѣми пристрелки съ пехотенъ огънь имаше:

На *27 януарий*, следъ като турската артилерия откри — къмъ 5 ч. — огънь по нашето разположение, къмъ 5 ч.

30 м. турцитѣ откриха и пехотенъ огънь — отъ начало по дѣсния участъкъ, после срещу срѣдата и лѣвия участъкъ; нашата пехота не отговори. Пехотниятъ огънь се прекрати къмъ 7 ч., а артилерийскиятъ продължи, по-рѣдко, почти цѣлия день. На днешния день загуби: убити отъ 52-й пех. полкъ 3 (отъ гранати) и отъ 12-й пех. Балкански полкъ 3 (отъ пехотенъ огънь); ранени 7 войници.

На *2 февруарий*, къмъ 3 ч. 15 м. турцитѣ откриля пехотенъ огънь по разположението на 12-й пех. Балкански полкъ при с. Доуджаросъ; огъньтъ бързо се разпространи по цѣлия фронтъ на дивизията. Допустна се, че турцитѣ ще се опитатъ да настжпятъ — нашата артилерия откри огънь по турскитѣ окопи. Подържкитѣ се приготвиха за действие.

Къмъ 16 ч. 30 м. пехотниятъ огънь на Памукъ-сартж достигна голѣмо напрѣжнение, следъ което затихна постепенно по цѣлия фронтъ на дивизията.

Загуби: отъ 30 Щейновски полкъ — 1 убитъ и 6 ранени; отъ 52 пех. полкъ 5 ранени; отъ 12 пех. Балкански полкъ — 2 убити, отъ които единъ фелдфебелъ и 9 ранени; отъ 8 не с. с. артилерийски полкъ — 1 раненъ; всичко — 3 убити и 21 ранени.

Презъ нощьта срещу *5 мартъ* и презъ деньтъ на 5 мартъ, турцитѣ откриха и подържаха рѣдъкъ пехотенъ огънь по разположението на 30 Шейновски полкъ.

Свързката съ съеднитѣ сектори — телефонна; съ източния секторъ недостатъчно надеждна; често се кжсаше и неработеше — само една жица. Така, за турскиятъ излазъ срещу източния секторъ на 29 януарий, въ 15 ч. 30 м., щабътъ на дивизията узна *случайно* отъ подслушенъ разговоръ.

Опитътъ да се построи мостъ на р. Марица, въ участъка на разположението на дивизията, за съобщение съ източния секторъ не успѣ, по липса на достатъчно материалъ — р. Марица въ тоя участъкъ е широка и цѣлата наводнена.

Трѣба да се отбележатъ страшнитѣ памятни *снѣгове* и *виялици*, каквито старитѣ хора по тия мѣста не запомнили. Още на *9 февруарий*, привечеръ, почна да превалява снѣгътъ; скоро почна сухъ студенъ вѣтъръ; стана изведнажъ остро студено. Презъ нощьта снѣгътъ и вѣтърътъ продължаваха, както и до пладне на 10 февруарий, когато почна грозна виялица. Мразъ скова всичко. Виялицата бързо запълни ями, ровове, цѣли голѣми долове. Образуваха се грамадни преспи. Цѣлата мѣстность се изравни — всичко се затрупа, засипа.

Окопитѣ се напълниха; хората излѣзоха навънъ. Мълчаливо дветѣ страни — българи и турци — като че се съгласиха да не се безпокоятъ; и дветѣ страни се гледаха ужасени предъ стихията, която продължаваше.

Всѣкакво движение се прекжсна. Пжтищата изгубени.

Презъ нощьта на 10 срещу 11, стихията още продължи. Едва на 11 февруарий, вѣтърътъ престана, но снѣгътъ продължи до къмъ пладне — на равно мѣсто достигна до 1—1·50 метръ.

Имаше измръзнали хора — нѣмаше достатъчно топли дрехи.

На 12 февруарий — времето ясно, сухо; снѣгътъ слабо вали.

На 13 февруарий времето се постопли, снѣгътъ почна да се топи — презъ нощьта студено.

На 14 февруарий, главнитѣ пжтища се откриха — веднага се разкаляха. На 15 и 16, снѣгътъ се топи бързо — пжтищата станаха едва проходими.

На 17 — отново виялица; всичко се затрупа отново съ снѣгъ.

18 — сухъ студъ.

На 19 — почна снѣгътъ да се топи — много бързо, едва ли не се стопи веднага. Тръгнаха вади, рѣки, по всички долища и долчинки; прекжснаха на много мѣста съобщенията. Калъ невъобразима — потъва се буквално до колѣне. Добитъкътъ затъва и остава на мѣстото си — измрѣ доста добитъкъ.

Топлото време продължи; силни изпарения въ началото на мартъ — можеше вече да се върви въ всички посоки.

Завладяването на Одринъ.

Балканскиятъ полуостровъ въ югоизточната си часть, въ посока на Цариградъ, постепено се стѣснява и между Черно и Мраморно морета се обръща на една тѣсна ивица, въ края на която е разположена Европейската часть на Цариградъ. Всички посоки - пжтища, които минаватъ презъ Балканския полуостровъ, между Черно и Бѣло морета, и се насочватъ за Цариградъ, минаватъ презъ Одринъ или покрай него, за да излѣзатъ на поменатата по-горе ивица земя между Черно и Мраморно морета. Отъ тукъ следва голѣмото значение на Одринъ, разположенъ при сливането на тритѣ рѣки: Марица, Арда и Тунджа. Укрепенъ Одринъ затваря непосредствено и косвенно, почти всички посоки-пжтища за Цариградъ. За защитата на Цариградъ има голѣмо значение Одринъ; настжпающиятъ неможе да го отмине — или трѣба

да го атакува и завладѣе, или трѣба да се заслони съ голѣма часть отъ своитѣ сили, както въ 1912 г. направи българската армия, но въ такъвъ случай ще стѣсни въ значителна степенъ свободата на маневрирането си.

Въ 1912 г. Одринъ привлѣче къмъ себе си значителна часть отъ нашитѣ сили, макаръ, поради естеството на укрепленията си, силата на гарнизона и въоржжението си, крепостьта би могла съ успѣхъ да бжде атакува, още презъ м. м. октомврий или ноемврий съ тѣзи средства (артилерията), които имахме, даже отъ западна посока, северно отъ р. Марица. Крепостьта бѣ надценена отъ насъ.

Нашитѣ грѣшки предъ Чаталджда и упорството на турцитѣ, поради недобросъвѣстното поведение на нашитѣ съюзници, които много отъ рано дадоха доказателства, че не ще зачитатъ сключенитѣ съ тѣхъ договори, застави да се атакува Одринъ съ открита сила, за да се принудятъ турцитѣ да подпишатъ мира.

Презъ време на примирието почна да се говори все повече за щурмуването на Одринъ. Колкото повече се затегваха преговоритѣ за мира въ Лондонъ, толкова повече растеше вѣроятностьта да се наложи щурма. Едновременно, обаче, растеше и страхътъ отъ щурма—отъ загубитѣ, които се предполагаха да се дадатъ и отъ непълната за всички вѣроятность на успѣха. Въ голѣма часть отъ офицеритѣ имаше убеждение, че щурмътъ лесно не ще успѣе; навѣрно ще трѣба да се повтори, а може би и потрети, а, следователно, загубитѣ несмѣтни. У войницитѣ се разпространяваше страхътъ отъ единъ щурмъ и тѣ не скриваха желанието си да стоятъ подъ Одринъ, да обсаждатъ крепостьта, докато тя се предаде отъ гладъ, но да не атакуватъ. Разпространението и затвърдяването на такова убеждение имаше страхъ отъ друга страна постепено да не направи частитѣ все по-малко годни за единъ щурмъ. Имаше и старши началници, които се бояха отъ единъ щурмъ на крепостьта. Страхътъ се дължеше на убеждението, че крепостьта е силна, съ съвременни укрепления — бетонирани и добре въоржжени. Официалнитѣ сведения на щаба на армията отъ мирно време плашеха. Дългата обсада, отъ друга страна, подсказваше, че турцитѣ ще да сж използували времето значително да засилятъ крепостьта. Признаци, обаче, за такова засилване нѣмаше, а сведенията, които се събираха за крепостьта презъ време на действията, не бѣха отъ естество да плашатъ..., но убеждението, създадено отъ мирно време, си оставаше убеждение.

Така се обяснява, защо заповѣдьта за щурма изненадва почти всички.

Само нѣколко дни преди щурма — на 3 мартъ — помощникъ главнокомандующиятъ генералъ *Савовъ М.* дохожда

въ щаба на дивизията (с. Татаркьой), южниятъ секторъ. Следъ разговора, който има съ началника на дивизията, генералъ *Кирковъ*, извиква началникъ щаба на дивизията, отъ генералния щабъ подполковникъ *Русевъ*, и му зацаде направо въпроса: „може ли да се атакува Одринъ съ пълна вѣра на успѣхъ?"

Началникътъ щаба на дивизията отговори категорично, че крепостьта може да се щурмува съ пълна вѣра на успѣхъ.

Помощникъ главнокомандующиятъ, позидимому, невервайщъ въ успѣха, каза, че и рускиятъ генераленъ щабъ се съмнявалъ въ успѣха и че той исказалъ мнение предъ нашия воененъ аташе въ Петроградъ, какво единъ щурмъ на Одринъ може да се предприеме само, ако на стотината има вѣроятность на успѣхъ.

„Е добре, тая вѣроятность я има", отговори началникъ щаба на дивизията.

Още въ края на м. декемврий, по разпореждане отъ щаба на действующата армия, се събра въ щаба на 2-а армия въ Свиленградъ комисия, подъ председателството на командующия 2-а армия, генералъ-лейтенантъ *Ивановъ*, и членове генералитѣ: *Вазовъ*, *Ценовъ*, *Янковъ*, полковницитѣ: *Атанасовъ* и *Загорски* и подполковникътъ отъ генералния щабъ *Русевъ*, която комисия трѣбаше да реши: *може ли Одринъ да се атакува съ успѣхъ и ако може, съ какви сили и какъ.* Комисията възприе напълно мнението на командующия 2-а армия, генералъ *Ивановъ* — *Одринъ може, да се атакува съ успѣхъ* и опредѣли средствата и тѣхното разпредѣление и посока на щурма, възприемайки мнението на командующия армията. *Точно така се приготви и произведе щурмътъ* и ако щурмътъ на Одринъ справедливо се смета като образецъ на замисъль, на планъ, заслугата преди всичко се дължи на командующия 2-а армия генералъ-лейтенантъ отъ генералния щабъ *Ивановъ Ник.*

Тъй или инакъ, въ първитѣ дни на м. мартъ се заговаря сериозно за щурмуването на Одринъ и частитѣ почнаха да се готвятъ.

На 1 мартъ командующиятъ 2-а армия, съ заповѣдь по армията, даде директиви на разнитѣ сектори за въ случай на щурмуване крепостьта. Решителната атака трѣба да се извърши на източния секторъ, когато другитѣ сектори трѣба да водятъ демонстративни атаки, които, обаче, за да могатъ действително да заблудятъ врага и му отвлѣкатъ резервитѣ, трѣба да бждатъ сжщо така напълно решителни.

На 7 мартъ началницитѣ на щабоветѣ на 8-а Тунджанска дивизия и на 5-а Дунавска (сръбска) дивизия се срещнаха и уредиха свързката, която трѣба да има между двѣтѣ дивизии, на които предстоеше да действуватъ въ тѣсна

свързка — едната отъ южния секторъ, другата отъ западния секторъ.

Щабътъ на 2-ра армия настоя, по примѣра на източния секторъ, постоянно да се безпокоятъ турцитѣ; да се произвеждатъ нощни нападения съ малки части. Щабътъ на дивизията, обаче, бѣше на противоположно мнение — да не се безпокоятъ турцитѣ; напротивъ да се успокояватъ, приспиватъ. Турцитѣ заемаха на Памукъ-сартж и срещу с. Доуджаросъ далечъ, издадени къмъ насъ, напредъ предни позиции, слабо подържани отъ крепостната линия на батареитѣ. Щабътъ на дивизията искаше, турцитѣ да си останатъ на преднитѣ позиции, близо до нашето разположение на 250—500 крачки; да бждатъ атакувани именно на тия позиции. Щабътъ на дивизията разчиташе, че турцитѣ ще направятъ много възможната грѣшка да се увлѣкатъ напредъ, да подържатъ частитѣ си на преднитѣ имъ позиции, а въ такъвъ случай боятъ на южния секторъ ще се реши не на крепостната линия, а на преднитѣ по-слаби позиции, безъ да могатъ турцитѣ да използуватъ цѣлото въоржжение въ сектора. Или, най-после, ако турцитѣ, принудени да напуснатъ преднитѣ си позиции съ бой, на тѣхния гръбъ, преследвайки ги, да се вмъкнемъ въ крепостьта. Следователно, за насъ бѣ по желателенъ единъ бой на преднитѣ турски позиции, отколкото бой на по-добре въоржжената крепостна линия — макаръ последнята да е съ слаба пехотна отбрана, но която въ една-две нощи е възможно да се организира.

По тия причини на южния секторъ се подържаше едно и сжщо поведение, не се даваше основание на турцитѣ нѣщо да подозиратъ.

Съ заповѣдь по 2-а армия се даваха указания за заемането само на преднитѣ позиции на турцитѣ — на южния секторъ тѣзи на Токатъ-баиръ и при с. Доуджаросъ; за щурма на самата крепость не се говореше. Както ще се види и отъ заповѣдьта по армията за самия щурмъ, като че първоначалното желание е било да се заематъ само преднитѣ позиции, като се отхвърлятъ турцитѣ задъ фортовия поясъ. За докарването щурма до край, щабътъ на армията не се е изказалъ, нито въ единъ документъ отъ порано, при всичкото му желание да щурмува и завладѣе крепостьта. Може да се обясни само съ заповѣдьта отъ щаба на действующата армия — да се атакуватъ преднитѣ позиции на турцитѣ.

Най-после къмъ полунощь на 10 срещу 11 мартъ щабътъ на 2-а армия по телефона предупреди щаба на дивизията, че заповѣдь за атака е издадена и скоро ще се получи въ щаба на дивизията.

Въ 1 ч., на 11 мартъ, заповѣдьта по армията за атаката се получи. Атаката трѣбаше да се почне на 11 мартъ

Щурмътъ на Одринъ.

(Приложение № 10)

Бойното поле. Както се знае, дивизията заема между р. р. Марица (южно отъ Одринъ) и Арда, южнитѣ господствующи надъ фортовия поясъ височини — позициитѣ на дивизията, а именно височинитѣ отъ изтокъ на западъ: в. 97, Плоската височина, в. 123 и Карталъ-тепе. По дѣснофлангови-тѣ височини, наречените Памукъ-сартларж (памукови ридове) е нашето и турско разположение. Задъ последнитѣ, въ гърба на турцитѣ, се издига голѣмия високъ ридъ Токатъ-баиръ, задъ който турцитѣ могатъ да скриватъ значителни резерви. Памукъ-сартларж и Токатъ баиръ се раздѣлятъ отъ голѣмия дълбокъ долъ, Памукъ-дере — може да скрива цѣли дружини и полкове, мжчно засегаеми отъ нашия огънь.

Срѣднитѣ и лѣвофлангови височини се спущатъ на северъ къмъ полето, предъ фортовия поясъ. Отличенъ кржгогледъ; наблюдава се отлично, и мѣстностьта между фортовия поясъ и турскитѣ предни позиции на Памукъ-сартларж и Токатъ-баиръ. Липсватъ каквито и да било подстжпи, било за насъ, било за турцитѣ.

Мѣстностьта задъ нашитѣ позиции закрита отъ погледитѣ на турцитѣ — свободна за движение на резервитѣ.

Въ лѣво и въ дѣсно отъ височинитѣ се разтилатъ долинитѣ на р. р. Арда и Марица; и дветѣ мочурливи, особено тая на р. Марица; движението и за пехота, вънъ отъ нѣкои ограничени пжтеки, невъзможно.

Обхвати и обходи и за дветѣ страни изключени; действията могатъ да бждатъ само фронтални.

Разположение. *Дѣсниятъ бригаденъ участъкъ — отъ р. Марица до Плоската височина, включително.* Заема се отъ 1-а бригада, — 30 п. Шейновски и 51 пех. полкове, две погранични роти (по една отъ 7 и 8 погранични дружини), 8 не с. с. полкъ и една батарея отъ 8 с. с. арт. полкъ. Крайниятъ дѣсенъ флангъ, около 300 крачки северно отъ с. Ахжркьой, е на около 200 крачки отъ турскитѣ окопи.

Свръзка съ източния секторъ по моста — при с. Омуръ-бей.

Лѣвиятъ бригаденъ участъкъ — отъ височ. 123, включително, до р. Арда. Заема се отъ 3-а бригада, а именно: 12 пех. Балкански полкъ и 8 с. с. арт. (безъ една батарея) полкъ. Лѣвиятъ флангъ, северо-източно отъ с. Доуджаросъ, на около 250 крачки отъ турскитѣ окопи.

Обсадната артилерия — три отдѣления: а) *дѣсно* — две двеоржднйни 12 с/м. дълги батареи, една 15 с/м. и една 12 с/м. гаубична батареи — на западъ отъ с. Ахжркьой; цель — да обстрелва Демердешкитѣ батареи и Демердеш-

киятъ фортъ, б) *срѣдно* — две 12 с/м. гаубични батареи — северно отъ с. Емирли; цель — да обстрелва мѣстността между с. с. Боснакьой, Демердешъ, фортътъ Боснакьой, Токатъ-баиръ и Памукъ-сартж, в) *лѣво* — две двеорждейни 12 с/м. дълги батареи и една 15 с/м. гаубична батарея, северо-източно отъ с. Татаркьой; цель — да обстрелва Караагачкитѣ батареи и Караагачкия фортъ Лѣвото отдѣление можеше да бие и Демердешкитѣ батареи.

Една 12 с/м гаубична (наша) батарея, югоизточно отъ Карталъ-тепе, обстрелва единственията, макаръ слабъ подстжпъ Жгълъ-дере

Всичко на южния секторъ: 24 полски с. с., 36 полски не с. с. и 34 обсадни орждия (16 ор. 12 с/м. гаубици, 8 ор. 15 с/м. гаубици, 10 ор. 12 с/м. Д/30), или всичко 94 орждия, отъ които 28 срѣбски. По-голѣмата часть отъ орждията можаха да срѣдоточатъ огъня си — всички гаубични, дълги (безъ две) и три четвърти отъ полскитѣ — въ най-важния участъкъ Токатъ-баиръ, Памукъ-сартларжж.

Маневрени войски, 52 пех. полкъ — две дружини между с. с. Емирли и Татаркьой; една дружина на източната крайнина на с. Татаркьой и една дружина зашъ височинитѣ Карталъ-тепе и 123, западно отъ дола с. Татаркьой — Карталъ-тепе.

Щабътъ на дивизията с. Татаркьой; наблюдателно мѣсто — между височинитѣ Карталъ-тепе и 123, на линията на пехотнитѣ окопи, отъ кждето най-добре се наблюдаваше.

Всичко: 16 дружина, две погранични роти и 94 орждия.

Нашитѣ позиции сж недостатъчно укрепени; въ него време укрепявачето не бѣ привита необходимость въ нашето съзнание. Единъ редъ окопи, на нѣкои мѣста два реда, по предимство стоишкомъ, голѣма часть за на колѣне.

Слабо развити ходове за съобщения. На цѣлата дължина на позицията четире малки редута — единътъ на височината 123, другиятъ на Плоската височина, третиятъ на вис. 97 и четвъртиятъ на височината западно отъ с. Ахжркьой. Редутитѣ безъ всѣкакво значение за съпротивителната сила на позицията.

Телени мрежи, както и каквито и да било изкуствени препятствия, липсватъ, освенъ въ рововетѣ на четиритѣхъ редута.

Окопитѣ имаха козирки — голѣма часть, обаче, войницитѣ изгориха, по липса на дърва за горене.

Наблюдателни мѣста слабо защитени — само маскирани.

Къмъ денятъ на щурма, турцитѣ имаха на южния секторъ отъ 15 до 18 дружини пехота. Артилерия: 24 крепостни 15 с/м. Д/25 ор. на брѣгова установка; 6—10·5 с/м. дълги, 6—15 с/м. гаубични, 36 — 8·7 полски, 12 — 7·5 с/м. полски, а всичко 90 орждия.

Турскитѣ предни позиции имать сжщата стойность, както и нашитѣ позиции. Само предъ окопитѣ си срещу с. Доуджаросъ нахвърляха подвижна, на рогатки, телена мрежа.

Крепостната фортова линия на южния секторъ се състоеше отъ единъ редъ „фортове", въ действителность редути — земляна работа съ погреби отъ сухa или варна зидария. Бруствери високи, открита позиция — остарѣлъ образецъ. Фортоветѣ-редути не можаха да иматъ голѣмо значение за отбраната — могатъ да бждатъ разрушавани отъ съвременната, при атаката на Одринъ, артилерия. Такива фортове-редути имаше четире — Марашкиятъ, Караагачкиятъ, Демердешкиятъ, Боснакьойскиятъ.

Само батареитѣ при Демердешъ, две батареи (12 ор.) изработени съ бетонъ, но орждията на открита позиция — въ ровъ, но непокрити, брѣгова установка. Батареитѣ даже немаскирани — 15 с/м.-тѣ наши орждия можаха да ги разрушаватъ, а полскитѣ съ шрапнеленъ огънь можаха да се борятъ съ тѣхъ — да биятъ непокритата имъ прислуга.

Пехотна позиция на крепостната линия нѣмаше окончателно приготвена; нѣколко, тукъ-тамъ, наченати и недовършени окопи.

Цѣлата крепостна линия обградена съ здрава телена мрежа на желѣзни колове — широчина 3—6 метра.

Презъ време на обсадата и примирието турцитѣ малко направиха да засилятъ съпротивителната сила на крепостьта, а можеха много да направятъ. Турската леность напълно се п ояви.

Турскитѣ предни позиции имаха по 2—3 линии окопи; понеже мѣстността съвсемъ равна, брустверитѣ съвсемъ низки, голѣма часть отъ окопитѣ безъ бруствери — обстрелъ отличенъ. Пръстьта разхвърляна. Много фалшиви окопи. Окопитѣ отлично приспособени къмъ мѣстността. Блиндажитѣ на окопитѣ се сливаха съ мѣстността; презъ време на стрелбата служеха за упора на пушкитѣ.

11 мартъ.

(Приложение № 10).

Заповѣдьта по 2-а армия, отъ 10 мартъ (23 ч. 30 м.), съобщи, че на армията *„се възлага за задача да заеме преднитѣ позиции на противника и го отхвърли задъ фортовата линия"*.

За достигане на възложената задача се заповѣдваше:

„1. На 11 мартъ, въ 13 ч., да се почне артилерийска подготовка съ всичката обсадна и полска артилерия въ всички сектори".

2. „Презъ нощьта на 11 срещу 12 мартъ, пехотата, подъ защитата на обсадната и полска артилерии, да настжпи и на разсъмване да заеме преднитѣ позиции на противника".

Тая заповѣдь се получи въ щаба на дивизията въ 1 ч. на 11 мартъ.

Въ 5 часа на 11 мартъ на командиритѣ на бригадитѣ, събрани въ щаба на дивизията, имъ се изложи и разясни заповѣдьта; дадоха имъ се необходимитѣ указания.

Старшитѣ началници бѣха още въ щаба на дивизията, когато въ 5 ч. 30 м. турцитѣ откриха силенъ артилерийски огънь по цѣлото разположение на дивизията; всички помислиха, че турцитѣ узнали за нашето намѣрение да атакуваме, сами тѣ ще поискатъ да предупредятъ.

Не сж въ състояние да побъркатъ на нашитѣ планомѣрни действия.

Въ 6 ч. 15 м. турскиятъ огънь се прекрати.

Съгласно заповѣдьта по 2-а армия, издаде се следующата заповѣдь по дивизията, която подтвърди даденитѣ устни заповѣди и указания:

„Заповѣдь по 8-а пех. Тунджанска дивизия.

Щабъ с. Татаркьой.

11 мартъ, 1913 г., 8 ч. 30 м.

(Карти Одринъ, 1:20000 и 3 верстовата).

§ 1. Съгласно заповѣдьта по 2-а армия № 58 отъ вчера, 10 мартъ, противникътъ заема съ значителни сили Чаталджанскитѣ и Булаирскитѣ позиции.

Положението на Одринската крепость е известно.

§ 3. Днесъ, 11 мартъ, 1-а и 3-а армии ще атакуватъ енергично неприятеля. 4-а армия и отряда на генералъ *Сарафовъ* ще подържатъ действията срещу Чаталджа и Одринъ.

§ 3. На 2-а армия, която ще действува срещу Одринъ, се възлага *да заеме преднитѣ позиции на противника и го отхвърли задъ фортовата линия*. Армията е усилена съ нови войски на източния секторъ.

§ 4. Днесъ въ 13 ч. ще почне артилерийската подготовка въ всички сектори. Презъ нощьта на 11 срещу 12 пехотата, подъ закрилата на обсадната и полска артилерия, ще настжпи и на разсъмване ще заеме преднитѣ позиции на противника, а именно: на западния секторъ Папазъ-тепе и Бекчи-тепе, *а на нашия секторъ Токатъ-баиръ, Жгълъ-дере и Безименатa височина съ червената звезда, презъ която минава пжтя Черекьой - Ахжркьой и е на северъ отъ „К"*.

Заповѣдвамъ:

§ 5. Обсадната артилерия днесъ 13 ч. да почне подготовката на атаката, като има за цель разбиването на Демердешкитѣ непиятелски крепостни батареи и задушването на съседнитѣ крепостни батареи.

Полската артилерия да открие огънь по разпореждането на бригаднитѣ командири (началници на участъци).

§ 6. Войскитѣ отъ *дѣсния* бригаденъ участъкъ, полковникъ *Марчинъ*, да атакуватъ и завладѣятъ Токатъ-баиръ до височината съ червената звезда, що е по продължение на Токатъ-баиръ и на югъ отъ „К", като не остава безъ внимание и противника срещу Ахжркьой- Марица.

Войскитѣ отъ *лѣвия* бригаденъ участъкъ полковникъ *Начевъ* да атакуватъ и завладѣятъ линията: Жгълъ-дере - височината съ червената звѣзда на северъ отъ „К", презъ която минава пжтя Черекьой—Ахжркьой.

Двата участъка да държатъ тѣсна свързка помежду си, а лѣвиятъ участъкъ и съ действията на западния секторъ, на лѣвиятъ брѣгъ на р. Арда.

Начало на движението на пехотата ще се заповѣда допълнително.

§ 7. *Маневриращи войски* полковникъ *Воденичаровъ* 52 п. полкъ, да станатъ:

Две дружини — около срѣдата между с. с. Татаркьой и Емирли, на лѣвия брѣгъ на рѣката.

Една дружина — при гробищата на с. Татаркьой

Една дружина — задъ Карталъ-тепе и 123, на западъ отъ дола Татаркьой - Карталъ-тепе.

§ 8. Дивизионниятъ лазаретъ — с. Татаркьой, като открие едно отдѣление при с. Кара-саклж.

Евакуация: отъ Татаркьой въ болницитѣ въ с. с Салтаклж и Семенли, а отъ с. Кара-саклж—въ болницата въ с. Енджекьой.

Раненитѣ отъ 12 п. Балкански полкъ — съ автомобилитѣ въ болницата въ с. Семенли.

§ 9. Дивизионниятъ огнестреленъ паркъ: — единъ ешалонъ югозападно отъ с. Татаркьой, а другия южно отъ с. Емирли (пжтя с. с. Емирли—Салтаклж).

§ 10. Преди настжпването, войницитѣ да се снабдятъ съ патрони, колкото могатъ да носятъ (джобове, пазвата и др.),

Неприкосновениятъ ранцевъ запасъ храна да се вземе, но да се разходва, само ако не може да се подвезе храна напредъ.

§ 11. Да се предупредятъ всички чинове, че съгласно заповѣдьта по армията, отъ успѣшнитѣ действия, които предприемаме сега, ще зависи завършването на войната и принуждаване противника къмъ миръ.

§ 12. Щабътъ на дивизията — на позицията между Карталъ-тепе и 123.

Началникъ на дивизията генералъ-майръ *Кирковъ*

Началникъ щаба, отъ ген. щабъ подполковникъ *Руссевъ*."

Днешниятъ день се предостави изключително на артилерията да подготви щурма — да разруши вражескитѣ батареи. Пехотната атака ще се произведе презъ нощьта.

Дадоха се заповѣди въ 16 часа:

„Пехотата да почне движение напредъ на 12 мартъ, 3 часа“ и

„Напущането на окопитѣ отъ нашата пехота за движение напредъ. трѣба да стане при мълчание на артилерията; последната, обаче, трѣба да бжде готова незабавно да открие огънь, щомъ пехотата бжде забелязана и срещната съ огънь, което, навѣрно, скоро ще стане предъ видъ свѣтлата нощь“.

Подполковникъ *Дошковъ*
Вр. К-ръ 8 с. с. арт. полкъ.

За разрушение на вражескитѣ батареи разпоредено:

1. Дѣсното обсадно отдѣление да открие огънь по Демердешкитѣ батареи; 2. лѣвото — по Караагачкитѣ батареи; 3. срѣдното отдѣление (8—12 с/м, гаубични батареи) — по Токатъ-баиръ и Боснакьой; 4. 2 тѣ 12 с/м. Д 30 орждия — по Марашката батарея.

Най-желателно бѣ разрушаването преди всичко на турскитѣ две 15 с/м. батареи (12—15 с/м. Д/30 орждия) — Демердешка и Синеклийска, които именно подържаха турската предна позиция срещу нашия дѣсенъ участъкъ — Токатъ-баиръ, Памукъ-сартларж. Срещу тѣзи турски батареи можаха да се насочатъ всички наши обсадни орждия.

Опредѣлено да се изстрелятъ по 60 снаряда на орждие до 3 ч. на 12 мартъ.

Артилерийскиятъ огънь почна точно въ 12 часа. Турцитѣ веднага отговориха, при това батареитѣ имъ, по навикъ, почнаха огъня си съ дименъ барутъ, но скоро преминаха къмъ бездименъ.

Две полски батареи (1-а отъ 8 с. с. полкъ и 2-а отъ 8 не с. с. полкъ), предадени командиру 30 п. Шейновски полкъ, като придружающи; 9-а батарея отъ 8 с. с. полкъ за сжщата цель, предадена на 12 п. Балкански полкъ.

Всички полски батареи откриха огънь по турскитѣ пехотни окопи, но като не особено действителенъ, се води

рѣдко — 8 с. с. арт. полкъ изстреля само 279 шрапнела и 73 бризантни гранати.

Огъньтъ продължи до 19 ч.; нашитѣ прекратиха огъня, следъ което прекратиха огъня и турцитѣ. Трѣбаше бойнитѣ припаси да се попълнятъ; липсваха прикрити пжтища, окопи и галерии — попълването подъ вражески огънь мжчно.

Следъ малко нашиятъ огънь отново почна; тоя пжть до 2 ч. 30 м. на 12 мартъ — рѣдко, а отъ 2 ч. 30 м. до 3 часа огъньтъ трѣбаше да се усили. Въ 3 ч. огъньтъ трѣбаше да спрѣ — когато нашата пехота трѣбаше да напустне окопитѣ си, за да почне веднага и силно, щомъ движението на нашата пехота бжде открито.

Този начинъ на действие усвоиха отъ насъ и сърбитѣ на западния секторъ.

Прекратяването на огъня и откриването на рѣдъкъ огънъ по после се дължеше на невъзможностьта да се снабдяватъ батареитѣ съ военни припаси.

Прекратяването пъкъ на огъня току прѣди нашата пехота да напусне окопитѣ си и тръгне напредъ се обяснява съ поведението на турцитѣ; всѣкога когато ние прекратяваме огъня и тѣ спиратъ своя — нашето желание бѣше: *нашата пехота да напусне окопитѣ си и тръгне напредъ не обстрелвана.*

Турскитѣ батареи не можаха да издържатъ борбата — тѣхниятъ огънь отслабна; често прекратяваха съвсемъ огъня си или пущаха отъ време на време по нѣкой редъ изстрели. Турскитѣ батареи немаскирани, слабоукрепени, орждията на открито (безъ покривъ), безъ закритие за прислугата даже отъ шрапнелни куршуми, очевидно, не можаха да водятъ борбата, макаръ и батареитѣ имъ да не сж били разрушени и орждията да сж били годни за бой презъ всичкото време. Турскитѣ батареи се оказаха слаби, главно защото прислугата имъ бѣше изложена на поражение.

Отъ друга страна турцитѣ не можаха да срѣдоточатъ огъня си; тѣ го разхвърляха по цѣлото наше разположение — артилерийско и пехотно. Не умѣяха да използватъ 10·5с/м. си скорострелни подвижни полски орждия — нито подвижностьта имъ, нито далечностьта имъ за борба съ нашата артилерия.

Артилерията на източния секторъ не откри огънь. Впрочемъ, тя отъ 1 мартъ прекрати съвсемъ да стреля, което тури начало на турското заблуждение.

Тя отъ 1 мартъ, по заповѣдъ на командующия армията, бѣ прекратила да стреля. Днесъ, когато артилерията на южния секторъ откри и подържаше настойчиво да бие турското разположение, — предвестникъть на атака, източниятъ секторъ продължаваше да мълчи.

Това обстоятелство тури начало на турската заблуда — да мислятъ, турцитѣ че решителната атака ще се произведе на южния секторъ; по самитѣ тѣхни показани, се знае, какво у тѣхъ постепенно узрѣва убеждението, че ако ние ще атакуваме, то ще атакуваме решително на южния секторъ; още на 11 срещу 12 турцитѣ почватъ да приближаватъ, на първо време предпазливо и нерешително, а после смѣло пехотнитѣ си резерви къмъ южния секторъ.

Убеждението въ щаба на дивизията бѣше, че отъ нашитѣ действия на тоя день, турцитѣ не могатъ да иматъ основание да заключатъ, че ние започваме решителни действия.

12 мартъ.

(*Приложение 10*)

Съгласно заповѣдьта по дивизията, пехотата трѣбаше да напустне окопитѣ си, да тръгне напредъ и атакува точно въ 3 ч. До тая минута всичко тихо; заповѣданитѣ размѣствания на подържки изпълнени тихо и въ редъ. Всички бодри и бойно настроени. Нощьта тиха, звездна, успокояваща.

Въ опредѣления часъ, 3 ч., пехотнитѣ части по цѣлия фронтъ на дивизията настжпиха. Нѣкое друго време не се чуватъ никакви изстрели. Къмъ 3 ч. 15 м. почнаха рѣдки пушечни изстрели, които скоро зачестиха. Къмъ 4 ч. силенъ пушеченъ огънь почна по цѣлия фронтъ — турцитѣ откриха движението и го посрещнаха съ огънь. По цѣлия турски фронтъ се хвърлятъ разноцвѣтни повикни ракети, предимствено осветителни.

Нашата артилерия откри огънь къмъ 4 ч., главно по Токатъ-баиръ, къмъ който е привлеченъ и огъньтъ на часть отъ батареитѣ на 8 с. с. артил. полкъ; гаубичнитѣ отъ срѣдното отдѣление откриха огънь по Памукъ-дере; една гаубична батарея по с. Черекьой и Жгълъ-дере. Обсаднитѣ орждия по Дермердешкитѣ и Марашки турски батареи.

Огъньтъ продължи до 6 часа.

Дѣсенъ бригаденъ участъкъ. — Полковникъ Марчинъ. 30 пех. Шейновски и 51 пех. полкове; две погранични роти; 8 не с. с. артил. полкъ (5 бат.) и една с. с. батарея.

30 пех. Шейновски полкъ е на позиция безсмѣнно още отъ ноемврийскитѣ боеве; 51 пех. полкъ се смѣняваше презъ опредѣлено време съ 52 пех. полкъ; последнята смѣна бѣ въ края на м. февруарий

30 пех. Шейновски полкъ, полковникъ *Рашковъ*, съ дветѣ погранични роти и съ две придружающи батареи, е

насоченъ: *да завладѣе вис. 94 (Токатъ-баиръ) и височината западно отъ нея.*

51 пех. полкъ, полковникъ *Узуновъ* М. (3 дружини) съ една придружающа батарея е насоченъ: *да завладѣе крайната западна височина на Токатъ-баиръ.*

Ротитѣ при с. Ахжркьой трѣба да атакуватъ турцитѣ предъ себе си и да излѣзатъ на височина на Токатъ-баиръ.

Една дружина отъ 51 пех. полкъ оставена въ разпореждането на командира на бригадата, полковникъ *Марчинъ*, източно отъ с. Емирли.

Бригадата атакува на единъ фронтъ отъ около 4 клм. безъ ротитѣ, които атакуватъ при с. Ахжркьой.

30 пех. Шейновски полкъ трѣба да премине презъ дола южно отъ Памукъ-сартж, да се възкачи на последния и заедно съ дѣсния си флангъ, който е на Памукъ-сартж, да атакува турцитѣ по една съвършенно открита и равна мѣстность, безъ положително никакви подстжпи. Да завладѣе тамъ турската предна позиция, следъ което да преодолѣе голѣмиятъ долъ Памукъ-дере и да завладѣе Токатъ-баиръ.

51 пех. полкъ трѣба да се спусне надолу по съвсемъ равна, открита мѣстность, да атакува турскитѣ окопи, да ги премине и достигне поставената цель, крайната западна височина на Токатъ-баиръ.

Въ посоката на 30 пех. Шейновски полкъ сж насочени 5 дружини, а въ тая на 51 пех. полкъ — 3 дружини.

На Памукъ-сартж и Токатъ-баиръ въ време на щурма турцитѣ имаха 5 дружини пехотни (103 и Гюмюрджинския пехотни полкове, една стрелкова (4-а) дружина и две картечници. Срещу с. Ахжркьой една дружина и 2 картечници. Всичко 7 дружини и 4 картечници. Една с. с. батарея извадена на Токатъ-баиръ.

30 пех. Шейновски полкъ полковникъ Рашковъ. Къмъ времето на атаката е разположенъ:

1-а дружина, (Вр. командиръ капитанъ *Добревъ*) при с. Ахжркьой — 1-а и 2-а роти въ окопитѣ северно отъ с. Ахжркьой; 3-а рота и 2-а и 5 погранични роти на дѣсния флангъ североизточно отъ с. Ахжркьой съ цель да обходятъ турскитѣ окопи отъ изтокъ; 4-а рота — дружинна подържка задъ 2-а рота. 1-а с. с. батарея на южната крайнина на с. Ахжркьой — може да фланкира турското разположение и да бие източната часть на дола Памукъ-дере.

3-а дружина майоръ *Топкаровъ* между железопжтната линия и пжтя с. Емирли — Одринъ на югоизточното продължение на платото Памукъ-сартж. 12, 11 и 10 роти въ бойна часть; 9 рота въ подържка, задъ 11 рота. Картечната рота съ дружината.

4-а дружина, подполковникъ *Ивановъ*, южно отъ дола, предъ Памукъ-сартж. 13, 14 и 15 роти въ бойна часть; 16-а рота подържка.

2-а дружина, (вр. командиръ капитанъ *Георгиевъ*), полкова подържка, южно отъ вис. 97.

4 а дружина. 1-а рота подпоручикъ *Караджовъ* и 2-а рота подпоручикъ *Герчевъ* настжпватъ въ назначеното време, тихо, по фронта, а 3-а рота капитанъ *Марковъ*, 2-а погранична поручикъ *Георгиевъ* и 5-а погранична рота, (поручикъ *Дечевъ*), настжпватъ въ обхватъ на лѣвия турски флангъ; 4-а рота следва задъ 2-а рота.

Тритѣ роти, които отиватъ въ обхватъ, газятъ вода, нѣкжде до 1 м. Когато наближаватъ на 200 кр. отъ врага, последният ги забелязва, освѣтлява съ ракети и открива огънь. Ротитѣ даватъ условенитѣ знакове — запалватъ връзки сѣно, опредѣлятъ мѣстата си.

По тоя знакъ ротитѣ отъ фронта настжпватъ настойчиво; врагътъ открива огънь, но сравнително по-слабъ, предполагайки, че главният ударъ иде на фланга му. Ротитѣ на фронта (1-а и 2-а) се доближаватъ на около 50 крачки съ малки загуби.

Врагътъ изненаданъ — ротитѣ се хвърлятъ на ножъ отъ фронта и фланга. Врагътъ бързо се разколебава, напуща окопитѣ си и избѣгва назадъ къмъ с. Боснакьой. 1-а дружина заедно съ пограничнитѣ роти настжпватъ и се спиратъ на около 3 клм. северно отъ с. Ахжркьой. Дѣсно-фланговитѣ роти се увличатъ и достигатъ до с. Боснакьой, но биватъ повърнати отъ турския пушеченъ огънь.

1-а дружина къмъ 5 ч. 20 м. достига поставената цель. Загуби 8 убити и 28 ранени.

3 а дружина настжпва смѣло напредъ, и макаръ скоро открита отъ врага, и освѣтена и обстреляна, смѣло водена отъ командира си, достига на около 100 кр. отъ турцитѣ.

Врагътъ открива силенъ пушеченъ огънь, а отъ фланга съ картеченъ огънь.

Ротитѣ правятъ всево усилие да вървятъ напредъ.

11-а рота, поручикъ *Карачановъ*, се хвърли съ ротния си командиръ на чело на ножъ: завързва се кървавъ бой. Отъ турския картеченъ огънь половината отъ състава на ротата е изваденъ вънъ отъ строя—убити и ранени. Командирътъ на ротата доблестният поручикъ *Карачановъ* убитъ, а взводният командиръ зап. подпоручикъ *Карабобовъ* тежко раненъ.

Още едно последно усилие и ротитѣ завладяватъ турскитѣ окопи; врагътъ пропжденъ съ голѣми за него загуби — заема втората си позиция, около 200 м. по-назадъ.

Два взвода отъ дружинната подържка (9 рота) сж изпратени да подържатъ 11 рота.

Загуби: убити и ранени 257 души.

Картечната рота, капитанъ *Козаровъ*, която следва съ 3 дружина, накарва вражескитѣ картечници да млъкнатъ.

Дружината се спира на заетитѣ турски окопи и почва да се окопава.

4-а дружина настжпва, но скоро се спира подъ предлогъ, че въ лѣво 51 пех. полкъ останалъ назадъ. Дружината изгубва около 1 ч. време, — отново настжпва въ 4 ч. 30 м.; когато доближи на около 150 кр. до врага, последния открива настжплението, поради свѣтлата луна и я посрещна съ силенъ пушеченъ- огънь.

Ротитѣ залягатъ, откриватъ огънь и продължаватъ настжплението по отдѣления; доближаватъ се на стотина крачки отъ врага, подъ силния вражески огънь.

Ротитѣ се спиратъ на самото плато Памукъ-сартж.

Наближава да се разсъмне, но къмъ 5 ч. пада гжста мъгла, — закрива нашето разположение.

Излизатъ около 200 души вънъ отъ строя убити и ранени.

Командирътъ на дружината разсждилъ, че положението на дружината е опасно — отдръпва ротитѣ на около 300 кр. назадъ, на северния склонъ на дола предъ Памукъ-сартж — 5 ч. 30 м.

Отъ дружинната подържка, 16 рота, капитанъ *Михайловъ Кр.*, сж изпратени два взвода да подържатъ 14 рота, капитанъ *Арнаудовъ* и единъ взводъ да подържа 13 рота, поручикъ *Дѣлчевъ*, като най-пострадали роти.

Отъ 2-а дружина, полковата подържка, пристига 6-а рота и влиза въ състава на 4-а дружина — 6 ч. 30 м. Скоро пристигатъ още две роти съ командира на 2-а дружина, за да подкрепятъ лѣвия флангъ на 4-а дружина, на който флангъ е 15 рота, капитанъ *Михайловъ Ив.* Командирътъ на полка заповѣдва командиру 2-а дружина съ тритѣ роти, 6-а — поручикъ *Гайтанджиевъ*, 7-а — капитанъ *Бояджиевъ* и 8-а рота, поручикъ *Янковъ*, да атакува дѣсния флангъ на турцитѣ на Памукъ-сартж и да достигне поставената цель — 7 ч. 10 м.. Командиру 4-а дружина заповѣдано да подеме настжплението.

2-а дружина (6, 7 и 8 роти) пристига въ дола предъ Памукъ-сартж; 6-а рота, назначена въ бойна часть, настжпва; веднага 22 души излизатъ отъ строя убити и ранени. Ротата се спира на линията на 4-а дружина и се окопава.

51 пех. полкъ, полковникъ *Узуновъ М.* Къмъ времето на атаката разположенъ:

4-а дружина, подполковникъ *Калканджиевъ*, на дѣсния флангъ, имайки въ бойна часть 13-а подпоручикъ *Пранджовъ*, 14-а, капитанъ *Коджейковъ* и 15-а подпоручикъ, *Лаловъ*

роти; дружинна подържка—16-а рота, подпоручикъ *Людскановъ*, задъ 13-а и 14-а роти.

На дѣсния флангъ на дружината единъ картеченъ взводъ.

3-а дружина, капитанъ *Шишмановъ*, въ лѣво отъ 4-а дружина, имайки въ бойна часть 11-а и 12-а роти, а въ дружинна подържка 9-а и 10-а роти.

Дветѣ дружини, 4-а и 3-а, сж насочени на западната височина на Токатъ-баиръ.

1-а дружина, капитанъ *Бодуровъ*, полкова подържка задъ срѣдата на полка. При нея единъ картеченъ взводъ.

2-а дружина, — бригадна подържка, задъ 30 пех. Шейновски полкъ.

8 батарея, капитанъ *Кръстевъ Н.*, отъ 8 с. с. арт. полкъ придружающа задъ лѣвия флангъ на полка.

Въ назначения часъ, 3 часа, ротитѣ напущатъ окопитѣ си и тръгватъ напредъ, едновременно съ другитѣ съседни части.

Скоро, обаче, командирътъ на 3-а дружина донесълъ, че 12 пех. Балкански полкъ, въ лѣво, не напредвалъ, свръзката съ него се изгубила — въ действителность дѣсния флангъ на 12 пех. Балкански полкъ завива на западъ въ обхватъ турцитѣ предъ с. Доуджаросъ, а следователно, командирътъ на 3-а/51 дружина трѣбало да продължи движението, като подържа връзка съ патрули.

Командирътъ на 4-а дружина пъкъ донасялъ, че лѣвофланговата рота отъ 30 пех. Шейновски полкъ се разколебала и почнала да се оттегля — свръзката щѣла да се скжса.

Командирътъ на полка смѣтналъ тѣзи донесения . . . . за достатъчно основание да се бои полкътъ да не остане уединенъ — заповѣдалъ настжплението да се спре и да се чака подравняването съ съседнитѣ части, да се подържа постоянна връзка!

Ротитѣ се спиратъ на около 350 — 400 кр. отъ турскитѣ окопи и почватъ да се окопаватъ подъ силния вражески пушеченъ и картеченъ огънь.

5 ч., почва да се разсъмва. Полкътъ не достига поставенитѣ цели, а понисѝ голѣми загуби.

Успѣхътъ на 2-а дружина отъ 30 пех. Шейновски полкъ, която завладява преднитѣ турски окопи и първоначалния успѣхъ на 4-а дружина отъ сжщия полкъ, когато преминава дола предъ, южно, отъ Памукъ-сартж, и се възкачва за малко време на платото Памукъ-сартж дава право на командиритѣ на 30 пех. Шейновски полкъ и на бригадата да направятъ прибързано заключение, че Памукъ-сартж е заетъ — донесоха въ щаба на дивизията. Поради мъглата лично отъ щаба на дивизията не е могло да се вижда. Даде се заповѣдь на артилерията да пренесе огъня си по Токатъ баиръ; турскитѣ

части на Памукъ-сартж оставатъ небезпокоени отъ нашата артилерия, засилватъ своя пушеченъ огънь, който става по-действителенъ, нашитѣ загуби по-чувствителни.

Ротитѣ отъ дѣснофланговия бригаденъ участъкъ се стремятъ, възможно по-скоро, да се заровятъ въ земята; кой гдето е рови земята и се прикрива.

Скоро, обаче, заблуждението се разсѣйва и нашата артилерия отново, къмъ 6 ч. 45 м. почна да бие турското разположение на Памукъ сартж.

Лѣвия бригаденъ участъкъ — полковникъ Пачевъ, 12 пех. Балкански полкъ и 8 й с. с. артилерийски (безъ една батарея) полкъ. Частитѣ на позиция още отъ ноемврийскитѣ боеве, безсмѣнно.

12-й пехотенъ Балкански полкъ. Държи две дружини на Карталъ-тепе и височ. 123, като едната дружина заема позиция:а, а другата отъ задъ въ подържка. Дветѣ дружини при с. Доуджаросъ, сжщо така едната на позиция предъ селото, а другата въ подържка задъ селото.

Мѣстностьта предъ Карталъ-тепе и височ. 123 съвършенно открито и равно поле, безъ какви и да било гънки. Въ тази посока турскитѣ окопи сж далечъ на повече отъ километъръ, заети съ съвсемъ слаби части. Настжплението и на дветѣ страни въ тази посока би било съпроводено съ голѣми загуби.

Мѣстностьта предъ лѣвия флангъ, къмъ с. Черекьой и Марашкия фортъ има, макаръ и слаби, подстжпи; а именно, върбалака гокрай р. Арда, който върбалакъ, обаче, се обстрелва отъ турцитѣ отъ Папазъ-тепе. Освенъ това четире дола съ посока югъ-северъ. Западния долъ е задъ самата предна турска позиция. По-голѣмиятъ долъ – *Жгълъ дере*, обгръща отъ къмъ югъ двата на загадъ отъ него и помага за сбхващане преднитѣ турски окопи срещу лѣвия участъкъ на полка. Но затова пъкъ турскиятъ лѣвъ флангъ срѣщу 12 пех. Балкански полкъ е отдръпнатъ назадъ.

На частитѣ отъ лѣвия бригаденъ участъкъ — 12-й Балкански полкъ — е възложена задачата: *да завладѣе линията Жгълъ-дере — Плоската височина, що е на северо западъ отъ западния край на Токатъ-баиръ.*

Полкътъ трѣба да действува на фронтъ около четире и половина к. м., безъ да се смѣта долината на р. Арда.

Преди атаката 12-й пехотенъ Балкански полкъ, подполковникъ *Петровъ Зл.*, разположенъ:

4-а дружина, капитанъ *Ангеловъ Г.*, на Дойчинова могила (Карталъ-тепе) съ 13 рота, подпоручикъ *Жабленовъ*, 15-а рота поручикъ *Азмановъ* и 16-а рота поручикъ *Шарапчиевъ* въ бойна часть и 14-а рота подпоручикъ *Жечковъ* въ дружинна подържка. Току що предъ щурма дружината се спустна долу въ равнището незабелязано.

Насочена да атакува Плоската височина, сезеро-западно отъ западния край на Токатъ баиръ. Височината слабо се очертава на мѣстностьта.

1-а дружина, майоръ *Пенковъ*, съ 1-а рота капитанъ *Велевъ* и 2-а рота капитанъ *Русевъ* въ бойна часть, отъ дветѣ страни на шосето, а съ 3-а рота, капитанъ *Бояджиевъ* и 4-а рота капитанъ *Кундурджиевъ* въ дружинна подържка, въ отстжпъ задъ дѣсния флангъ на дружината.

2-а дружина, майоръ *Касабовъ* задъ дѣсния флангъ на 1-а дружина, къмъ югозападния край на Жгълъ-дере.

Картечната рота, капитанъ *Дамяновъ*, съ 1-а дружина, при 1-а рота, южно отъ шесето.

1-а и 2-а дружини и картечната роти, подъ личното командуване на командира на полка подполковникъ *Петровъ Зл.*, иматъ задача: *да настжпятъ въ посока на с. Черекьой, като обхванатъ лѣвия турски флангъ.*

3-а дружина, подполковникъ *Тилевъ*, въ участъкова, бригадна подържка; задъ 4-а дружина.

Отъ 8-й с. с. артилерийски полкъ: 9-а батарея, капитанъ *Ангеловъ* трѣба да слѣзе въ село Доуджаросъ, да подържа движението на пехотата къмъ с. Черекьой. 3-а батарея поручикъ *Начевъ* да слѣзе въ равнината задъ 4-а дружина, като придружающа.

4-а дружина въ 3 ч. почна настжплението. Ротитѣ въ взводни колони, прикрити съ гжсти патрулни вериги. Къмъ 4 ч. 30 м., понеже движенията на 4-а дружина и съседниятъ 51 пехотенъ полкъ въ дѣсно сж разходящи, дружината изгубва свръзката съ 51 пехотенъ полкъ. 13-а рота, на дѣсния флангъ, въ желанието си да държи механическа свръзка съ 51 пехотенъ полкъ се откжсва отъ дружината си и излиза напредъ и въ дѣсно. 13-а рота получила заповѣдь да поддържа свръзката между 4-а дружина (12 пехотенъ Балкански полкъ) и 51 пехотенъ полкъ; ротата се раздѣля на две части, които се разтѣгатъ и запълватъ междината. Единъ взводъ отъ 14-а рота, дружинната подържка, изпратенъ на дѣсния флангъ на 15-а рота, въ бойна часть.

Командирътъ на дружината смѣтналъ за достатъчно основание „скъсването" (?) на свръзката съ 51 пехотенъ полкъ, за да спре движението и да почне да се . . . окопава! Сжщото нѣщо, както видѣхме направи и 51 пехотенъ полкъ.

4-а дружина изминава всичко около 1 клм. и се спира.

1-а и 2-а дружини. 1-а, 2-а и картечната роти оставатъ на позицията си по дветѣ страни на шосето, предъ фронта на турцитѣ.

3-а и 4-а роти и 2-а дружина въ бойна часть, а 3-а и 4-а роти въ подържка отзадъ.

2-а дружина настжпва въ линия взводни колони (взводоветѣ разгънатъ строй), на близки разстояния; 7-а рота, капитанъ *Сейрековъ*, вдѣсно, направляюща; влѣво 6-а капитанъ *Лиловъ*, и 8-а рота, подпоручикъ *Вазовъ* — тритѣ роти въ бойна часть. 5-рота, капитанъ *Гърдевъ*, дружинна подържка, задъ 6-а рота.

3-а рота капитанъ *Бояджиевъ* и 4-а рота, капитанъ *Кундурджиевъ* въ сжщия строй задъ 2-а дружина. Движението е веднага открито и ротитѣ сж срещнати съ силенъ пушеченъ огънь. Движението взема погрешна посока и дружината вмѣсто да излѣзе въ флангъ или тилъ на вражескитѣ окопи, увлѣкла се по дъблоко въ тила и минава на западния брѣгъ на дола Жгълъ-дере, обстрелванъ съ пушеченъ огънь отъ врага.

Къмъ 5 часа ротитѣ достигатъ близо до целитѣ си — височинитѣ западно отъ Жгълъ-дере. Западнитѣ склонове на това мѣсто на Жгълъ-дере сж стрьмни, трудни за възкачване. Турцитѣ развиватъ много силенъ пушеченъ и картеченъ, фронталенъ и фланговъ огънь; командирътъ на 1-а дружина майоръ *Пенковъ* и командирътъ на 4-а рота капитанъ *Кундурджиевъ* ранени; и... понеже свръзката вдѣсно съ 4-а дружина била „скжсана" (?), ротитѣ „били принудени" (?) да се... оттеглятъ назадъ къмъ югозападния край на Жгълъ-дере, на която линия била и 4-а дружина.

1-а 2-а и картечната роти си оставатъ на мѣстото, предъ фронта на турцитѣ.

Въ това положение 12 пехотенъ Балкански полкъ остава до разсъмване.

9-а с. с. батарея, капитанъ *Ангеловъ*, за да подкрепи оттеглилитѣ се роти на 2-а дружина, на разсъмване открива огънь отъ позицията си при с. Доуджаросъ по вражескитѣ окопи, отъ които се обстрелвало Жгълъ дере — врагътъ прекрати огъня си.

И така, деньтъ завари частитѣ отъ дивизията вънъ отъ своитѣ окопи, да се окопаватъ по единично, по ньколко души, кой какъ може и гдето може, подъ най близкия вражески пушеченъ и картеченъ огънь.

Турскитѣ предни позиции не сж завладени, а при това тоя день трѣба да се смѣта за решителенъ за нашитѣ действия, които трѣба да се развиятъ най-решително, най-смѣло.

Действията на източния секторъ трѣба да бждатъ решителнитѣ, и тия на другитѣ сектори демонстративни съ цель да отвлѣкатъ вниманието на врага на себе си и спомогнатъ на успѣха на източния секторъ. Демонстративнитѣ действия, за да иматъ успѣхъ, изисква се изкустно командуване, което да прикрие истинската имъ цель, да имъ пре-

даде видъ на най-решителни действия, съ каквито само може да се вѣрва, че е възможно да се заблуди врагътъ за известно време.

Ето защо, частитѣ на южния секторъ смѣло напустнаха околитѣ си и настжпиха по една макаръ съвършенно открита и равна местность, предъ очевидността на затрудненията, които ще срещне атаката и загубитѣ, които ще се дадатъ. Демонстративнитѣ дѣйствия, само съ огънь си оставать всѣкога безуспѣшни; нѣщо повече, въ такъвъ случай тѣ ясно предсказватъ на врага плана на атакующия.

Изхождайки отъ това, днесъ на 12 мартъ трѣба нашитѣ действия на южния секторъ да се даде истинското естество на решителнитѣ действия, безъ огледъ на собственитѣ загуби; стига да се спечели общия успѣхъ — завладяването на крепостьта, а последното може да стане при пълния успѣхъ на източния секторъ, войскитѣ на който секторъ силни съ средства и войски, успѣватъ да завладѣятъ предните позиции и да станатъ срещу фортовата линия.

Даже и да не се предприема решителна атака на източния секторъ срещу самата фортова линия, изгубването на предните позиции отъ страна на турцитѣ отъ източния секторъ можеше да открие очитѣ на врага и, при бездействието на другитѣ сектори, да се нахвърля съ всички сили на нашитѣ части на източния секторъ, да си върне изгубеното, да възстанови старото положение, а съ това да идатъ на праздно даденитѣ вече до сега усилия и загуби.

Самото наше спущане отъ височинитѣ на южния секторъ долу въ равнището съ тъй очевидното желание да се завладѣятъ турскитѣ позиции, макаръ съ цената на голѣми загуби, не можеше да не обърне вниманието на турцитѣ, на южния секторъ — най-малко въ равна степень съ вниманието, което ще да обърнатъ на източния секторъ.

Нашитѣ действия на южния секторъ трѣбаше толкова повече да бждатъ смѣли, решителни, настойчиви, защото сърбитѣ на западния и северзападния сектори се ограничаваха само съ огънь, безъ да напустнатъ окопитѣ си и се опитатъ да атакуватъ — отъ страна на сърбитѣ, турцитѣ можеха да бждатъ спокойни. Оставеше само южниятъ секторъ, който трѣбаше истински действително да спомогне на общия успѣхъ, като даде на действията на тоя секторъ най-решително естество.

Такива сж и действията на южния секторъ и сетнинитѣ отъ тѣхъ сж най-ползотворни, както ще се види и както се знае.

Разсъмва се, но мъгла покрива цѣлото поле; не можеше да се наблюдава, нито какво става задъ турскитѣ предни позиции, нито самитѣ позиции, нито даже нашето собственно разположение. Едва къмъ 9 ч. и 45 м. мъглата се дигна, наблюдението стана възможно.

Все пакъ щаба на дивизията, следъ като си уясни положението на нашитѣ части, почна веднага и непрестанно презъ цѣлия день да заповѣдва и настоява непременно и на всѣка цена да се върви напредъ, още повече, че щомъ се дигна мъглата *почна да се наблюдава постоянното и непрекжснато пристждане на турски подкрепления изъ Одринъ — изъ другитѣ сектори на южния секторъ.*

Въ 6 ч. 5. м. се получи съобщение отъ щаба на 2-а армия, че частитѣ отъ източния секторъ сж заели преднитѣ позиции Мезаръ-тепе и Демиръ-капу; телената мрежа предъ Маслака срѣзана и премината; и се иска, за облегчение по нататъшното напредване, да се предприеме по смѣло настжпление.

Съобщението на командующия 2-а армия потвърди гледището, оценката и разпорежданията на щаба на дивизаята (юженъ секторъ),

На артилерията сж дадоха необходимитѣ заповѣди по разпредѣлението и насочване на огъня за подържане на пехотната атака, която трѣба да се предприеме и се развива отъ пехотата.

1-а с. с. батарея, капитанъ *Семерджиевъ* и 2-а не с. с. батарея, поручикъ *Пенчевъ*, дадени въ разпореждане командиру 30 и Шейновски полкъ, получиха заповѣдь отъ последния да настжпятъ—настжпиха безнаказано, поради мъглата.

1-а с. с. батарея въ галопъ, по орждейно, заема нова позиция въ срѣдата на с. Ахжркьой и открива огънь по Токатъ баиръ — 6. ч. 30 м.

2-а не с. с. батарея въ 7 ч. 30 м. е сжщо на новата си позиция, около 200 м. задъ пехотнитѣ вериги на 2-а дружина на закрита позиция, въ една слаба гънка на мѣстностьта.

До вдигането на мъглата огъньтъ не е могълъ да се наблюдава.

Отъ щаба на дивизията се настоява да се подеме атаката отъ всички части; почти всѣки половинъ часъ настояването се повтаря, обаче, близкиятъ силенъ вражески огънь не позволява на никого да си дигне главата на съвършенно равната мѣстность, осуетява всѣки опитъ на частитѣ да се подигнатъ и тръгнатъ напредъ.

Къмъ 10 ч. 30 м, се заповѣдва отъ щаба на дивизията да се срѣдоточи артиперийскиятъ огънь по Памукъ-сартж и Токатъ баиръ.

Батареитѣ отъ 2-о не с. с. отдѣление, майоръ *Кожухаровъ*, открива силенъ огънь по Токатъ-баиръ и Памукъ-сартж — 4-а батарея, капитанъ *Георгиевъ*, 5-а — поручикъ *Бояджиевъ* и 6-а батарея, поручикъ *Заимовъ*.

2-а не с. с. батарея — по дѣснофланговитѣ турски окопи на Памукъ-сартж. 1-а не с. с. батарея, капитанъ *Бучевиковъ*, откри огънь източно и северно отъ с. Ахжркьой. Турцитѣ се опитватъ отъ къмъ с. Боснакьой да обходятъ нашитѣ части между с. с. Боснакьой и Ахжркьой; турцитѣ извадиха на западната окрайнина на с. Боснакьой две с. с. батареи — почти цѣлиятъ день стреляха по нашитѣ части предъ селото и с. Ахжркьой. 1-а не с. с. батарея бие турскитѣ окопи на дѣсния флангъ на врага на Памукъ-сартж и Токатъ баиръ.

8-й с. с. артилерийски полкъ, врем. командиръ подполковникъ *Донковъ*, открива огънь да съдействува на атаката на 51-й пехотенъ полкъ за завладяване на Памукъ-сартж — 8-а, капитанъ *Кръстевъ* и 2-а батарея, поручикъ *Дошкиновъ*, държатъ подъ огънь вражескитѣ окопи на дѣсния турски флангъ на Памукъ-сартж и Токатъ баиръ — за да не се позволи на врага да бие въ флангъ ротитѣ отъ лѣвия флангъ на 51-й пехотенъ полкъ, които атакуватъ Памукъ-сартж. 2-а батарея трѣба да наблюдава и бие освенъ това и пжтя отъ с. Демердешъ за Токатъ баиръ, по който идеха, прецеждайки се, турскитѣ подкрепления.

3-а батарея, поручикъ *Начевъ*, — по окопитѣ западно отъ Жгълъ-дере.

8-а батарея — по окопитѣ отъ двѣтѣ страни на Жгълъ-дере и по окопитѣ въ равнината между Жгълъ-дере и Токатъ-баиръ. 9-а, капитанъ *Ангеловъ*, продължи своя огънь по турскитѣ окопи, отъ които се пречеше движението на нашата пехота къмъ Жгълъ-дере.

Лѣвото обсадно отдѣление и 12 с/м. Д/25 батарея откриха огънь по турската 10.5 с/м. с. с. батарея на Караагачската гара, отъ кждето последнята биеше ротитѣ на 12-й пехотенъ Балкански полкъ около Жгълъ-дере.

3-а с. с. 12 с/м. гаубична батарея, капитанъ *Калицинъ*, по Жгълъ-дере.

Щомъ турската 10.5 с/м. батарея замълча, лѣвото обсадно отдѣление присъедини огъня си къмъ тоя на срѣдното обсадно отдѣление по Демердешкитѣ турски крепостни батареи (двѣтѣ 15 с/м дълги батареи — 12 орждия).

Дѣсното обсадно отдѣление — по Демердешкитѣ батареи и долътъ Памукъ-дере.

Артилерийскиятъ огънь по цѣлия фронтъ се усили, като постоянно се маневрираше съ него въ зависимость отъ нуждитѣ на минутата.

Артилерията обстрелва сжщо така съ дългитѣ и гаубични орждия и турскитѣ подкрепления, които идатъ отъ другитѣ сектори. Турскитѣ пехотни части се събираха задъ с. Демердешъ; излизаха по ротно; вѣерообразно; следъ малко се пръсваха по взводно и пристигаха задъ Токатъ-баиръ, отъ

който по нѣколко души и по единично се прехвърляха въ Памукъ-дере.

Движението — приижданото на турцитѣ непрекжснато. Това радваше, макаръ, че атаката ставаше все по-трудна, турското съпротивление все по-голѣмо, турския пехотенъ огънь все по-силенъ — мѣстностьта предъ турскитѣ окопи се бръсне отъ турски огънь. Въ щаба на дивизията, громко невъздържано се изказваше радостьта: „идвайте! идвайте! още! още!“ — съ отвличането на турскитѣ пехотни резерви отъ източния секторъ само можеше да се обезпечи нашиятъ общъ успѣхъ — завладяването на крепостьта.

Колкото повече идеха турски подкрепления, толкова повече се настояваше да се върви напредъ, на всѣка цена. Началникътъ на дивизията обърна твърде сериозно вниманието на командиритѣ на бригадитѣ за необходимостьта да се върви напредъ; изказа незадоволството си, че атаката непродължава, въпрѣки очевидностьта, че частитѣ и тѣхнитѣ началници правятъ всичко възможно да се подема движението. Виждаше се какъ хората по единъ, по двама, пълзятъ, препълзяватъ на 2—3 крачки напредъ и се самоокопаватъ — особенно въ 30-й пехотенъ Шейновски и 51-й пехотни полкове. Артилерийскиятъ огънь на нѣколко пжти се усилва и срѣдоточава надъ турскитѣ окопи, но неможеше да бжде тъй действителенъ съ шрапнелитѣ си, а гранати нѣмаше достатъчно за разрушаване окопитѣ. Турскитѣ пушки, оставени свободно на съвсемъ низкитѣ бруствери, или сложени на земята, гдето нѣма съвсемъ бруствери, или на хоризонталнитѣ сливащи се съ земята блиндажи, косятъ предъ себе си мѣстностьта, даже и въ време на нашия шрапнеленъ огънь. Успѣхътъ безсъмнено би билъ по-голѣмъ, ако по турскитѣ окопи, напримѣръ, на Памукъ-сартж, се срѣдоточеше огъня на полски и обсадни батареи съ снаряди на ударъ.

Нѣмаше и необходимото количество въобще бойни припаси за разрушаване даже на прости земляни окопи за една действителна подготовка на пехотната атака.

Въ 13 ч. се получи следующето съобщение отъ командующия 2-а армия, подадено въ 12 ч. 35 минути:

„Днесъ 13 ч. 30 м. отъ войскитѣ на източния секторъ, които сж достигнали 300 крачки отъ телената мрежа на фортовия поясъ, ще се предприеме атака на самитѣ фортове. Изисква се най-енергични и стремителни действия отъ страна на другитѣ сектори за привличане повече части на противника къмъ секторитѣ, а сжщо и за атака на фортовия поясъ тамъ, гдето се укаже възможно по-скоро“.

Успѣхътъ на източния секторъ веднага бѣ разгласенъ въ частитѣ. Съобщението предизвика ново настояване и нова категорична заповѣдь до частитѣ за атака. Началникътъ на дивизията категорично заповѣда командиру 1-а бригада, следъ

което и на командиритѣ на 30 Шейновски и 51 пех. Балкански полкове да се върви напредъ до заемането на Токатъ-баиръ на всѣка цена. Артилерията засили отново огъня. Но въпрѣки усилията на всички, това което не можа да стане презъ нощьта, сега презъ деньтъ на съвършенно откритата мѣстность, безъ какви и да било подстжпи, при растегнатитѣ части на голѣми фронтове и безъ достатъчни подържки, а така сжщо и поради постоянното приижданe на вражески подкрепления, не можеше да стане — разбира се, че по единично и по нѣколко души постоянно, тукъ и тамъ, се пълзи напредъ.

Дружинитѣ отъ всички полкове въ една линия; командиритѣ на полковетѣ иматъ по 2 - 3 роти полкови подържки. Частитѣ на всѣкжде сж достигнали до 100 - 200—300 крачки отъ турскитѣ окопи. *Този близъкъ, упоритъ, кървавъ бой, който всѣка минута заплашваше турцитъ да изгубятъ позициитъ си, накара врага да привлича все нови и нови подкрепления и съ това да се отслабва на източния секторъ.*

51 п. полкъ обхваща турцитѣ на Памукъ сартж и Токатъ-баиръ, а 12 п. Балкански полкъ — при с. Черекьой, но заедно съ това и двата полкa си дадоха фланговитѣ къмъ фортовия поясъ: само една рота отъ 12 п. Балкански полкъ ги свързваше.

Въ усилието си да напредватъ, полковетѣ взаимно се обвиняваха за невъзможностьта да напредватъ; всѣки чакаше съседътъ си да напредне, когото сочи, че е останалъ назадъ. Даде се категорична заповѣдь: *никой никого да не чака, и каквато и да бжде обстановката, всѣки за себе си да върви напредъ.*

Три роти отъ *бригадната подържка — 1-а бригада*, дѣсниятъ участъкъ — 2 а дружина отъ 51 п. полкъ, изпратени въ 30 п. Шейновски полкъ.

Дружината, врем. командиръ капитанъ *Матевъ*, първоначално срѣдоточена при кантона на желѣзопжтната линия, източно отъ с. Емирли; разгъва се подъ прикритието на мъглата; настжпва напредъ по железопжтната линия и влѣво по гънкитѣ и синуритѣ на лозята. Къмъ 7 ч. 30 м. дружината заема оставенитѣ окопи на 30 п. Шейновски полкъ. Къмъ 10 ч. 45 м. 5 а рота, поручикъ *Хесапчиевъ* и 7-а рота подпоручикъ *Папанчевъ*, влизатъ въ състава на 30 п. Шейновски полкъ, въ подържка на 4-а дружина, която води бой по фронта на Памукъ-сартж. Въ 15 ч. 5-а рота отъ 51 п. полкъ замѣнява пострадавшата 13-а рота отъ 30 п. Шейновски полкъ и веднага открива огънь. Къмъ 17 часа, ротата (5/51) успѣва да направи нѣколко десятки крачки напредъ; командиръtъ на ротата поручикъ *Хесапчиевъ* раненъ и командуването на ротата поема подпоручикъ *Данчевъ*.

Два взвода отъ 7-а рота на 51 п. полкъ се вливатъ въ 14-а рота отъ 30 п. Шейновски полкъ.

Въ 13 ч. 9-а рота, подпоручикъ *Паскалевъ*, отива въ подържка на 1-а дружина, която действува северно отъ село Ахжркьой — врагътъ съ по нѣколко души почва да настжпва, да контра-атакува отъ къмъ с. Боснакьой.

По късно, единъ взводъ и отъ последнята 6-а рота, изпратенъ между с. Ахжркьой и желѣзопжтната линия.

Бригадната подържка, следователно, изразходвана.

Две роти отъ *бригадната подържка — 3-а бригада*, лѣвиятъ бригаденъ участъкъ — изпратена още въ 7 ч. командиру 12 п. Балкански полкъ, за да подържатъ и тласнатъ напредъ частитѣ, които действуватъ къмъ Жгълъ дере.

8-а рота, подпоручикъ *Вазовъ* Иванъ и 10-а рота, капитанъ *Витановъ* отъ 3-а дружина, подполковникъ *Тилевъ* (бригадната подържка) пристигатъ къмъ Жгълъ-дере къмъ 8 ч. 30 м. Тогава 2-а дружина и 3-а, 4-а, 9-а и 10-а роти настжпватъ отново и спечелватъ 800—1000 крачки напредъ, главно използувайки мъглата. Тукъ мъглата се дига; врагътъ среща ротитѣ съ пушеченъ, картеченъ, и артилерийски огънь Следъ първото наше настжпление, врагътъ, засиленъ, удължилъ лѣвия си флангъ, и сега бие ротитѣ не само съ фланговъ, но отъ части и съ тиленъ огънь. 3 рота удължава бойната часть; 4-а рота съ единъ взводъ заема пространството между 2-а и 3-а роти, а съ другитѣ три взвода застава въ подържка задъ 3-а рота.

Къмъ пладне 9-а и 10-а роти, подъ силенъ артилерийски огънь, излизатъ въ лѣво, между 4-а и 2 а дружини.

Командиръtъ на полка се убеждава, че движението напредъ денемъ е невъзможно.

Оставатъ въ разпореждането на командира на бригадата (лѣвия бригаденъ участъкъ) още две роти.

52 п. полкъ, *маневренитъ войски на дивизията*, още непокжтнати. Отъ тоя полкъ две дружини сж между с. с. Емирли и Татаркьой, една дружина до с. Татаркьой и една задъ майоръ-Дойчиновата могила (Карталъ тепе) - вис. 123. Предъ видъ на постоянното приижданe на турски подкрепления, голѣмото засилване на турцитѣ и възможностьта да преминатъ въ настжпление, въ щаба на дивизията се смѣташе за неразумно маневренитѣ войски да бждатъ използувани като подържки тукъ-тамъ; искаше се и тѣ всички да се употрѣбятъ за решението на боя, когато за това ще му дойде времето.

Командуването на дивизията не е убедено, че положението е тъй критично, лошо, както се мислеше у нѣкои даже старши началници. Напротивъ — вади обратно заключение — усилията клонятъ къмъ блѣстящъ успѣхъ, поради това, че турцитѣ прехвърлятъ и продължаватъ да прехвърлятъ резервитѣ си срещу южния секторъ Яко 8-а Тунджанска дивизия (16 дружини) бжде принудена да премине къмъ отбрана

следъ като тууцитѣ докаратъ главнитѣ си резерви на южния секторъ, ще свидетелствува за успѣшнитѣ до тогава активни настойчиви действия на частитѣ да се движатъ напредъ. При наличността на свободния 52 п. полкъ положението не може да стане тъй лошо. Щабътъ на дивизията, следъ като вече шесть месеца води борба съ турцитѣ, познаваше добре своя врагъ, не се ржководеше само отъ количеството на войскитѣ — вѣрваше се и въ голѣмото наше превъзходство въ войнишки добродетели, командна способность и способността за маневриране и водене на боя.

Привечерь артилерийскиятъ огънь отново се засили ; една турска картечница, която косеше фронта на 2-а дружина отъ 30 п. Шейновски полкъ, 2-а не с. с. батарея принуди да замълчи; командиратъ на 1-а с. с. батарея капитанъ *Семерджиевъ* и взводния командиръ въ сжщата батарея подпоручикъ *Мумджиевъ* ранени отъ огъня на дветѣ с. с. турски батареи отъ с. Боснакьой; подпоручикъ *Мумджиевъ* следъ два дни се помина въ гр. Деде-агачъ.

Когато мръкна, 1-а с. с. батарея насочи орждията си въ турскитѣ окопи предъ с. Боснакьой, отъ кждето се чакаше турска атака.

Въ такова положение частитѣ замръкнаха на мѣстата си, правейки постоянни, макаръ често напраздни, усилия да вървятъ напредъ,

Когато тъмнината напълно покри бойното поле пушечниятъ огънь затихва.

Артилерийскиятъ огънь отъ дветѣ страни сжщо отслабна.

Нощьта тиха, топла, звездна. Къмъ 2 ч,, 12 на 13 мартъ, луната изгрѣ.

Отъ време на време огъньтъ, пушеченъ и артилерийски, се засилваше отъ дветѣ страни и се обръщаше понѣкога въ стихиенъ. Ракети постоянно освѣтляватъ бойното поле.

Нервитѣ у всички напрегнати. Всѣки чувствува, че боя трѣба да се реши.

Къмъ полунощь пехотниятъ огънь въ участъка на 51 п. полкъ ненадейно избухна - вихрово. Огъньтъ бързо се разпространн влѣво въ 12 п. Балкански и вдѣсно въ 30 п. Шейновски полкъ. Първото заключение е, че турцитѣ преминаватъ въ атака, но . . . врагътъ такива опити никога не направи.

Командиратъ на 51 п. полкъ изказа опасение, че лѣвия му фланъ, като насоченъ къмъ фортовия поясъ т. е. къмъ разположението на врага, ще бжде атакуванъ и моли да оттегли фланга си назадъ. Командиру на полка се запрети и да мисли, че може да бжде оттегленъ; съобщи се и командиру бригадата. Нѣщо повече: заповѣдва се категорично, че

колкото обстановката става по-тежка, толкова трѣба да бжде по-дързъкъ, да върви напредъ.

Командиратъ на 12 п. Балкански полкъ поиска две дружини подкрепление за да можалъ да върви напредъ.

Съобщи му се да не се надѣва на никакви подържки — сь свои сили да върви напредъ.

Дружината отъ 52 пех. полкъ, която биде премѣстена отъ при с. Татаркьой на Плоската могила задъ 1-а бригада, е наблизо до бойната часть. Командиру дружината се заповѣда да държи тѣсна връзка съ командира на 51 пех. полкъ, който все повече се тревожеше, и при необходимость, да се намеси, да подържи полка, за да запази положението, следъ което веднага пакъ да заеме мѣстото си.

Сжщото се заповѣда и командиру 2-а дружина, майору *Колчакову* отъ 52 п. полкъ, извадена на майоръ Дойчинова могила (Карталъ-тепе).

Останалитѣ две дружини отъ 52 п. полкъ премѣстени напредъ задъ 51 п. и 30 п. Шейновски полкъ.

Избухналиятъ пехотенъ огънь, следъ около 20 мин., утихна

13 мартъ.

(Приложение № 10).

Къмъ полунощь се получи заповѣдьта по 2-а армия, съ която се съобщаваше, че на източния секторъ всички предни позиции сж завладени; частитѣ сж на около 200—300 крачки отъ фортовия поясъ; взети около 800 души пленици, 21 орждия и 6 картечници. Командующиятъ армията заповѣда действията да се продължатъ, като войскитѣ отъ източния секторъ, съ изгрѣването на луната, да атакуватъ фортовия поясъ и да се утвърдятъ на него.

По-късно, въ 4 ч. 30 м., командующиятъ армията поиска отъ другитѣ сектори най енергични действия, и то незабавно, за облегчение положението на другитѣ сектори.

Къмъ 8 ч. 45 м. нова телеграма, съ която командующиятъ армията настоява, че именно сега е нуждно „най-енергично и стремително участие на другитѣ сектори".

Щабътъ на дивизията нищо друго не е могълъ да прави освенъ да продължава да настоява да се върви напредъ, макаръ по единично и по съ нѣколко души, макаръ съ голѣми жертви, но движението напредъ да не спира.

Щабътъ на армията по после, обясни, че тѣзи чести настоявания се отнасятъ до сръбскитѣ сектори, на които сръбскитѣ части не напустнали позициитѣ си да настжпятъ, а сж се ограничавали само съ огънь.

Турцитѣ изпратиха своитѣ пехотни резерви на 12 мартъ на южния секторъ, а днесъ на 13 и вече е късно да ги върнатъ на източния секторъ.

Къмъ 2 часа отново на южния секторъ избухна небивалъ силенъ пушеченъ огънь отъ двете страни; къмъ него се присъедини и артилерийскиятъ огънь отъ двете страни — взаимно обстрелватъ близкиятъ си тилъ.

Следъ около половинъ часъ огънятъ утихва.

Тоя пжть и тѣзи, които се безпокояха отъ турска атака, се успокоиха; разбраха, че избухването отъ време на време на огъня се дължи на еднаквото нервно напрѣжение на двете страни; съвсемъ близко едни до други, готови всѣка минута да се хвърлятъ едни върху други — при това нашитѣ части все пълзятъ тукъ и тамъ напредъ.

Полковитѣ командири все пакъ настояватъ за подкрепления — тѣ останаха почти безъ подържки и голѣма часть отъ началницитѣ излѣзоха отъ строя, като убити и ранени. На всички просби се отговаряше отрицателно; щабътъ на дивизията мисли да хвърли всички свободни части (52 пех. полкъ) изцѣло и едновременно въ посока на Памукъ-сартж и Токатъ-баиръ. Тритѣ дружини отъ 52 пех. полкъ, както се каза по рано, сж извадени напредъ на напустнатата отъ бойната часть позиция — отъ една страна обезпечаваха, въ найлошия случай, нашитѣ обсадни позиции, и отъ друга страна готови да се хвърлятъ напредъ, щомъ стане умѣстно.

2-а дружина отъ 32 п. Загорски полкъ, подполковникъ *Димовъ*, въ разпореждането на главната квартира, охранявала мостоветѣ на р. Марица при Кулели-Бургасъ. На 12 мартъ 9 ч. получилъ заповѣдь да се присъедини къмъ 30 пех. Шейновски полкъ*), съ който да вземе участие при атаката на крепостьта.

На 12 срещу 13 мартъ дружината влиза въ състава на 30 п. Шейновски полкъ и въ 3 ч. на 13 мартъ командирътъ на полка я изпратилъ въ бойната часть.

Дружината се развърнала съ 5-а рота, подпоручикъ *Николовъ* Кр., 6-а рота, подпоручикъ *Лисичковъ* Парашкевъ и 8-а рота, поручикъ *Поповъ* Пено, въ бойна часть и 7-а рота, подпоручикъ *Стойковъ* (ком. ротата *Бакаловъ* П. тежко раненъ и взв. ком. подпоручикъ *Минковъ* Ст. убитъ още когато дружината се приближавала къмъ полка) въ подържка и настжпва между 3-а и 4-а дружина.

На разсъмване огънятъ — пехотенъ, картеченъ и артилерийски, почна.

Въ 6 часа майорътъ отъ генералния щабъ на дивизията *Мждровъ* отнесе лично заповѣдь командиру 52 пех. полкъ *„да настжпи съ тритѣ си дружини отъ къмъ Плоската могила въ посока на 51 пех. полкъ и да атакува заедно съ последния Токатъ-баиръ отъ западната му страна“*. Майорътъ

*) Нито щабътъ на дивизията, нито щабътъ на бригадата знаеше за изпращането и пристигането на тая дружина.

отъ генералния щабъ *Мждровъ* трѣбаше да следва съ 52 пех. полкъ.

Съобщено е на командиритѣ на 1-а и 3-а бригади, че маневренитѣ войски се насочватъ къмъ Плоската могила въ атака на Токатъ-баиръ — въ западната негова часть, заедно съ 51 пех полкъ. Поиска се ново най-настойчиво усилие.

На артилерията се заповѣда да срѣдоточи своя огънь по Памукъ-сартж, Токатъ-баиръ и Жгълъ-дере.

3-а и 7-а с. с. батареи слѣзоха въ равнището за да подържатъ отъ близо атаката на Токатъ-баиръ. 9-а с. с. батарея сжщо излѣзе напредъ.

Началникътъ на дивизията, началникъ щаба и офицеритѣ отъ щаба напустнаха наблюдателното мѣсто и верхомъ, галопъ, заминаха да посрещнатъ маневренитѣ войски и заедно съ тѣхъ да се намесятъ въ боя.

12 пех. Балкански полкъ, подъ прикритието на мъглата, успѣва да се хвърли на ножъ. Командиритѣ на 1-а и 2-а дружини — майоритѣ *Пенковъ* и *Касабовъ* излизатъ отъ строя — първиятъ раненъ, вториятъ заболѣлъ. За командиръ на ротитѣ отъ тѣзи дружини, които ще атакуватъ отъ флангъ — назначенъ командирътъ на 5-а рота, капитанъ *Гърдевъ*.

Капитанъ *Гърдевъ* повежда смѣло ротитѣ.

8-а рота — направляюща, срещу самиятъ лѣвиятъ флангъ на окопитѣ, защитени съ телена мрежа.

Зап. подпоручикъ *Петровъ* Боню. Командиръ на взводъ 12 п. Балкански полкъ, Убитъ при Черекьой 15. III. 1913 г.

Въ лѣво отъ 8-а рота — 3-а, рота, въ дѣсно 6-а рота, а задъ последната — 10-а рота, бързо се приближаватъ.

Още по въ дѣсно 7-а рота; задъ нея 9-а рота.

5-а рота — задъ 8-а рота.

Всички роти бързо вървятъ напредъ, подъ прикритието на мъглата. Наближаватъ на стотина крачки; турцитѣ откриватъ силенъ пехотенъ огънь. Но, късно е вече! Всички балканци се хвърлятъ напредъ на ножъ, безъ пушка да грѣмне. Започна кървавъ, най-ужасенъ бой; бой съ ножъ, въ който както всѣкога, нашитѣ храбри и доблестни пехотинци вематъ бързо върхъ.

Почти едновременно 4-а рота излиза бързо между 2-а и 3-а рота и сжщо се хвърля въ турскитѣ окопи на ножъ, тамъ гдето се пречупватъ западниятъ и южниятъ фронтове на турскитѣ окопи.

1-а и 2-а роти отъ фронта не закъсняватъ сѫщо да се хвърлятъ напредъ.

Командирътъ на 8-а рота, подпоручикъ *Вазовъ* Ив., раненъ.

5-а рота, водена отъ доблестния си командиръ, подпоручикъ *Петровъ* Боню, сѫщо излиза напредъ и се хвърля на ножъ. Тъкмо когато прескача турскитѣ окопи, командирътъ на ротата убитъ, а трима отъ взводнитѣ подофицери и фелдфебеля падатъ ранени. Войницитѣ, водени отъ запасния старши подофицеръ *Нейковъ*, наново почватъ боя съ ножъ.

11-а и 12-а роти сѫщо излизатъ напредъ между другитѣ две роти отъ своята, 3-а дружина, и 4-а дружина.

Въобще всички роти, надпреварвайки се, хвърлятъ се на врага, комуто въ мигъ нанисатъ страшно поражение.

Гурцитѣ навсѣкѫде сѫ изненадани, благодарение на мъглата; нашитѣ роти съ 1—2 скока сѫ въ турскитѣ окопи.

Боятъ е единъ отъ най-кървавитѣ; турцитѣ понисатъ жестоко поражение отъ страшния за нашитѣ врагове ножъ. Въ единъ мигъ окопитѣ и около окопитѣ се изпълватъ съ убити турци.

Повече отъ хиляди души турци лѣгатъ отъ българския ножъ. Турската позиция предъ с. Черекьой взета; остаткитѣ отъ турскитѣ части, обезумѣли, бѣгатъ, къмъ с. Черекьой.

Благодарение на голѣмата бързина, на бързитѣ скокове, съ които ротитѣ отъ 12 пех. Балкански полкъ се хвърлиха, подъ прикритието на мъглата, напредъ, загуби голѣми не даоха; тѣхнитѣ загуби сѫ отъ 12 мартъ и отъ 12 срещу 13 мартъ.

Следъ поражението на турцитѣ, 12 пех. Балкански полкъ бързо се преведе въ редъ и на широкъ фронтъ, въ образцовъ редъ, тръгна напредъ въ посока на с. Черекьой подиръ остаткитѣ на врага, подъ силния турски артилерийски огънь отъ къмъ Караагачъ, марашкия фортъ и Папазъ-тепе и Бегчи-тепе отъ западния секторъ.

Командиритѣ на сръбскитѣ таубиченъ и крепостенъ полкове, подполковникъ *Михайловичъ* и полковникъ *Милословловичъ* се удивляваха за възможностьта на една пехота — 12 пех. Балкански полкъ — да върви безспирно напредъ подъ такъвъ огънь.

Командирътъ на съседния сръбски 4 Прекоброенъ пех. полкъ, подполковникъ *Арангеловичъ*, попита по телефона: „Балканци преминаха ли турскитѣ окопи съ теленитѣ мрежи и уничтожени ли сѫ турскитѣ резерви“ — получи подтвърдителенъ отговоръ.

Часа е 8 и 45 минути.

Когато ротитѣ отъ 12 Балкански полкъ минаватъ селото Черекьой на около 7—800 метра югоизточно отъ него появяватъ се турски преговорщици.

Движението спира; ротитѣ почва ъ да се окопаватъ.

1-а бригада. Началникътъ на дивизията, началникъ щаба на дивизията и офицеритѣ отъ щаба заминаха галопъ къмъ 1-а бригада, за да се намѣсятъ лично въ боя, заедно съ маневриращитѣ войски. Последнитѣ вече напуснали мѣстата си, въ стройни редове, на широкъ фронтъ, разчленени по ротно, слизаха отъ височинитѣ и настѫпваха задъ 51 пехотенъ полкъ.

Командирътъ на 1-а бригада полковникъ *Марчинъ* излѣзълъ при командирътъ на 30 Шейновски полкъ — полковникъ *Рашковъ*, за да се намѣсятъ сѫщо лично въ решителния ударъ.

На Памукъ сартж се води извънредно силенъ пехотенъ огънь, войници и началници отъ всички степени правятъ отчаяни усилия да вървятъ по-скоро да пълзятъ напредъ.

Когато началникътъ на дивизията заедно съ офицеритѣ отъ щаба се наближи на около 500—600 крачки до 1-а бригада, огъньтъ почна да отслабва и на около 200 крачки съвсемъ престана. Изведнажъ дветѣ страни станаха отъ мѣстата си, неподвижни единъ срещу други.

Щабътъ на дивизията, изненаданъ, не можа да си обясни веднага какво става — що става на източния секторъ, още нищо не се знаеше.

Часътъ е къмъ 9. Въ 8 ч. 45 м. бѣше получена телеграма отъ командующия армията отъ 8 часа 35 м., съ която се иска „за да се обезпечи напълно успѣхътъ, достигнатъ на източния секторъ, нуждно е именно сега най-енергично и стремително участие на другитѣ сектори.

Началникътъ на дивизията веднага заповѣдва на първата най-близка рота отъ 51 пех. полкъ, която щаба настигна, да върви напредъ; войницитѣ оправдаваха спирането си — всичкитѣ имъ началници отъ ротата, като убити и ранени, излѣзли отъ строя. Ротата настѫпа подъ командата на единъ отъ войницитѣ.

Всички отъ щаба тръгнаха въ разни посоки, за да подтикватъ бойния редъ напредъ.

Началникъ щаба на дивизията, който навлѣзалъ въ 2-а дружина, врем. командиръ капитанъ *Георгиевъ*, билъ посрещнатъ отъ трима турски щабъ офицери, представители на три турски пехотни полка, които предложиха: *да се прекратятъ действията и всъка страна да си заеме мъстото отъ преди боя*, като натъртено посочика нашитѣ изходни, обсадни позиции. Турскитѣ окопи пълни съ войници, съ пушки въ ржцѣ и насочени на десетина крачки. Нашитѣ и турски войници настръхнали, наежени едни срещу други. Тукъ-тамъ хора лежатъ въ своята кръвь, едни току що се простили съ свѣта, други охкатъ...

На турскитѣ офицери биде отговорено: *нѣмаме заповѣдь да се спираме, а тѣхнитѣ разпореждания не сж задължителни за насъ.*

Отказва имъ се и да се чака заповѣдь, каквато тѣ искаха да предизвикатъ отъ Одринъ. Началникъ щаба на дивизията категорично имъ съобщи, *че тѣ трѣбва или да се предадатъ, или веднага боя ще се подеме*, като имъ добави, че той дава заповѣдь, каквато и гръмко дава на всички около него — тамъ билъ вр. командиръ на дружината.

Нашитѣ роти веднага се нахвърлиха напредъ; турцитѣ свидетели на всичко, почнаха да напущатъ окопитѣ и оржжието си и да се предаватъ. Обезоржжаването на много мѣста ставаше насилствено съ насочени ножове въ гърлитѣ.

Часа е 10 и 30 м., когато *трѣбва да се смѣта боятъ на южния секторъ за прекратенъ*. Нашитѣ части настжпиха напредъ да заематъ Токатъ-баиръ.

На Токатъ-баиръ въ 11 ч. 40 м. се получи телеграма отъ командующи 2-а армия, отъ 9 часа 50 м., съ която съобщи: „източния секторъ е цѣлъ въ наши ржце. Отъ северозападния секторъ противника отстжпи къмъ града; заети сж Черекьой на южния секторъ. Всички части, съ изключение на тѣзи отъ източния секторъ, щомъ заематъ фортовия поясъ, да се утвърдятъ на него и да ми се донесе. За по нататъшно движение ще се чака заповѣдь".

Одринъ падна! Всички виждаха!

Свърши се! Свърши се одринската обсада! Одринската крепость падна! Близо шесть месеца стоеше грозно и заплашително срещу насъ; постепенно израстна предъ очитѣ ни и почна да убеждава, че тя е непревзимаема.

Щастиѥ озари всички. Неописуема е радостьта отъ великата победа: *нѣма по-голѣмо щастие отъ щастието на победата*. Всички взаимно се поздравляваха съ победата и съ свършването на войната . . .

Деньтъ 13 мартъ топълъ слънчевъ, свѣтълъ оживителенъ, приятенъ пролетенъ день. Като че самъ деньтъ, празднично настроенъ, сияеше отъ щастие и го предаваше намъ.

Нашитѣ части на южния секторъ развърнати, въ стройни редове настжпваха къмъ Карагачъ—Одринъ на дѣсния брѣгъ на Марида. Предъ тѣхъ турскитѣ складове въ фортовитѣ и другадѣ лѣтятъ въ въздуха. Желѣзопжтниятъ мость на р. Арда полѣтя съ ужасенъ гръмъ. Турскитѣ казарми въ пламъци. По всички сектори и отъ града турцитѣ хвърляха непрекжснато ракети — повици за прекратяване на боя. Величественна неописуема, незабравима картина. . .

На самото бойно поле обезоржжени, насила пленени съ бой турци — 13200 души. Освенъ тѣхъ, цѣли турски части, построени въ Караагачъ се предаваха на старшитѣ наши началници.

Частитѣ отъ дивизията се приближиха къмъ Караагачъ, възторжено посрещнати отъ цѣлото освободено отъ робство българско население.

Началникътъ на дивизията съ щаба на дивизията биде посрещнатъ при с. Демердешъ отъ селянитѣ съ свещенникътъ, църковнитѣ хоругви и икони. Щабътъ на дивизията замина за гарата и отъ тамъ по главната улица влѣзе въ Одринъ — Караагачъ, подъ възторженитѣ викове и ржкоплѣскания на населението, което хвърляше пролѣтни ранни цвѣтя върху победителитѣ тунджанци и поднасяше хубави китки на своитѣ родни български войски освободители.

Още не се знаеше що става на лѣвия брѣгъ на р. Марица: своевременно сж изпратени дружини съ батареи къмъ моста на рѣката и по течението на сжщата. Тѣзи части скоро се върнаха, — били срещнати отъ наши конни разезди. Получи се и съобщението, че турцитѣ навсѣкжде капитулирали.

Частитѣ се разположиха на биваци вънъ отъ града и гарата.

Турскитѣ загуби огромни; само санитарнитѣ отряди заровиха около 1400 турски трупа, отъ които около 1000 души убити отъ ножа на 12-й пех. Балкански полкъ, независимо отъ погребанитѣ отъ нѣкои отъ полковитѣ, които надминаваха тѣзи заровени отъ санитарнитѣ отряди.

Нашитѣ загуби презъ дните на 11, 12 и 13 мартъ сж сжщо значителни, а именно:

	УБИТИ				РАНЕНИ				ВСИЧКО				
	Офицери	Подофицери	Редници	Всичко	Офицери	Подофицери	Редници	Всичко	Офицери	Подофицери	Редници	Всичко	
12 пех. Балкански полкъ	1	9	80	90	7	31	437	475	8	40	517	565	
30 пех. Шейновски полкъ	2	150		152	2	501		503	4	651		655	
51 пех. полкъ	3	72		75	9	451		460	12	523		535	
52 пех. полкъ	—	—	—	—	—	8	8	8	—	8	8	8	
8-й с. с.	—	—	—	—	—	73	73	73	—	73	73	73	
8-й не с. с.	—	—	—	—	1	—	18	19	1	18	19	19	
8 Пионерна дружина . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Всичко . . .	6	311		317	19	1519		1538	25	1830		1855	

2-а дружина 32 п. Загорски полкъ — 114 души убити и ранени, отъ които 1 оф. убитъ и 1 раненъ.

Загубитѣ на 2-а бригада съ 2-о отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ и 8-а пион. дружина на източния секторъ сж: убити 274 ранени, и безъ весть изчазнали 2309, а всичко 2583 души.

Всичко загуби за дивизията за завладяване на Одринъ убити — 582 и 3716 ранени, а всичко 4293 души убити и ранени.

Голѣмитѣ загуби свидетелствуватъ за упоритія кървавъ бой, при какъвто само боя на южния секторъ стана действително демонстративенъ'и е можалъ да привлѣче на тоя секторъ турскитѣ пехотни резерви и да спомогне най-действително на боя на източния секторъ.

Загубитѣ на отдѣлнитѣ части на южния секторъ сж почти равни на загубитѣ на отдѣлнитѣ части отъ източния секторъ, които най-решително атакуваха Айвазъ-баба и Айджиоглу.

Генералъ *Вазовъ*; началникътъ на войскитѣ отъ източния секторъ, на 14 мартъ, въ присжтствието на началчикъ щаба на южния секторъ (8-а Тунджанска дивизия), каза началнику войскитѣ на тоя секторъ генералу *Киркову*: „Киркове, благодарение само на южния секторъ ние на източния секторъ победихме".

ИЗРАЗХОДВАНИ БОЙНИ ПРИПАСИ:

12 пех. Балкански полкъ	356730 патрона
30 Шейновски полкъ	327095 „
51 пех. полкъ	241050 „
52 пех. полкъ	

	шрапн.	бр. гран.	обик. гр.	всичко
8 с. с. арт. полкъ	1725	128	59	1912
8 не с. с. „	4229	—	2006	6235

Цѣлото турско въоржжение на южния секторъ падна въ наши ржце.

2-а бригада (сборна) отъ дивизията — 10 пех. Родопски и 23 Шипчански полкове, 2-о отдѣление отъ 8 с. с. арт. полкъ на 20 октомврий бѣха се отдѣлили отъ дивизията и заминаха за източния секторъ. 8-а пионерна дружина на 14 декемврий сжщо бѣ заминала за източния секторъ. На тоя секторъ тѣ останаха до пацането на Одринъ и взеха най-решително участие при щурма — тѣзи части именно щурмуватъ и първи завладяватъ фортоветѣ Айвазъ-баба и Айджиоглу и решиха участьта на крепостьта на източния секторъ.

* * *

Нѣколко дни следъ падането на Одринъ, дивизията получи заповѣдь да замине въ Македония; до срѣдата на следующия месецъ априлъ, дивизията, превозена по железницата, зае Кавала — Сересъ — Дойранъ, а по-късно се прибра на Серското поле, насочена главно въ посока Сересъ — Неговянъ.

Тукъ подписването на Лондонския миръ — свършването на войната съ Турция — завари дивизията съ съзнанието на честно изпълненъ отечественъ дългъ.

Действията на 2-а бригада на източния секторъ. Походътъ на бригадата къмъ източния секторъ*).

20—22 октомврий.

„Кой знае какво очаква бригадата, щомъ се отдѣли отъ своето началство — ще има *искания*, безъ да има *грижи*".

Думи на ком. на бригадата, когато се отдѣли отъ дивизията.

Съгласно телеграмата на командующия армията отъ 20 октомврий, получена въ 17 ч. 40 м., сѫщиятъ день, 2-а бригада отъ дивизията трѣбаше да тръгне още въ сѫщия день — *щомъ бѫде готова* — презъ моста при с. Пашакьой за лѣвия брѣгъ на р. Марица; да премине на следующия день, 21 октомврий на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа при с. Етапкьой и заеме участъка на 1-а бригада отъ 9 Плевенска дивизия. Пѫть на движението: с. с. Каджкьой, Пашакьой, Дуванджа, Паша-махле (Юскидаръ), Секюнъ, Хаскьой, Етапкьой.

Сѫщото нѣщо се подтвърди съ заповѣдьта по армията, въ която се сочеше не вече на *2-а бригада*, но на *една бригада* и пѫть на движение: с. с. Пашакьой, Дуванджа, Ахѫркьой, Возганъ, Бююкъ-Смаилча, Хаджикьой, Етапкьой. На 21 октомврий, следъ пладне, да стигне с. Етапкьой и на 22 октомврий да смѣни бригадата отъ 9 Пл. дивизия.

Направенитѣ отъ щаба на дивизията разпореждания се подтвърдиха съ заповѣдь по дивизията отъ 21 октомврий.

Причинитѣ, по които се наруши, по неволя, мирновременната организация на бригадата, сѫ вече изложени на своето мѣсто.

2-а бригада тръгна въ съставъ: 10 п. Родопски полкъ (отъ 1-а бригада), 23 п. Шипчански полкъ, 2-о отдѣление отъ

*) При написване действията на тая бригада ползувахъ се и отъ отличния трудъ на началникъ щаба на източния секторъ майора отъ генералния щабъ *И. Вълкова*:

— „Източнията секторъ при блокадата и атаката на Одринската крепость" 1913 год.

И. А. Р.

8 с. с. арт. полкъ, едно отдѣление отъ дивизинонния лазаретъ, едно отдѣление отъ див. парк. транспортъ и една полуподвижна болница. Бригадата получи всичко, за да може да действува като отдѣлна самостоятелна единица.

Дъждътъ отъ последнята нощь продължи цѣлия день — междуселскитѣ пѫтища станаха непроходими отъ каль. Движението предвещаваше да бѫде едно отъ най-труднитѣ, най-мѫчителнитѣ.

Съгласно заповѣдьта по бригадата, колоната окончателно се образува и изтегли презъ началното мѣсто кръстопѫтя Свиленградъ — Одринъ и П. шакьой — Дуванджа въ 2 ч. на 21 октомврий (авангарда) и 2 ч. 45 м. главнитѣ сили.

10 п. Родопски полкъ получилъ отъ щаба на 1-а бригада заповѣдьта да тръгне въ 20 ч въ с. Еспетли и въ 21 ч. полкътъ тръгна. Въ 23 ч. стигна с. Булдуркьой — 5 клм. за 2 ч. 20 м. — отъ което село 23 п. Шипчански полкъ току що бѣ се изтеглилъ на пѫть заедно съ арт. отдѣление.

Поради, до невероятность, кални пѫтища, бригадата мина моста на р. Марица при с. Пашакьой къмъ 5 ч. на 21 октомврий! Разстоянието отъ с. Булдуркой до с. Пашакьой, 5 клм. изминато за 5 часа!

Още въ първата нощь хората се изтощаватъ, още повечето, че утренна закуска на 21 октомврий не получили *„по невъзможность"*, а по-скоро *по неразпоредителность* — никакви оправдателни причини не е могло да има.

Като се вземе предъ видъ, че главното решително сражение Люле-Бургасъ — Бунаръ-Хисаръ вече бѣ решено въ наша полза, става необяснимо защо е било тръгването на бригадата въ далеченъ пѫть така ненадѣйно и бързо, *веднага*; не можеше ли безъ ущърбъ, съ огледъ на общата обстановка, бригадата да тръгнеше на 21 октомврий и да се движеше денемъ и всѣкога на време хранена?

С. Каджкьой — с. Етапкьой 40 клм.

Движението било ужасно. Презъ нощьта скоростьта на движението била понѣкога само 2 клм. въ часъ. Хората затъвали до колѣне, едва се движели. Орѫдията затъвали до главинитѣ на колелата. Къмъ всѣко орѫдие и всѣка зарядна кола билъ предаденъ по единъ пехотенъ взводъ — помощьта имъ съмнителна, сами хората едва си влачели краката. Тягостно било да се тледатъ мѫкитѣ на хората и конетѣ. Придошлитѣ сухи и малки рѣкички трѣбало да се минаватъ въ бродъ — войницитѣ, обути въ ботуши, пренасяли на гръбъ обутитѣ си царвули. Впрочемъ, царвулитѣ, като обувка, се оказаха презъ цѣлата война крайно несгодна и по-скѫпа.

Бригадата въ 5 ч., на *21 октомврий*, се спира на почивка при с. Пашакьой; въ 6 ч. тръгва. Разтѣгането на колоната постепенно взема огроменъ размѣръ; по едно време главата

стига въ с. Юскидаръ, а опашката й още южно отъ с. Дуванджа — повече отъ 10 км.; цѣлиятъ пѫть усѣянъ съ хора, орѫдия, зарядни кола. Отъ с. Юскидаръ командиратъ на бригадата донесълъ на командующия 2-а армия за положението и молилъ бригадата, вмѣсто въ с. Етапкьой, да нощува въ с. Хаджикьой. Било разрешено — бригадата стига въ последното село едва къмъ 23 ч. 30 м.

Пехотнитѣ взводове, придадени къмъ орѫдията, както и по-голѣмата часть отъ последнитѣ, прекарали нощьта на пѫтя — така както ги заваря тъмнината.

И тукъ на хората не била дадена топла вечеря — хранили сж се само съ хлѣба, даденъ имъ й на ржце. Никаква обстановка не оправдава туй безгрижие. Очевидно не е употрѣбено достатъчно усилие да се даде топла храна. Готварницитѣ и офицерскиятъ багажъ можаха безъ всѣкаква опасность и неудобство да се движатъ напредъ, вмѣсто да вървятъ отзадъ на „уставното“ си мѣсто — обозитѣ на двата полка въ обозна колона задъ бригадата.

Въ 6 ч., на *22 октомврий*, бригадата потегля; минава по наскоро построения отъ насъ мостъ, 11 ч.; и потегля за с. с. Чемекьой, Акъ-Бунаръ, Ортакчи. Когато главата на бригадата пристига въ с. Етапкьой, 11 ч., получава заповѣдь да продължи марша за с. Ортакчи — пристига въ 18 ч., хората съвършенно отпаднали и главно *гладни*. Нощното пѫтуване 20 — 21 окт., както и дневното, — извънредно трудно по калнитѣ пѫтища, пристигане късно на ночлезитѣ, на които се спи както се свърне, следователно поради почти безспирното движение, при безсъние и гладъ, изтощава съвсемъ хората. Маршътъ е билъ усиленъ, безцелно усиленъ, и лошо организиранъ. Гладътъ, въ всѣки случай, съ нищо не може да се оправдае.

Частитѣ въ с. Ортакчи получили отъ интендантството на 9-а п. Пл. дивизия по половинъ хлѣбъ, месо и жито. Едва тукъ хората се нахранили съ топла храна и си починали.

Останали по пѫтя не е имало!

На нащата трибригадна дивизия липсваха бригадни интендантски органи — когато бригадитѣ се отдѣлятъ да има кой да се грижи за прехраната имъ. Но липсата на тия органи въ бригадата не оправдава гладътъ на бригадата презъ време на тоя маршъ.

Заемане позиция на източния секторъ.

23 — 24 октомврий.

На *23 октомврий*, въ състава на бригадата влиза едно гаубично отдѣление отъ две батареи отъ 8 арт. п. и единъ полуескаронъ отъ 3 коненъ полкъ.

Бригадата смѣнила 1-а бригада отъ 9 п. Плѣвенска дивизия, по лѣвия брѣгъ на р. Сазлж-дере, между с. с. Кючукъ-Гердели и Оглу-паша, *лѣвиятъ участъкъ* отъ източния секторъ, въ състава на който бригадата влѣзла. Въ дѣсно отъ бригадата е 3 бр. отъ 9-а Плѣв. дивизия.

Сутриньта хората яли топла храна; вмѣсто хлѣбъ - получили жито.

Частитѣ отъ 1-а бр. 9 Плѣв. дивизия услужили вечерьта съ по единъ четвъртъ хлѣбъ. На вечеря било дадено варено жито.

Смѣната къмъ 13 ч. свършена.

Къмъ 16 ч, турцитѣ открили артилерийски огънь по посока на с. с. Демиранли и Кючукъ-Гердели.

Въ състава на източния секторъ влизатъ следующитѣ части.

Отъ 11 сборна дивизия — 2-а бригада, полковникъ *Клисуровъ* 7 дружини (57 и 58 пех. полкове), половина пионерна рота, 1 флотска команда, 1 телеф. взв. и 1 прож. отдѣл.

Отъ 8 Тунджженска див. — 2-а бригада, полковникъ *Кърджалиевъ* и Н-къ щаба прич. къмъ ген. щабъ капитанъ *Поповъ Д.* — 8 др,, 2 карт. роти, 1 с. с. отдѣл., 1 гауб. с. с. отдѣл. — 2 бат., 1 лаз., 1 болн. 1 пр. тр.

Отъ 9-а Плевенска дивизия — 3-а бригада генералъ-майоръ *Грънчаровъ* и нач. щаба отъ ген. щабъ капитанъ *Азмановъ*. — 8 дружини (53 и 54 п. п.), 2 карт. р., 1 с. с. отдѣл., 1 п.взв., 1 лаз., 1 полска болница 1 бриг. транспортъ.

Конница — 5 и половина ескадрона.

Всичко 23 др., 4 к. р., 24 с. с. ор., 8 с. с. гаубици, 5 и половина еск., 1 к. к. отдѣл. (4 карт), три четвърти п. р., 1 фл. ком., 1 телеф. взв., 1 пр. отдѣл., 2 лаз., 2 болн., 2 пр. тр.

Началникътъ на сектора — генералъ-майоръ *Велчевъ*.

Началникъ щаба отъ генер. щабъ майоръ *Вълковъ*.

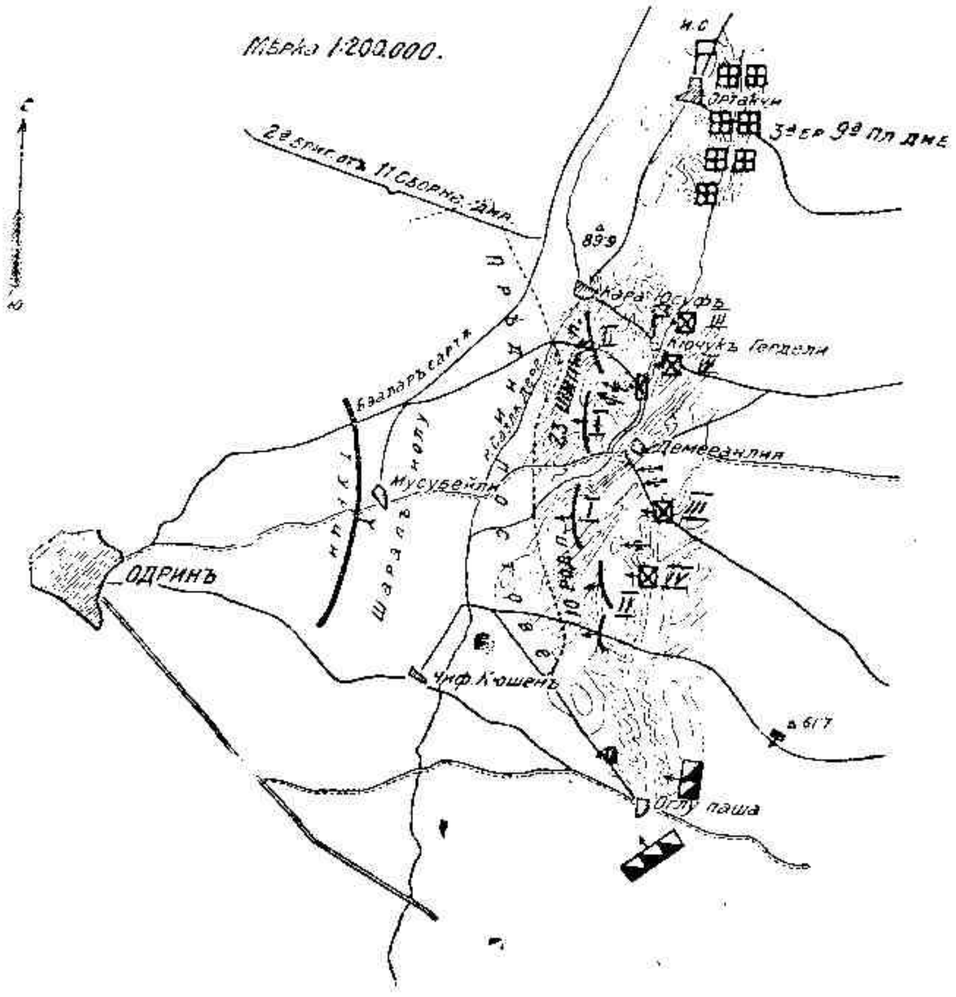
Задача — *Обложението на Одринската крепость* на изтокъ отъ р. р. Тунджа и Марица.

Секторътъ е билъ раздѣленъ на два *бригадни* сектора. *1 я бригаденъ* секторъ отъ лѣвия брѣгъ на р. Тунджа до вис. 89·9, вкл., се заема отъ 2-а бр. 11 сб. див. *2-я бригаденъ* секторъ отъ 89·9, вкл., до височината северо-западно отъ с. Оглу-паша, вкл., се заема отъ *2-а бриг. отъ 8-а Тунджж. див.* опирайки се на височинитѣ западно отъ с. с. Кючукъ Гердели и Демиранли и северозападно отъ с. Оглу-паша. Охранението — 2 — 3 клм. напредъ.

3-а бр. 9 Плѣв. див. — *маневрени войски* — с. Ортакчи, гдето е щабътъ на сектора.

На 24 *октомврий* 2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия заема окончателно бригадния си участъкъ (бригаденъ секторъ). Съгласно заповѣдьта по бригадата частитѣ сж заели:

Разположение
на 2ª бригада 8ª Тунджанска дивизия
24 Октомврий 1912 г.
Мѣрка 1:200.000.

Полуескадронътъ — разузнава на лѣвия флангъ до р. Марица. Една рота отъ 10 Род. п. — подържка въ с. Гебелеръ.

10-й Родопски полкъ (лѣвъ участъкъ), полковникъ *Топузовъ* (4 др., 1 б.) заема между пжтя с. Кюшенъ—вис. (южно) 61·7 и пжтя с. с. Мусибейли — Демиранли, вкл. Застава на вис. 61·7.

Полкътъ заема участъка съ 1-а и 2-а дружина, а 3 и 4 дружини въ полкова подържка. 1 а др. въ лѣво, а 2 а др. въ дѣсно.

Преднитѣ постове — гребеня надъ р. Сазлж-дере.

Една сборна рота въ с. Хавса за фуражиране.

23 п. Шипчански полкъ (дѣсенъ участъкъ), полковникъ *Пашиновъ* (2 др., 1 б.) въ дѣсно отъ 10 п. Родопски п.,до пжтя с. с. Кючукъ-Гердели — Кара-Исуфъ.

Полкътъ заема участъка си съ две дружини: 1-а дружина въ лѣво, 2-а дружина въ дѣсно. По една рота отъ всѣка дружина — полкоза подържка.

Полковиятъ обозъ — с. Кючукъ-Гердели.

Гаубичното отдѣление — на позиция югоизт. отъ с Демиранли.

Бригадна подържка—две (3 и 4) друж. отъ 23 п. Шипчански полкъ и 1 бат. — северно отъ чифл. Кючукъ-Гердели.

Парковитѣ взводове и *бригадния лазаретъ* - с. Ортакчи.

Щабътъ на бригадата — чифл. Кючукъ-Гердели.

Бригадата почва да се укрепява.

Предъ 10 п. Родопски полкъ малки престрелки съ малки турски команди, които се стремятъ да фуражиратъ.

Въ 9 ч 30 м. батареята отъ участъка на полковникъ *Пашиновъ* разпръсва две турски роти, които се окопаватъ на вис. Малъ-тепе.

Демонстративнитѣ действия въ свързка съ действията на западния и южния сектори.

25 — 26 Октомврий.

Днесъ, 25 *октомврий*, както се знае 8 п. Тунджанска дивизия поведе атака срещу Папазъ-тепе на западния секторъ и срещу Карталъ-тепе на южния секторъ. Артилерийскиятъ огънь се чувалъ на източния секторъ, началникътъ на който съ цель да отвлѣче вниманието на турцитѣ и да имъ „попречи да прехвърлятъ войски отъ източния фронтъ на крепостьта къмъ западния", заповѣдалъ въ 21 ч., на 25 окт., „войскитѣ отъ бойната часть въ сектора да произведатъ демонстрация, като стражевото охранение произведе рѣдка пушечна стрелба, по 5 патрона на пушка, въ продължение на единъ часъ; артилерията по 3 изстрела отъ всѣко орждие, сжщо въ продължение на единъ часъ". Демонстрацията извършена между 6 и 7 ч. на 26 *октомврий*.

Неще и дума, че тая стрелба не е могла да има положително никакво въздействие надъ врага, нито по времето на производството ѝ, нито по продължителностьта ѝ, нито по размѣра ѝ. Въ 10 п. Родопски п. не е откритъ огънь, защото противникътъ далечъ — не се виждалъ даже.

На 25 *октомврий* височината северно отъ бригадата, 89·9, до отворения водопроводъ, е включена въ бригадния участъкъ; една дружина (23 п. Шипч. п.) отъ бригадната подържка изпратена да заеме позиция югоизточно отъ 89·9.

Ротата отъ 10 п. Родопски полкъ въ с. Гебелеръ, поддържката на конницата, прибрана — изпратена друга рота на височината източно отъ *чифл. Кюшенъ.*

Съ заповѣдьта на 2-а армия, отъ 26 октомврий, началнику източния сектеръ се заповѣдваше: „по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и р. Марица да произвежда усилени рекогносцировки къмъ фортовата линия на противника, съ цель да го държи прикованъ къмъ мѣстото си, като при това бѫде готовъ да маневрира и завърже бой съ противника, щомъ обстоятелствата позволятъ или обстановката на другитѣ сектори изискватъ."

Къмъ пладне долита отъ западния секторъ силенъ артилерийски огънь — свидетелство, че се води тамъ бой; а тъй като въ щаба на източния секторъ отъ заповѣдьта по 2-а армия се знаяло, какво Папазъ-тепе и Карталъ-тепе сѫ завладѣни отъ насъ на вчерашния день, следвало да се предположи, че турцитѣ днесъ ще поискатъ да контръ атакуватъ и отново да вематъ изгубеното. Началникътъ на източния секторъ решилъ да произведе демонстрация съ цель да не допустне на врага да прехвърли войски отъ източния на другитѣ сектори.

Въ 12 ч., по телефона, командирътъ на бригадата получава заповѣдь: „ . . . Въ тая минута неприятелътъ отъ крепостьта Одринъ настѫпва съ цель да заеме обратно Карталъ-тепе и Папазъ-тепе. Нашитѣ войски го задържатъ. За да не се даде възможность на противника въ Одринъ да пренася войски къмъ Карталъ-тепе и Папазъ-тепе. . . . войскитѣ да произведатъ демонстрация противъ източния фронтъ на Одринската крепость, като даватъ видъ, че ще атакуватъ крепостьта, но въ сѫщность да се не увличатъ въ решителна атака". Затова *„2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия* да настѫпи отъ позициитѣ си къмъ дѣсния брѣгъ на р. Сазлѫ-дере на участъка между с. Кара-юсуфъ и чиф. Кюшенъ и по възможность да премине и на дѣсния брѣгъ на тази рѣка и открие силенъ огънь по неприятеля".

Вдѣсно отъ бригадата ще действува за сѫщата цель 2-а бригада отъ 11-а дивизия.

Съгласно тая заповѣдь настѫплението почва въ 13 ч. и 30 м.

10 п. Родопски полкъ (4 дружини, 1 с. с. батарея и едно гаубично отдѣление) настѫпва южно отъ пѫтя с. с. Мусибейли—Демиранли, имайки въ бойна часть 1-а, 2-а и 4-а дружини и карт. рота, а въ полкова подържка 3-а дружина.

Полкътъ настѫпва безпрепятствено, — врагътъ отстѫпва преждевременно — минава р. Сазлѫ-дере, заема гребеня източно отъ рѣката, на който почва да се окопава.

23 Шипченски полкъ (3 дружини и 2 с. с. батареи) настѫпва северно отъ пѫтя с. с. Мусибейли—Демиранли, имайки

1 и 2 дружини въ бойна часть, а 3-а дружина и карт. рота въ полкова подържка задъ дѣсния флангъ на 2-а дружина.

Полкътъ настѫпва сѫщо безпрепятствено — врагътъ окопанъ на Бааларъ-сартѫ. Бойната часть се увлича напредъ, заема гребеня Шарапъ-йолу, непосредствено юго-източно отъ с. Мусибейли, на който почва да се окопава. 3-а дружина се спира на гребеня непосредствено източно отъ р. Сазлѫ-дере, на който почва да се окопава.

Бригадната подържка — 4-а дружина отъ 23 п. Шипчански полкъ — следвала задъ 23 п. Шипчански полкъ; спира се въ долината на р. Сазлѫ-дере, на пѫтя Кючукъ-Гердели—Одринъ.

Врагътъ, около 2 дружини, се забелязва по височината 69·8 да се окопава — обстрелянъ съ артилерийски огънь, се разбѣгва. Следъ това врагътъ открива артилерийски крепостенъ огънь отъ форта Айвазъ-баба, но безъ успѣхъ.

Командирътъ на бригадата смѣтва, че изпълниль задачата си: да привлѣче вниманието на врага и не му позволи да прехвърли части на други сектори — и намира, че стоенето на бригадата тука е опасно за нея, поради което взема странното решение да се оттегли назадъ, на лѣвия брѣгъ на р. Сазлѫ-дере, Дониса началнику сектора, между другото, че частитѣ сѫ се увлѣкли и че западно отъ р. Сазлѫ-дере „се завързва бой съ пехотни части, което не схожда съ истината. Частитѣ тръгватъ къмъ 17 ч. 30 м. назадъ, като оставятъ стражево охранение по дѣсния брѣгъ на рѣката.

Оттеглянето става доста трудно, предъ видъ настѫпилата тъмнина. Едва между 21 и 22 часа полковетѣ заематъ старитѣ си мѣста.

Трѣба да се предполага, че и тая демонстрация не ще да е имала нѣкакво действително въздействие на врага, поради вялостьта, съ която се извършва; съ нищо не е дадено врагу да разбере, както заповѣдьта изисква, че „ще се атакува крепостьта". Даже огънь не е открить — врагътъ далечъ. За да можеше бригадата да въздействува колко годе, нуждно бѣ да се настѫпи още напредъ, поне съ отдѣлни дружини, до степень да се предизвика вниманието му, — да се предизвикатъ вражески движения и огънь. Добре командувани, частитѣ можеха всѣкога да се предпазятъ и да не се увлѣкатъ въ нежелателни решителни действия, още повече, че тъмнината скоро щѣла да настѫпи и скрие и заинтригува врагътъ съ по-нататъшнитѣ наши предприятия.

Въображаемата атака на форта Айвазъ-баба.

27 октомврий.

Началникътъ на сектора, справедливо недоволенъ отъ прибързаното решение на командира на бригадата, и, смѣтайки,

неизвестно защо, — какво крепостьта е „слабо заета и невъоржжена," поисква да обърне действията въ решителни и дава чрезъ старшия адютантъ, капитанъ *Стояновъ*, *сърдита* заповѣдь: — 18 ч. 30 м. — „бригадата да се срѣдоточи и поведе атака срещу форта Айвазъ-баба, който да превземе *съ ножъ* още сжщата нощь". Въ 20 ч. заповѣдьта повторена по телефона: „бригадата да премине отново на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-дере, да се укрепи и изпрати силни команди отъ охотници къмъ фортовата линия на югъ отъ с. Арнауткьой, които да се увѣрятъ дали тази линия е изпразднена или слабо заета отъ противника. Въ утвърдителенъ случай, бригадата, подъ прикритието на нощната тъмнина, да премине въ настжпление и заеме казаната линия отъ Айвазъ-баба и по на югъ, като съгласува действията си съ тѣзи на 3-а бригада 9 дизизия", която получава сжщата заповѣдь — устно въ 18 ч. 30 м. — на самата позиция и която трѣбало да настжпи въ дѣсно отъ бригадата.

Въ 1 ч. 50 м., на *27 октомврий*, заповѣдьта отново напомнена и допълнена: „ . . . Отъ слабия и рѣдкия огънь на противника въ днешния бой (?) се подразбира, че той трѣба да е отслабилъ силата си по фортовата линия на югъ отъ с. Арнауткьой. Това се подтвърди после и отъ донесенията на началника на конния отрядъ майоръ *Дискаловъ*, който изрично донася, че неприятельтъ прехвърлилъ къмъ западния фронтъ на крепостьта всички войски, разположени по-рано между с. с. Боснакьой и Арнауткьой". Заповѣда се:

1. Бригадата да се разположи на отнетата отъ врага позиция по дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-дере.

2. Да се изпратятъ силни команди отъ охотници или разузнавателни отряди къмъ фортовата линия на югъ отъ с. Арнауткьой да разузнаятъ дали противника е действително напустналъ тази линия и ако това се подтвърди, бригадата да се постарае да заеме тази линия подъ прикритието на нощната тъмнина. Въ противенъ случай, бригадата да се укрепи на отнетата отъ противника позиция по дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-дере и се задържи тамъ.

Съобщава се заповѣдьта на командующия армията. Отнетитѣ отъ врага позиции не трѣба да се отстжпватъ.

Командирътъ на бригадата почналъ изпълнението на тъй категоричнитѣ една следъ друга заповѣди, повидимому, не съ желание да се изпълнятъ.

Заповѣдано е бригадата да се срѣдоточи и едновременно да образува бойниятъ си редъ: отъ две дружини отъ 23 п. Шипч. полкъ и две дружини отъ 10 п. Родопски полкъ — *бойна часть* на бригадата, подъ *общото* командуване на полковникъ *Пашиновъ*, командиръ 23 Шипч. полкъ, „срѣдоточени" по дветѣ страни на пжтя Одринъ — Кючукъ-Гердели, който минава южно отъ чифлика и западно отъ р. Сазлж-дере. Бригадна подържка, полковникъ *Топузовъ* (командиръ 10 Род. полкъ), — две дружини отъ 23 Шипч. п., две дружини отъ 10 Род. п., 1 с. с. отдѣление и гауб. отдѣление (2 бат.) — да се срѣдоточатъ въ чифл. Кючукъ-Гердели.

Отъ двата полка се образува една охотническа команда.

Бойниятъ редъ страненъ — *линии* съ свои началници; полковетѣ смѣсени, и командиритѣ имъ вмѣсто да командватъ полковетѣ си, обричатъ се да командуватъ нѣкакви сборни линии на бригадата.

Въ 3 ч. 40 м., на *27 октомврий*, щабътъ на бригадата донесълъ началнику сектора за направенитѣ разпореждания и че ще се „чака резултатитѣ отъ разузнаването на охотническата команда".

Въ 4 ч., *27 октомврий*, бригадата вече срѣдоточена; *тогава* командиритѣ на полковетѣ се явили въ щаба на бригадата за „обсжждане начина, по който да се произведе атаката на Айвазъ-баба". Очаквало се само донесението на разузнавателния отрядъ, за да се реши: дали трѣба да се атакува форта или само да се премине на дѣсния брѣгъ на рѣката Сазлж-дере.

Сведенията почватъ да се получаватъ, когато вече се съмнало:

1. — 8 ч. 30 м. — на гребеня източно отъ р. Сазлж-дере нѣма врагъ.

2. — 9. ч. 20 м. — на около хиляда крачки предъ патрулитѣ на ротата (разузнавателниятъ отрядъ), по Бааларъ-сартж, вражеска верига се окопава.

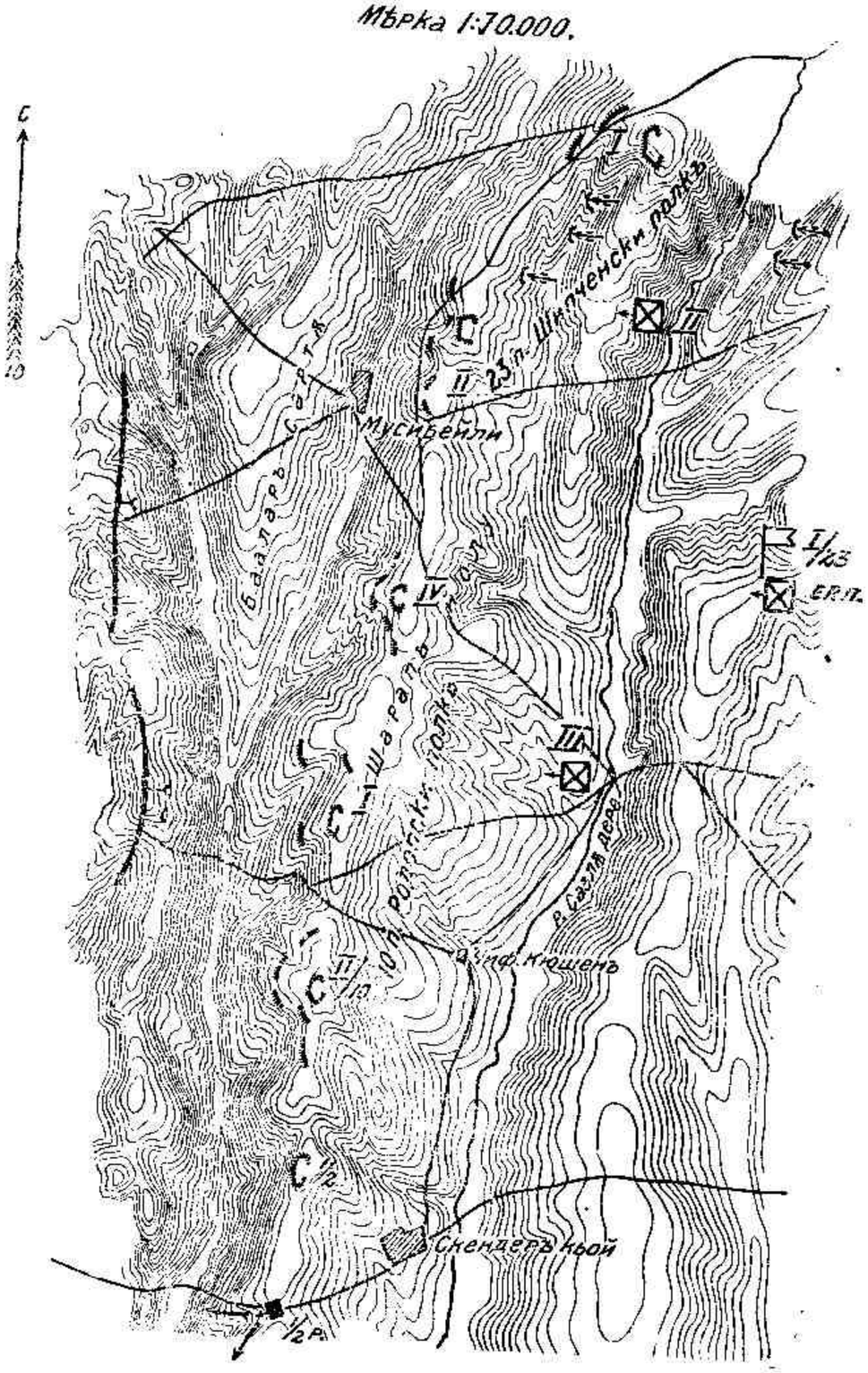
3 — Къмъ 10 ч. — на около 2500 — 3000 кр. задъ вражеската верига се движи батарея.

Ясно става, че предъ фортовата линия има вражески части.

Къмъ 10 ч. Началникътъ на сектора дохожда самъ въ бригадата и лично запозѣдва замѣстнику-командира бригадата (последниятъ заболѣлъ) полковнику *Пашинову*: бригадата да премине на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-дере — станало безпрепятственно. Полковетѣ сж се движили трудно по калнитѣ пжтища; хората сж били изморени отъ два дена ходене напредъ и назадъ. Врагътъ открилъ артилерийски огънь отъ височината западно отъ с. Мусибейли — загуби никакви. Хората не получили закуска и не спали — силно изморени.

Бригадата заема позиция на Шарапъ-йолу по дветѣ страни на пжтя с. с. Мусибейли — Демиранли: 23 п. Шипч.

п. и арт. отдѣление на северъ до пжтя Кючукъ-Гердели — Одринъ, а 10 п. Род. полкъ на югъ до пжтя чиф. Кюшенъ

въ̀р. 61·7. Гауб. отдѣление — на лѣвия брѣгъ на рѣката. Бригадна подържка — две дружини, по една отъ двата полка, сжщо на лѣвия брѣгъ на рѣката.

Съ това се свършватъ действията на източния секторъ, предприети въ свръзка съ атакитѣ, които 8-а Тунджанска дивизия води на 25 и 26 окт. на западния и южния сектори. Действията на войскитѣ отъ източния секторъ, въ тѣхния съставъ и тия на 2-а бригада, немогатъ да се нарекатъ, нито демонстративни, защото не сж се развили по начинъ да привлекатъ колко годе вниманието на врага, нито сж отъ решително естество, каквото има само езика въ заповѣдитѣ на началника на източния секторъ.

Заповѣдитѣ сж давани безъ огледъ на време и мѣстность. Разпаленото въображение на началника на сектора се стреми да движи войскитѣ, както то става по картата. Заповѣдитѣ му за нощни нападения се даватъ привечерь — цѣли бригади се пращатъ да атакуватъ нощно време по съвсемъ още неизвѣстна мѣстность, на 9 — 10 к. м. далечъ, и да завладяватъ фортове, които тѣ още незнаятъ. Неще дума, че независимо отъ безпорно лѣнивитѣ и боязливитѣ разпореждания и действия на командуването на бригадата, самитѣ заповѣди на началника на сектора сж такива, че тѣ сами сж се обрекли да не бждатъ изпълнени.

Частитѣ се изморяватъ; силитѣ напраздно се изтощаватъ отъ безсмислени лутания, ту напредъ, ту назадъ, ту пакъ напредъ; хората оставатъ безъ сънь и безъ редовна топла храна.

Единствената полза отъ действията за тѣзи две денонощия е заемането на гребеня западно отъ р. Сазлж-дере, — обложението на крепостьта се стѣснило — нѣщо, което можеше да стане много по-спокойно и твърдо и съ вѣра, че командуването върши нѣщо умно, безъ да се изтощаватъ силитѣ на хората и безъ да се подрива името на командуването, а съ туй незабелязано да се туря начало на дисциплинаренъ упадъкъ.

Заемане на ръта Шарапъ-йолу.

28—29 октомврий.

На *28 октомврий*, въ 7 ч. 35 м., турцитѣ откриватъ рѣдъкъ арт. огънь отъ полски батареи отъ височината западно отъ с. Мусибейли и отъ групата Маслакъ. Огньтъ безвреденъ — нашата артилерия не отговаря. Едва къмъ пладне, гаубичното отдѣление открива огънь по редута отъ групата Маслакъ, дето бива забелязана вражеска пехота да се окопава. За

вързва се малъкъ двубой между гаубичното отдѣление и батареитѣ №№ 59 и 60 отъ групата Маслакъ. Вражескитѣ батареи скоро млъкватъ, а турската пехота се разбѣгва. Двама войници отъ 2-а рота на 23 Шипч. полкъ и двама отъ 5-а батарея ранени.

Въ 14 ч. командирътъ на бригадата поелъ командуването — оздравѣлъ.

Вражескитѣ части, които на *26 октомврий* напущатъ източния секторъ и заминаватъ срещу 8-а Тунджанска дивизия на западния и южния секторъ, се връщатъ обратно въ сектора.

Командирътъ на бригадата предупреденъ, къмъ 11 ч. да бжде готовъ, по заповѣдь, да настжпи и заеме съ бригадата си рътътъ Шарапъ-йолу. Но въ 15 ч. 30 м. заповѣдьта е вече дадена, а получена въ 18 ч. 30 м. въ щаба на бригадата, да се заеме Шарапъ-йолу: „подъ прикритието на нощната тъмнина да се заеме рътътъ, който е непосредствено на изтокъ отъ с. Мусибейли", като частитѣ се разположатъ:

„1. — 23 Шипч. полкъ — отъ върха на който сега се долира дѣсниятъ му флангъ до пжтя Мусибейли — Демеранли.

„2. — 10 п. Род. полкъ — между последния този пжть и чиф. Кюшенъ.

„3. — Артилерията — съответно задъ пехотнитѣ части".

Заемането на ръта трѣбало да стане постепено — по части (рота, дружина) или изцѣло по полкове, но подъ прикритието на тъмнината и гънкитѣ на мѣстността. Частитѣ да се укрепятъ — на разсъмване да иматъ достатъчно силни закрития поне срещу шрапнелния огънь.

Заповѣдано сжщо, частитѣ подъ артилерийски огънь да не стоятъ въ окопитѣ си, а задъ тѣхъ, въ мѣстнитѣ гънки, като иматъ въ укрпленията и окопитѣ часови, а напредъ секрети и патрули, — когато врагътъ настжпи и влѣзе въ пояса на пушечния огънь, пехотнитѣ части да заематъ укрепленията и окопитѣ и откриватъ огънь.

Маневренитѣ войски задъ бригадата при с. Демаранли.

Въ заповѣдьта има и странното указание: „както за другитѣ части, така и за вашата бригада нѣма да има никаква *опастность*. (?) За отстжпване не трѣба и да се мисли".

Настжплението се извършва подъ прикритието на тъмнината, съгласно заповѣдьта, безъ препятствие отъ врага. Бригадата заема указаната ѝ позиция къмъ 13 ч., на около 6 к. м., отъ фортовата линия.

Бригадата въ течение на две денонощия бива принудена да укрепява всѣка нощь нова позиция — укрепява вече третя такава: източниятъ рътъ на р. Сазлж-дере, западниятъ рътъ на сжщата рѣка, и сега рътътъ Шарапъ-йолу.

Врагътъ презъ всичкото време освѣтлява мѣстността съ прожектори.

Хората съвсемъ изморени; храненето затруднело и нередовно. Интенданството още не е могло да доставлява храна. Въ село Хавса 10 п. Родопски полкъ намира една разнебитена воденица, — съ голѣма мжка успѣва да я поправи и пустне въ движение; построява си самъ фурни. По тоя начинъ съ собствени усилия полковетѣ се стремятъ да си обезпечатъ храненето

На *29 октомврий* частитѣ продължаватъ засилването на новата позиция. Окопитѣ се снабдяватъ съ козерки за предпазване отъ шрапнеленъ огънь. Окопитѣ на подържкитѣ съ вертикални срѣзани задни склонове. Изкуствени препятствия и по предимство за сѣки.

Маневренитѣ войски раздѣлени на две части — часть (3 др. 1 бат.) — въ долината на северъ отъ с. Кара-Юсуфъ и часть (3 др.) — при с. Демеранли.

Отъ бригадата сж изпратени по полурота: на височината източно отъ разв. Скендеркьой — за свръзка съ страничния отрядъ, и на височината източно отъ с. Хадъра а (Гадера) — за свръзка съ 2-а бригада отъ 11 а пех. дивизия.

Отъ командира на 23 п. Шипч. полкъ бива забелязано къмъ 17 ч. на около 5 к м. отъ позицията да се движатъ голѣми пехотни части отъ форта Айвазъ-баба къмъ с. Демеранли и въобще едно събиране на войски на преднитѣ вражески позиции въ тая посока.

Частитѣ почватъ домакинското си устройство; докарватъ на позицията слама и дърва за постилане на окопитѣ и за изграждане на землянки,

1-а и 2-а дружини отъ бойната часть на 23 п. Шипч. полкъ сж сменени съ 3-а и 4-а дружини; 2-а дружина отива въ полкова, 1-а въ бригадна подържка — къмъ 6 ч.

Заемане на ръта Бааларъ-сартж.

30 октомврий.

На *30 октомврий* бригадата продължава работитѣ по позицията.

Въ 14 ч. 30 м. турцитѣ окриватъ артилерийски огънь, първомъ по 23 п. Шипч. полкъ, а после по 10 п. Род. полкъ, отъ начало отъ една полска батарея на позиция около Малъ-тепе, а следъ нея и отъ батареитѣ при Маслака №№ 59 и 60.

Тоя день, на южния секторъ се водеше бой — 30 п. Шейновски полкъ на Карталъ-тепе; става известно началнику сектора въ 13 ч. 40 м., който веднага решава пакъ да извърши демонстрация и помогне на 30 Шейновски полкъ.

Въ 15 ч: 15 м. командирътъ на бригадата получава заповѣдь: „Противникътъ предприель атака противъ Карталъ-тепе, гдето действува 30 п. Шейновски полкъ. За да се подпомогне на последния, ще се предприеме демонстративенъ бой отъ войскитѣ на сектора, затова:

„Бригадата Ви по тревога (?) дадена отъ Васъ, да заема укрепенитѣ си позиции; следъ това по две роти отъ предниге дружини на 23 п. Шипч. и 10 п. Род. полкове въ редки вериги да настжпятъ предъ фронта си и да дадатъ видъ, че ще атакуватъ фортовата линия на Одринската крепость на югъ отъ с. Арнауткьой. Артилерията сжщо да открие огънь противъ неприятеля. Вие непосредствено водете демонстративниятъ бой на бригадата, като излѣзнете по близо до бойната часть и съобщите за мѣстонахождението си, както на командиритѣ на полковетѣ отъ бригадата, така и на менъ. Азъ ще бжда при маневренитѣ войски на височината на югозападъ отъ Кючюкъ-Гердели".

Заповѣдано е въ 15 ч. 30 м. на 2-ра бригада отъ 11 дивизия да произведе демонстрация, а въ 16 ч. 20 м. сжщото на 3-а бригада отъ 9-а пехотна дивизия.

Къмъ 16 ч. полковетѣ получаватъ заповѣдьта за действие. Настжплението почва къмъ 16 ч. 30 м. подъ прикритието на нашитѣ полски и гаубични батареи, които отговарятъ на вражескитѣ батареи отъ Маслака и Малъ-тепе и биятъ вражеската пехота — около дружина, на позиция отъ дветѣ страни на Малъ-тепе.

10 п. Родопски полкъ. Изпратени сж 11-а и 12-а роти съ заповѣдь „да настжпятъ по посока на Малъ-тепе; да демонстриратъ, и, като изминатъ 800—1000 крачки, да спратъ, а следъ това да се върнатъ назадъ на позицията. Да се държи свързка съ ротата отъ 23 п. Шипчански полкъ".

При настжпването ротитѣ биватъ обстреляни съ шрапнелень огънь — ранени 1 отъ 11-а и 9 души отъ 13 а рота.

23 п. Шипчански полкъ. Изпратени 9-а и 14-а роти. Ротитѣ настжпватъ и заематъ рътътъ западно и северно отъ с. Мусибейли, т. е. Бааларъ-сартж; обстреляни отъ артилерийски огънь, безъ загуби.

Когато ротитѣ отъ 10 п. Родопски полкъ се връщатъ назадъ на позициитѣ си, а тия отъ 23 п. Шипчански полкъ се готвятъ да се върнатъ, началникътъ на източния секторъ заповѣдва: ротитѣ да останатъ на заетитѣ напредъ мѣста, като къмъ ротитѣ отъ 23 п. Шипчански полкъ се присъединятъ и дружинитѣ.

Въ сжщото време началникътъ на сектора дава по телефона направо на командиритѣ на 10 п. Родопски и 23 п. Шипчански полкове заповѣдь: „23 п. Шипчански полкъ ще атакува *тази нощь* фортътъ (?) при Маслака; 10 п. Родопски полкъ ще съдействува на атаката, като заеме височинитѣ

южно отъ батареитѣ 59 и 60. Началникътъ на артилерията полковникъ *Сжбевъ* сжщо получава заповѣдь да изваци артилерията (коя?) напредъ. Командирътъ на 3-а бригада 9-а Плѣвенска дивизия генералъ майоръ *Грънчаровъ* се назначава началникъ на войскитѣ около (?) Мусибейли".

И тая заповѣдь, по подобие другитѣ отъ началника на източния секторъ, е прибързана и не съобразена съ обстановка и време. Тя нарушава и разбърква командуването, установява ново и неопредѣлено; праща въ нощна атака цѣли бригади, безъ да бждатъ предупредени частитѣ денемъ, за да изучатъ мѣстностьта и направятъ своитѣ съображения. Тѣ сж обречени да вървятъ по непозната мѣстность и да завладяватъ вражески укрепления, които знаятъ само по картата. При такива условия, както е било до сега, хората ще се изморятъ, озлобятъ и целитѣ не ще могатъ да се достигнатъ.

Отъ 23 п. Шипчански полкъ сж изпратени две разузнавателни роти (10-а и 16-а) къмъ Маслака. Къмъ 21 ч. 30 м. 16-а рота дониса, че „не може да напредне повече отъ единъ и половина клм., понеже предъ нея има противникъ", а 10-а рота къмъ 23 ч. 30 м. донася, че „не е могла да влѣзе въ свързка съ 16-а рота и не могла да напредне по причина на голѣмата тъмнина"—друго и не могло да се очаква.

До като полкътъ се събере, минало е твърде много време и хората се изморили — тъмно и кално. Той е билъ на позиция на фронтъ 4 и половина клм. на ръта източно отъ с. Мусибейли, между пжтищата Демеранли — Мусибейли и чиф. Кюшенъ — Одринъ, съ три дружини (4, 3 и 2) въ бойна часть и една (1-а) въ подържка въ дола на р. Сазлждере.

10 п. Родопски полкъ, имайки 3-а и 4-а дружина въ бойна часть и 1-а дружина съ две картечници въ полкова подържка, настжпва. 2-а дружина съ две картечници, по заповѣдь на командира на бригадата, оставена на позицията, за да подържа полкътъ „въ случай на неуспѣхъ". 4-а дружина, подържайки свързка съ 23 п. Шипчански полкъ, насочена да заеме височината между укрепленията № № 58 и 60 и могилата Малъ-тепе. 3-а дружина, въ лѣво и близо до 4-а дружина, насочена да заеме височината непосредствено южно отъ Малъ-тепе. 1-а дружина съ дветѣ картечници се движи близо задъ срѣдата, между дветѣ, 3-а и 4-а, дружини.

10 п. Родопски полкъ сжщо така, поради голѣмата тъмнина, не е могълъ да влѣзе въ свързка съ 23 п. Шипчански полкъ. Този последния, следъ донесението отъ разузнавателнитѣ роти, спира по-нататъшното настжпление и почва да се окопава на ръта Бааларъ-сартж.

Къмъ 23 ч. 30 м. 4-а дружина отъ 10 п. Родопски полкъ успѣва да влѣзе въ свързка съ 3-а дружина отъ 23 п. Шип-

чански полкъ, който къмъ туй време билъ вече спрѣлъ движението и се окопавалъ — дружината сѫщо се спира и почнала да се окопава. Командиръть на 10 п. Родопски полкъ заповѣдва и на другитѣ дружини да се спратъ и да почнатъ да се окопаватъ въ лѣво отъ 23 п. Шипчански полкъ.

4-а дружина има въ бойната си часть 13-а, 14-а и 15-а роти, а въ дружинна подържка 16-а рота.

3-а дружина — 9-а, 10 а и 11-а роти въ бойна часть, а 12-а рота въ подържка.

Когато 1 а дружина минавала презъ с. Мусибейли, чуватъ се наблизу два изстрела, отъ който единъть случайно ранява оф. кандидатъ на 4 а рота *Митевъ* Петръ Сталевъ. Следъ дълги търсения, едва къмъ 24 ч. полунощь се узнава, че 3-а дружина отъ 23 Шипчански полкъ почнала да се окопава на Бааларъ-сартж.

Къмъ 2 ч. 30 м. началникътъ на сектора отново право на командиритѣ на полковитѣ, по телефона заповѣдва: „Продължавайте действията, съобразявайки се съ тѣзи на 23 п. Шипчански полкъ. Командиръть на вашата бригада скоро ще пристигне на височината непосредствено на изтокъ отъ с. Мусибейли; искайте отъ него по-нататъшни разпореждания. За началникъ на войскитѣ около с. Мусибейли се назначава генералъ-майоръ *Грънчаровъ*, който сѫщо ще бѫде на изтокъ отъ с. Мусибейли до могилата. На сѫщото мѣсто пристига всичката артилерия и 53 п. полкъ".

Отъ тая минута полковетѣ почвать да получаватъ непосредствено заповѣди отъ две мѣста — отъ командира на бригадата и отъ началника на Мусибейлийскитѣ войски.

Разбира се, че Маслака не е взетъ, защото не е могълъ да бѫде взетъ, защото заповѣдитѣ, дадени за тая цель отъ началника източния секторъ, сѫ неизпълними. За излишенъ пѫть тѣзи заповѣди не правятъ нищо освенъ да всѣватъ смутъ въ главитѣ и душитѣ на хората и да се изтощаватъ напраздно. И тукъ заемането на *Бааларъ-сартж*, както и заемането по-рано на ръта *Шарапъ-йолу*, могло да стане спокойно и твърдо, безъ бъркотии и безъ напраздно разходване на сили, като постепеното и спокойно заемане на рътоветѣ и твърдото приближаване къмъ фортовата линия би подигало духътъ и самоувѣренностьта.

Заемането на ръта *Бааларъ-сартж* става поради неизбѣжното спиране на полковетѣ въ движението имъ напредъ. Частитѣ отъ бригадата едва напреднали отъ позициитѣ си около 2 клм. минаватъ Мусибейлийскиятъ долъ въ тъмнината, качватъ се на ръта Бааларъ-сартж, който, тъй да се каже, самъ ги приковава на себе си. До Малъ-тепе и Маслака оставатъ още около 2—3 клм. въ продължение на които предстоятъ да се минаватъ още два дола — разклоненията на Кумъ-дере. При такива условия и когато всички разпореждания и съображения, до командиритѣ на ротитѣ включително, се изучватъ и правятъ въ тъмнината по картата, по която всички командири само узнаватъ мѣстностьта, естествено е, че частитѣ не сѫ могли, и не могатъ да испълнятъ неизпълними заповѣди, плодъ на болно въображение. Разпорежданията и заповѣдитѣ на началника на източния секторъ, по свидетелството на началника на щаба на сектора не сѫ бивали известни даже на последния*).

До сутриньта на *31 октомврий* частитѣ усилено продължаватъ да се окопаватъ на Бааларъ-сартж.

Командиръть на 10 п. Родопски полкъ испраща 9-а рота отъ 3 а дружина да разузнае мѣстностьта и събере сведения за врага въ посока на Малъ-тепе. Ротата настѫпва въ 7 часа 30 м. подъ вражеския артилерийски огънь отъ батарея № 60; скоро ротата бива срещната и съ пушеченъ огънь. Северно и южно отъ могилата Малъ-тепе забелязани вражески окопи съ фронть около 800 крачки. Ротата завързва съ тѣхъ огънь въ продължение на половинъ часъ, следъ което се връща назадъ въ окопитѣ си.

Презъ цѣлия день турцитѣ обстрелватъ отъ къмъ Маслака рѣдко, отъ време на време, разположението на бригадата — безвредно. Нашата артилерия не отговаря.

Къмъ 13 ч. и 30 м., по заповѣдъ на началника Мусибейлийскитѣ войски, 10 пех. Родопски полкъ заема съ 4-а дружина (три роти) южната половина на Бааларъ-сартж, въ лѣво отъ 23 пех. Шипчански полкъ; съ останалитѣ три дружини заема рътътъ непосредственно източно отъ с. Мусибейли т. е. Шарапъ-йолу, до пѫтя чиф. Кюшенъ—Одринъ; 2-а дружина задъ дѣсния флангъ на 4-а, а 1-а и 3-а картечни роти задъ лѣвия флангъ на 2-а дружина въ дола на р. Сазлж-дере, полкова подържка. По една рота отъ 3-а и 4-а дружини — въ бригадна подържка.

Полкътъ заема разположението едва къмъ 23 часа.

Артилерията презъ деня сѫщо премѣства позицията си— 2-о отдѣление задъ гребеня, източно отъ с. Мусибейли, а гаубичното отдѣление на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-дере.

23 пех. Шипчански полкъ остава на Бааларъ-сартж, северно отъ пѫтя с. Мусибейли — г. Одринъ.

Завладяването на Ески-кумлукъ — Пачаджиларъ отъ 10 пех. Родопски полкъ.

31 Октомврий — 1 Ноемврий.

Началникътъ на източния секторъ остава недоволенъ отъ отдрѫпването на 10 пех. Родопски полкъ назадъ на Шарапъ-

*) Източниятъ секторъ при блокадата и атаката на Одринската крепость. Отъ майора отъ генералния щабъ *Вълковъ* Ив. стр. 34.

йолу и заповѣда по телефона въ 22 часа, по обикновеному *сърдито*: 10 пех. Родопски полкъ да заеме *веднага* (!) висотитѣ вече западно отъ Кумъ-дере, а именно източнитѣ хълмове на Ески-кумлукъ, както и височината 1 клм. на югъ отъ тѣхъ и западно отъ Кумъ-дере т. е. източният хълмъ на Пачаджиларъ. Въ случай на нужда, полкътъ ще бѫде подържанъ отъ 53 пех. полкъ.

Началникътъ на Мусибейлийскитѣ войски предава заповѣдьта направо командиру 10 Родопски полкъ, понеже командирътъ на бригадата си премѣстилъ мѣстото, което немогло да се намери; по-късно заповѣдьта достига и до него.

По обикновеному, полкътъ се насочва *веднага*, въ тъмнината, безъ предварително изучена мѣстность и безъ да се знае где какъвъ врагъ има. Полкътъ трѣба да измине около 3 клм. по силно хълмиста мѣстность, да премине дълбокиятъ долъ Кумъ-дере, като се спустне по стръмни склонове, за да се изкачи, атакува още по-стръмнитѣ му западни склонове. Никакво предварително разузнаване не е правено и никой отъ полка не е знаялъ где и кои сѫ височинитѣ, които ще се атакуватъ. Мъгла, нощьта извънредно тъмна — на десетина крачки човѣкъ не се забелязвалъ.

Полкътъ разхвърленъ на позицията — трѣбало предварително да се събере, за да се държатъ частитѣ здраво въ ржце и да настѫпятъ събрано въ тъмнината.

1-а, 2-а и 3-а дружини и картечната рота се събиратъ на височината западно отъ чифл.-Кюшенъ, до пѫтя чифл.-Кюшенъ — Одринъ, точно източно отъ Пачаджиларъ. 4-а дружина — на Шарапъ-иолу, точно източно отъ Ески-кумлукъ.

Едва къмъ 6 часа на *1 ноември*, тритѣ дружини и картечната рота се срѣдоточаватъ на указаното мѣсто. Тъкмо въ туй време се чува силенъ пехотенъ огънь отъ къмъ Ески-кумлукъ — командирътъ на полка предполага, че 4-а дружина ще да е настѫпила и на разсъмване е завързала бой. Решава веднага да настѫпи и съ туй облегчи 4-та дружина. 1-а и 2-а дружина въ бойна часть насочени: 1-а дружина право на „Клб." (Пачаджиларъ) и южно отъ нея; 2-а дружина северно отъ „Клб."; 3-а дружина и картечна рота — полкова подържка.

4-а дружина. Командирътъ на дружината получава заповѣдъ и отъ нач. щаба на бригадата: „дружината да заеме преди разсъмване височината при Ески кумлукъ и се укрепи по нея". 13 а рота, която е била въ бригадна подържка е повърната на дружината — 4 часа 30 м. Въ 5 ч. 15 м. дружината настѫпва, имайки въ бойна часть 14-а и 15-а роти, а 13-а и 16-а роти въ подържка, всички въ взводни колони. Цѣлиятъ боенъ редъ се охранява съ гѫста патрулна верига. Скоро почва да се развиделява — патрулитѣ откриватъ огънь; дружината приближава на около 200 крачки отъ тур

цитѣ на Ески-кумлукъ, когато врагътъ открива ненадейно огънь. 15-а рота първа залѣгва и бързо отрива огънь, другитѣ сѫщо лѣгатъ и почватъ огневиятъ бой. Да се стои така е очевидно опасно — движението напредъ е най-умѣстно. Временно командующиятъ 15-а рота подпоручикъ *Диневъ* Станчо Георгиевъ и командирътъ на дружината майоръ *Василевъ* подаватъ първи викъ: „Напредъ! на ножъ", „урра"! Всички подематъ викътъ и се хвърлятъ напредъ на ножъ. Турцитѣ недочакватъ ударътъ, напущатъ позицията и бързо избѣгватъ назадъ въ приготвенитѣ си отзадъ окопи на следующия на 500 кр. гребенъ.

16-а рота бързо излиза въ дѣсно напредъ. Вр. командующиятъ ротата, подпоручикъ *Гачевъ*. раненъ, както и почти всички подофицери. Само 13 рота остава въ дружинна поддържка. Подъ вражескиятъ пушеченъ и шрапнеленъ огънь ротитѣ се окопаватъ — стрелкови ровчета.

Цѣлиятъ день дружината е подъ огънь. Когато се мръква 16-а рота е изтеглена въ дружинна подържка, а бойната часть се образува отъ дѣсно на лѣво: 13 а рота заема мѣстото на 16-а рота и изработва затворенъ окопъ — 14-а рота 15-а рота. Турцитѣ прекратили огънътъ.

Полкътъ (1-а, 2-а и 3-а дружини и картечната рота и 4-а с. с. батарея) настѫпва, имайки 1-а и 2-а дружини въ бойна часть.

1-а дружина — бойна часть 2-а рота, а 1-а, 3-а и 4-а роти въ дружинна подържка. Когато дружината приспига въ дола Кумъ-дере, близо до „Клб" на вис. Пачаджиларъ, дружината е срещната съ силенъ огънь. Ротата залѣгва и открива огънь; командирътъ на дружината изкарва въ бойната часть 3-а рота въ дѣсно отъ 2-а рота, а 4-а рота въ лѣво отъ сѫщата. Движението се подема и стигва на линията на „Клб", гдето хората се окопаватъ. Когато дружината пристигва на указаната й за заемане височина (източният хълмъ на Пачаджиларъ), тъкмо въ това време врагътъ сѫщо е настѫпвалъ, навѣрно да се яви въ флангъ на 4-а дружина, която по-на северъ била вече по-рано завързала бой за завладяването на Ески-кумлукъ. Турцитѣ изненадани се спиратъ, повръщатъ назадъ и заематъ приготвенитѣ си по-рано окопи на около 800 кр. отъ дружината, съ фронтъ около 1200 крачки.

2-а дружина. Настѫпва съ бойна часть 5-а, 6-а и 8-а роти, а въ подържка 3-а рота, задъ 6-а рота. Дружината върви безспирно до указаната часть отъ турскята позиция, която заема едновременно съ 1 дружина.

3-а дружина, полковата подържка, следва задъ 1-а и 2-а дружини. Дружината, когато стигва долътъ Кумъ дере, остава въ него, въ лѣво отъ пѫтя Оглу-паша — Одринъ. Въ 17 ч. 30 м. 12-а рота е изпратена да продължи фронта на югъ и

влѣзе въ свръзка съ 1-а дружина въ дѣсно и съ полуротата отъ 8-а рота въ лѣво, която наблюдавала въ посока на Мезаръ тепе. Къмъ 23 ч. 30 м. 12-а рота е прибрана въ дружината. За охрана на лѣвия флангъ презъ нощьта назначена 9-а рота, която поставя застава въ Кумъ дере и съ постове влиза въ свързка съ 1 а дружина (бойната часть).

Презъ цѣлиятъ день, 1 ноември, полкътъ е подъ огънь, обаче, не действителенъ — Врагътъ не умѣе да стреля. Нѣкои отъ вражескитѣ батареи при това сж били заблудени отъ раницитѣ на нѣкои роти, оставени при „Клб", които взети за войници сж били обстрелвани.

Когато се мръкнало, по едно време турцитѣ откриватъ пушечень огънь, случайно насоченъ къмъ 5-а рота, която безъ да дочака да се върнатъ поне изпратенитѣ напредъ секрети открива безполезенъ и неумѣстенъ огънь — 4-ма войници отъ секрета падатъ убити.

И така, още въ 7 ч. 30 м. полкътъ заема посоченитѣ да завладѣе височини, на които се окопава.

Силитѣ на турцитѣ срещу 10 п. Род. полкъ се оценяватъ на около 2 полка — 6 дружини.

Цѣлиятъ день турцитѣ подържатъ огънь, артилерийски отъ крепостьта и пехотенъ отъ около 500 — 800 кр. Нашата артилерия съвсемъ или твърде слабо подържала огъня.

Колкото хората да сж били уморени, проявили всички усилия да се окопаятъ, съзнали вече ползата отъ укрепяване за запазване отъ загуби и задържане завладяното.

Привечерь полкътъ има следующето разположение:

4-а дружина на източния хълмъ на Ески-кумлукъ, съ три роти въ бойна часть и една въ дружинна подържка.

Въ лѣво отъ 4-а дружина, на седловината между дветѣ висоти до лозята — 2-а дружина съ 2 и половина роти въ бойна часть и една рота въ дружинна подържка.

Въ лѣво отъ 2-а дружина, на Пачаджиларъ (Клб.), 1-а дружина съ три роти въ бойна часть и една въ дружинна подържка.

Къмъ могилата Мезаръ-тепе — отбранителна застава, полурота отъ 8-а рота.

Отъ полковата подържка, 3-а дружина, 9 рота на гребеня между „Клб" и Мезаръ-тепе; охранява и долътъ Кумъ-дере отъ лѣво — съ 1 взводъ. 3-а дружина — полковата поддържка въ Кумъ-дере, източно отъ „Клб".

Предадената къмъ полка 4-а батарея, поручикъ *Соларовъ* — на позиция на Бааларъ-сартж, юго-западно отъ с. Мусибейли, задъ разположението на 4-а дружина.

Да се държи височината „Клб" на Пачаджиларъ трѣбало да се заеме и съседния ридъ, юго западно отъ „Клб"; срещу тоя врагътъ се окопалъ оттатъкъ долината, отъ гдето постоянно се стремялъ да се движи къмъ могилата Мезаръ тепе и долътъ Кумъ-дере а въ последниятъ долъ е полковата подържка, превързочното мѣсто и бойниятъ обозъ. Полкътъ се разтегва затова южно на още около 1000 кр. Общата дължина на позицията става около 3 клм., — трудно е да се държи само съ силитѣ на полка, особено нощно време. Командирътъ на полка заповѣдва: дружиннитѣ командири да съсрѣдоточатъ подържкитѣ си за презъ нощьта при упорнитѣ мѣста, а именно при „Клб" и вис. Ески-кумлукъ; полковата подържка доближена до височината „Клб" (Пачаджиларъ), като по-важна.

Загуби:

		убити	ранени
1-а	дружина	14	89
2-а	„	3	15
3-а	„	—	8
4-а	„	1	24
	Всичко	18	136

Следъ като 10 п. Род. полкъ заема посоченитѣ му височини Ески-кумлукъ и Пачаджиларъ, началникътъ да Мусибейлийскитѣ войски заповѣдва, (1. XI., 8 ч. 35 м.) да се изпратятъ отъ *23 п. Шипчански полкъ* два разузнавателни отряди къмъ укреплението Маслакъ—единиятъ по посока на градския водопроводъ и батарея № 58, а другиятъ съ обща посока на с. Мусибейли — батареитѣ №№ 59 и 60. Цель — да се провѣри „имали въ тѣзи батареи артилерия или не, и изобщо заети ли сж тѣзи укрепления отъ противника или не".

Въ отговоръ на заповѣдьта, командирътъ на 23 п. Шипч. полкъ дониса, какво отъ донесенията на разузнавателнитѣ патрули отъ снощи и тая сутринь и отъ личното му наблюдение отъ преднитѣ окопи, положително се установявало, че предъ Малъ-тепе, северо-източно отъ него, преднитѣ батареи №№ 60 и 59, закритото укрепление и батарея № 58 били силно заети, както съ сгжстени пехотни части и картечници, сжщо и съ орждия, но колко неизвестно. Батареитѣ и мѣстностьта предъ тѣхъ не били праздни. Отъ тѣзи батареи врагътъ обстрелвалъ дѣсния флангъ на полка. Не било възможно за сега да се изпратятъ разузнавателни отряди напредъ — които не ще видятъ повече отъ онова, което се виждало отъ позицията на полка. Врагътъ стрелялъ съ пехотенъ и артилерийски огънь даже и по отдѣленъ човѣкъ.

По-късно, командирътъ на полка съ друго донесение допълва, какво предъ Маслака имало телена мрежа.

Командирътъ на бригадата отмѣнилъ изпращането на разузнавателни отряди „щомъ се установявало по положителенъ начинъ, че укрепленията и батареитѣ сж заети отъ вра-

га". „При по-удобно време, обаче, когато противникътъ престанелъ да стреля, или когато се стъмняло, да се изпратятъ патрули за добро разузнаване" — 11 ч. 45 м.

По-късно, командирътъ на полка изпратилъ разузнавателни отряди; следъ разузнаването дониса: „Отъ изпратенитѣ днесъ разузнавателни отряди, усилени офицерски и подофицерски патрули и отъ донесенията на дружиннитѣ командири, провѣрени лично отъ менъ отъ стрелковитѣ позиции, се указа, че предъ групата укрепления №№ 58 и 60 и закритото укрепление има телени мрежи и сж заети силно отъ пехотни части и артилерия; освенъ това предъ сжщитѣ укрепления се забелязватъ вериги отъ нови стрелкови окопи, които сж заети сжщо така усилено и не даватъ на нашитѣ разузнавателни отряди да доближатъ на по-близо отъ 1500 кр., понеже ги обстрелватъ съ залповъ огънь".

23 п. Шипч. полкъ цѣлиятъ день е обстрелванъ — до 18 ч., безъ, обаче, да има загуби.

Къмъ пладне, командирътъ на 4-а дружина отъ 10 пех. Род. полкъ, намирайки се на Ески-кумлукъ, се вижда уединенъ тамъ и опасявайки се да не бжде атакуванъ, поисква две роти отъ командира на 23 п. Шипч. полкъ, който отъ своя страна поисква отъ началника на Мусибейлийскитѣ войски — дветѣ роти да се дадатъ отъ 53 пех. полкъ. Началникътъ на Мусибейлийскитѣ войски намирайки, че 53 п. полкъ, като маневрени войски, не е добре да се разходватъ по-малки части за подържки и намирайки, че е рано още да се иска подържка, отказа да се дадатъ роти, като съобщава, че артилерията, при нужда, ще подържи.

Малко по-късно, обаче, запов'ѣда командиру 23 п. Шипченски полкъ той да даде исканата подържка.

Къмъ 4 ч. 30 м. две роти отъ 1-а дружина сж изпратени да запълнятъ между 10 п. Родопски и 23 п. Шипченски полкове.

Презъ цѣлиятъ день турската крепостна артилерия обстрелва бригадата. Нашата артилерия не отговаря. Едва къмъ 11 ч. 4 а бат., предадена на 10 п. Родопски полкъ, отъ позицията на Бааларъ-сартж, около 1½ клм. югозападно отъ с. Мусибейли, открива огънь по вражескитѣ окопи.

Гаубичното отдѣление открива огънь по могилата Малътепе, гдето биватъ забелязани началници. Огъньтъ траялъ отъ 11 ч. 30 м. до 12 ч. Отъ 5 ч. до 15 ч. 15 м огъня се пренесалъ по вражескитѣ окопи срещу 10 п. Родопски полкъ.

Къмъ 16 ч. началникътъ на Мусибелйийскитѣ войски издава заповѣдь, споредъ която:

1. — *2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия* и 3-а бригада 9-а Плѣвенска дивизия, 2-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ и гаубичното отдѣление трѣба да отбраняватъ участъка отъ р. Провадийска до пжтя Одринъ – чиф. Кюшенъ, 6 клм.

— *2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия* да заеме позициитѣ, които тя вече заема.

Бригада 9 Плѣвенска дивизия — маневренни войски — 53 п. полкъ на около 1½ клм. източно отъ с. Мусибейли, а 54 п. полкъ югозападно отъ с. Мусибейли къмъ долътъ на р. Сазлж-дере.

— За свързка съ съседитѣ (2-а бригада отъ 11-а дивизия и лѣвия страниченъ отрядъ) да се изпрати по полурота.

— Полското отдѣление на сегашната си позиция, задъ гребеня източно отъ с. Мусибейли. Презъ нощьта срещу 2 ноември, да се измѣсти задъ гребеня западно отъ това село, за да може по-действително да подържа пехотата.

5. — Позициитѣ да се укрепятъ и постепено засилватъ — да се правятъ козирки, траверси, блиндажи, закрити ходове за съобщения, окопи за подържкитѣ.

6. — При излазъ отъ крепостьта, врагътъ да се срещне отъ близко разстояние съ силенъ огънь, като частитѣ не се увличатъ въ преследване.

7. — За разузнаване на врага да се използуватъ всички средства: офицерски патрули, непрекжснато следене съ бинокли, залавяне на пленници.

8. — Дивизиониятъ лазаретъ на 2-а бригада 8-а Тундж. дивизия въ долътъ на р. Сазлж-дере, а на 3-а бригада 9 Плѣвенска дивизия — с. Кара-Юсуфъ.

Къмъ 20 ч. началникътъ на източния секторъ извиква командирътъ на 2-о отдѣление, комуто заповѣдва: единъ взводъ да сепредаде на дветѣ дружини отъ 53 пех. полкъ, които ще заематъ позиция височината непосредствено западно отъ чифл. Кюшенъ. 5-а батарея и единъ взводъ отъ 6-а батарея да се върнатъ обратно на старитѣ си позиции; само 4-а батарея да остане на заетата презъ деня позиция.

Къмъ 20 ч. 30 м. командирътъ на 10 п. Родопски полкъ донася, че врагътъ срѣдоточава войски на двата му фланга; на дѣсния му флангъ около полкъ пехотенъ, къмъ лѣвия флангъ сжщо настжпватъ турски сили по посока северо-изтокъ отъ Мезаръ-тепе. Било забелязано на югъ отъ Одринъ, по течението на р. Марица, да се движели силни колони, силата на които не могла да се опредѣли. Изобщо, врагътъ срѣдоточавалъ не по-малко отъ една дивизия за утрешния бой.

За всичко туй началникътъ на източния секторъ дониса въ щаба на 2-а армия съ мнение, че вѣроятно на другия день, 2 ноември, на разсъмване ще се почне бой и помолва съдействието на другитѣ сектори. Въ 22 ч. 35 м. сжщата молба се повтаря.

Бившиятъ началникъ щаба на източния секторъ, майоръ отъ генералния щабъ *Вълковъ*, въ книгата си (стр. 41) по поводъ на тия донесения и разпореждания, които се правяли, пише: „Ясно е сега, че началникътъ на сектора е желалъ боятъ, който да развие въ желаемитѣ отъ него размѣри. Тази мисъль, обаче, бѣше секретъ даже за началникъ щаба на сектора"!

Въ 21 ч. 40 м. се съобщава началнику страничния и коненъ отряди, а въ 22 ч. 20 м. и 23 ч. 30 м. командиру 2-а бригада 11-а дивизия, като имъ се заповѣдва, въ случай че врагътъ атакува 2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, всички да действуватъ демонстративно, а отдѣлението и картечната, рота отъ 1-я бригаденъ участъкъ по скоро да се присъединятъ къмъ маневреннитѣ войски на сектора.

Къмъ 21 ч 55 м. началникътъ на Мусибейлийскитѣ войски тъй като началникътъ на източния секторъ взема друго решение, издава нова заповѣдь споредъ която:

1. Веднага артилерията да се разположи на вчерашнитѣ си позиции, съ изключение на 4-а батарея, предадена на 10 п. Родопски полкъ.

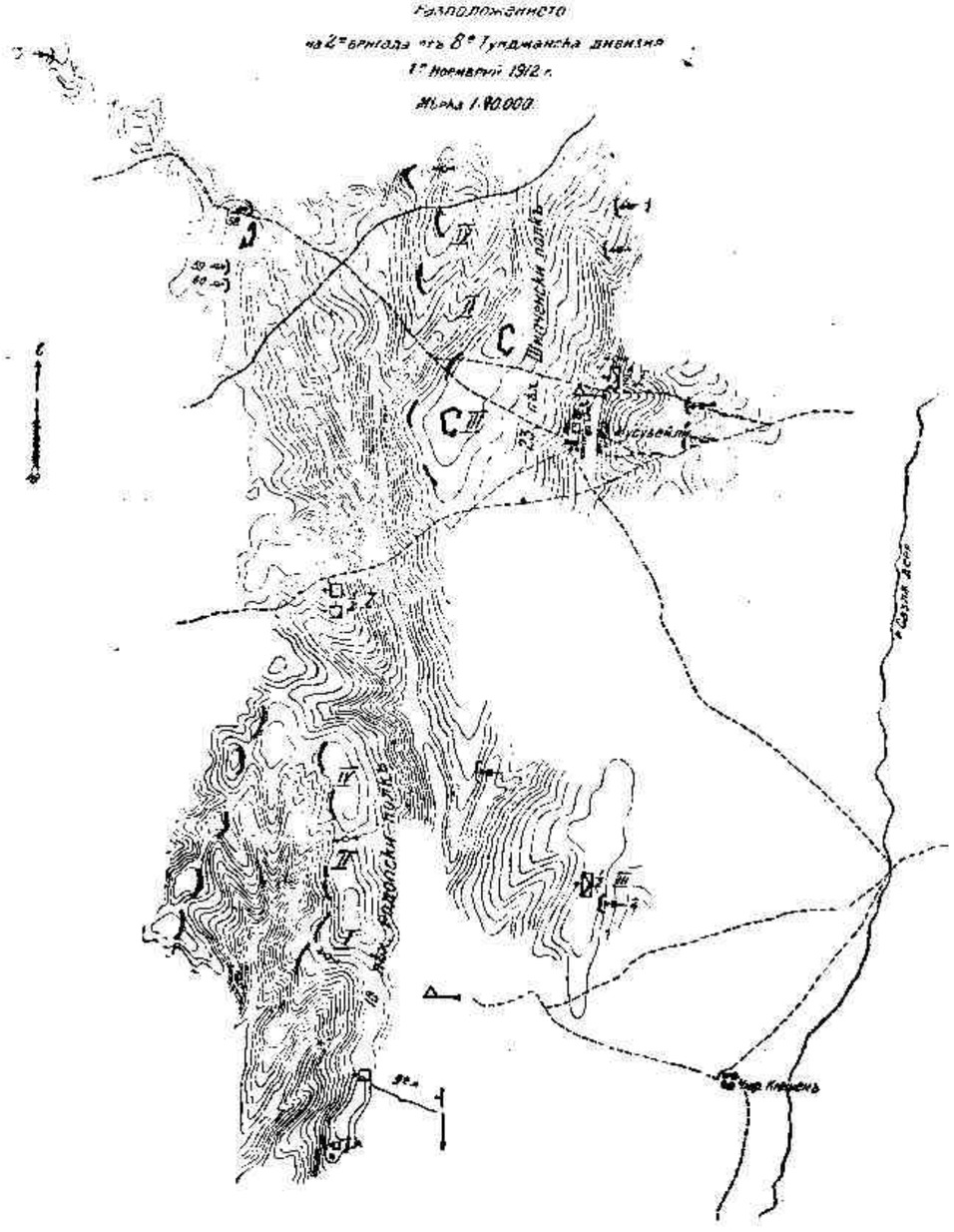
2. 10 п. Родопски полкъ да приведе веднага частитѣ си въ редъ (?), като остави за всѣки случай една подържка на лѣвия си флангъ. Полкътъ ще бжде подържанъ отъ всички войски, които сж задъ него и отъ страна му, но не като изпращатъ части въ самия полкъ, който и безъ това е много на позицията, която заема. Да се приготви да отрази атаката на врага съ силенъ огънь отъ позицията си отъ съвсемъ близко разстояние и съ стремителна атака на ножъ. Нощемъ предимство има ножътъ.

3. 23 п. Шипчански полкъ да бжде готовъ да подържи дѣсния флангъ на 10 п. Родопски полкъ.

4. Две дружини отъ 53 пех. полкъ и две орждия да се испратятъ на височината на западъ отъ чиф. Кюшенъ съ задача да атакуватъ врагътъ въ флангъ, който би се осмѣлилъ да атакува лѣвиятъ флангъ на 10 п. Родопски полкъ.

5. Маневренитѣ войски да бждатъ готови по първа заповѣдь да настжпятъ за подържка на атакуванитѣ отъ врага наши части и т. н.

Следъ изпълнение на всички гореизложени заповѣди бригадата заема разположението:

10 п. Родопски полкъ: 4-а дружина на Ески-кумлукъ 1-а дружина — Пачаджиларъ. 2-а дружина — седловината между тѣзи две висоти. 3-а дружина — полкова подържка задъ 1-а дружина. На вис. Мезаръ-тепе — половинъ рота отбранителна застава и наблюдава лѣвиятъ флангъ. Отъ полковата подържка една рота (9-а) — дежурна рота, на пжтя на гребеня между Пачаджиларъ (Клб.) и Мезаръ-тепе. Отъ тая

рота — взводъ за наблюдение долътъ Кумъ дере, покритъ съ лозя и плодни дървета.

23 п. Шипчански полкъ: 4-а дружина съ единъ картеченъ взводъ — упорното мѣсто височината надъ Провадийската рѣка. 3-а дружина Баеларъ-сартж, западно отъ Мусибейли. 2-а дружина — между 3-а и 4-а дружини. Отъ 1-а дружина — две роти за свързка между 10 п. Родопски и 23 п. Шипчански полкове; другитѣ две роти съ единъ картеченъ взводъ — полкова подържка, северно отъ с. Мусибейли.

Артилерията: 4-а батарея — югозападно: 5-а батарея и единъ взводъ отъ 6-а батарея — североизточно отъ с. Мусибейли, единъ взводъ отъ 6-а батарея — височината западно отъ чиф. Кюшенъ. Гаубичното отдѣление — източно отъ с. Мусибейли.

Турскитѣ атаки срещу 10 п. Родопски полкъ.

2 ноември.

(Приложение № 11)

Отъ всичко, що ставало предъ фронта на 10 п. Родопски полкъ на вчерашния, 1 ноември, день, трѣбало да се очаква, както и командирътъ на полка донасялъ, че врагътъ ще атакува днесь, за да отхвърли полкътъ назадъ, източно отъ Кумъ-дере.

Къмъ 2 ч. командирътъ на полка изпраща командира на 3-а дружина, подполковникъ *Христовъ*, съ 11-а и 12-а роти, отъ полковата подържка, да се доближи до „Клб" (Пачаджиларъ) съ заповѣдь, въ случай на атака, да я приеме — назначава го началникъ на всичкитѣ войски при това упорно мѣсто. По-късно му изпраща и 10-а рота, безъ единъ взводъ, оставенъ за прикритие на знамето.

Когато подполковникъ *Христовъ* доближава до 2-а рота, подържката на 1-а дружина, заварва командирътъ на тая дружина майоръ *Гюлюшевъ*, комуто заповѣдва да приближи и 2-а рота къмъ „Клб", като му предлага да излѣзатъ напредъ и направятъ съображенията си за въ случай на вражеска атака. Ротитѣ тръгватъ напредъ заедно съ двамата командири на дружини. Когато наближаватъ „Клб" и командирътъ на 3-а дружина, подполковникъ *Христовъ*, указва мѣстата на ротитѣ отъ полковата подържка, турцитѣ ненадейно откриватъ извънредно силенъ огънь и преминаватъ въ атака — 2 ч. 30 м. на *2 ноември*.

Часть отъ войницитѣ на току що дошлитѣ 2-а и 11-а роти отъ подържкитѣ, изненадани отъ силния огънь и отъ ненадейнитѣ загуби въ убити и ранени, повръщатъ назадъ,

като увличатъ съ себе си личния и конския съставъ на картечната рота. За кжсо време настжпва смущение.

2-а рота отстжпва въ дола Кумъ-дере, гдето ротниятъ й командиръ, подпоручикъ *Минчевъ* я събира; командирътъ на дружината я изпраща да заеме позиция на склона на Кумъ-дере, но командирътъ на полка не удобрява това разпорежданеи я изпраща въ дружинна подържка. Останалитѣ, обаче, на позицията съ вѣренъ и бързъ огънь отблъсватъ врагътъ назадъ.

2 ч. 30 м. Двете дружини отъ 53 пех. полкъ съ единъ арт. взводъ, подполковникъ *Габаревъ*, пристига на височината, западно отъ чифл. Кюшенъ и донася командиру 10 п. Род. полкъ: „двѣ дружини отъ 53 пех. полкъ, съ две с. с. полски орждия пристигнаха днесъ 2 ч. 30 м. на височата западно отъ чиф. Кюшенъ, гдето почнаха да се окопаватъ. Дружинитѣ иматъ заповѣдь да преминатъ въ активни действия само, ако бжде атакуванъ лѣвия ви флангъ".

Командирътъ на 10 п. Род. п. веднага изпраща фелдфебеля *Стойковъ* да поиска да му се изпрати съ фелдфебела една дружина, съ която смѣталъ да задържи презъ нощьта височината „Клб" (Пачаджиларъ), въ случай, че врагътъ се опита да я атакува, като на разсъмване повърне дружината. Командирътъ на полка добавя, че ако турцитѣ успѣятъ до разсъмване да отхвърлятъ защитницитѣ отъ височата, то новото й заемане презъ деня ще костува голѣми загуби. Подполковникъ *Габаревъ* отказва да даде дружината, като съобщава „азъ имамъ заповѣдь да стоя тукъ, ако Вие не можете да задържите височината, отстжпете тукъ, азъ ще Ви подържа".

Командирътъ на 10 п. Род. полкъ донесе (№ 45) командиру бригадата: „Точни сведния за противника не мога да дамъ, обаче, има силенъ натискъ отъ негова страна и е въ доста значителни сили. Всички роти сж въ предня линия; имамъ въ подържка само единъ взводъ съ знамето; моля по скоро подкрепление. Противникътъ на нѣколко пжти е отблъснатъ, но ако скоро не дойде подържка, задържането на позицията при новъ натискъ ще бжде невъзможно, и т. н."

Командиритѣ на 1-а, 3-а и 4-а дружини поискватъ отъ своя страна подържки.

Командирътъ на полка поисква отъ командира на бригадата най-малко две дружини подкрепление.

Къмъ 4 ч. 30 м. турцитѣ откриватъ силенъ огънь срещу 4-а дружина и настжпватъ. Достигатъ на стотина крачки до окопитѣ на ротитѣ, но съ огънь били върнати назадъ.

Турцитѣ правятъ нѣколко последователни опити да атакуватъ, но всѣкога безуспѣшно — отблъсвани всѣкога съ огънь.

6 ч. 30 м. Началникътъ на Мусибейлийскитѣ войски изпраща 4-а дружина отъ 53 п. полкъ, разположена задъ гребеня, из-

точно отъ с. Мусибейли, задъ дѣсния флангъ на 10 п. Род. полкъ, въ разпореждането на командира на тоя полкъ.

Къмъ 7 ч. 15 м. врагътъ отново повежда атака, но и въ тоя случай не успѣва, — бива върнатъ съ огънь назадъ въ окопитѣ си.

Едва къмъ 8 ч. изпратенитѣ 2-а и 4-а дружини отъ 53 пех. полкъ пристигатъ, когато опасностьта минала — било вече свѣтло и полкътъ е билъ въ състояние да води дневенъ бой съ собствечитѣ си сили. 4-а дружина отъ 53 п. полкъ, дадени въ разпореждане командиру 4-а дружина (10 п. Род. п.) майору *Василеву*, а 2-а дружина (53 п. полкъ) оставена въ полкова подържка. Майору *Василеву* сж изпратени и 2 картечници.

4-а дружина отъ 53 пех. полкъ, въпрѣки това, че на адютанта й билъ даденъ подофицеръ, за да посочи кждe дружината трѣба да бжде заведена, тя се завърнала на Баларъ-сартж и открива огънь отъ 2000 кр. срещу 4-а дружина отъ 10 п. Род. полкъ. Поведението на тая дружина било въобще странно: по заповѣдь тя удължила дѣсниятъ фронтъ на 4-а дружина отъ 10 Род. п., но вечерьта при силната престрелка, отстжпва на старото си мѣсто — трѣбало много рѣзко отнасяне къмъ комаидира на дружината, за да измѣни поведението си. Дружината отново настжпва и заема мѣстото си.

Майоръ *Василевъ* остава началникъ на дѣсния участъкъ отъ полка—неговата 4-а дружина и 4-а др. отъ 53 п. полкъ.

Тукъ-тамъ 10 п. Род. полкъ почва самъ да настжпва.

Къмъ 10 ч., командирътъ на 10 п. Род. полкъ бива предупреденъ отъ командира на бригадата: „Щомъ Ви обстрелватъ отъ крепостния огънь, спрете настжплението и се укрепете на заетата позиция. Ще действувате съ 23 п. Шипч. полкъ за атакуването на групата Маслакъ. Донесенията си изпращайте комнндиру 3-а бриг. 9-а Плѣв. див. на височината източно отъ с. Мусибейли".

Полкътъ продължава да се вдълбочава въ окопитѣ си.

Къмъ 13 часа дружинитѣ отъ 53 пех. полкъ на подполковникъ *Габаревъ*, които били западно отъ чиф. Кюшенъ, заели позиция на височината Мезаръ-тепе, въ лѣво отъ 10 пех. Родопски полкъ. 2-а др. отъ 53 пех. полкъ която била дадена командиру 10 п. Род. п. и бѣ му полкова подържка, е прибрана отъ командира на полка си. Останали само два взвода полкова подържка.

Командирътъ на 10 п. Род. п. се оплаква, че артилерията не го подържала — „задъ насъ и мълчи".

Огънътъ и отъ дветѣ страни презъ цѣлия день продължавалъ. Вражеската полска и крепостна артилерия деятелно бияла полкътъ. Презъ цѣлия день никой не е можалъ да се

дигне изъ окопитѣ и да се движи; нито е могло да се даде храна на хората.

Привечерь, когато се постъмнило, 3-а дружина смѣнява на позицията 1-а дружина — послелнята въ полкова подържка, съ тритѣ си роти до упорното мѣсто (Клб.), готова да подържи съ ножа защитницитѣ. 2 а рота — полкова подържка по-назадъ. Полуротата, която била на вис. Мезаръ-тепе, заета сега отъ 53 п. полкъ, е прибрана въ ротата си — 8-а рота.

Хората нахранени; патронитѣ попълнени.

		Убити	Ранени
Загуби:	Оф.	—	2
	Под.	—	8
	Войн.	14	143
	Всичко	14	153

Атаката на Маслака.

2 ноември.

(Приложение № 11)

Когато турцитѣ повеждатъ атака срещу 10 пех. Родопски полкъ, 7 ч. 15 м., *2 ноември*, тѣ настжпватъ и срещу дветѣ роти, 3-а и 4-а отъ 1-а дружина на *23 пех. Шипчански полкъ*, изпратени да запълнятъ пространството между 10 пех. Родопски и 23 пех. Шипчански полкове. Къмъ дветѣ роти се присъединяватъ и другитѣ две роти и цѣлата първа дружина, майоръ *Бойдевъ*, отбива вражеската атака съ огънь, като сама, по почина на командира на дружиината, за да освободи обхванатиятъ дѣсенъ флангъ на Родопци, преминава въ настжпление срещу турцитѣ, подъ силенъ пушеченъ огънь, въ посока височината Сапунджиларъ, на източнитѣ и югоизточнитѣ склонове, на която ясно се виждали турскитѣ вериги, на около 1000 кр. предъ дружината; часть отъ турскитѣ вериги съ фронтъ къмъ 10 пех. Родопски полкъ, който фланкирватъ съ огъня си.

Командирътъ на 1-а дружина, майоръ *Бойдевъ* помолва и командирътъ на близката 4-а дружина отъ 53 пех. полкъ, майоръ *Златаревъ*, да настжпи въ флангъ на турцитѣ къмъ „Клб," (Пачаджиларъ), когато той, майоръ *Бойдевъ*, ще настжпи срещу Сапунджиларъ.

3-а и 4 роти, бойната часть на 1-а дружина отъ 23 Шипчански полкъ, настжпватъ — 3-а рота северно отъ пжтя Мусибейли — Одринъ, презъ разклонението на Кумъ-дере, право на върха Сапунджиларъ; 4-а рота южно отъ сжщия пжть, срещу гребеня югоизточно отъ върха Сапунджиларъ.

1-а и 2-а роти дружинна подържка — 1-а рота задъ 4-а рота, а 2-а рота задъ дѣсния флангъ въ отстжлъ на 3-а рота, като наблюдава за мѣстнитѣ неравности на дѣсния флангъ.

Командирътъ на дружината върви между 1-а и 2-а роти.

Ротитѣ бързо се спущатъ въ дола Кумъ-дере и почватъ веднага да се изкачватъ по източнитѣ склонове на Сапунджиларъ, подъ силенъ огънь. Това стремително движение напредъ на 1-а дружина 23 Шипчански полкъ, по почина на командира на дружината, майоръ *Бойдевъ*, въздействувало за по-бързото отстжпване на турцитѣ предъ „Клб." (Пачаджиларъ). Когато 3-а и 4-а роти достигатъ на около 300 — 400 крачки отъ вражескитѣ окопи, достигва заповѣдь отъ командира на полка „дружината да се спре на мѣстото си" — 8 ч. 30 м. — ще се дочакатъ и другитѣ дружини на съвмѣстно атакуване турскитѣ позиции на Сапунджиларъ, Малъ-тепе и Маслака. Ротитѣ бързо се окопаватъ и продължаватъ да водятъ боя. По-късно се получава нова заповѣдь отъ полковия командиръ: „дружината да съобразява действията си съ тия на съседитѣ си".

Къмъ 10 ч. дохажда 10-а рота като подържка — помѣстена въ окопитѣ на 3 а рота; следъ малко, обаче, 10-а рота си отива въ дружината.

Къмъ 18 ч. 30 м. командирътъ на дружината получава заповѣдь: „. . . полкътъ, който действува срещу групата укрепления на Маслака, ще атакува до довечера врага, взелъ Малъ-тепе. 3-а дружина съвмѣстно съ 2-а и 1-а дружини да прогонятъ вражескитѣ стрелци, заседнали при Малъ-тепе."

Командирътъ на дружината разпорежда, предъ видъ предстоящата нощна атака, да се нахранятъ хората, и да се попълнятъ патронитѣ, а самъ той отива при командира на полка, при 2-а дружина, за уясняване нѣкои необходими подробности, които и получава — посоката, условни знаци и пр. — 20 ч. За часа на атаката ще се чака заповѣдь.

При най-голѣма тишина ротитѣ се събиратъ въ дола при 2-а рота — 21 ч. 20 м. Въ 22 ч. 15 м. дружината пристигва на сборното мѣсто; по пжтя се съединява и карт. рота. На сборното мѣсто е заварена 3-а дружина. Направени всички разпорежданія за нощната атака — бѣли кърпи на лѣвитѣ ржце, тайни думи, предупреждения да не се стреля, да не се вика на ножъ, ура и пр.

Вмѣсто атака, въ 1 часа, 3 ноември, се получава, обаче, заповѣдь „дружинитѣ да отстжпятъ на Бааларъ-сартж", но следъ малко друга заповѣдь, „дружинитѣ да останатъ на мѣстата си, защото атаката ще се извърши". Въ 4 ч. 30 м (вече 3 ноември) трета заповѣдь: „дружината да отстжпи на старата си позиция на Бааларъ-сартж", гдето стигва къмъ 6 ч. 15 м. на 3 ноември.

Още къмъ 8 ч., *2 ноември*, началникътъ на източния секторъ съ цѣлия си щабъ пристигва на позицията при щаба 3-а бригада 9-а Плѣвенска дивизия.

Въ 8 ч. 15 м. началникъ сектора донесалъ на командующия армията, че ако обстановката му позволи, ще премине въ контръ-атака и ще се постарае да разбие врагътъ вънъ отъ крепостьта.

Къмъ 8 ч. 30 м. се забелязва едно отслабване на вражеския огънь, поради нашия арт. огънь, както и отстжпление на отдѣлни вражески части назадъ. Поради това началникътъ на източния секторъ устно заповѣдва:

1. — Командиру 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия *да атакува съ 23 п. Шипчански полкъ и заеме Маслака*, като 10 п. Родопски полкъ остане твърдо на заетитѣ позиции.

2. — 54 пехотенъ полкъ да следва въ маневренни войски задъ 23 п. Шипчански полкъ.

3. — Дветѣ дружини на подполковникъ *Габарево*, сега подъ командата на командира си на полка, полковникъ *Узуновъ А.*, заедно и съ другитѣ две дружини, които сж въ страниченъ отрядъ, да заематъ гребеня въ лѣво отъ 10 пех. Родопски полкъ, между тоя полкъ и Мезаръ-тепе.

За предаване на заповѣдьта билъ изпратенъ началникъ щаба 3-а бригада 9-а Плѣвенска дивизия.

Къмъ 10 ч. 30 м. 53 л. полкъ заема назначеният му участъкъ подъ вражеския крепостенъ артилерийски огънь и пушечния огънь отъ Халваджи-бекчели — отъ 2000 кр.

Въ 8 ч. 55 м. началникъ сектора донася на командующия армията, какво врагътъ отстжпва въ безпорядъкъ къмъ фортоветѣ, а нашитѣ войски минаватъ въ настжпление и го преследватъ, а къмъ 8 ч. 30 м. съ цѣлия си щабъ подъ вражеския огънь преминава на Бааларъ-сартж и се настанява въ единъ окопъ на стрелковата верига отъ 23 п. Шипчански полкъ, на пжтя с. Мусибейли — Арнаутькьой, отъ кждето следятъ боя.

Началникътъ на сектора, като забелязва отъ тукъ успѣшното настжпление на 1 а дружина отъ 23 п. Шипчански полкъ къмъ Сапунджиларъ, дохожда въ възторгъ, поздравява дружината и заповѣдва командиру 23 п. Шипчански полкъ *да настжпи съ другитѣ дружини и да атакува укреплението на Маслака.* Командирътъ на бригадата долага, че полкътъ не разполага за такава задача съ достатъчно сили, но началникъ сектора заповѣдва атаката, понеже задъ 23 п. Шипчански полкъ билъ насоченъ 54 пех. полкъ, който къмъ 9 ч. билъ настжпилъ въ взводни колони отъ гребеня източно отъ Мусибейли за източния склонъ на гребеня Бааларъ сартж.

Мѣстността между Бааларъ-сартж, отъ кждето 23 пех. Шипчански полкъ трѣбаше да настжпи, и Маслака е хълмиста — редъ успоредни на позициитѣ голѣми хълмове, отдѣ-

лени съ голѣми долове, по предимство съ стръмни склонове. Никакви закрития по хълмоветѣ, освенъ лозята, които могатъ да скриятъ отдѣлни хора, но не и настжпление на единъ полкъ. Мѣстността, по която ще се води настжпването се бие съ картеченъ огънь отъ окопитѣ северно и южно отъ Малъ-тепе, заети съ не по-малко отъ 2—3 турски дружини съ една полска батарея; съ арт. огънь отъ Маслака, заетъ съ две полски и една креп. батарея, съ около дружина; и отъ фортоветѣ Айвазъ-баба и Айджи-оглу съ крепостенъ арт. огънь, западно отъ доловетѣ на Кумъ-дере, мѣстността по открита и вражескиятъ огънь естествено по действителенъ.

Всички разстояния известни за врага — огъньтъ му може да бжде действителенъ.

Къмъ 9 ч. 30 м. 23 п Шипчански полкъ настжпва, за да атакува Маслака. Ротитѣ бързо напущатъ окопитѣ си и цѣлиятъ полкъ смѣло тръгва напредъ, подъ засиленъ вражески пехотенъ и артилерийски огънь.

Полкътъ настжпва въ сжщия редъ, който ималъ на позицията си на Бааларъ-сартж. Всички дружини въ бойна часть. Тъй като движението се биело съ артилерийски и пехотенъ огънь, ротитѣ и взводоветѣ въ желанието си да търсятъ полстжпи за движение често излизали вънъ отъ опредѣленитѣ имъ посоки за движение. Нѣкои роти изгубватъ взводове, които се съединяватъ къмъ съседни роти, но когато полкътъ се спира предъ Маслака, всички се прибиратъ на мѣстата си.

Къмъ 12 ч. 30 м. полкътъ се спира:

1-а дружина срещу Сапунджиларъ, на около 600 крачки отъ вражескитѣ окопи.

3-а дружина въ лозята, източно отъ Малъ-тепе, на около 900—1100 крачки отъ врага.

2-а дружина — на 800 крачки предъ Маслака.

4-а дружина — въ отстжпъ задъ дѣсния флангъ на 2-а дружина.

Картечната рота при 2-а дружина.

Всички се окопаватъ подъ силенъ огънь; напредването става много трудно.

Командирътъ на полка донася, че за успѣшното атакуване на Маслака нуждно е артилерийска подготовка.

За да се обезпечи достигнатиятъ успѣхъ, притеглени били 56 пех. полкъ, една дружина отъ 57 п. полкъ и две батареи въ маневренни войски непосредственно задъ гребеня на височината, източно отъ с. Мусибейли, на пжтя, отъ с. Демеранли — 10 ч. 20 м.

Нашата полска батарея не е могла да се бори съ крепостната артилерия и да привлѣче вражеския огънь на себе си и облекчи настжплението.

Къмъ 6 ч. 15 м. 5-а и 6-а батареи откриватъ, отъ позициитѣ си югоизточно отъ с. Мусибейли, огънь, по окопитѣ отъ двѣтѣ страни на Малъ-тепе. 4-а бат., на южната часть на Бааларъ-сартж води огънь по врага срещу 10 п. Родопски полкъ, както и по Сапунджиларъ, срещу който настжпва 1-а дружина отъ 23 п. Шипчански полкъ. Взводъ отъ 6-а батарея отъ височината западно отъ чиф. Кюшенъ подържа както 10 Родопски полкъ, така и 53 п. полкъ, който настжпва отъ Мезаръ-тепе на западъ.

Свързка съ пехотата — съ ординарци.

Къмъ 10 ч. 15 м., по заповѣдь на командира на бригадата, 5-а батарея и единъ взводъ отъ 6-а батарея настжпватъ и заематъ позиция на северозападъ отъ с. Мусибейли на Бааларъ-сартж, южно отъ пжтя Кючукъ-Гердели — Одринъ, за по-действително обстрелване на врага. Къмъ тѣхъ се присъединява и единъ взводъ отъ 6-а батарея 9 арт. полкъ, (другиятъ взводъ при взвода отъ 6-а батарея 8 арт. полкъ при 53 п. полкъ по заповѣдь на началника източния секторъ). Батареитѣ стрелятъ отъ около два и половина клм. отъ добре окопани и закрити позиции. Промѣняватъ позициитѣ тръсъ и галопъ подъ вражеския крепостенъ огънь. Къмъ пладне 5-а батарея продължава да държи подъ огънь вражескитѣ пехотни окопи на Малъ-тепе, а 6-а батарея пренася огъня си по батареитѣ № № 58, 59 и 60 на Маслака — последнитѣ две батареи принудени да замълчатъ. Къмъ това време и взводътъ отъ 6-а батарея заема позиция северно отъ Мезаръ-тепе, за да бие вражеска колона, насочена на лѣвия флангъ на 53 пех. полкъ, който билъ продължилъ фронта на 10 п. Родопски полкъ на югъ.

Началникътъ на сектора заповѣдва артилерията да настжпва заедно съ пехотата, за да подържа по-отблизо пехотата. Командирътъ на 5-а бат. 9 арт. п. съ единиятъ си взводъ (другия предаденъ къмъ 6-а бат.) излиза на открито на гребеня подъ източното разклонение на Кумъ-дере, за да бие косо окопитѣ на Малъ-тепе—14 ч. — отъ разстояние 2 клм.; друго измѣстване на батареи напредъ не е станало.

2-о Гаубично отдѣление къмъ 9 ч. 30 м. открива огънь отъ 2-а бат. по вражескитѣ окопи на Малъ-тепе, а къмъ 10 ч. 30 м. сжщата батарея пренася огъня си по батареитѣ на сжщата могила Малъ-тепе.

За да се усили арт. огънь и съдействува на атаката превлича се и 4-а бат. 9 арт. полкъ на позиция на Бааларъ-сартж. Притеглена е отъ Акъ бунаръ и случайно намиращето се тамъ не с. с. отдѣление (2 бат.), което имамо назначение да върви за гр. Виза.

Къмъ 12 ч. 30 м. гаубичното отдѣление промѣнява позицията си въ долината северо-западно отъ с. Мусибейли, отъ гдето и двѣтѣ батареи откриватъ огънь по вражескитѣ

батареи № № 40 и 40-а и ги принуждаватъ да млъкнатъ. Къмъ 14 ч. 30 м. батареитѣ пренасятъ огъня си по форта Айвазъ баба и го биятъ до 16 ч. — произвеждатъ нѣколко взрива (13 часа).

Така артилерията продължава да бие Айвазъ-баба Маслака и Малъ-тепе, но нейнитѣ полски снаряди и недостатъчното число орждия не могли да подготвятъ атаката.

23 и пех. Шипчански полкъ не може да се дигне напредъ, неподкрепенъ съ нови, други пехотни части, а началникътъ на сектора не употрѣбява маневренитѣ войски, които стоятъ по-скоро, по всичко се вижда, да запазятъ извоюваното вече положение на Баларъ-сартж.

Още къмъ 11 ч началникътъ на сектора, виждайки смѣлото движение на дружинитѣ отъ 23 пех. Шипчански полкъ, напредъ и приближавайки се къмъ Маслака, дохожда до заключение, че Маслака *ще бжде* заетъ и преждевременно донася въ щаба на армията: „Въ тази минута земаме укрепението Маслакъ съ батареитѣ 58, 59 и 60. По всички линии успѣхме".

Малко по късно старшиятъ адютантъ, капитанъ *Стояновъ*, бива изпратенъ напредъ да разбере защо настжплението предъ Маслака спира и да предаде заповѣдьта да се настжпи. Скоро тукъ-тамъ нѣкои наши вериги прибѣгватъ напредъ, но не настжпватъ повече.

Желанието, обаче, на началникъ сектора да бжде Маслака *той нъкакъ* заетъ, е таково, щото почва да му се струва и да мами себе си, че действително е заетъ. Той не вѣрва нито на началника си щаба, нито на другитѣ отъ щаба му, които се стремятъ да го убедятъ, че Маслака не е заетъ За да се увѣри, дали Маслака е заетъ, понеже донесение отъ началницитѣ нѣмало, праща единъ конникъ къмъ Маслака да види да ли укреплението е заето отъ нашитѣ войски или не. Но недочаква нито конника да се върне, нито капитанъ *Стояновъ* да се върне, и въпрѣки твърдението на началникъ щаба майоръ *Вълковъ*, командирътъ на 3-а бригада 9-а Плевенска дивизия генералъ майоръ *Грънчаровъ* и други офицери, началникъ сектора продиктувалъ до командующия армията донесението: „Знамето на Шипчанци се развѣва надъ укреплението Маслакъ и съседнитѣ батареи 58, 59 и 60".

По късно, къмъ 13 ч. 20 м., като съглежда взривове на Айвазъ-баба, началникътъ на сектора изгубилъ всѣкаква способность да вижда и цени действителностьта, дава просторъ на страститѣ си и прави ново донесение на командующия 2-а армия. „Въ тази минута бомбардираме форта Айвазъ-баба. Вече три взрива се причиниха отъ нашитѣ фугасни снаряди. *Ще го щурмуваме*. Желателно е, отъ другитѣ сектори да съдействуватъ съ по-енергични атаки. Въ такъвъ случай, увѣренъ съмъ, крепостьта Одринъ ще

падне въ наши ржце. Благодарение на лошата разпоредителность на нашето тилово управление, хората отъ бойната линия сж гладни; моля съответната Ви заповѣдь".

За такъвъ щурмъ, обаче, нищо не било подготвено; нито разузнаване за врага и укрепленията, нито за мѣстностьта, нито сж назначени и насочени войски (пехота и артилерия) за тая цель, нито имало съответна артилерия да подготви единъ щурмъ на фортовата линия, а още и преднитѣ вражески позиции даже не взети.

Разпоредбитѣ и поведението на началникъ сектора иматъ само едно въздействие: да убие всѣка вѣра въ началници и войски къмъ себе си, да ги сбута отъ една правилна, разумна и съответна насока на дейность и да разхищи тѣхнитѣ физически и духовни сили за удовлетворение на болни въображения.

Въ 15 ч. билъ предупреденъ и командирътъ на 2-а бригада 11-а дивизия за тоя щурмъ, като му се заповѣдва да действува съ артилерията си, но да следи за 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия и прекрати арт. огънь, когато се произвежда щурма, за да не се поражаватъ нашитѣ войски.

Въ сжщото време нач. сектора повиква командира на 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия и му заповѣдва лично: „Маслакътъ е заетъ. Шепа(?) стрелци сж залегнали на Малъ-тепе и пречатъ на движението напредъ. Станете на чело на взвода(?) който е предъ тѣхъ и ги прогонете, като имате предъ, видъ, че следъ заемането на Малъ-тепе ще атакувамъ и Айвазъ-баба още тази нощь". — Непростено издевателство съ единъ подчиненъ вишъ командиръ!

Командирътъ на бригадата, заедно съ щабътъ си, подъ градъ куршуми пристигва въ бойната часть на 23 пех. Шипчански полкъ, при командирътъ на полка, гдето получава нова заповѣдь, 15 ч. 35 м.: „Заповѣдвамъ Ви съ частитѣ на 23 пех. Шипч. полкъ, находящи се при (!) укреплението Маслакъ, до довечера непремѣнно да прогоните неприятелскитѣ стрелци, които сж заеднали при Малъ-тепе, като знаете, че безъ това се спира по нататъшното развитие на операциитѣ по съставения ми планъ. За изпълнение на настоящето веднага ми донесете. Азъ до смръкване ще бжда при могилата на височината източно отъ Мусибейли, а следъ смръкване — на мѣстото, гдето до сега се намираше щабътъ на 3-а бригада 9-а пех. дивизия. Следъ свършването на поржчението да се явите при менъ. Съ приносящия настоящето отговорете ми какво е сега положението".

Маслакътъ не е заетъ и не е могълъ да бжде заетъ само защото се заповѣдва да се заеме. Не сж били „шепата" стрелци на Малъ-тепе, които сж пречили да се заеме, а силниятъ крепостенъ огънь, който е биялъ по дължина долътъ на Кумъ-дере, липсата на подготовка, на достатъчни сили и . . .

недовѣрието къмъ началникъ сектора, въ заповѣдитѣ на който всички гледатъ вече като на такива вънъ отъ разумъ и умъ.

Отъ комомандующия армията се получава телеграма, съ която той указвалъ: частитѣ да останатъ на мѣстата си и да продължаватъ да се утвърдяватъ, щомъ сж добре приспособени и не страдатъ отъ артилерийския огънь.

Началникъ сектора решава тогава да отложи замислената атака на Айвазъ баба и запитва команд. армията, съгласенъ ли е поне да се атакува Айвазъ-баба.

Ком. 2-а бриг. 8-а Гунцж. дивизия пъкъ донася, 16 часа: „Противникътъ заема съ пехотни и артилерийски части групата укрепления на Маслака. Частитѣ отъ 23 пех Шипч. полкъ — 2-а и 4-а дружина се намиратъ на около 800 крачки отъ групата укрепления №№59 и 60 на гребеня източно отъ Малъ-тепе Долината, гребеня и Малъ-тепе се силно фланкира отъ групата укрепления. Преминаването на долината безъ разрушение батареитѣ е много рисковано. При все това, обаче, ще дамъ заповѣдь за атакуването му. 3-а дружина, която настжпва, се спрѣла на около 800 м. срещу могилата Малъ-тепе; 1-а дружина действува въ свързка съ 10 пех. Родопски полкъ. Моля, за всѣки случай, да ми се дадатъ поне две дружини за подържка 23 пех. Шипчански полкъ".

Сжщото почти донесение се получава по-рано и отъ командира на 23 п. Шипч. полкъ, който между другото дониса, че „напредването на полка е невъзможно".

Началникъ сектора къмъ 16 ч. напуща съ щаба си позицията на Бзаларъ-сартж и се оттегля на гребеня източно отъ с. Мусибейли, при пжтя за с. Демеранли и отъ тамъ, преди да замине за Кючукъ-Герцели, оставя на ново командирътъ на 3-а бригада 9-а див. за „началникъ на войскитѣ при Мусибейли (?) и му заповѣдва да предаде на частитѣ следнята заповѣдь:

1. — „Донесете веднага съ схематични кроки положението на полка къмъ 17 ч. днесъ, 2 ноември.

2. — „Съ колко бойни припаси разполагате и какви мѣрки сте взели за попълването имъ.

3. — „Колко приблизително убити и ранени имате.

4. — „На дѣсния флангъ нашиятъ 23 п Шип. полкъ завладѣ укрепената група Маслакъ. Противникътъ навсѣкжде отстжпи. Нашата артилерия е усилена съ нови 7 батареи — полски и обсадни. Утре нашата артилерия ще обстрелва града.

5. — „Да се вематъ мѣрки за нахранването на хората".

Въ сжщность не е имало никакви батареи, които би могли да обстрелватъ града.

Още не била предадена тая заповѣдь, получава се донесението отъ ком. 23 Шипч. полкъ, какво Маслака не е

заетъ. Началникъ сектора, изненадань и разсърденъ, както всѣкога, заповѣдва лично командиру 3-а бр. 9-а див. да щурмува *веднага* (?) съ 54 п полкъ укреплението Маслакъ и го заеме.

Командиръ̀тъ на бригадата билъ заповѣдалъ вече дружинитѣ отъ 23 п Шипч. п. да настжпатъ и до вечерьта непремено да заематъ Малъ-тепе и групата укрепления на Маслана. До гдето командиръ̀тъ на 23 п. Шипч. п. правялъ разпореждания за атаката, командиръ̀тъ пъкъ на 3-а бриг. 9-а див. генералъ майоръ *Грънчаровъ*, изпраща *направо* командиру полка заповѣдь (16 часа 45 м.): 1. „Артилерията ще подготви атака на укреплението Маслакъ.

2. „54 пех. полкъ ще усили бойната часть и съвмѣстно съ 23 п. Шипч. полкъ ще атакува това укрепление.

3. — „Следъ заемането му частитѣ да се окопаятъ и затвърдятъ.

„Отстжпване отъ заетото не се допуща".

Известието, че атаката ще бжде подготвена съ артилерийски огънь, само забавя настжплението, но не увѣрява никого въ възможностьта на подготовката, защото всѣкиму било ясно, че полската артилерия не може да се бори съ крепостьта.

Ком. на 3-а бриг. 9 дивизия допълва заповѣдьта си: „артилерията да подготви атаката на укреплението Маслака и да я подържа до удара на ножъ, като съответно разпредѣли огъня си по самото укрепление и отъ страна на него. Огъньтъ ще се прекрати следъ вика „на ножъ". Огънь да се открие само при условие, ако и противника открие огънь отъ укреплението".

Началникъ щаба на генералъ майоръ *Грънчаровъ*, причисления къмъ ген. щабъ капитанъ *Азмановъ* предава допълнително още:

„Въ случай, че противникътъ открие стрелба по атакующитѣ части, то и нашата артилерия ще открие огънь по него. Когато нашитѣ пехотни части наближатъ укрепленията, ще почнатъ да викатъ „на ножъ" и да хвърлятъ нагоре подпалени клечки кибритъ (? !). По тѣзи знакове нашата артилерия ще прехвърли огъня си въ тила на позицията, а следъ завладяването на укреплението, 23 п. Шипч. полкъ да си даде шанцовия инструментъ на 54 п. полкъ, следъ което да отстжпи на втора линия".

Началникъ щаба на източния секторъ свидетелствува въ книгата си (стр. 54): „началницитѣ сж намирали тази атака за неумѣстна и за това тѣхната дейность се ограничава само въ привидно изпълнение на дадената отъ началника заповѣдь".

Въ 5 ч. 45 м., *3 ноември*, 54 п. полкъ настжпва въ сборенъ редъ, имайки 1-а и 2-а дружини въ първа линия, а 4-а др. съ карт. рота въ втора. Полкътъ минава безнаказано дола западно

отъ Бааларъ-сартж, достига до 23 п. Шипч. полкъ, на около 900 кр. отъ укреплението Маслакъ и влиза въ свръзка съ тоя полкъ.

Било вече тъмно. Нѣмало нито фенери нито телефони — началници и части се изгубватъ; правилно насочване на частитѣ не е могло да стане, нито да се запази сжществуващето, защото е нѣмало предварителна организация и подготовка на атаката.

Хората уморени отъ безсмирнитѣ безсмисленни лутания.

Командирътъ на 23 пехотенъ Шипчански полкъ дониса командиру бригадата, какво, съ командира на 54 пехотенъ полкъ, решили *атаката да се почне въ 4 часа на 3 ноември* и молилъ да се не подготвя съ никакъвъ артилерийски огънь; ще се произведе безъ викане „на ножъ" и „палене на кибритени клечки" и че смѣта за невъзможно при такава обстановка да си придаде шанцовия инструментъ на 54 пех. полкъ.

Командирътъ на полка разпорежда атаката да стане: 3-а дружина да атакува Малъ-тепе; 1-а дружина гребеня южно отъ Малъ-тепе; 2-а др. — гребеня северно отъ Малъ тепе; 4-а др. — батареята № 60. Първиятъ карт. взводъ съ 1-а др., а 2-я — съ 2-а дружина.

Въ дѣсно отъ 4-а дружина 54 пех. полкъ — ще атакува батарея № 59, затвореното укрепление и батарея № 58.

Командирътъ на бригадата поисква атаката да стане въ 23 ч. 15 м., тъй като началникъ сектора заповѣдалъ да стане тая вечерь", но полкътъ не е могалъ да се приготви за една атака въ 23 ч. 15 м.

Ясно се виждало, какъ вмѣшателството и постояннното раздразнено състояние на началникъ сектора сбутвало и обезличавало бригадни командири, които се удостоявать само да предаватъ заповѣди на долу и донесения на горѣ, а командиритѣ на полковетѣ, съ макаръ обосновани и правилни сжждения, да опровергаватъ и осуетяватъ заповѣдитѣ на началникъ сектора, заповѣди впрочемъ и безъ това неизпълними.

Къмъ 17 ч. се почва силенъ артилерийски огънь, край на който туря настжпилата въ 17 ч. 30 м. тъмнина — отлага се атаката и безъ това за презъ ношьта.

За тая нощна атака началникътъ на Мусибейлискитѣ войски" дава заповѣдь въ 9 ч. 30 м. „Да се настои, ако (?) стане нужда полкътъ непремѣно да атакува и вземе укрепление то още презъ нощьта, за да се укрепи добре върху завладяната висота и пр.".

Къмъ 21 ч. началникътъ на сектора получава следнята бърза заповѣдь отъ командующия армията, която туря край на безсмисленитѣ и опасни предприятия:

„На заетото положение старайте се да се държите, като не ангажирвате много части подъ огъня на противника. Заетото отъ васъ положение е сгодно, но трѣба да дочакате обсадната артилерия, която е тръгнала вчера и едва следъ два дни ще може да пристигне. Въобще, на мѣстото трѣба да оцените положението, като имате предъ видъ, че само съ съдействието на другитѣ сектори, можете да бѫдете подържани, за което още тая сутринь и сега повторно направихъ разпореждане

Предприемчивостьта ви изобщо удобрявамъ, но да имате и горното предъ видъ".

Ясно е, че командующиятъ армията не е знаялъ, че тая „предприемчивость" съ цената на рушения на командни отношения, на разхищаване сили, подронване довѣрие въ началници и въ себе си нѣма нищо общо съ оная тъй желанна разумна предприемчивость, въ която успоредно съ устремъ има подготовка, организация, спокойствие и пр. — залогъ за успѣхъ.

Съгласно заповѣдьта на командующия армията, началникътъ на сектора отмѣнява атаката и заповѣдва частитѣ да се върнатъ назадъ.

Когато полковетѣ (23 п. Шипчански и 54 пех. полкове) сж вече приготвени да поведатъ атаката, къмъ 24 ч. се получава отъ „началника на Мусибейлийскитѣ войски" заповѣдь:

„По заповѣдь. Презъ тая нощь частитѣ да се оттеглятъ на позициитѣ, които заемаха днесъ, 2 ноември, преди началото на настжплението, а именно: 2-а бригада да заеме позициитѣ, които тази сутринь заемаше, а 3-а бригада да отиде въ маневренни войски".

Но едва тая заповѣдь е изпратена, началнику сектора хрумва друга мисъль; мисъль вѣрна, но съ която трѣбало да се мири, защото е логически свързана съ по-раншнитѣ му разпореждания — духътъ на нашитѣ части ще отслабне, а врагътъ ще се насърдчи, и бързо отмѣнява оттеглянето. Къмъ 1 ч., командирътъ на 2-а бригада 9 дивизия получава противната заповѣдь:

„По заповѣдь. Заповѣдьта за отстжпване частитѣ се отмѣнява; частитѣ да останатъ на заетитѣ днесъ мѣста и ги усилятъ за отбрана, а 23 пех. Шипчански и 54 пех. полкове да завладѣятъ укреплението Маслака".

Началникъ щаба на сектора изказва мнение, подържано и отъ началникъ щаба 3-а бригада 9 дивизия, да не се заповѣдва презъ нощьта атака на Маслака, понеже безъ предварителна организация и подготовка, безъ шанцовъ инструментъ и безъ надеждна връзка, тази атака въ тъмна нощь не може да разчитва на успѣхъ, или най-малкото ще струва много жертви. Освенъ това, началникъ щаба на сектора чувствувалъ, че заповѣдьта не ще бѫде изпълнена

— следъ като е била дадена заповѣдьта за отстжпване. Но началникътъ на сектора все пакъ заповѣдва да се атакува.

Последнята заповѣдь — да се атакува Маслака — заварва частитѣ вече на пжть да се връщатъ. Командирътъ 23 п. Шипчански полкъ, полковникъ *Пашиновъ*, намирайки невъзможно връщането на полкътъ напредъ, дониса, че му е невъзможно да изпълни втората заповѣдь — да атакува укреплението Маслака, и преди да получи разрешение, повежда полка си на старата му позиция споредъ по първата заповѣдь.

Когато командирътъ на бригадата поисква, щото командирътъ на полка да се върне напредъ и заеме напустнатитѣ позиции, последниятъ отговаря, че е вече невъзможно — ротитѣ били пръснати и часътъ билъ вече 6 и 15 м. (3 ноември) — скоро ще се развидели и деньтъ ще завари безредици въ полка.

И действително, нѣкои роти били вече на старитѣ позиции (Бааларъ-сартж), други въ движение къмъ нея.

Поведението на командира на полка е безспоренъ признакъ — до какво душевно състояние сж били докарани старши командири, макаръ обладающи закалена войнишка душа, да не могатъ да издържатъ терзанията.

10 п. Родопски полкъ презъ цѣлиятъ день, 2 ноември, остава на мѣстото си, а 4-а дружина отъ 54 п. полкъ напредъ къмъ Енксерджи-бекчели предъ 10 пех. Родопски и 23 п. Шипчански полкове, подъ силния вражески огънь.

23 п. Шипчански полкъ дава загуби: зап. подпоручикъ *Поповъ* Дим. убитъ. Капитанитѣ: *Георгиевъ* и *Димитриевъ* ранени.

Хората не се хранили нито сутриньта, нито на обѣдъ. Вечеря всички получаватъ, обаче, нѣкои роти едва къмъ 22 ч.

Въ реляцията на полка се казва: „вследствие на усиленитѣ походи, боеве, гладъ и голота, хората отпаднали духомъ и тѣломъ.

Оттеглянето отъ Бааларъ-сартж и Ески-кумлукъ — Пачаджиларъ на Шарапъ-йолу и южното му продължение.

3 Ноември.

Сутриньта на *3 ноември* заварва 23 пех. Шапчански полкъ на старитѣ му позиции — Бааларъ-сартж.

Патрулитѣ отъ 54 пех. полкъ, изпратени да разузнаватъ Маслака, достигватъ до роза на укреплението и отъ това, което могли да разбератъ, установяватъ, че укреплението е заето и батареитѣ въоржжени. Освенъ това, турцитѣ добавили и други батареи. Командирътъ на полка заключва: „ата-

ката съ открита сила, неподготвена заблаговременно съ артилерия и безъ изучване на подстжпитѣ, е твърде съмнителна и съ положителность не може да се обезпечи. Туй обстоятелство влияе нравствено на всички чинове". — 4 ч. 30 м.

Почти едновременно съ 23 п. Шипчански полкъ и 54 пех. полкъ се оттегля на старото си мѣсто, като маневренни войски — на източния склонъ на Бааларъ-сартж.

Къмъ 2 ч., началникътъ на сектора, получава отъ командующия армията заповѣдь, въ която, между другото, се посочва: „Трѣба да имате предъ видъ, че всѣко заето мѣсто трѣба да се удържа здраво и не е желателно да се заематъ такива, които да бждемъ принудени да напустнемъ, защото това осмѣлява противника".

Началнику сектору се давало да разбере, че напредването му трѣба да става разумно, целесъобразно и твърдо съ ясно опредѣлена цель, въ какъвто случай неможе да бжде колебливо, изложено на тъй лесно бързо оттегляне назадъ, както е било и отиването напредъ „на бърза и лека ржка."

Действията на източния секторъ почватъ да безпокоятъ командующия армията и той малко по-късно, съ нова телеграма, съобщава: „Въ допълнение телеграмата ми отъ днесъ № 1456, считамъ за неизлишно да ви напомня още, че назначението на източния секторъ, освенъ блокадата на крепостьта, е още да прикрива съобщителната линия. Ето защо, наложително е да заемете такова положение съ войскитѣ отъ сектора Ви, което да ви дава възможность и поржчителство да се държите здраво и непремѣно противъ всѣкакви опитвания на противника".

Най-послѣ, началникътъ на сектора съзналъ невъзможностьта, и неумѣстностьта на една нова атака, следъ като войскитѣ сж били тъй изморени, взема решението да оттегли войскитѣ на старитѣ имъ позиции, въ готовитѣ имъ окопи — по-добре защитени отъ вражеския огънь. Поради това издава заповѣдь, която по-скоро узаконява създалото се положение — оттеглянето на войскитѣ.

Споредъ тая заповѣдь:

2-а бриг. 8-а Тунджанска дивизия заема позиция височитѣ западно отъ Мусибейли, т. е. Бааларъ-сартж съ дѣсенъ флангъ, упрянъ на върха, що е по продължение надъ източното разклонение на Кумъ-дере и надъ Провадийската рѣка, а лѣвиятъ флангъ, на Пачаджиларъ (Клб.)

3-а дружина 57 пех. полкъ съ една с. с. батарея на височата непосредствено западно отъ чиф. Кюшенъ.

3-а бригада 9-а дивизия — маневренни войски,— командирътъ 1-а бр. 11 дивизия — полковникъ *Абрашевъ*, задъ височата непосредствено източно отъ Мусибейли.

2-а бригада 11-а дивизия — на мѣстото си.

Страничното прикритие — на мѣстото южно отъ вис. 58·9.

Конниятъ отрядъ — Каракусумъ.

Генералъ-майоръ *Грънчаровъ* е назначенъ пакъ началникъ на войскитѣ „около (?) Мусибейли".

Съ 2-а бр. 8-а Тунджанска дивизия на позицията е 2 отд. отъ 8 с. с. арт. п. гаубично отдѣление.

Въ 9 ч. 30 м. началникътъ на сектора дониса на командующия армията, че Маслака не е билъ завладяванъ и че донесението за завладяването му се дължало на погрѣшното (?) донесение на единъ отъ вестовитѣ. (?)

Турцитѣ къмъ 4 ч. минаватъ въ атака срещу лѣвия флангъ на *10 п. Родопски полкъ*; вражескитѣ вериги наближаватъ на около стотина крачки до окопитѣ, посрещнати съ огънь и викъ „урра" и „на ножъ". Врагътъ не издържа, обръща гърбъ и отстжпва, преследванъ съ огънь. Огневиятъ бой се продължава до 10 ч. Силенъ вражески артилерийски огънь бие разположението на полка, съ който огънь нашата артилерия не е въ състояние да се бори.

Настжпва затишие, — продължавало до 14 ч., когато огъньтъ избухва съ още по-голѣма сила предизвиканъ отъ отстжплението на 53 пех. полкъ отъ Мезаръ-тепе.

53 пех. полкъ (две дружини), съгласно заповѣдьта, напуща могилата Мезаръ-тепе, а 4-а др. отъ сжщия полкъ, предадена къмъ 10 п. Род. полкъ, узнала, че 23 пех. Шипчански полкъ, по заповѣдь, се оттегля, и мислейки, че заповѣдьта се отнася за цѣлата бригада, напуща позицията си още въ 5 ч. 30 м.

Когато командирътъ на 53 пех. полкъ напуща Мезаръ-тепе, не известява командиру 10 п. Родопски полкъ, който билъ изненаданъ, когато полковата му подържка, въ най-прикритото мѣсто въ Кумъ-дере, почва да дава ранени.

Врагътъ настжпва съ 1 взводъ конница и половинъ рота пехота отъ къмъ Мезаръ-тепе, отъ гдето открива огънь по 10 Родопски полкъ. Командирътъ на полка изпраща една рота, подпоручикъ *Минчевъ*, да заеме Мезаръ-тепе, но последниятъ преди да пристигне, капитанъ *Шурбановъ*, отъ 57 пех. полкъ, изгонва турцитѣ и заема Мезаръ-тепе.

Къмъ 16 ч. турцитѣ усилватъ пехотния си огънь срещу 10 пех. Родопски полкъ, като срѣдоточаватъ и силенъ артилерийски огънь отъ крепостьта върху височината „Клб" (Пачаджиларъ), Една вражеска батарея, северно отъ Мезаръ-тепе, открива огънь, но 4-а батарея 8 с. с. артилерийски п. пренася огъня си по нея и я принуждава да замълчи. До това време, 4-а, 5-а и 6-а батареи отъ 15 ч. бияли вражескитѣ стрелци срещу 10 Род. полкъ.

Командирътъ на 10 п. Род. полкъ вижда, че врагътъ си поставилъ за цель да прогони полка отъ позицията му; на турцитѣ, очевидно, не е желателно, щото полкътъ да се закрепи по височинитѣ западно отъ Кумъ-дере, Ески-кумлукъ, Пачаджиларъ, Мезаръ-тепе, отъ които могатъ да се развиятъ успѣшни за насъ действия, съ цель да се заематъ височинитѣ надъ р. Марица, срещу с. Боснакьой и по тоя начинъ се съкрати линията на обложението. Командирътъ на полка смѣтва, че съ собственитѣ си сили не ще може още дълго да се държи, тъй като:

— Полкътъ е разтегнатъ на фронтъ около 3 клм., при туй турцитѣ заематъ срещу дѣсниятъ флангъ господствующи висоти, добре укрепени, на 500 – 800 кр., и винаги подържани отъ мощната крепостна артилерия.

— Защитницитѣ на участъка по цѣли дни лежатъ въ влажнитѣ окопи и търпятъ загуби — редоветѣ на полка постоянно намалявали, а началницитѣ сж останали почти на половина, както въ офицери, така и въ подофицери.

— Отъ сътресението на тежкитѣ снаряди на почти постоянния крепостенъ артилерийски огънь, мнозина сж въ зашемедено състояние, поради което немогатъ да схващатъ заповѣдьта.

— Поради постоянното стояне въ окопитѣ, невъзможността да се поднася приготвената храна и принудената постоянна бодрость въ очакване всѣка минута нощна турска атака, здравето на мнозина се сломява — имало много болни.

— Тънката линия на полка, безъ силни подържки, съмнително е да ли ще издържи.

— Подкрепата, която може да се очаква отъ разположенитѣ отзадъ въ тила или въ отстжпъ войски, особено нощно време, е твърде съмнителна — пристигали всѣкога следъ отблъсването на атакитѣ.

И затова молилъ да му се дадатъ най-малко още три дружини, за да може да се надѣва да задържи позицията си.

Къмъ 16 ч. пристига задъ височината Ески-кумлукъ изпратената отъ командира на бригадата, 1-а дружина отъ 23 п. Шипч. полкъ, която веднага бива разпредѣлена - две роти, 1-а и 2-а, въ разпореждане Майору *Василеву* при Ески-кумлукъ (4-а дружина), на който дѣсния флангъ остава открить, поради оттеглянето на дружината отъ 53 п. полкъ. Другитѣ две роти, 3-а и 4-а — при полковата подържка.

Заповѣдва се на 53 полкъ да бжде готовъ да подържи 10 п. Родопски полкъ и действува споредъ обстоятелството.

Около 19 ч. 30 м. врагътъ наново повежда атака срещу лѣвия флангъ на полка, главно срещу „Клб". (Пачаджиларъ); тоя пжть подъ неимовѣрно силенъ артилерийски огънь отъ предлежащитѣ фортове.

Командирътъ на полка изпраща командирътъ на 1-а дружина отъ 23 пех. Шипчански полкъ, майоръ *Бойдевъ* съ дветѣ си роти, 3-а и 4 а, подъ най-силенъ огънь да подържи защитницитѣ.

Въ посока на „Клб." мѣстностьта се е засипвала съ шрапнели, фугасни снаряди и куршуми.

3-а и 4-а роти (23 п. Шипч. п.), редомъ въ една линия, настжпватъ, бързо почватъ да се катерятъ по склоноветѣ. Поради силниятъ огънь, който особено съ фугаситѣ си силно е въздействувалъ надъ духа на войницитѣ, нѣкои отъ последнитѣ почватъ да залѣгатъ и да оставатъ назадъ. Командирътъ на дружината, майоръ *Бойдевъ*, бързо излиза предъ ротитѣ и извиква „напредъ"! Командующитѣ ротитѣ — подпоручикъ *Маноловъ* и фелдфебеля *Пеневъ* Петръ смѣло повеждатъ ротитѣ почти бѣгомъ, тургайки ножоветѣ на пушкитѣ. Ротитѣ изведнажъ изгубватъ въ убити и ранени 15 души.

Следъ нѣколко минути ротитѣ сж на върха при 2-а дружина отъ 10 пех. Родопски полкъ, готови да се хвърлятъ въ ударъ на ножъ, но турцитѣ сж отбити и тоя пжть само съ огънь.

3-а и 4 а роти сж върнати на мѣстото си въ полкова подържка.

По заповѣдь отъ ком. на полка, 6-а бат. на поручикъ *Василевъ* отъ 9-и арт. полкъ, предадена на полка, открива огънь по даннитѣ, които има отъ презъ деня, и взема участие въ отбиването на атаката, по свидетелството на ком. на полка, съ точния си огънь.

Командирътъ на 53 пех. полкъ сжщо настжпва съ дветѣ си дружини да подържи 10 пех. Род. полкъ, но когато стигналъ Кумъ-дере, — 20 ч. 30 м. — врагътъ билъ вече отбитъ.

Командирътъ на полка заема позициитѣ, които е заемалъ на 2-и ноември — южно отъ „Клб", до Мезаръ-тепе. Но тукъ намира вече капитанъ *Шурбановъ* съ 3-а дружина отъ 57 пех. полкъ и затова оттегля дружинитѣ задъ фланга на капитанъ *Шурбановъ*, на дѣсния брѣгъ на Кумъ-дере, на склона.

23-и пех. Шипч. полкъ сжщо е получилъ заповѣдь да насочи дружината срещу Сапунджиларъ, за да съдействува на 10 пех. Род. полкъ, но и то става излишно.

Следъ телеграмитѣ на командующия армията и донесенията на командиритѣ на частитѣ, началникътъ на сектора дохожда до убеждение, че атаката на крепостьта съ открита сила или ненадейно нападение неможе да се осжществи.

Да се откаже отъ неумѣстни и необмислени действия го принуждава и една друга, трета телеграма отъ командующия армията, съ която на ново се препоржчва предпазливость и да не се излагатъ войскитѣ.

Трѣбало да се чака пристигането и настаняването на достатъчно обсадна артилерия - не по-рано отъ 2--3 недѣли. До това време неоправдано би било да се оставятъ войскитѣ, безнаказано за врага, да носятъ жертви на сегашнитѣ си позиции.

При това войскитѣ били много изморени, физически и душевно, отъ постоянното имъ денонощно безсмислено разкарване и особено 2-а бриг. 8-а Тунджанска дивизия, която отъ минутата, отъ като се е отдѣлила отъ дивизията си се намира денонощно или въ усилени походи, или на позиции подъ огънь, или въ бой, безсмѣнно.

Най-после, началникътъ на сектора, посъветвайки се съ началника на щаба си, майора отъ генералния щабъ *Вълковъ*, решава да заеме позиция по-назадъ — на Шарапъ-йолу и продължението му на югъ, по лѣвия брѣгъ на Кумъ-дере. За тая цель въ 23 ч. 20 м. се издава заповѣдь, съ която се заповѣдва :

3-а бриг. 9-а Плѣвенска дивизия съ 2 бат. отъ отдѣлението си, гауб. с. с. отдѣление и обсадното 15 с. м. гауб. батарея, да заеме позиция източно отъ с. Мусибейли — дѣсния флангъ върха 3 км. сев.-изт. отъ с. Мусибейли, а лѣвиятъ флангъ — упорно мѣсто 3½ клм. югоизточно отъ сжщото село.

3-а дружина 57 п. полкъ и 2-о отдѣл. 8 с. с. артилерийски полкъ — височината непосредствено на западъ отъ чиф. Кюшенъ.

2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия, 56 пех. полкъ и 2-о отдѣление 8 с. с. артилерийски полкъ — маневренни войски — на пресѣчението р. Сазлж-дере съ пжтя с. с Демеранли — Мусибейли.

2-а бригада 11-а дивизия, лѣвиятъ страниченъ отрядъ и конния отрядъ — на мѣстото си.

Щабътъ на сектора — с. Кючукъ-гердели.

Оттеглянето на бригадата става презъ нощьта, незабелязано отъ врага. Почва въ 2 ч., 4 ноември; всичко бива прибрано отъ позициитѣ. Дружинитѣ се оттеглятъ подъ прикритието на гжсти патраулни вериги.

Въ 7 часа на *4 ноември* бригадата била вече събрана на назначеното ѝ мѣсто, гдето за първъ пжть ѝ се дава възможность да почине.

Презъ време на *1, 2 и 3 ноември* бригадата изгубва

	убити		ранени	
	оф.	подоф. и войници	оф.	подоф. и войници
10 пех. Род. п. —	39		5	348

23 п. Шипч.-п.	1	51	2	301
	1	90	7	649
				747

а заедно съ загубитѣ въ 53 пех., 54 пех. и 57 пех. полкове, всичко 998 души, т. е. необмисленитѣ и неумѣстни действия на началника на източния секторъ струватъ 1000 души загуба въ убити и ранени, независимо отъ излѣзлитѣ отъ строя болни и независимо отъ умората и изгубването на довѣрие въ началството.

Командиритѣ на бригади и полкове сбутани, отстранени отъ длъжноститѣ си отъ начина на командуването отъ началника на сектора, насилени да изпълняватъ *точно* и *машинално* заповѣдитѣ му, безъ да се знаятъ смисъла имъ, пропущатъ да оставятъ предни постове на ръта Бааларъ-сартж, който турцитѣ на другия день заематъ съ свои предни постове.

Бригадата е изстреляла за тѣзи дни: 304239 патрони, 87 полски гранати, 196 гаубични, 2908 полски и 180 гаубични шрапнели.

Храненето, до колкото е било възможно, ставало нощемь — единъ пжть, на стъмване, топла храна и варено месо на ржце.

Боеветѣ на южния секторъ почнаха на 7 ноември, когато войскитѣ на източния секторъ се оттеглятъ и даватъ доказателство на врага, че се отказватъ за сега отъ всѣкакви действия — 8-а Тунджанска дивизия почна боеветѣ на южния секторъ за завладяване господствующитѣ надъ тоя крепостенъ фронтъ височини.

Врагътъ сега можеше да прехвърли войски отъ източния на южния секторъ, което и ще да е направилъ, защото както се знае, боеветѣ на 8-а Тунджанска дивизия на южния секторъ презъ днитѣ *7—10 ноември* бѣха упорити.

Отъ 4 до 21 ноември — деньтъ на примирието.

Бригадата презъ всичкото това време е въ маневренни войски — добива възможность да почине и частитѣ да се заематъ съ вжтрешното си устройство.

Мѣстото на бригадата — западния склонъ на р. Сазлждере (източно отъ с. Мусибейли). Пристжпва се къмъ постройка на землянки — затруднено отъ липса на дървенъ материалъ.

Но едва хората почватъ да си правятъ землянки, и бригадата бива изпратена на *15 ноември* на разсъмване на ново мѣсто — склоноветѣ на долината р. Гаджаомуръ, близо до пжтя с. с. Демеранли — Гебелеръ.

Съ заповѣдь по източния секторъ отъ *6 ноември*, секторътъ се раздѣля на *три бригадни сектори* (участъци):

1-и бригаденъ участъкъ — Отъ блатото Гюлъ-баба до височината непосредственно на изтокъ отъ с. Хадъраа, включително, полковникъ *Клисуровъ*, — 2-а бригада 11 дивизия, (58 пех. полкъ — 3 дружини) — 4 дружини, 2 батареи и 1 пионеренъ взводъ. Височинитѣ южно отъ с. с. Мурачалия, Таушанъ — Куруджукьой и югоизточно отъ с. Кара-Юсуфъ.

2-и бригаденъ участъкъ — Отъ височината непосредственно изтокъ отъ с. Хадъраа, изключително, до упорното мѣсто непосредствено северо-западно отъ с. Скендеркьой, включително, генералъ-майоръ *Грънчаровъ* — 3-а бригада 9-а Плѣвенска дивизия — 8 дружини, 2 картечни роти, 3 полски и 2 гаубични батареи, 3 обсадни батареи (8 ор.) и 1 пионеренъ взводъ. Ридътъ непосредствено източно отъ с. Мусибейли.

3-и бригаденъ участъкъ — Отъ височината източно отъ с. Скендеркьой до височината непосредствено западно отъ с. Каракасумъ. Полковникъ *Абрашевъ* — 1-а бригада 11-а дивизия (56 пех. полкъ — 4 дружини, 3-а бригада 9-а дивизия — ½ дружина). 4½ дружини, 1 батарея (6 друж.), ½ пионерна рота, ¼ ескадронъ. Ридътъ източно отъ с. Скендеркьой и чифликъ Тасъ-кадънъ и височинитѣ юго-източно отъ това село.

Маневреннитѣ войски — две отдѣления: 1-о — подполковникъ *Бончевъ*, 57 пех. полкъ (3 дружини) при с. Кара-Юсуфъ.

2-о — полковникъ *Кърджиевъ* *2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия* съ 2 отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ въ долината на р. Гадже-омуръ, до пжтя с. с. Демеранли—Гебелеръ.

Конниятъ отрядъ (5 ескадрона и 4 картечници) съ ядро с. Каракасумъ.

Храненето почва да се влошава хранителнитѣ припаси и частъ отъ хлѣба се превозватъ отъ Свиленградъ, а другата часть отъ хлѣба се пече въ с. Ортакчи. Понѣкога хлѣбътъ отъ Свиленградъ дохаждалъ мухлясалъ. Числото на заболѣлитѣ се увеличава.

Частитѣ трѣбало и тукъ, както и въ цѣлата армия, сами да си помагатъ. Мѣстностьта въ тила се разпредѣля между бригадитѣ за използуване: конниятъ отрядъ — между р. Марица и шосето Одринъ—Хавса—Баба-ески. 1-а бригада 11-а дивизия (3 бригаденъ участъкъ) — между това шосе и линията с. с. Скендеркьой—Оглу-паша—Хаскьой—Докузекъ, включително *2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия — на северъ отъ 1-а бригада 11-а дивизия до линията с. с. Деме-*

ранли—Гечкенли—Селиолу--Ески-полосъ, включително. 3-а бригада 9-а Плѣвенска дивизия -- на западъ отъ 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия до р. Тунджа, включително.

По заповѣдь отъ щаба на 2-а армия, на *8 ноември* обсадното отдѣление на капитанъ *Касжровъ*, предъ видъ сведенията, че турцитѣ ще атакуватъ 8-а Тунджанска дивизия на южния секторъ, открива огънь, 14 ч., по турската часть на Одринъ и около Султанъ-Селимъ джамия. Огньтъ пократенъ при стъмняване — изстрелѣни 68 снаряда.

Съгласно заповѣдьта по 2-а армия отъ *9 ноември*, да се помогне на 8-а Тунджанска дивизия, която води бой на южния секторъ, се заповѣдва да се открие артилерийски огънь отъ другитѣ сектори.

Обсадното отдѣление, капитанъ *Касжровъ*, открива огънь, както и на вчерашния день.

Маневреннитѣ войски -- *2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия*, съ цель за демонстрация, да се покажатъ войски, които ужъ се готвятъ да атакуватъ, се развръща въ долината на р. Гаджа-омуръ въ маневренъ строй, съ широкъ фронтъ, и настжлва по дветѣ страни на пжтя с. с. Демеранли — Мусибейли, къмъ р. Сазлж-дере. Времето било мъгливо, дъждовно—едва ли врагътъ ще е забелязалъ частитѣ отъ 8 — 12 клм. разстояние. Въ долината на р. Сазлж-дере полковетѣ стояли до къмъ 17 ч. 30 м., следъ което се връщатъ по бивацитѣ си.

На 9 ноември четвъртитѣ дружини отъ 10 пех. Родопски и 23 пех. Шипчански полкове заминаватъ да се присъединятъ къмъ конната бригада на полковникъ *Таневъ*, която съвмѣстно съ дружинитѣ и частитѣ на генералъ-майоръ *Геневъ* отъ Македоно-Одринското опълчение плениха Яверъ-паша съ войскитѣ му при р. Марица, при с. Мерханлж, южно отъ г. Софлу.

Бомбардировката на Одринъ продължава. *Отъ 15 ноември* турцитѣ усилено започватъ да работятъ около Айвазъ-баба, Маслака, Малъ-тепе, Ески-кумлукъ, Мезаръ-теле, Демиръ-капу.

Съ цель да се поставятъ новопредаденитѣ на източния секторъ една 15 с/м. гаубична батарея и една 12 с/м. Д/28 батарея задъ Бааларъ-сартж, както командующиятъ 2-а армия поискалъ, последниятъ ридъ се включва въ главната позиция на обкржжването, — *18 ноември*.

На *20 ноември* е заетъ и Кара-баиръ, последното южно продължение на Шарапъ-иолу по лѣвия брѣгъ на Кумъ-дере, отъ дветѣ страни на шосето Одринъ — Цариградъ

Фронтътъ на позицията, източниятъ секторъ по тоя начинъ се почва отъ Гюлъ-баба, минава северно и край с. Бююкъ дюлюкъ, 1 клм. южно отъ с. Хадъраа, упорнитѣ мѣста северозападно отъ с. Мусибейли, ридътъ Бааларъ-сжртж, вис. западно отъ чифл. Кюшенъ, вис. западно отъ с. Скендеркьой гребеня Кара-баиръ до р. Марица около чиф. Паша-чаиръ.

Бригаднитѣ сектори (участъци):

1-ви отъ блатото Гюлъ-баба до провадийската рѣка, около 1 км. южно отъ Хадъраа.

2-ри — отъ дветѣ упорни мѣста сев.-западно отъ с. Мусибейли, по Бааларъ-сартж до вис. западно отъ чиф. Кюшенъ, вкл.

3-и — отъ височината западно отъ чиф. Кюшенъ, изкл, по височината западно отъ с. Скендеркьой и ридътъ Карабаиръ до пжтя Одринъ — Каракасумъ, южно отъ чифл. Паша-чаиръ.

Маневреннитѣ войски — 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия — на мѣстото си, долината р. Гаджа-омуръ. Укрепява позицията при с. Демеранли.

Щабътъ на сектора с. Гебелеръ.

На *20 ноември* примирието сключено, което презъ нощьта на 20 срещу 21 ноември става известно въ източния секторъ.

Военнитѣ действия се прекратяватъ — частитѣ оставатъ на мѣстата си.

На *22 ноември* 2-и бригаденъ участъкъ се заема отъ 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия. 10 пех. Родопски полкъ съ 1 батарея отъ височината с. з. отъ с. Скендеркьой до с. Мусибейли съ 3-тѣ си дружини въ една линия 23 п. Шипчански полкъ съ 1 батарея между пжтя Мусибейли — Одринъ до упорнитѣ мѣста с.-з. отъ Мусибейли, съ 2 дружини въ бойна часть и една въ подържка (4-тѣ дружини ги нѣма въ полковитѣ).

Примирието.

21 Ноември 1912 г. — 21 Януарий 1913 г.

Войскитѣ се разполагатъ по на широко въ дълбочина за по-голѣми удобства. Отдѣлителната линия минава северния край на блатото Паша-чаиръ до р. Марица, южния изходъ на Кумъ-дере, на северъ по Кумъ-дере до вливането на Мусибейлийската рѣка, по Бааларъ-сартж 500 м. северно отъ устието на Мусибейлийската рѣка, следъ това вододѣла по гребеня между Бааларъ-сартж и Маслака, височината 1 клм. източно отъ укреплението Маслакъ, височината Арапъ-тарла, 800 м. с.-и. отъ с. Хасанъ-ага, между кръстопжтя Софуларъ — Одринъ, 100 м. южно отъ върха 500 м. ю.-з. отъ с. Бююкъ-дюлюкъ, югоизточниятъ жгълъ на блатото Гьолъ-баба, южната часть на сжщото блато до р. Тунджа.

На *1 декемврий* допълняющитѣ дружини на 10 пех. Родопски и 23 пех. Шипчански полкъ пристигатъ и попълнятъ последнитѣ.

На 4 декемврий четвъртитѣ дружини отъ сжщитѣ полкове се завръщатъ.

На 6 декемврий началникътъ на източния секторъ генералъ-майоръ *Вълчевъ* получава друго назначение — Вр. началникъ на сектора остава генералъ майоръ *Грънчаровъ*.

На *12 декемврий* разпоредено всички започнати и проектирани укрепления да се завършатъ.

На *18 декемврий* заповѣдано войскитѣ да подготвятъ нужднитѣ уреди за преодоляване и унищтожаване изкуственитѣ препятствия; упражнение за тѣхното употрѣбление отъ пионеритѣ и преодоляването имъ отъ пехотнитѣ части.

Комисията подъ председателството на командующия 2-а армия бѣше опредѣлила, че Одринъ може да се атакува съ успѣхъ, както и средствата и посоката на щурма, — решителната атака трѣбва да се насочи отъ източния секторъ, именно въ неговия североизточенъ жгълъ. Още презъ време на примирието войски и средства, почватъ да се срѣдоточаватъ на източния секторъ.

Почва да пристига тежка артилерия, която до тогава бѣ по другитѣ сектори, и да се разполага въ съгласие съ плана за атаката на Одринската крепость. Заповѣдьта по източния секторъ отъ *24 декемврий* опредѣля:

Въ 1-я бриг. участъкъ; началн. артилер. подп. *Славчевъ*.

1-о отдѣление. Три 12 см. Д/28 батареи отъ Софийския крепостенъ баталионъ — 12 ор.

2-о отдѣление. Една 12 см. Д/30 батарея отъ Софийския крепостенъ баталионъ — 4 ор.

1-о отдѣление въ лѣво отъ 2-о отдѣление североизточно отъ с. Бююкъ-Дюлюкъ да биятъ предимно главната отбранителна линия на врага Айвазъ-баба — Айджи-иолу — Кестенликъ-табия и пр. до предѣлната далечина; да биятъ предимно преднитѣ позиции предъ тази линия — Маслака и позициитѣ западно отъ него; да обстрелватъ междината между Маслака и Ташъ-табия, включително.

3-о отдѣление. Една 15 см. гаубична батарея отъ Софийския крепостенъ баталионъ — 4 ор. Една 15 см. гаубична батарея отъ Шуменския крепостенъ баталионъ — 4 ор.

Въ дѣсно отъ 2-о отдѣление. Да бие главно междината с. Хасанъ-ага — Каялъкъ-табия, включително.

Отдѣлна батарея. 12 см. Д/28 отъ Шуменския крепостенъ баталионъ 4 орждия. — Около 3 км. северозападно отъ с. Бююкъ-дюлюкъ да бие главно междината Инжирлика — Ташъ-табия, включително.

Всичко въ 1-я бригаденъ участъкъ — 24 орждия.

2. *Въ 2-и бригаденъ участъкъ* началникъ артилерията подполковникъ *Вълчановъ*.

1-о отдѣление. Две 15 см. Д/30 батареи отъ Софийския крепостенъ баталионъ — 4 орждия. — Да бомбардира града и, при нужда, да бие междината между батареитѣ №№ 44 и 57, включително

Отдѣлна батарея. 12 см. Д/28 отъ Шуменския крепостенъ баталионъ — 4 орждия. — На склона около 1½ клм. северо-западно отъ Мусибейли да бие предимно фортовата линия Айвазъ баба — Каялъкъ-табия до предѣлната далечина и да бие междината р. Провадийска, северно отъ Ташъ-табия — форта Кестенликъ, включително.

2-о отдѣление. Една 12 см. Д/30 батарея отъ Софийския крепостенъ баталионъ — 2 орждия. — Да бие продолно фортовата линия Айвазъ-баба — Каялъкъ-табия до предѣлната далечина и да бие междината р. Провадийска, северно отъ Ташъ-табия, — батарея № 49, включително и, при нужда, да бомбардира града.

Една 12 см. Д/30 батарея отъ Шуменския крепостенъ баталионъ — 4 орждия и една 12 см. Д/30 батарея отъ Софийския крепостенъ баталионъ — 4 орждия. — На позиция до отдѣлната батарея; да бие предимно фортовата линия Айвазъ-баба — Каялъкъ-табия, до предѣлната далечина и да биятъ междината р. Провадийска, северно отъ Ташъ-табия — форта Кестенликъ, включително.

3-о отдѣление. Две 15 см. гаубични батареи отъ Софийия крепостенъ баталионъ - 8 орждия. — На склона, около 2 клм. северно отъ Мусибейли – да бие междината р. Провадийска. северо-източно отъ Ташъ-табия, включително.

4-о отдѣление. Две 15 см. гаубични батареи отъ Шуменския крепостенъ баталионъ 4 орждия. — Северо-източно отъ 3-о отдѣление — да бие междината р. Провадийска — Илдъзъ-табия, включително.

Всичко въ участъка 26 орждия.

3. *Въ 3-и бригаденъ участъкъ* началникъ артилерията майоръ *Славчовъ*.

Отдѣление. Две 12 см. Д/25 батареи отъ Софийския крепостенъ баталионъ — 6 орждия. — Да бие междината между батареята № 57 и форта Кестенликъ, включително.

Отдѣление. Две батареи 12 см. гаубични с. с. — 8 орждия. — Да бие преднитѣ позиции срещу горния участъкъ, включително Сапунджиларъ-баиръ.

Всичко въ участъка 14 орждия.

А всичко въ сектора 64 орждия.

Заповѣдва се да се създадатъ силни позиции предъ обсаднитѣ батареи за запазване на последнитѣ. Да се подготвятъ позиции за полскитѣ батареи предъ тия на обсаднитѣ — за сжщата цель.

При всѣка батарея двудневенъ, а при отдѣленнитѣ складове — тридневенъ запасъ бойни припаси.

Всички наблюдателни мѣста окопани и маскирани.

Началницитѣ на обсадната артилерия въ бригаднитѣ участъци сж началници и на полската артилерия въ сжщитѣ участъци. Но понеже на обсадната артилерия се поставятъ цѣли лежащи и въ други участъци т. е. ней сж поставени задачи, които иматъ значение за успѣка на всички войски въ сектора, то за изпълнение на тѣзи задачи, управлението по подготовката и действията на обсадната артилерия, въобще, остава срѣдоточено непосредствено въ щаба на източния секторъ. Когато, обаче, въпроса се касаялъ до действието на обсадната артилерия по цели, разположени въ бригадния участъкъ и съставляющи и общи цели на всички войски въ участъка, началницитѣ на артилерията въ участъка трѣбало да се съобразяватъ съ искането на началницитѣ на съответнитѣ бригадни участъци (командиритѣ на пехотнитѣ бригади).

Съ туй се предполагало да се достигне, отъ една страна, изпълнението на общата идея въ употрѣблението на артилерията, а отъ друга да се достигне необходимата свръзка между действията на пехотата, обсадната и полска артилерия, т. е. да има единство въ действията.

Въ всѣко друго отношение — за удобство на сношенията, началницитѣ на артилерията въ бригаднитѣ участъци сж били подчинени на началницитѣ на сжщитѣ участъци.

Направеното разпредѣление на обсадната артилерия по бригаднитѣ участъци на сектора не съвпада съ заповѣданото разпредѣление отъ щаба на 2-а армия чрезъ началникъ артилерията въ тоя щабъ, който е искалъ да се образуватъ отдѣлни артилерийски участъци — северенъ, източенъ и южень — съ желание да се срѣдоточи ржководството, управлението и командуването на обсадната артилерия въ едно лице — началника артилерията въ 2-а армия, макаръ временно подчиненъ началнику източния секторъ. Естестественно такова желание не е било възможно да се осжществи.

Предъ атаката на преднитѣ позиции, когато се предвиждало едно бързо развиване на дѣйствията, почувствувала се е нуждата отъ подчинение и обсадната артилерия на началницитѣ на бригаднитѣ участъци; пълното единство въ действията на всички родове войски се обезпечава, безъ да се изпуска изъ ржце, както всѣкога, общото управление и ржководство на действията отъ щаба на сектора, както на пехотата, тъй и на артилерията.

Къмъ *30 декемврий* всички обсадни батареи, прехвърлени отъ другитѣ сектори и Чаталджанския фронтъ, както 1-и не с. с. артилерийски полкъ (4 батареи) сж на мѣстата си. Къмъ *3 януарий 1913 г.* готови да открияътъ огънь.

На *17 декемврий* пристига отъ южния на източния секторъ *8-а пионерна дружина*, въ с. Кючукъ-гердели — 2 пионерни роти, 1 инж. паркъ, 1 нестр. взводъ.

На *11 януарий* пристигва и влиза въ състава на сектора *2-а бригада 3-а Балканска дивизия* — на квартири въ с. с. Асланъ и Залъфкьой — 7 дружини, 1 с. с. отдѣление, 2 ескадрона отъ 4 коненъ полкъ. Но предъ видъ предположението, че началникътъ на Одринската крепость може да излѣзе отъ крепостьта и настжпи въ източна посока (Чаталджа), бригадата е премѣстена къмъ Хавса съ конницата си въ с. Шалапларъ (за удобство хранението на хората и конетѣ).

Всичко въ източния секторъ се събира: *1-и бригаденъ участъкъ* — 4 дружини, 12 п. орждия, 8 гаубични орждия, 26 обсадни дълги орждия, 8 обсадни гаубични орждия, 1 пион. рота, 5 колоездачи.

2-и бригаденъ участъкъ — 8 дружини, 8 картечници, 8 полски орждия, 20 полски гаубични орждия, 24 обсадни дълги орждия, 14 обсадни гаубични орждия, 2 и половина пехотни роти, 5 колоездачи.

3-и бригаденъ участъкъ — 7 дружини, 38 полски орждия, 18 полски гаубици, 1 пион. рота, 1 хел. отдѣление, 5 колоездачи.

Маневрени войски — 15 дружини, 15 картечници, 20 п. дружини, 2 ескадрона, 5 колоездачи.

Конница — 7 ескадрона, 6 картечници.

А всичко въ сектора — 34 дружини, 29 картечници, 78 полски орждия, 46 полски гаубични орждия, 50 обсадни дълги орждия, 22 обсадни гаубични орждия, (всичко 196 орждия), 7 и половина ескадрона, 4 и половина пехотни роти и други технически и административни части и служби.

Предъ възможностьта турцитѣ да почнатъ военнитѣ действия веднага следъ прекжсване на преговоритѣ въ Лондонъ, 16 януарий, преди да дочакатъ затова опредѣления срокъ, 21 януарий, направени били необходимитѣ разпорежданія.

Действията следъ примирието.

21 — 26 Януарий.

Действията почватъ съ бомбардировка на града — *21 януарий*, 20 ч. — отъ 10 обсадни орждия; огънътъ разпредѣленъ по цѣлия градъ, казармитѣ Янжкъ-кашлж, артилерийскитѣ казарми и складове и мостоветѣ на р. Тунджа.

Турцитѣ отговарятъ веднага съ артилерийски огънь отъ цѣлата фортова линия, 20 ч. 15 м. и съ честъ пехотенъ огънь отъ преднитѣ си позиции срещу 2-и и 3-и участъци.

Пехотнитѣ части заематъ позициитѣ си; маневреннитѣ войски се приближаватъ къмъ най-важнитѣ и изложени посоки.

Бомбардировката трае до самия щурмъ на крепостьта (11, 12 и 13 мартъ), по-нѣкога по-усилено, по-нѣкога по-слабо и по предимство нощно време. Турскиятъ огънь, въ отговоръ на бомбардировката, е по-нѣкога слабъ, а по-нѣкога твърдѣ усиленъ, безжалостно прахосваайки снарядитѣ, безъ всѣкакъвъ успѣхъ.

Нашата пехота лава всѣки день загуби.

На *24 януарий* командуването на източния секторъ приема генералъ-майоръ *Вазовъ Г.*; генералъ-майоръ *Грънчаровъ* приема пакъ бригадата си — 3-а отъ 9-а Плѣвенска дивизия. Новиятъ началникъ на сектора просветенъ, предприемчивъ, съ добрѣ изработена командна способность, предизвиква у всички свои подчинени желанието да вложатъ и тѣ своитѣ умствени, физически и духовни сили за достигане крайния успѣхъ.

Образуватъ се въ всѣки пехотенъ полкъ по една доброволческа команда отъ по 50 войници, 10 подофицери и 5 офицери — да безпокоятъ врага, да изтощаватъ бдителностьта му, да разузнаватъ преднитѣ позиции, подстжпитѣ, силитѣ и пр.

Още отъ *22 ноември 2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия* заема 2-и бригаденъ участъкъ.

Източниятъ секторъ се раздѣля на два отдѣла: *северенъ* и *южненъ*. Северниятъ, генералъ-майоръ *Грънчаровъ*, се раздѣля на 3 участъци, а южниятъ, полковникъ *Дъловъ* — на 2 участъци. Въ 2-и и 3-и участъкъ на северния отдѣлъ сж назначени два пжти повече войски, отколкото сж имали по-рано.

Участъкътъ на 23 п. Шипчански полкъ го заема 2-а бригада 8-а Тунджанска див. съ 2-о отдѣление, а участъкътъ, заеманъ отъ 10 пехотенъ Родопски полкъ, се дава на 2-а бригада 3 а Балканска дивизия. полковникъ *Рибаровъ*, която заема участъка съ една си полкъ.

Изобщо, частитѣ на важнитѣ участъци заематъ по-малки фронтове и съ по-голѣма дълбочина. *(Приложение № 12).*

2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия влиза въ северния отдѣлъ. Въ бригадниятъ участъкъ има 8 полски и 12 обсадни батареи.

Направя се новъ опитъ да се извади обсадната артилерия отъ подчинение на началницитѣ на участъцитѣ, като се подчини началнику артилерията въ сектора, обаче обстоятелствата налагатъ пакъ да се подчини на началницитѣ на участъцитѣ.

Преди боеветѣ на 1, 2 и 3 ноември, врагътъ, небезпокояванъ отъ никого на източния секторъ, съвършено зане-

марилъ крепостьта отъ тая страна. Боевете, обаче, му отварятъ очитѣ. Веднага следъ оттеглянето на нашитѣ войски, турцитѣ заематъ висотитѣ Ески-кумлукъ, Пачаджиларъ и на изтокъ отъ Маслака; укрепяватъ се на тѣхъ — помага имъ и примирието, дало имъ достатъчно време. Турцитѣ поправятъ фортоветѣ, построяватъ нови (редути), като обръщатъ особено внимание на Маслака и Малъ-тепе. Построяватъ нови батареи на фортовата линия и на преднитѣ си позиции.

Сведенията за врага не сж положителни; показанията на бѣгалцитѣ и пленениттѣ сж много различни. Следъ примирието нѣкои части биватъ разтурени за попълване други. Знае се, че въ крепостьта сж 10-а и 11-а низамски дивизии съ артилерията си, единъ стрелкови полкъ (3 дружина) и две отдѣлни стрелкови дружини; 24 — 25 редидни дружини. Всичко около 40 — 45 хиляди души.

Главниятъ резервъ срѣдоточенъ повече къмъ източния и южния сектори.

Участъкътъ Маслака — Мезаръ-тепе се заемалъ отъ една дивизия.

Позицията на 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия. — Бааларъ-сартж; голъ ридъ, командуванъ отъ близо разстояние отъ вражеската позиция по висотитѣ на дѣсния брѣгъ на Кумъ-дере и странично биенъ отъ сжщитѣ. Много блиндажи и траверси да уравновесятъ поменатитѣ недостатъци. Отъ дѣсния фронтъ на позицията — обширенъ кржгозоръ, особенно на северъ. Пехотенъ близъкъ обстрелъ, добъръ, особено предъ дѣсния флангъ.

За по-действително обстрелване турцитѣ изнасятъ и нѣколко полски батареи задъ преднитѣ си позиции — на *22 януарий* бива забелязана една батарея задъ висотата Ниспетъ, южно отъ Малъ-тепе; на 23 — друга — задъ висотата Сапунджиларъ, която биела по предимство окопитѣ на 10 пехотенъ Родопски полкъ.

На турския пехотенъ огънь нашитѣ обикновено не отговарятъ. Въ всѣки полкъ отъ бригадата биватъ назначени избрани стрелци, които съ точния и вѣренъ огънь да не позволяветъ на турцитѣ да се показватъ отъ окопитѣ си.

Отъ 21 до *26 януарий* полковетѣ даватъ загуби:

	Убити	Ранени
10 пехотенъ Родопски полкъ	—	47
23 пехотенъ Шипчански полкъ	2	18
2 о с. с. отдѣление	—	—
Всичко	2	65

Турскиятъ излазъ.
Боятъ на 27 януарий.

На 25 срещу 26 януарий стрелковитѣ окопи западно отъ с. Софуларъ биватъ изнесени напредъ; на 26, въ 11 ч., 7 турски роти, подкрепени съ огъня на крепостната и полска артилерия, отблъсватъ нашитѣ предни части на старитѣ имъ позиции. Подържката на нашата артилерия отъ 2-и участъкъ (участъкътъ на 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия) на северния отдѣлъ не бива достатъчна. Заповѣдано било на сжщитѣ предни части на 26 срещу 27 да излѣзатъ пакъ напредъ и да заематъ заповѣданата линия (*Приложение № 13*).

Съгласно заповѣдьта на сектора участъкътъ на 10 п. Родопски полкъ трѣбало да се заеме отъ 2-а бригада 3-а Балканска дивизия (29 пех. Ямболски полкъ). Съ заповѣдь по 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия, 10 пех. Родопски полкъ трѣбало да заеме редутитѣ №№ 21 и 22, а 23 пех. Шипчански полкъ редутитѣ — № № 23 и 24.

10 пех. Родопски полкъ бива смѣненъ отъ 29 пех. Ямболски полкъ на 26 срещу 27 къмъ 24 ч. презъ нощьта. Следъ смѣната, 1-а дружина, майоръ *Гюмюшевъ*, която е била на дѣсния флангъ на полка, трѣбало да смѣни съседната въ дѣсно 3 а дружина отъ 23 п. Шипчански полкъ. Следъ една почивка, къмъ 3 ч. 40 м. на *27 януарий*, дружината потегля на северъ по Мусибейлийския долъ, край 15 см. Д/30 батарея, за да остане задъ новия си участъкъ; командирътъ на дружината оставя дружината въ дола, а самъ отива при командира на 3-а дружина отъ 23 пех. Шипчански полкъ, майоръ *Георгиевъ*, да се освѣтли за положението. 3-а дружина 23 Шипчански полкъ заемала участъкъ по двете страни на пжтя с. Мусибейли—Одринъ, съ три роти въ бойна часть, една въ подържка; командирътъ на дружината билъ при 9 рота.

Майоръ *Гюмюшевъ* решава да заеме участъка съ две (2-а и 4-а) роти въ бойна частъ, а 1-а и 3-а да остави въ подържка. 2-а рота трѣбало да заеме участъцитѣ на двете роти отъ 23 пех. Шипчански полкъ — около единъ клм. Ротата поставя и 4-тѣ си взвода въ една линия, и понеже нощьта била мъглива и тъмна, заемането станало неправилно; 3-тѣ взвода сж били поставени по двете страни на пжтя Мусибейли - Одринъ, а единъ взводъ въ свръзка съ редутъ № 21, като по срѣдата на ротата останало незаето пространство отъ около 400—500 крачки.

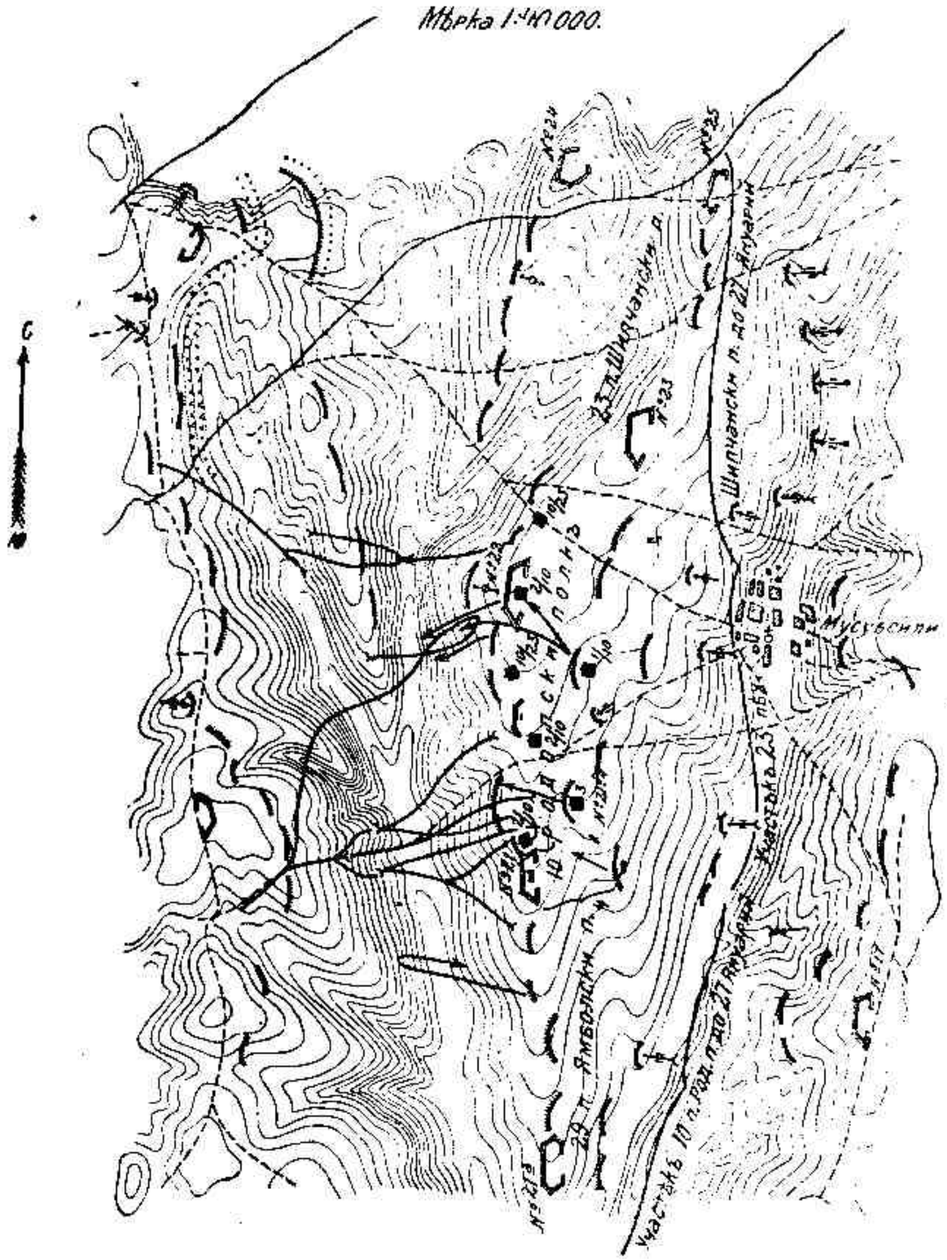
4-а рота заема участъка съ 2 взвода въ бойна часть и два въ ротна подържка.

Турцитѣ на 26 срещу *27 януарий* настжпватъ съ два полка (6 дружини) отъ височинитѣ Малъ тепе и Сапунджиларъ; незабелязани въ тъмнината, къмъ 3 ч. 30 м. — 4 ч. на *27 януарий* достигатъ въ дола на Кумъ-дере, гдето, следъ като се устроили, настжпватъ и къмъ 6 ч. се показватъ предъ нашитѣ позиции.

Турския излазъ - атака

26-27 Януарий 1913 год.

Мѣрка 1:40 000.

Когато *2-а рота* заела участъка си, оказва се, че отъ 10-а, 11-а и 12-а роти 23 пех. Шипчански полкъ не е имало нито единъ войникъ въ окопитѣ, нито единъ напредъ въ охрана — 11 рота напуща участъка си преди да бѫде смѣнена, само едно отдѣление при 10-а рота останало въ люнета. 2-а рота заема и редута № 22 въ дѣсно отъ пѫтя, който се оказва голѣмъ за два взвода, праченъ билъ и 3-и взводъ, а на 4-я взводъ било заповѣдано да държи свързка съ 4-а рота, която съ два взвода заема редута № 21. Взводниятъ подофицеръ, като вижда, че разстоянието между редутитѣ №№ 21 и 22 е много голѣмо, около 4—500 крачки, прибира взвода си до 4-а рота, гдето заема окопа въ дѣсно отъ редута № 21 и съобщава командиру ротата. По такъвъ начинъ разстоянието отъ мустака въ дѣсно отъ редута № 21 до люнета северно отъ пѫтя Мусибейли – Сапунджиларъ остава незаето. Още тритѣ взвода не сѫ биле настанили въ редута № 22, почва силенъ артилерийски, а следъ него силенъ пехотенъ огънь отъ настѫпилитѣ турски части, съгледани, когато наближаватъ на около стотина крачки. Командирътъ на ротата подпоручикъ *Минчевъ* открива огънь отъ 3-тѣ взвода. Било 6 ч. сутриньта, *2 октомврий;* врагътъ настѫпвалъ и срещу люнета, въ който останали нѣколко войници отъ ротата — при стремителния вражески напоръ часть отстѫпватъ, часть били избити и ранени.

Подпоручикъ *Минчевъ* излиза на бруствера, извиква „напредъ, на ножъ" и повежда по-голѣмата часть отъ ротата напредъ, заедно съ часть отъ 1-а рота (дружинна подържка, която току-що пристига) съ подпоручикъ *Калчевъ* и часть отъ 10 рота на 23 пех. Шипчански полкъ — хвърлятъ се на ножъ. Врагътъ обръща гърбъ и почва да бѣга въ безредица, настиганъ отъ нашитѣ и избиванъ; нашитѣ откриватъ огънь и къмъ вражескитѣ вериги, които нападатъ отъ лѣво и отъ дѣсно, 2-а рота преследвала врага до западния склонъ на Кумъ-дере, отъ гдето преследването продължава съ огънь.

По заповѣдь, 2-а рота се оттегля въ редута № 22, гдето остава заедно съ 1-а рота до вечерьта, когато редута бива заетъ отъ 3-а дружина 10 Родопски полкъ — 2-а рота отива въ дружинна подържка, съ изключение на 1-и взводъ, останалъ да държи свръзка между 1-а рота, заема люнета между редутитѣ №№ 21 и 22 и 3-а рота, заела редута № 21.

Убити — 8, ранени — 40.

4-а рота смѣнява 12-а рота 23 п. Шипчански полкъ; съ два взвода заема редута № 21, другитѣ два взвода въ подържка на около 150 крачки отзадъ въ единъ долъ. Едва участъка бива заетъ, почва вражескиятъ артилерийски огънь. Къмъ 6 ч. артилерийскиятъ огънь бива пренесенъ задъ позицията, а редута почва да се бие съ пехотенъ огънь. Редникътъ отъ охранението *Ангеловъ* Ефтимъ дониса, че турцитѣ въ гѫсти колони, безъ огънь, съ натъкнати ножове бързо идатъ къмъ редута.

Командирътъ на ротата, поручикъ *Даскаловъ*, открива отъ редута силенъ огънь и извиква ротната подържка, посреща я и поема командуването ѝ. Врагътъ раздѣленъ отъ огъня на две части — едната завива къмъ лѣвия, другата къмъ дѣсния флангъ на ротата. Поручикъ *Даскаловъ* забелязва по посока на дветѣ обсадни орждия въ дола задъ Бааларъ-сартѫ, на около сто крачки около единъ вражески взводъ, а около ротата да се насочва къмъ мѣстото, гдето била подържката. Поручикъ *Даскаловъ* открива огънь срещу ротата и я повръща назадъ въ безредица; насочва огънь и въ флангъ на взвода, който сѫщо обръща гърбъ, преследванъ съ огънь отъ цѣлата 4-а рота, до като се скрива въ Кумъ-дере. Ефрейторътъ *Славовъ* Славчо, увлеченъ отъ успѣха, излиза отъ окопа, хвърля се като пантера срещу едно отдѣление турци, между които двама на коне; настига тѣзи на конетѣ, убива ездачитѣ и конетѣ, намушва още нѣколко турци и почва да гони другитѣ, но пада самъ той пронизанъ отъ вражески куршумъ.

Други трима редници *Георгиевъ* Ангелъ, *Колевъ* Господинъ и *Петровъ* Койно, сѫщо увлечени отъ успѣха, хвърлятъ се напредъ да гонятъ друго вражеско отдѣление; настигатъ го въ Кумъ-дере и му предлагатъ да се предаде, на което турцитѣ отговорили съ огънь. Тогава тримата юнаци залѣгатъ и откриватъ сѫщо огънь; убиватъ 5—6 души, следъ което пакъ предлагатъ на останалитѣ турци да се предадатъ, на което врага предлага нашитѣ да се предадатъ. Нашитѣ тогава повалятъ следующитѣ 5 души — турцитѣ пакъ отказватъ, тогава биватъ повалени и всички останали. Оказватъ се 6 убити и 12 ранени, които си позволили да стрелятъ, когато нашитѣ дошли да ги вематъ — биватъ съ ножъ тогава избити.

Къмъ 9 ч. една рота отъ 29 п. Ямболски полкъ настѫпва, минава Кумъ-дере и дохожда на около 300 крачки до турцитѣ, които съ огънь я повръщатъ назадъ — отстѫпва подъ прикритието на огъня отъ 4-а рота.

Къмъ 8 ч. 4-а рота отива въ дружинна подържка, смѣнена съ рота отъ 3-а дружина.

Убити — 2; ранени — 28.

Командирътъ на смѣнената 3-а дружина отъ 23 п. Шипчански полкъ, майоръ *Георгиевъ* и 10-а рота отъ сѫщия полкъ били още на позицията.

Командирътъ на 1-а дружина 10 п. Родопски полкъ, майоръ *Гюмюшевъ*, разпоредилъ подържкитѣ 1-а и 3-а рота да настѫпятъ, а 10-а рота отъ 23 п. Шипчански полкъ да заеме пространството между редута № 21 и люнета № 2.

1-а рота, дружинна подържка, подпоручикъ *Сврaковъ*. Когато командующиятъ ротата вижда наблизо нѣколко наши войници да вървятъ назадъ и узнава, че на самата позиция има турци, съ които се води бой, бързо изважда ротата отъ землянкитѣ и по командата „напредъ“ и „ура“ я повежда напредъ къмъ редута № 22, който заема. Тъкмо въ туй време 2-а рота и часть отъ 10 рота 23 п. Шипчански полкъ се хвърлятъ на ножъ срещу турцитѣ. На съмване командующия дружината премѣства ротата въ редутъ № 21.

Убити — 5; ранени — 18.

3-а рота дружинна подържка, капитанъ *Тодоровъ* Ангелъ, на 40 крачки задъ стрелковитѣ окопи между редута № 21 и люнета въ лѣво отъ пжтя с. Мусибейли — Одринъ. Щомъ командующиятъ ротата узнава, че турци се вмъкнали въ позицията, веднага излиза отъ землянката и извиква на ротата сжщо да излиза. Турска фугасна граната пада всредъ землянкитѣ и убива 9 души и зашемедява останалитѣ излизането на хората се забавя. Ротата се събира подъ силния турски огънь и начело на ротния си командиръ стремително се хвърля напредъ къмъ окопитѣ, гдето почва бой съ ножа съ 4 –5 пжти по многочисленъ врагъ. Въ тоя бой командующиятъ ротата, капитанъ *Тодоровъ* Ангелъ, пада отъ вражески ножъ, заобиколенъ съ трупове на свои храбри войници, паднали въ неравния бой съ ножъ. Часть отъ войницитѣ се присъединяватъ къмъ 1-а рота, часть къмъ 2-а рота и продължаватъ борбата съ вмъкналия се като клинъ въ наша позиция врагъ, който скоро почва да отстжпва, преследванъ съ огънь отъ подпоручикъ *Дремсъзовъ*, който успѣлъ да събере подъ своя команда часть отъ войницитѣ.

10-а рота 23 п. Шипчански полкъ, подпоручикъ *Пеневъ*. Щомъ командующиятъ тротата чува пехотния огънь, излиза отъ землянката, среща нѣколко наши войници, които му долагатъ, че турцитѣ сж въ нашитѣ окопи. Тогава заповѣдва, ротата да излѣзе отъ землянкитѣ, командува да се турятъ ножоветѣ и съ викъ „напредъ на ножъ“ и „ура“ настжпилъ напредъ. Заема позиция при окопитѣ и открива огънь — скоро турцитѣ разколебани се повръщатъ назадъ. Една часть, около 20 — 25 души, отъ ротата се хвърля на ножъ срещу часть отъ турцитѣ, които се оттегляли и ги обръща въ бѣгство.

Убити — 11, ранени — 35.

И тъй, турското смѣло нападение е срещнато така сжщо смѣло; всички младши командири узнали за вмъкването на турцитѣ въ позицията, безъ огледъ на числеността на вражески и свои сили, се хвърлятъ напредъ и по фланговетѣ и съ огънь и ножъ изгонватъ турцитѣ. Въобще, въ нощнитѣ и особено ненадейни боеве само почина и смѣлостьта на всички на самото мѣсто на боя е главния залогъ за успѣха.

Командирьтъ на полка не е могълъ да се намѣси; телефонната жица бива скжсана отъ вражеския огънь, а голѣма часть отъ войницитѣ на летящата поща ранени. Изпратенитѣ две роти отъ 3 а дружина въ подържка пристигатъ късно, когато нуждата отъ подържка минава. Следъ малко и останалитѣ две роти съ командира на дружината, подполковникъ *Христовъ*, настжпватъ и заематъ позицията — 7 ч. 15 м.

10 пех. Родопски полкъ всичко има загуба:

Убити: капитанъ *Тодоровъ* Ангелъ и 43 войници, ранени — 153 души.

По на северъ. срещу 4-а дружина отъ 23 пех. Шипчански полкъ, турцитѣ се приближаватъ само на около 200 крачки — биватъ отбити съ огънь.

Когато почва да се зазорява нашата артилерия — 2-о отдѣление, подполковникъ *Пъевъ*, открива огънь: *4-батарея*, поручикъ *Соларовъ*, въ 6 ч. 45 м., по турцитѣ, настжлили между редутитѣ № № 22 и 23 — срещу 4 а дружина 23 пех. Шипчански полкъ; обстрелва дола предъ позицията, тоя предъ Малъ-тепе и склонътъ на сжщия върхъ. Следъ оттеглянето на турцитѣ преследва ги съ огъня си, следъ като пренася огъня по една вражеска батарея на позицията на около 500 м. северно отъ Малъ-тепе, стреляща по нашитѣ окопи южно отъ редута № 24 и я принуждава да замълчи.

5-а батарея, капитанъ *Игнатиевъ*, въ 6 ч. 30 м., по вражеската пехота по склона Сапунджиларъ, настжпвающа къмъ нашитѣ окопи между редутитѣ № № 21 и 22 — къмъ 1-а дружина 10 п. Родопски полкъ. Обстрелва долътъ Кумъ дере, а следъ това — отстжпающитѣ турци къмъ Сапунджиларъ.

6 а батарея, капитанъ *Горановъ*, открива огънь въ 6 ч. 45 м., по една полска с. с. батарея, на позиция Ески-кумлукъ и Пачаджиларъ и стреляща по Бааларъ-сартж и я заставя да замълчи. Сжщата батарея къмъ 9 ч. 30 м. отново открива огънь, но отново е принудена да замълчи.

Къмъ 10 ч. 25 м. открива огънь по 3-а рота на 29 Ямболски полкъ, която въ туй време се е връщала и спущала къмъ Кумъ-дере, мислейки, че това е вражеска пехота, липсало връзка между пехотата и батареята.

Всичко отдѣлението изстреляло: 628 шрапнела и 17 гранати.

Ранени — всичко двама.

Турскитѣ загуби въ тоя бой възлезли до около 700—800 убити и ранени, между които оставени убити трима офицери.

Турцитѣ нападатъ и съседната 3 а дружина 29 Ямболски полкъ, току що смѣнила 3-а дружина 10 пех. Родопски полкъ. Преднитѣ роти откриватъ огънь, а ротнитѣ и дружинни подържки се приближаватъ и съ ножъ изтласкали вмъкналитѣ се въ позицията турци. Командирътъ 3-а рота, капитанъ *Рaичевъ* и часть отъ 8-а рота съ подпоручикъ *Дичевъ*, увле-

чени, преследватъ врага по западния склонъ на дола Кумъ-дере. Загуби — 19 убити и 112 ранени.

Подготовка къмъ щурма на Одринъ.

28 януарий — 10 мартъ.

Следъ отбиването на врага, *27 януарий*, 10 пех. Родопски полкъ заема опредѣлената позиция, и бригадата — новиятъ си участъкъ. 10 пех. Родопски полкъ — *1-а дружина* участъкътъ отъ редута №21, въ лѣво отъ пжтя с. Мусибейли — Сапунджиларъ, съ 1-а и 3-а роти въ бойна часть. 3-а дружина — участъка отъ пжтя Мусибейли — Сапунджиларъ до пжтя Мусибейли — Малъ-тепе.

Къмъ 10 ч., *28 януарий* 4-а дружина отъ 10 пех. Родопски полкъ смѣнявала 1-а дружина на позицията, когато секретитѣ на 14-а и 15 рота отъ Кумъ-дере донисатъ, че вражески вериги настжпватъ. Прожектора освѣтлява и турскитѣ вериги биватъ ясно забелязани — преднитѣ роти откриватъ огънь. Турцитѣ настжпватъ срещу позицията на бригадата. Врагътъ сжщо огкрива огънь — огневиятъ бой почва по цѣлата линия. Крепостната артилерия сжщо открива огънь. 2-о отдѣление открива огънь — 4-а и 6-а батарея предъ позицията на 23 пех. Шипчански полкъ и дѣсния флангъ на 10 пех. Родопски полкъ, а 5-а батарея по Кумъ-дере предъ позицията на лѣвия флангъ и 10 пех. Родопски полкъ. Батареитѣ стреляли по указанията на пехотата.

Къмъ 23 ч. турцитѣ отбити, отстжпватъ.

Къмъ сжщото време въ щаба на бригадата се получава съобщение: турцитѣ нападнали южния отдѣль, да се пренесе тамъ артилерийския огънь. 5-а батарея и 1 взводъ отъ 4-а батарея пренасятъ огъня си въ лѣво, оттатъкъ предната южна позиция на врага, а 6-а батарея и 1 взводъ 4-а батарея продължаватъ огъня си предъ позицията на бригадата.

Къмъ 24 часа огъньтъ утихва и отъ дветѣ страни. Но следъ 30—40 м., *29 януарий*, турцитѣ отново откриватъ огънь — артилерийски и пехотенъ. Отначало нашитѣ предни части и полската артилерия, увлечени, сжщо откриватъ огънь; но когато се разяснява, че турцитѣ не настжпватъ, огъньтъ се прекратява. Гурцитѣ стрелятъ до 4 ч. 30 м.

Деньтъ миналъ тихо.

Загуби: 10 п. Род. полкъ — убити — 8, ранени 105 души.
23 п. Шипч. п. — убити — 2, ранени 35 души.

Всичко убити — 10, ранени 140 души.

Врагътъ водилъ огневъ бой и съ съседния 29 пех. Ямболски полкъ, срещу който се опитва да атакува на *28 януарий*, 21 ч. 30 м. съ около полкъ пехота, но бива отбитъ съ огънь.

Ненадейното турско нападение подсказало, че преднитѣ постове трѣба да се изнесатъ значително предъ позицията на обкржжването. На *28 януарий* всички части отъ източния секторъ заематъ това изходно положѐние, отъ което се повежда атаката на преднитѣ турски позиции на 11 срещу *12 мартъ*.

Къмъ 24 ч. 30 м., *30 януарий*, турцитѣ предизвикватъ съ артилерийски и пехотенъ огънь огневъ бой, по цѣлия фронтъ на бригадата. Огъньтъ продължилъ до 4 ч. 30 м.

До *9 февруарий* бригадата остава на позицията си, когато бива смѣнена и изпратена въ маневрени войски.

Бригадата усилено работела за усилване на позицията. Повредитѣ отъ вражеския огънь сж се поправяли веднага. Силно обстрелянитѣ редути и окопи сж се напускали, вмѣсто които сж се изграждали други. Всички предни окопи сж били снабдени съ блиндажи и козерки, а заднитѣ приспособени за живѣене.

Храненето на позицията редовно. Два пжти топла храна; по нѣкога единъ пжть топла храна и единъ пжть сланина.

Всичко на позицията изразходвани бойни припаси:

10 пех. Родопски полкъ — 131715 патрона
23 пех. Шипч. полкъ — 235708 патрона
2-о с. с. отдѣление — 1527 шрапнели и 17 гранати.

Въ сектора върви усилена, пълномѣрна работа по подготовката за една атака на крепостьта.

Съ заповѣдь по сектора сж опредѣлени отъ кои отдѣли, кои войски, кои предни вражески позиции ще атакуватъ. Наредена връзката между пехота и артилерия, особено между непосредствено атакуващата пехота и дадената ѝ помощна артилерия. Разработени сж редъ въпроси: насочване на пехотнитѣ колони, начина на атаката, действията на полската далекобойна и гаубична артилерия, на обсадната артилерия, преодоляване на изкуственитѣ препятствия, завладяване вражескитѣ предни позиции и пр.

Подготовката на щурма е отлична — заслуга и честь на началника на сектора, генералъ майоръ *Вазовъ Б.* и началникъ щаба на сектора, отъ генералния щабъ *Вълковъ* Ив.

Командующиятъ армията предупреждава, обаче, предъ видъ новитѣ подкрепления (пехота и обсадна артилерия), които ще дойдатъ на източния секторъ, атаката на турскитѣ предни позиции да не се произвежда по починъ на началникъ сек-

тора, освенъ ако врагътъ атакува и съ контра-атака нашитѣ войски се опитатъ да ги завладѣятъ и обезпечатъ по-добро изходно положение.

Щабътъ на сектора отлага атаката на преднитѣ позиции, — предпочиталъ една ненадейна и добре подготвена атака, отъ колкото използуване на единъ вражески излазъ, който да се контра-атакува.

Обсадната артилерия почва предпазливо да се престрелва по проходитѣ на теленитѣ мрежи предъ укрепленията — тамъ гдето минаватъ пѫтищата; сѫщо по долинитѣ непосредствено задъ вражески ѣ позиции — вѣроятни мѣста на вражескитѣ подържки.

Началникътъ на сектора на 29 януарий настоява да получи разрешение за завладяване на преднитѣ позиции. Командуващиятъ армията одобрява всички подготвителни мѣрки и съображенията на щаба на сектора, но за атаката — да се чака заповѣдь.

Щабътъ на сектора взема всички подготовителчи мѣрки не само за една атака на преднитѣ позиции, но и за фортовия поясъ.

Съ заповѣдь по източния секторъ, отъ 31 януарий, „за удобство въ управлението, ясность и точность въ донесенията, съобщенията и разпорежданията", е обявено раздѣлението на сектора на отдѣли и участъци, а именно:

I. Северенъ отдѣлъ. Отъ р. Тунджа до Пачаджиларъ — редутъ № 16 — чиф. Кюшенъ, включително.

а. 1-и участъкъ. Отъ р. Тунджа до р. Провадийска.

б. 2-и участъкъ. р. Провадийска — до Сапунджиларъ — редутъ № 21, включително.

в. 3-и участъкъ. Отъ Сапунджиларъ — редутъ № 16 — чиф. Кюшенъ, включитнлно.

II. Южен отдѣлъ. Отъ Пачаджиларъ редутъ № 16 — чиф. Кюшенъ, включително, до р. Марица.

а. 1-и участъкъ. Отъ Пачаджиларъ — редутъ № 16 — чиф. Кюшенъ, изключително, до шосето Одринъ — Хасва, включително.

б. 2-и участъкъ. Отъ последното шосе, изключително, до р. Марица.

Опредѣлени сѫ мѣстата на болницитѣ, превързочнитѣ мѣста, изнасяне на раненитѣ и пр.

Вематъ се мѣрки да се подигне духътъ въ частитѣ. Имало началници, които предпочитали безкрайната и безопасна блокада предъ една атака. Въ частитѣ се създава преувеличено понятие за силата на крепостьта. Началникътъ на сектора съ

заповѣдь се позовалъ на чувството на дългъ у всички, посочва имъ необходимостьта отъ борба за достигане успѣха въ войната и пр. На събранието на старшитѣ командири на 30 януарий, въ щаба на 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия, излага непоколебимото решение де се атакува крепостьта и доказалъ, че успѣхътъ е безусловно обезпеченъ. Далъ необходимитѣ упѫтвания. Началникътъ на щаба прочелъ заповѣдьта по сектора за атака на преднитѣ позиции, която заповѣдь, предполагало се, да се използува и за атака на фортовия поясъ.

Къмъ *10 февруарий* почватъ студоветѣ и снѣжнитѣ вѣялици. Силниятъ и студенъ вѣтъръ мѫчно се понася. Мнозина заболяватъ. Нуждата отъ дърва и дървени въглища голѣма — взети били обширни мѣрки да се докарать отъ Лозенградско, които докарани, облекчаватъ твърде много живота, особено на охраняващитѣ части.

Както на южния, така и на източния секторъ — по цѣлия военен театръ — появяватъ се снѣжни вѣялици; снѣгътъ закрива всички долове и неравности; голѣми преспи снѣгъ по цѣлия секторъ. Движението затруднено — на много мѣста невъзможко. Действията и отъ двѣтѣ страни за нѣколко дни преставатъ.

Смѣната на частитѣ по-често — 2 пѫти въ денонощието между преднитѣ взводове и ротната подържка, единъ пѫть между ротитѣ отъ бойната часть и дружиннитѣ подържки и единъ пѫть въ 3—4 дни между дружинитѣ отъ бойната часть и полковата подържка.

Строево учение и беседи въ полковитѣ подържки. Стрелба по вражескитѣ окопи — като обучение. Патрули и секрети въ Кумъ-дере, — недопущатъ сѫщото на турцитѣ.

Войницитѣ не стоятъ въ бездействие.

Уредена е свръзката между пехотата и артилерията и бойната готовность на последнята.

Дадени сѫ указания за отбиване излазитѣ — съ близъкъ, въ упоръ, пехотенъ огънь — 50—100 крачки. Ходове за съобщение за движение на подържкитѣ.

Здравословни мѣрки.

Уредена и обезпечена е телефонната свръзка.

Редъ други мѣрки биватъ взети, въобще, да се подготвятъ войскитѣ къмъ предстоящитѣ решителни действия

Болниятъ въпросъ останалъ все още не твърдата постановка на взаимното тактическо отношение между пехотата и артилерията въ лицето на тѣхното командуване. Щабътъ на сектора всѣкога подържалъ правилното гледище — артилерията да се подчини на началницитѣ на отдѣлитѣ, като най въ състояние да използватъ войскитѣ и средствата въ от-

дѣла (отговорящи на дивизия), но щабътъ на армията, по настояване отъ началника на артилерията, оставя обсадната артилерия подчинена на последния, до като най-после обстоятелствата налагатъ да се подчини цѣлата артилерия на началницитѣ на отдѣлитѣ, и даже на началницитѣ на участъцитѣ — при самата атака.

Благодарение на неуреденото командуване, пехотнитѣ командири се оплакватъ, че артилерийскитѣ командири отказватъ необходимата подържка, а последнитѣ — какво пехотнитѣ командири искатъ обсадната артилерия да стреля тогава, когато и полската могла да свърши работата.

Къмъ 20 февруарий снѣгътъ почва да се топи и въ края на м. февруарий и началото на месецъ мартъ почвата изсъхва.

Завладяване на Одринъ.

На изтокъ отъ гр. Одринъ има редъ плоски рътове съ направление главно северъ — югъ. Първиятъ рътъ, източно на около два клм. отъ града — фортовата линия. Около с. Арнауткьой рътътъ се пречупва и завива на западъ. На жгъла на пречупването е изграденъ най-силниятъ фортъ Айвазъ-баба. Източното рамо на ръта 6 и половина — 7 клм., господствува околната мѣстность.

На втория рътъ, източно отъ фортовия, между доловетѣ на Каналж-дере и Кумъ-дере — преднитѣ турски позиции. Рътътъ се образува отъ редъ плоски възвишения — Маслака, Малъ-тепе, Сапунджиларъ, Ески-кумлукъ, Пачаджиларъ и др.

Още по на изтокъ рътоветѣ Бааларъ-сартж, Шарапъ-йолу и пр. — нашитѣ предни части и обсадни батареи.

Всички рътове сж голи. Лозята изкоренени и плоднитѣ дървета изсѣчени презъ студената зима за гориво.

Склоноветѣ — добри закрития, особно за артилерията. Добри наблюдателни мѣста — по върховетѣ.

Долинитѣ — Кумъ-дере, Каналж-дере, Бостанлж-дере и Серванъ-дере. Кумъ-дере въ горната си часть разклонено — широко около 6—800 м. Каналж-дере широко около два клм.

Долинитѣ се разклоняватъ на множество малки странични долинки — удобни подстжпи.

Мѣстностьта бедна отъ мѣстни предмети — увеличава значението на мѣстнигѣ неравности.

Предни позиции.

Предъ фронта на участъка отъ фортовия поясъ: Каялъкъ-табия — Айвазъ-баба (северния участъкъ) турцитѣ нѣматъ предни позиции; иматъ само окопи въ 1 — 2 — 3 яроси. Естествено силенъ фронтъ отъ пасивно естество.

Преднята позиция Софуларъ-буруну — Маслакъ — Малъ-тепе — Сапунджиларъ — Ески-кумлукъ — Пачаджиларъ — Мезаръ-тепе — Демиръ-капу — р. Марица различно изнесена предъ фортовия поясъ, подържана съ крепостенъ артилерийски огънь отъ последния.

По гребеня непосредствено източно отъ линията Маслакъ — Малъ-тепе окопи — предно упорно мѣсто на преднята турска позиция.

Предъ окопитѣ източно отъ Маслака и предъ Малъ-тепе, около Мезаръ-тепе и Демиръ-капу телена мрежа на четире реда дървени колове. Най-добро наблюдателно мѣсто за турцитѣ Мезаръ-тепе — вижда се и се бие отъ него цѣлата Мусибейлийска долина и цѣлото пространство между Бааларъ-сартж и Шарапъ-йолу. Добро наблюдателно мѣсто е и Ески-кумлукъ.

Най-важни участъци отъ преднитѣ позиции сж Маслака съ батареитѣ и редута (затворенъ окопъ), Сапунджиларъ съ Ески-кумлукъ и Мезаръ-тепе съ Демиръ-капу.

Съ падането на Маслака, атакуващиятъ добива най-сгодни подстжпи за повеждане атака на фортовия поясъ на фронта Айвазъ-баба — Кестенликъ. Падането му улеснява и заемането на Сапунджиларъ и Ески-кумлукъ, владението на който пъкъ затруднява положението на врага по ридоветѣ къмъ Мезаръ-тепе, Хелваджи-бекчели; а по-нататъшното настжпление отъ тамъ въ югозападна и западна посоки може да поведе къмъ отрѣзване врага, който би поискалъ упорно да се държи на фронта Мезаръ-тепе Демиръ-капу — Марица.

Като се взема предъ видъ, че падането на Сапунджиларъ и Ески-кумлукъ не би било тъй трудно, както Маслака, и облегчава падането на последния, а сжщо заемането на тия височини и настжпването отъ тукъ по-нататъкъ води къмъ най-решителни успѣхи — отрѣзването и пленяването врагътъ южно отъ Ески-кумлукъ — трѣба да се признае, че главниятъ ударъ за завладяване преднитѣ вражески позиции трѣба да се нанесе презъ Сапунджиларъ и Ески-кумлукъ.

Тая посока не съвпада съ посоката, по която трѣба да се предприеме главниятъ ударъ за овладяване фортовиятъ поясъ, но не е твърдѣ отдалечена отъ последнята и едно незначително маневриране на частитѣ отъ втора линия би премахнало това неудобство — както въ действителность се случило.

Насочването къмъ Сапунджиларъ — Ески-кумлукъ скривало намѣрението за атаката относително избраниятъ участъкъ отъ фортовия поясъ.

Фортовиятъ поясъ.

На фронта Айвазъ-баба — Кавказъ-табия най-ясно се очертаватъ Айвазъ-баба, Айджи-йолу, Куру-чешме, Илдъзъ-

табия, и Каикъ-табия. Фортовитѣ, — стари укрепления, въ нѣкои високи казиматировани постройки — ясно се забелязватъ и не могатъ да издържатъ ударитѣ на обсаднитѣ орждия.

Непрекжсната телена мрежа — прекжсната на 300 м. между Айвазъ баба и Ташъ-табия, на 50 — 100 м. предъ фортовата линия. На 6 реда желѣзни колове. Обща широчина 7 — 8 м.

Отъ Айвазъ-баба, Ташъ-табия и Каялъкъ-табия се открива близъкъ и далеченъ обзоръ въ западна, с.-з. с и с.-и., а отъ първитѣ два форта и въ източна посока. Отъ всички други фортове — далеченъ обзоръ въ източна посока. Баалларъ-сартж, Шарапъ-йолу, отъ части Кара-баиръ и долината р. Сазлж-дере сж прикрити отъ погледа.

Фортовиятъ поясъ въоржженъ съ 90 не с. с. полски орждия, 8 с. с. — 10½ с. м. орждия, 24 — 15 с/м. орждия дълги, 12 — 12 с. м. дълги орждия, 19 — 15 с. м. мортири — всичко 153 орждия. Нашата артилерия — безъ подвижния резервъ полски 120 орждия, 46 — полски гаубици, 50 обсадни дълги, 22 обсадни гаубични — всичко 238 орждия — превъзхожда турската по качество и количество.

1-я участъкъ отъ *северния отдѣлъ* е негоденъ за атака — всички гребени се спущатъ много стръмно къмъ Провадийската рѣка, перпендикулярно на фронта Каялъкъ-табия — Айвазъ-баба — никакво укритие за атакующия. Склоноветѣ на отбраната сж много стръмни, които подъ огънь трѣба да се катерятъ.

2-и и *3-и участъци* — има, сравнително, подстжпи и редъ позиции за задържане при настжплението. До Кумъ-дере настжплението не е могло да се скрие — трѣбало да стане нощно време или въ мъгла.

Южниятъ отдѣлъ — има сжщото естество, както и 2-и и 3-и участъци отъ северния отдѣлъ.

Въ началото на м. мартъ въ състава на източния секторъ влиза 3-а бригада 4-а Преславска дивизия, генералъ-майоръ *Църковски*, привлечена на линията с. с. Мусучъ — Арпачъ — Хаскьой 9 мартъ. На 10 мартъ влиза и 1-а бригада 3-а Балканска дивизия — привлечена на 11-и въ Хавса

Отъ *27 февруарий* 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия заема 2-и участъкъ отъ северния отдѣлъ. — 10 пех. Родопски полкъ и 23 пех. Шипчански полкове, 2-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ, 2 команди пионери отъ 8-а Пионерна дружина и обсаднитѣ батареи — 4 гаубични 15 с. м. батареи (14 орждия), 3 батареи 12 с. м. Д/38 (10 орждия), 1 батарея 12 с. м. Д/30 (4 орждия), 2 батареи 15 с. м. Д/30 (4 орждия) и едно 12 с. м. гаубично отдѣление (12 орждия) — всичко 56 орждия.

10 пех. Родопски полкъ — 39 оф. 3685 подоф. и войници.
30 пех. Шипчански полкъ — 44 оф. 4822 подоф. и войници.

Преди атаката на войницитѣ сж дадени по 200 патрона; съ тия при частьта около 350 — 400 патрона на пушка.

Орждията иматъ: 15 см. Д/30 по около 500 снаряди 12 см. Д/28 — 400; 15 см. Д/12 гаубица — 300 — 700; 12 см. Д/12 с. с. гаубица — 350 420; 12 см. Д/12 не с. с. гаубица — 600; полско с. с. орждие - 622 и полско не с. с. — 318 снаряда — всичко най-много тридневенъ запасъ бойни припаси.

Щабътъ на сектора нѣколко пжти обосновано молилъ разрешение да се атакуватъ преднитѣ турски позиции, къмъ което сектора усилено се готвялъ.

Командуващиятъ 2-а армия напълно сподѣлялъ мнението и желанието на началника на източния секторъ.

Най-после, помощникъ главнокомандующия далъ съгласието си — 6 мартъ с. Гебелеръ — да се атакуватъ преднитѣ позиции.

На 10 мартъ командуващиятъ армията заповѣда да се атакуватъ и завладѣятъ преднитѣ турски позиции въ всички сектори.

Съгласно заповѣдьта по, източния секторъ, основана на заповѣдьта по армията, на *северния отдѣлъ*, се заповѣдва: „обсадната и полска артилерия днесъ 11 мартъ отъ 13 ч. да обстреля Маслака и окопитѣ предъ него, а така сжщо редутитѣ и окопитѣ по най-важнитѣ цели на атаката, което обстрелване да прекрати съ настжпване на тъмнината".

„На 12 мартъ атакуващитѣ части започватъ настжплението преди пладне съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ дере въ 4 ч., отъ кждето атакуватъ въ дрезгаво неприятелскитѣ позиции: Софуларъ-бурну — Маслака — Малъ-тепе — Сапунджиларъ —Ески-кумлукъ — Енксерджи-бекчели и Пачаджиларъ, включително, като преследватъ врага до долината Серванъ-дере и продължението му на северъ и югъ".

Южниятъ отдѣлъ по сжция начинъ атакува Мезаръ-тепе — Демиръ-капу, включително, преследва до долината Хелваджи-дере.

Общиятъ резервъ (3 бригада 4 Преславска дивизия) — задъ гребеня по дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-дере, северно отъ пжтя Гебелеръ — чиф. Кюшенъ.

1-а бригада 3-а Балканска дивизия — с. Хавса.

Презъ нощьта, до часътъ на настжплението, всички полски дълги и гаубични батареи трѣбало да бждатъ запрегнати на очаквателна позиция, готови незабавно да преминатъ на-

предъ, щомъ вражескитѣ окопи бждатъ заети. Въ сжщото време, цѣлата артилерия открива силенъ огънь по фортовата линия и всички мѣста предъ нея, гдето се събиратъ вражескитѣ войски. До времето на атаката не трѣба да се стреля

На 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия се заповѣдва да завладѣе преднята вражеска позиция: отъ водопровода северно отъ батарея № 58. включително, до южно отъ Малъ-теле на около 500 м. Въ дѣсно — 1-а бригада 11 дивизия, въ лѣво 2-а бригада 3-а Балканска дивизия.

Полковникъ *Карджиевъ*.
Командиръ 2-а пех. бригада.

Съгласно заповѣдьта по бригадата, отъ 11 мартъ, 21 ч. 30 м., на частитѣ се заповѣдва:

1. Полковнику *Пашинову* — 23 пех. Шипчански полкъ и половина пион. рота (4 дружини, 4 к., и половина рота пионери): „Да завладѣе неприятелската позиция на участъка отъ водопровода северно отъ батарея № 58 до батарея № 60, включително, като насочи главния ударъ срещу Маслака. Да подържа яка свързка съ 1-а бригада 11 а дивизия, на която е възложено да съдействува на атаката на полка, като насочи две дружини на Софуларъ-бурну презъ с. Хасана".

2. Подполковнику *Янкову* — 10 пех. Родопски полкъ и половинъ рота пионери (3 дружини, 4 к., половинъ рота пионери): „Да завладѣе неприятелската позиция отъ батарея № 60, изключително, до на 500 м, на югъ отъ Малъ-тепе, като подържа свързка съ съседнитѣ си войски".

3. Подполковнику *Вълчанову* — 42 орждия (полски и обсадни): „Да съдѣйствува на атаката на преднята позиция и да противодействува на неприятелскитѣ батареи отъ фортовия поясъ на участъка южно отъ Айвазъ-баба до Топъ-йолу",

Майоръ отъ Ген. Щабъ *Поповъ* Д.
Началникъ щаба пех. бригада.

4. *Подържка* — Една дружина отъ 10 пех. Родоп. полкъ — „Да се срѣдоточи задъ ред. № 24.

Въ плана на действията влиза, както се знае, атаката на прѣднитѣ позиции веднага да се разпространи и на фортовия поясъ, ако е възможно по петитѣ на остжпающия. Ако ли не, все пакъ нашитѣ части трѣба да настжпятъ достатъчно напредъ и достигнатъ долинитѣ непосредствено предъ фортовия поясъ, за да могатъ вечерьта, съ настжпването на тъмнината, да се приближатъ до телената мрежа предъ фортоветѣ, да отворятъ проходи, а съ изгрѣването на луната, да нанесатъ удара и завладѣятъ фортовия поясъ. Тази именно мисъпь съдържа заповѣданото преследване до Сервanъ-дере — Бостанлж-дере — Хелваджи-дере.

Полковникъ *Пашиновъ*.
Командиръ на 23 п. Шипч. полкъ.

На 11 мартъ източнията секторъ разполага съ 50 дружини, 49 картечници, 238 полски гаубични и обсадни орждия, 9 и половина ескадрона, 5½ пионерни роти, 1 телеграфенъ взводъ, 1 прожекторно отдѣление (3 прожектора), 1 хел. отдѣление, 2 рад. ст., 34 колоездача, 7 бригадни лаз., 4 полски болници, 5 бриг. пр. тр., 1 дивиз. пр. тр., 1 инж. паркъ, 2 артилерийски ск., 1 ветеринаренъ лазаретъ и 2 бал. ст. Всичко на лице 71,000 человѣка — 52350 пех., 13,500 арт., 2050 инж. войници, 1480 кон., 1620 сан. и адм.

Полковникъ *Янковъ* Георги.
Командиръ на 10 п. Родоп. полкъ.

На 11 мартъ обсадната артилерия се престрелва. На *Южния* секторъ въ 13 ч. артилерийския огънь почва и силенъ — при факта, че сжщия на източния секторъ бѣ слабъ, предполага се да се привлече още въ началото вниманието на врага на тоя, на южния, секторъ.

Щурмътъ.

Атаката на предните позиции.

11 мартъ.

Настжпва нощьта, 11 срещу *12 мартъ* — артилерията прекратява огъня си; всичко утихва; всички затаяни, чакатъ назначеното време за да действуватъ. Турцитѣ нищо не подозиратъ.

Всички части своевременно тръгватъ за да минатъ Кумъ-дере точно на опредѣленото време. Частитѣ отъ 2-и и 3-и участъци се спущатъ въ Кумъ-дере, незабелязани отъ врага.

Лѣвата колона отъ *южния* отдѣль 4 ч. 30 м. е до телената мрежа на Демиръ-капу — врагътъ открива пехотенъ и артилерийски огънь. Дѣсната колона, безъ изстрелъ — 1 клм западно отъ Кумъ-дере, срещу нея сжщо пехотенъ и артилерийски огънь отъ къмъ Мезаръ-тепе. Нашата артилерия подържа съ огъня си пехотнитѣ части — по вражескитѣ батареи и тила на позицията.

Северниятъ отдѣлъ. 4 ч 30 м., дружинитѣ отъ *1-я участъкъ* се спущатъ въ Провадийската рѣка; насочени презъ Хасанъ-ага за Софуларъ-буруну; заематъ селото и напредватъ.

Въ 3 участъкъ — Преднитѣ дружини достигатъ половината на склона до вражескитѣ околи, гдето се спиратъ и откриватъ огънь. Заповѣдва се да напредватъ.

Въ 2-и участъкъ — продължаватъ безспирно да напредватъ. 23 пех. Шипчански полкъ — разрушава телената мрежа предъ Маслака и напредва. Малъ-тепе заетъ отъ 10 пех. Родопски полкъ; полска артилерия тръгва да заеме тамъ позиция.

5 ч. 20 м. Демиръ-капу, Мезаръ тепе, Ески-кумлукъ, нѣкои окопи отъ Сапунджиларъ заети. 5 ч. 50 м. Сапуджиларъ заетъ.

7 часа. Две батареи отъ 1-и не с. с. артилерийски полкъ сж на Демиръ-капу, други две на пжть за Мезаръ-тепе. Заповѣдва се на полскитѣ гаубични отдѣления да вървятъ напредъ.

Следва — до 6 часа на *12 мартъ цѣлата вражеска предна позиция, съ изключение Маслака, завзи отъ нашитѣ войски.*

Шестъ дружини и артилерийско отдѣление отъ 3-а бригада 4-а Преславска дивизия усилватъ частниятъ резервъ на северния отдѣль, а две дружини — сжщия на южния отдѣль.

1-а Бригада 3-а Балканска дивизия — претеглена къмъ в. 58·9, северно отъ шосето Хавза — Одринъ въ общъ резервъ.

8 ч. 50 м. Преднитѣ наши части достигатъ линията Каналж-дере — Бостанлж-дере — Серванъ-дере—Хелваджи-дере Маслака, разбира се, заетъ.

Действията на 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия.

— 2-и участъкъ

(Приложение № 14)

23-и пех. Шипчански полкъ настжпва съ три дружини (1-а, 3-а и 4-а) въ бойна часть, а 2-а дружина въ полкова подържка, задъ първа дружина.

1-а дружина съ единъ картеченъ взводъ — насочена да атакува батарея № 58 и Кушъ-тепе. 3-а дружина — Маслака. 4-а дружина съ единъ картеченъ взводъ—батареитѣ № № 59 и 60. Заедно съ дружинитѣ настжпватъ и работническитѣ команди отъ 56 пионери за да премахватъ изкуственитѣ препятствия — въоржжени съ ножици, щитове, пироксилинови заряди, ржчни бомби и бомби за мортиритѣ.

Работническата команда — капитанъ *Колевъ.*

Още въ 23 часа дружинитѣ заематъ изходното си положение; 1-а дружина — въ дола задъ Братската-могила, източно отъ Маслака; 3-а и 4-а дружини — въ долината югозападно отъ редута № 24; полковата подържка — 2-а дружина северо-западно отъ сжщия редутъ.

12 мартъ.

Въ 3 ч. 30 м. полкътъ тръгва. Лунна нощь.

1-а дружина. Точно въ 3 ч. 30 м., командирътъ на дружината майоръ *Бойдевъ* повежда дружината си за Кумъ-дере и точно въ 4 ч. въ дола Кумъ-дере е 1-а рота, задъ нея командата телорезачи и бомбисти; въ отстжпъ въ лѣво 2-а рота; въ отстжпъ на дѣсно 3-а рота; отзадъ зацъ срѣдата — 4-а рота; между 2-а и 3-а роти — картечния взводъ и командирътъ на дружината. Дружината напредва подъ прикритието на патрули. Тишина. Незабелязано стига на около 300 крачки отъ турскитѣ окопи. Врагътъ изненаданъ веднага открива силенъ пехотенъ огънь. Патрулната верига залѣга. Ротитѣ я настигатъ, командирътъ на дружината извиква: „напредъ на ножъ“ и

Зап. подпоручикъ *Поповъ* Димитъръ отъ 23 п. Шипч. полкъ

„урра“. Ротитѣ се хвърлятъ напредъ и съ вика „урра“ стигатъ теленатa мрежа, — рѣзачитѣ почватъ да я рѣжатъ.

Войницитѣ сѫщо, кой съ каквото може — съ ржце, лопати, брадвички — режатъ, кжсатъ сѣкатъ мрежата, която се оказва низка на мѣста развалена, прегазватъ я въ нѣколко секунди и се хвърлятъ въ турскитѣ окопи, но бомбиститѣ избити и ранени. Турцитѣ прекратяватъ огъня си, обръщатъ гърбъ и избѣгватъ, преследвани по петитѣ, като оставятъ около 50 души убити съ ножа и около 20 души въ пленъ. Окопитѣ и батареята № 58 заети. Командирътъ на дружината подава знака запаленъ фенеръ и свѣтящи бомби — позицията взета, артилерията да пренесе огъня си въ тила на врага. Когато ротитѣ минаватъ батареята, турцитѣ откриватъ огънь. 2-а и 3-а роти, се нахвърлятъ на ножъ, и избиватъ голѣма часть отъ турцитѣ, другата избѣгва въ посока на Кушъ-тепе и Айвазъ-баба, преследвани по петитѣ отъ 2-а, 3-а и часть отъ 1-а и 4-а роти. Една часть отъ турцитѣ избѣгва къмъ Айджи-олу, преследвани съ часть отъ 1-а и 4-а роти.

Ротитѣ увлечени въ преследване трудно се спиратъ.

5 ч. 15 м. 2-а и 3-а роти, часть отъ 1-а и 4-а роти и картечниятъ взводъ заематъ Кушъ-тепе, а часть отъ 1-а и 4-а роти достигатъ западнитѣ склонове на Маслака срещу Айджи-олу. Отъ Кушъ-тепе командирътъ на дружината направя първитѣ си донесения, че преднитѣ турски позиции сѫ превзети Тукъ по-късно, къмъ 10 ч. командирътъ на дружината майоръ *Бойдевъ* бива контузенъ отъ вражески снарядъ.

Командиритѣ на 2-а и 3-а роти донисатъ, че турцитѣ напущатъ и Айвазъ-баба и командирътъ на дружината решава да настжпи къмъ тоя фортъ. Обаче, дружинитѣ на 56 пех. полкъ (1 участъкъ), които трѣбало да съдействуватъ отъ къмъ северъ, откриватъ огънь отъ Хасанаа по окопитѣ на Кушъ-тепе, безъ да знаятъ, че тѣ сѫ вече заети отъ 1-а дружина на 23 пех. Шипчански полкъ. Нашата обсадна артилерия сѫщо открива шрапнеленъ огънь по Кушъ-тепе, както и турцитѣ отъ Ташъ-табия. Ротитѣ се изкриватъ въ окопитѣ и мѣстнитѣ гънки.

Въобще заемането на Кушъ-тепе отъ 1-а дружина става просто отъ увличането на ротитѣ, преследвайки турцитѣ по пети, Командирътъ на дружината едва успѣва да ги спрѣ на Кушъ-тепе и то повечето поради това, че попадатъ подъ огъня на нашата тежка артилерия отъ 1-я участъкъ отъ северния отдѣлъ; тая артилерия, 15 с/м Д/30 и 12 с/м Д/28 батареи, стреляйки по Софуларъ-буруну отъ 5 ч. 10 м. до 5 ч. 30 м. и отъ 5 ч. 40 м. до 6 ч., нѣкои нейни снаряди падатъ и по Кушъ-тепе а Софуларъ-буруну почва отъ Кушъ-тепе.

Войницитѣ викатъ „урра“, но никой не ги чува. Чакъ когато отдѣлни войници отиватъ и съобщаватъ, че Кушъ-

тепе е въ наши ржце, огънятъ отъ дружинитѣ на 56 п. полкъ престава. 56 пех. полкъ тръгва на половинъ часъ по-късно; изгубва свързката си съ 23 пех. Шипчански полкъ, който стремително настжпвалъ.

Дружината подига флагове и дава нѣколко свѣтящи бомби, следъ което нашата артилерия пренѣса огъня въ тила на Кушъ-тепе.

Преднитѣ позиции на Маслака сж сѫщо заети.

Изпратеното донесение до командира на полка недостига — войникътъ вестови убитъ по пжтя. Второто донесение достига — войникътъ вестови по пжтя раненъ, но отнася донесението.

Къмъ 10 ч. командирътъ на дружината майоръ *Бойдевъ* силно контузенъ — неможе да върви. Остава да го замѣстя командирътъ на 1-а рота, капитанъ *Златаровъ*.

Къмъ 24 часа дружината получава заповѣдь: дружината да се подготви за щурмуването на Айвазъ-баба. Всичкото време дружината е подъ силенъ пехотенъ, артилерийски и картеченъ огънь.

3-а дружина, майоръ *Георгиевъ*, щомъ преминава Кумъ-дере, турцитѣ я забелязватъ и откриватъ огънь по нея отъ преднитѣ си позиции. Дружината смѣло настжпва, достига теленатa мрежа, прегазва я, безъ да чака работническата команда да я рѣже — коловетѣ ѝ били расклатени, нѣкои паднали, други изгорени, — и съ викъ „урра“ се хвърля въ турскитѣ окопи предъ Маслака. Турцитѣ недочакватъ ножа, избѣгватъ, преследвани — неуспѣлитѣ да избѣгатъ, избити. Дружината настжпва къмъ укреплението Маслака и батарея № 59, гдето намира нѣколко лъжливи орждия и ракли пълни съ снаряди. По пжтя на движението намира две крепостни орждия, около които дружината спира — около 700 крачки предъ Маслака и около 1000 крачки предъ Малъ-тепе. Дружината силно обстрелвана отъ крепостния огънь; ротитѣ се окопаватъ.

4-а дружина, подполковникъ *Маневъ*, безпрепятствено достига теленитѣ мрежи, които както и 3-а дружина прегазва, безъ да чака работната команда да ги рѣже. Въ преднитѣ окопи залавя около 30 души войници съ единъ офицеръ въ пленъ. Продължава настжплението веднага и завладява батареитѣ № № 59 и 60.

Къмъ 5 ч. 15 м. достига до третия гребенъ, северо-западно отъ Малъ-тепе. На този гребенъ дружината, обаче, не се задържа, понеже въ лѣво 10 п. Родопски полкъ се спира на Малъ-тепе, повръща се и заема позиция втория гребенъ, гдето се окопава.

2-а дружина, полкова подържка, майоръ *Семовъ*, следва задъ 1-а дружина. Когато последната заела вражескитѣ

окопи. между ротитѣ се образува незаето пространство, което три роти отъ 2-а дружина запълнятъ.

10 п. Родопски полкъ съ 2-а и 3-а дружини въ бойна часть и 4-а дружина въ полкова подържка настжпва въ 3 ч. 50 м. на *12 мартъ*. Дружинитѣ насочени: 3-а дружина съ картечната рота на вражеския фронтъ батарея № 60 (изключително) до Малъ-тепе, включително. 2-а дружина — отъ Малъ-тепе на югъ до около 500 м. Полковата подържка, 4-а дружина, задъ срѣдата на 2-а и 3-а дружини, въ посока на Малъ-тепе.

Въ 4 ч. полкътъ минава Кумъ-дере; 4 – 5 мин. почивка и настжплението продължава.

Следъ малко се чува въ лѣво къмъ 32 пех. Загорски полкъ пехотенъ огънь, а следъ него артилерийски огънь.

3-а дружина, подполковникъ *Христовъ* настжпва съ 10-а, поручикъ *Николовъ* и 12-а рота въ бойна часть, а 9-а капитанъ *Мавровъ* и 11-а роти въ дружинна подържка, между които работническата команда и картечната рота на капитанъ *Ботевъ*.

Дружината преди да стигне турскитѣ окопи бива открита и посрещната съ огънь — движението продължава безъ ротитѣ да откриватъ огънь. Когато наближаватъ теленитѣ мрежи, турскиятъ огънь се усилва. Три фугаса северно отъ Малъ-тепе, избухватъ — изхвърлятъ много земя, но безъ да причинятъ каква и да е вреда, но все пакъ войницитѣ се спиратъ и лѣгатъ за минута, следъ което движението почва предпазливо.

Веднага работническата команда, подпорурикъ *Величковъ*, излиза напредъ и почва да рѣже телената мрежа; съ нея сж и мортиркитѣ. Въ кжсо време открити съ проходи.

Ротитѣ съ викъ „урра“ преминаватъ мрежата; хвърлятъ се напредъ и завладяватъ могилата — окопитѣ до батареята № 60 и укреплението северно отъ Малъ-тепе — 4 ч. 45 м. Дружината се спира и почва да се окопава.

Въ лѣво, 2-а дружина била още предъ телената мрежа, силно обсипана съ пехотенъ и картеченъ огънь, отъ който часть е насоченъ въ флангъ и на 3-а дружина. Командирътъ на 9-а рота, капитанъ *Мавровъ* Илия, открива огънь противъ фланга на врага и облекчава атаката на 2-а дружина. Капитанъ *Мавровъ* пада убитъ. Поручикъ *Николовъ*, подпоручицитѣ *Николовъ* и *Ангеловъ* съ отдѣлни взводове се насочватъ въ флангъ и тилъ на врага съ стремление да го отрѣжатъ отъ крепостьта.

2-а дружина, майоръ *Кочяровъ*, настжпва съ 5-а рота, подпоручикъ *Керимовъ* и 7-а рота за командиръ подпоручикъ *Паневъ*, роти въ бойна часть, а 6-а и 8-а, капитанъ *Икономовъ*, роти въ дружинна подържка. Следъ Кумъ-дере почва

слабо да бива обстрелвана; но постепенно огънятъ се усилва и на около 50 крачки отъ телената мрежа става твърде силенъ; дружината спира и открива огънь, а сжщо откриватъ огънь и мортиркитѣ; подъ прикритието на огъня и съ съдействието на огъня отъ 9-а рота, работната команда излиза напредъ и открива прохода въ телената мрежа. Тогава ротитѣ съ викъ „урра“ и „на ножъ“ минаватъ мрежата и се хвърлятъ въ вражескитѣ окопи — завързва се бой съ ножа за нѣколко минути; въ 5 ч. окопитѣ южно отъ Малъ-тепе завладѣни. Турцитѣ избѣгватъ въ безредица, като оставятъ една петстволна картечница и около 150 убити и ранени, между които 1 офицеръ убитъ. Дружината преследва врага отъ позиция на позиция близу до Каналж-дере, гдето се спира и окопава; къмъ нея се присъединяватъ поручикъ *Николовъ* и подпоручицитѣ *Никовъ* и *Ангеловъ* съ войницитѣ си.

Капитанъ *Мавровъ* Илия. Командиръ на рота 10 пех. Родопски полкъ. Убитъ на 12 III 1913 год. на Малъ-тепе.

Дружината е подъ силенъ фронталенъ и фланговъ огънь, 5 а и 7-а роти оставатъ безъ офицери и подофицери; командиръ̀тъ на дружината майоръ *Коняровъ* смъртно раненъ. Старшиятъ ротенъ командиръ, капитанъ *Икономовъ*, поема командуването на дружината, която оттегля на линията на 3-а дружина, за да я преведе въ редъ и да бждатъ назначени началници на мѣстото на излѣзлитѣ убити и ранени. Гжстата мъгла, която къмъ това време пада, спомага на дружината да се оттегли.

Къмъ 8 часа 10 п. Родопски полкъ заема: 3-а дружина около 200 крачки северно отъ Малъ-тепе, 2-а дружина — южно отъ Малъ-тепе въ вражескитѣ окопи. Картечната рота задъ 3-а дружина въ приспособени турски окопи. 4-а дружина — подполковникъ *Василевъ*, *полкова подържка* въ окопитѣ южно отъ Малъ-тепе. Нѣкои отъ турскитѣ окопи сж приспособени за стрелба. Врагътъ непрекжснато бие съ силенъ артилерийски огънь.

Бригадната подържка, *1-а дружина* отъ 10 п. Родопски полкъ, майоръ *Гюмюшевъ* източно отъ височината „Клб“, югоизточно отъ Ески-мезарлъкъ.

Въ лѣво дружинитѣ отъ 32 п. Загорски полкъ завладяватъ Сапунджиларъ.

2-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ, подполковникъ *Пъевъ*, настжпва да заеме вражеската позиция, подъ силенъ артилерийски и пехотенъ огънь; особенно трудно движението на 4-а и 6-а батареи, които подъ кръстосания огънь отъ Сапунджиларь и фортоветѣ Айвазъ-баба и Айджи-олу, трѣбало да си отворятъ пжть презъ теленитѣ мрежи и вражескитѣ окопи — пропустнато било своевременно да помолятъ пехотата да имъ приготви прелези.

Къмъ 5 ч. 30 м. батареитѣ заематъ позиции: 5-а батарея — задъ укреплението Маслака, 6-а — задъ батарея № 59 и 4-а — въ лѣво на около 200 крачки отъ 6-а батарея.

Въ 5 ч. 45 м. отдѣлението открива огънь; 4-а батарея, поручикъ *Соларовъ*, по отстжпающитѣ пехотни части къмъ форта Кестенликъ, по гребеня югозападно отъ Малъ-тепе — по залѣгналата тамъ вражеска пехота, по вражескитѣ пехотни окопи на фортовата линия и по дветѣ страни на форта Кестенликъ и по батарея № 44.

5-а батарея — поручикъ *Малъевъ*, по отстжпающата пехота къмъ Кумъ-тепе, Кара-баиръ, форта Айвазъ-баба и на югъ отъ него.

6-а батарея, капитанъ *Гогановъ*, по отстжпающитѣ пехотни части въ посока на Айджи-олу и по батареитѣ №№ 42 и 43.

Следъ като 2-о отдѣление открива огънь, 1-о с. с. гаубично отдѣление, майоръ *Каблешковъ*, настжпва по части и заема позиция въ дола, западно отъ Бааларь-сартж — 1-а и 2-а батареи северно отъ пжтя Мусибейли, Малъ-тепе, а 3-а батарея на югъ отъ сжщия пжть. Къмъ 7 ч. отдѣлението заема позиция и открива огънь по вражескитѣ батареи №№ 41, 43, 44, 45 и 46.

Къмъ 9 ч. пристига на позицията 1-о отдѣление отъ 5 с. с. артилерийски полкъ, майоръ *Друмевъ*, комуто началникътъ на северния отдѣлъ възлага да влѣзе въ състава на 2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, за да съдействува на атаката на Айвазъ-баба и Айджи-олу.

2-о отдѣление 8 с. с. артилерийски полкъ насочва огъня си по форта Айджи-олу и батареитѣ въ лѣво и въ дѣсно отъ него; поради това, 4-а батарея е измѣстена на около 200 метра въ лѣво получава назначение да бие фортовата линия отъ батарея № 44 до на 400 метра южно отъ Айджи-олу, 6-а батарея — по фортозата линия между Айджи-олу и батареята № 43 включително, като застане въ дѣсно и въ отстжпъ на 4-а батарея. 5-а батарея — да обстрелва ор. Айджи-олу, батарея № 42 и малко по на северъ отъ нея отъ позиция задъ платото източно отъ укреплението Маслакъ.

1-о отдѣление 5 с. с. артилерийски полкъ *насочва огъня си на форта Айвазъ-баба.*

Обсаднитѣ батареи откриватъ огънь въ 5 ч. и 35 м., а именно: по батареитѣ на фортовата линия и по фортоветѣ до 10 часа.

Въ 7 ч. и 20 м. 15 с/м. Д/30 батарея на подпоручикъ *Господиновъ* (12 с. м. Д/30) открива огънь по града — до 9 ч. 10 м.

Срещу огъня на нашитѣ батареи и пехотни части турцитѣ откриватъ силенъ артилерийски и пехотенъ огънь отъ цѣлата фортова линия. Нашата артилерия наддѣлява и застава турската на линията на фортоветѣ Айвазъ-баба и Айджи-олу да замлъкне — нашитѣ пехотни части успѣватъ да се затвърдятъ на завлацѣнитѣ турски позиции.

Къмъ 7 ч. вражеската пехота е заставена да очисти цѣлата мѣстность между предницъ турски позиции и фортовата линия. Батареитѣ, обаче, отъ фортоветѣ Топъ-иолу и Илдъза, незасѣгнати отъ нашата тежка артилерия, продължаватъ да биятъ въ флангъ почти цѣлия день; отъ тоя огънь най-много пострадва 2-а дружина отъ 10 пех. Родопски полкъ и 2-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ — командирътъ на 9-а батарея, капитанъ *Гогановъ* убитъ, командирътъ на 5-а батарея поручикъ *Малъевъ* раненъ и адютанта на отдѣлението подпоручикъ *Христовъ* зашемеденъ. Командуването на 5-а батарея поема зап. подпоручикъ *Димитровъ* Ганчо, а на 6-а батарея оф. кандидатъ *Петровъ* Слави.

Бригадата не преследва врага до Каналж-дере, както е искала заповѣдьта — длъжи се на силния вражески фланговъ огънь отъ Топъ-иолу и Издъза.

Атаката на фортовия поясъ.

(Приложение № 15).

Лесното завладяване на вражескитѣ предни позиции и замълчаването на вражескитѣ батареи следъ една кжса бомбардировка довежда до решение: атаката да се продължи къмъ фортовия поясъ, преди врагътъ да се е упомнилъ. Това е решението на командиритѣ на полковетѣ и бригадата, което било донесено по телефона началнику северния отдѣлъ. Последниятъ възприема веднага сжщото и разрешава настжплението — въ 9 ч. 30 м. дава и заповѣдь за атаката.

Съ заповѣдьта като първа цель на атаката се поставя завладяването на фортоветѣ Айвазъ-баба и Айджи-олу:

1-я участъкъ — да атакува участъка Ташъ-табия, Айвазъ-баба.

2-я участъкъ — усиленъ съ 53 пех. полкъ и 1-о отдѣление 5 с. с. артилерийски полкъ — участъка Айвазъ-баба — Айджи-олу, включително; главна цель Айвазъ-баба.

3-я участъкъ — да съдействува на 2-я участъкъ, като настжпи въ участъка Кестенликъ, включително, Издъзъ-табия, включително.

Маневренни войски (6 дружини отъ 3-а бригада 4 Преславска дивизия) — да следватъ задъ войскитѣ отъ 2-я участъкъ.

Обсадната артилерия да подготви атаката, като бие съ срѣдоточенъ огънь участъцитѣ отъ фортовия поясъ Айвазъ-баба – Айджи-олу, — Кестенликъ, и Айвазъ-баба Ташъ-табия.

Атаката ще почне следъ артилерийската подготовка — ще се заповѣда допълнително.

Съгласно тая заповѣдь, командирътъ на бригадата издава заповѣдь отъ 10 ч, споредъ която:

10 пех. Родопски полкъ (3 дружини) и 1-а дружина отъ 53 пех. полкъ, подполковникъ *Янковъ*, командирътъ на 10 пех. Родопски полкъ, да атакува форта Айджи-олу и батареи №№ 41 и 42.

23 пех. Шипчански полкъ и две дружини отъ 53 пех. полкъ и *1 о дружина отъ 10 пех. Родопски полкъ* (всичко 7 дружини), полковникъ *Пашиновъ*, командиръ на 23 пех. Шипчански полкъ, да атакува форта Айвазъ-баба и батарея № 41, изключително.

Бригадна подържка — Отъ 53 пех. полкъ — една дружина въ долината с.-и. отъ Кушъ-тепе.

2-о отдѣление 8 с. с. артилерийски полкъ, 1-о отдѣление 5 с. с. артилерийски полкъ, и 1-о с. с. гаубично отдѣление — биятъ цельта на 10 п. Родопски полкъ, а обсадната артилерия — тая на 23 п. Шипчански полкъ. Когато пехотата дойде до целитѣ си, артилерията да пренесе огъня си въ тила — да възпрепятствува на турскитѣ подръжки да се приближатъ.

Въ 10 ч. 30 м., началникътъ на източния секторъ дохожда при началника на северния отдѣлъ на наблюдателното му мѣсто, западно отъ с. Мусибейли; намира се предъ дадената вече писмена заповѣдь — да се атакува часть отъ фортовия поясъ на отдѣла. Макаръ тая заповѣдь да не е отговаряла на обстаковката, както се подтвърдява по-късно отъ действителностьта, все пакъ началникътъ на сектора се съглисява съ даденитѣ разпореждания, само и само да не убива предприемчивостьта, за която той толкова ратувалъ презъ времето на блокадата.

Началникътъ на сектора дониса на командующия армията (11 ч. 20 м.), че по личнитѣ му впечатления и отъ разнитѣ донесения дохожда до заключение, че подемътъ на духа, благодарение на решителния успѣхъ, е много голѣмъ и че не би било добре да се не използува за завършване еднажъ започнатото дѣло. Войскитѣ се стремятъ да влѣзатъ въ Одринъ, намиратъ се на около 300 крачки отъ телената мрежа споредъ устния докладъ на началника на северния отдѣлъ.

За началото на атаката се опредѣля 13 ч. 30 м. Това, обаче, не се изпълнявало — за лишенъ пжть се оказва, че не могатъ да се изнасилватъ събитията и не могатъ да се разиграватъ тѣ само съ писане заповѣди, щомъ тѣ сж плодъ на възбудено въображение, а не на хладно изучена и обмислена постановка и на правилно направени смѣтки отъ материално и духовно естество, — дългъ на единъ вишъ, съ голѣма отговорность, началникъ.

Въ 12 часа се заповѣдва командиру 1-а бригада 3-а Балканска дивизия, полковнику *Паскалеву*, да срѣдоточи бригадата си съ усиленъ маршъ въ Кумъ-дере, задъ Мезаръ-тепе, като отдѣлението даде въ разпореждането полковнику *Дьлову*, началникъ на южния отдѣлъ, за да заеме позиция Хелваджи-бекчели за усилено обстрелване вражеския дѣсенъ флангъ.

Началникътъ на източния секторъ съ заповѣдь отъ 12 ч. 15 м. заповѣдва: „днесъ 13 ч. 30 м. да се атакува фортовата линия, като войскитѣ отъ северния отдѣлъ атакуватъ участъка Айвазъ-баба, включително, до Издъза, изключително, а войскитѣ отъ южния отдѣлъ да атакуватъ участъка Издъзъ-табия — Кавказъ-табия, включително".

Ясно е, че се взема сждбоносно решение отъ началника северния отдѣлъ, генералъ майоръ *Гранчаровъ*, още въ 9 ч., но не дониса началнику източния секторъ, който го узнава едва въ 10 ч. 30 м. и то *случайно* когато дохажда на наблюдателното мѣсто на началника отдѣла; съ това се попречва на тъй необходимото, наложителното, да се произведе атаката не само отъ северния отдѣлъ, а отъ цѣлия секторъ, като се даде възможность и на командующия армията да предизвика, насочи и обедини усилията на всички сектори. Починътъ на началника северния отдѣлъ, така уединенъ, би могалъ да има твърде печални сетнини за войскитѣ му и да отсрочи общото дѣло. Най-малко, то като прибързано, може да бжде, и става, обречено на неизпълнение, — действителностьта е по-силна отъ разгорещенитѣ замахи. Както ще се види артилерията изпълва задачата си много рано презъ деня, като се излага да остане съ малко снаряди, а пехотата още не е въ състояние да тръгне отъ мѣстото си — *не е подготвена, не е организирана още атаката* — и смѣта атаката

преждевременна и даже *неумѣстча да се предприеме денемъ*. Трѣбало е да се опредѣли по-рано кога пехотата ще може да настжпи и отъ това да се опредѣли кога артилерията да почне подготовката.

Въ отговоръ на донесенията отъ началника на източния секторъ и заповѣдьта му, командующия армията съобщава — 12 ч. 30 м. „използувайте незабавно постигнатия до сега успѣхъ и най-енергично продължете настжпването и атакувайте фортовата линия; на другитѣ сектори е съобщено, че въ 13 ч. 30 м. се почва атаката на фортовия поясъ и имъ е заповѣдано да действуватъ енергично и стремително".

Въ 12 ч. 45 м. артилерията открива огънь. 15 см. гаубични батареи откриватъ огънь — три по Айвазъ-баба и батарея № 40, а една по Айджи-олу. Отъ дългитѣ батареи — три 12 см. Д/30 по Айджи-олу, а една 12 см. Д/27 наблюдава междината Айджи-олу —Кестенликъ и по-на югъ 15 см. Д/30 батареи неблюдавали вражескитѣ батареи на югъ отъ Илдъза. 12 см. полски гаубици и 2 отдѣления 8 с. с. артилерийски полкъ — Айджи-олу; къмъ 13 ч. 30 м. се присъединява и 1-о отдѣление 5 с. с. артилорийски полкъ — по Айджи-олу и батареитѣ № № 41 и 42 северно отъ него.

12 с. м. гаубично отдѣление открива огънь: 1-а батарея - по батареитѣ № № 45 и 47; 2-а — по батарея № 40, а 3-а — по батарея № 44.

Успѣхътъ на нашия артилерийски огънь билъ очевиденъ — вражескитѣ батареи, по една, по една. почватъ да замълчаватъ. Направя се заключение, като че турската пехота е напустнала позициитѣ си; къмъ подобно заключение принуждава и туй, че турскитѣ батареи на югъ отъ Кестенликъ сами стрелятъ по фортовитѣ си Айвазъ баба и Айджи-олу.

Къмъ 16—17 ч. времето за удара на фортоветѣ било най-благоприятно. Бригадата се опитва да удари, но не успѣва — частитѣ на югъ отъ нея не настжпватъ и даватъ възможность на цѣлата турска артилерия на югъ отъ Айджи-олу да насочи огъня си по 10 пех. Родопски и 23 Шипчански полкове. Особено билъ силенъ огъня на батарея № 48, по която къмъ 15 ч. се срѣдоточава огъня на една 15 см. Д/30 и една 12 см. Д/30 батареи. Гаубичнитѣ батареи отъ южния участъкъ откриватъ огънь едва къмъ 17 часа.

Къмъ 18 ч. наново настава затишие на бойното поле.

10 п. Родопски полкъ, подполковникъ *Янковъ*, се насочва:

3-а дружина, подполковникъ *Христовъ*, съ *две, 5-а и 6-а роти отъ 2-а дружина* и картечната рота — да завладѣе форта Айджи-олу.

2-а оружина — две роти, 7-а и 8-а, капитанъ *Икономовъ* да атакува батареитѣ № № 41 и 42, северно отъ форта Айджи-олу.

Мл. подоф. *Таковъ* Марко отъ 10 пех. Родоп. полкъ. Убитъ предъ форта Айджи-олу 13. III. 1913 г.

4-а дружина, подполковникъ *Василевъ*, и *2-а дружина*, майоръ *Минчевъ*, отъ 53 пех. полкъ — *полкова подържка.*

2/53 насочена на форта, а 4-а дружина задъ нея въ отстжпъ.

Заповѣдьта за часа на настжпването се получава 20 м. по-късно отъ опредѣления за настжпление часъ.

Въ *15 часа* дружинитѣ настжпватъ.

Брагътъ веднага открива силенъ артилерийски огънь, фронталенъ и фланговъ, отъ фортоветѣ Айджи-олу, Кестенликъ, Куру-чешме и на югъ, срещу които настжпватъ наши части; загуби голѣми — настжпването става бавно, трудно. На запитването съседния 32 пех. Загорски полкъ, защо не настжпва, командирътъ му отговорилъ: „Задачата на полка е за сега да се задържа на заетата позиция и ако му се отдаде, да заеме единъ отъ фортоветѣ".

Огъньтъ на батареитѣ Айвазъ-баба—Айджи-олу постепенно прекратява, но отъ тия на югъ продължаватъ съ сжщата сила.

Хората отъ преднитѣ роти уредяватъ, а работническата команда отъ 50 души остава 24 души.

3-а дружина. Бойна часть 9-а и 11-а роти и 5-а и 6-а роти отъ 2-а дружина; дружинна подържка 10-а и 12-а роти. Картечната рота по срѣдата. Работната команда следва задъ бойната часть.

Мл. подофицеръ *Точковъ* Гено отъ 10 п. Родоп. полкъ. Убитъ до телената мрежа предъ форта Айджи-олу 13.III. 1913.

До Айджи-олу около 2000 кр.

Движението става подъ силенъ огънь, при голѣми загуби, бавно — ротитѣ настжпватъ по отдѣление, по единично. На стъмняване дружината стига източния брѣгъ на Каналж-дере.

Тукъ командирътъ на дружината получава заповѣдь да спре атаката — ше се произведе, когато месечината изгрѣе.

2 а дружина — две роти. Ротитѣ настжпватъ редомъ; въ дѣсно отъ 3-а дружина. При сжщитѣ условия достигатъ Каналж-дере.

4-а дружина и 2 53 дружина се приближаватъ по сжщия начинъ,

23 пех. Шипчански полкъ, полковникъ *Пашиновъ*:

1-а дружина и две картечници и 45 работници, майоръ *Бойдевъ* — насочена да атакува източния и южния фасови на Айвазъ баба.

2-а дружина и 30 работници, майоръ *Семовъ* — батарея № 40.

4-а дружина, съ две картечници и 45 работници, подполковникъ *Маневъ* — батарея № 40-а.

3-а дружина, майоръ *Георгиевъ*, и 3-а и 4 а дружини отъ 53 пех. полкъ въ лѣво — следватъ задъ бойната часть.

Дружинитѣ настжпватъ при сжщитѣ условия, както и тия на 10 пех. Родопски полкъ и достигатъ седловината между Кумъ-тепе и Кара-баиръ.

Въ реляцията на 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия се говори, че къмъ 4 ч. 30 м. било донесено началнику северния отдѣлъ, какво времето за атаката на самитѣ фортове е благоприятно, понеже турцитѣ сж ги напустнали, като въ сжщото време се молело и другитѣ части да настжпятъ, за да се облекчи настжпването на бригадата.

Капитанъ *Дечевъ* Петъръ. Прик. 23 п. Шипч. полкъ. Починалъ 16. III. 1913 г. отъ рани въ боя на 13. III. 1913 за Айвазъ-баба.

Действително, другитѣ части настжпватъ, но вече по-късно; времето за удара бива изпустнато — къмъ 17 ч. и 30 м. турцитѣ съ около полкъ пехота отново заематъ фортоветѣ Айджи-олу и Айвазъ-баба. Действително, около това време се забелязва отъ нѣкои артилерийски наблюдателни мѣста, да се движатъ турски колони по направление на Айвазъ-баба - които колони биватъ обстреляни и разпръснати отъ нѣкои наши обсадни батареи. Но тѣзи колони може би, възможно е, сж се събирали, като поцържки задъ тия фортове предъ видъ удара, който ги заплашва.

Командирътъ на бригадата къмъ 17 часа донася по телефона: „23 пех. Шипчански полкъ е на около 300 крачки отъ батарея № 40. 10 пех. Родопски полкъ достигналъ долината Каналж-дере. Подрѣжкитѣ на участъка сж насочени къмъ Айвазъ-баба и следватъ задъ 23 пех. Шипчански полкъ".

Началникътъ на отдѣла прави заключение, че бригадата сама съ частитѣ, съ които разполага скоро ще доведе до край удара — не прави никакви разпореждания за да усили удара.

Къмъ 18 ч. заповѣдва на всички части да се подготвятъ за да ударятъ съ настжпване на нощната тъмнина, но за което решение не се дониса началнику сектора — за да направи и той своитѣ разпореждания, напримѣръ, до съседнитѣ части. Времето не било згодно избрано — защото до 10.30—11 ч. нощьта е тъмна, безлунна — нощни атани съ голѣми части въ пълна тъмнина сж опасни.

Въ 18 ч. артилерията прекратява огъня си — настжпва затишие.

3-и участъкъ, 2-а бригада 3-а Балканска дивизия, полковникъ *Рибаровъ*, не взема деятелно участие въ атаката, благодарение на неумѣло дадената отъ командира на бригадата *условна* заповѣдь: „ако средствата, съ които разполагаме за преодоляване на препятствията позволяватъ"; средствата командирътъ на бригадата трѣбаше да ги знае и да даде категорична заповѣдь, която ясно, опредѣлено да постави цели за постигане.

Отъ друга страна, командирътъ на бригадата обяснява на частитѣ си, които запитватъ, че опредѣленото време *1 ч. 30 м.* да се смѣта *1 ч. и 30 м. нощемъ*, съ което окончателно обрича на бездействие бригадата си — и което е странно: презъ всичкото време, презъ което се гледа какъ съседната 2-а бригада 8-а Тунджанска дизизия настжпва напредъ срещу фортоветѣ! Примѣрно безразличие!

Началникътъ на отдѣла отъ своя страна, вмѣсто своевременно да се намѣси и предизвика дейность, когато командирътъ на 2-а бригада 3-а Балканска дивизия го запиталъ „какво да прави, като се намира южно отъ даденитѣ му цѣли", отговорилъ: „да се срѣдоточи срещу даденитѣ му цели, да настжпи решително и доведе атаката до край, *ако разузнаването установи, че средствата съ които разполага бригадата, сж достатъчни за единъ успѣшенъ щурмъ*". Нова *условна* заповѣдь, която *узаконява* бездействието и безразличието, вмѣсто началникътъ на отдѣла да държи здраво командуването и да насочи усилията на всички и на всичко къмъ цельта, която си е поставилъ да достигне — ако твърдо и искренно е вѣрвалъ въ разумностьта на разпорежданията си.

Поведението на ком. 2-а бригада 3-а Балканска дивизия и началникътъ на северния отдѣлъ, изразено въ заповѣдитѣ имъ, има за сетнина — голѣмитѣ загуби, които 2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия, и особенно 10 п. Родопски полкъ търпяли отъ страничния огънь на турцитѣ, оставени спокойно отъ бригадата 3-а Балканска дивизия, която трѣбаше да настжпи срещу тѣхъ.

1-я участъкъ — частитѣ настжпватъ сжщо по-късно. Къмъ 5 ч. 10 м. пехотнитѣ части, подъ прикритието на артилерийския огънь, минаватъ Провадийската рѣка, но следъ това сж спрѣни отъ вражеския огънь.

Войскитѣ отъ *южния отдѣлъ* сж насочени на участъка Кавказъ-табия — Топъ-иолу; изоставя Илдъзъ-табия. Къмъ 7 ч. достигатъ до Серванъ-дере.

И така, ударътъ на фортовия поясъ замисленъ и предприетъ отъ началника на северния отдѣлъ, като неподготвенъ и неорганизиранъ, неуспѣва. Частитѣ все пакъ успѣватъ да достигнатъ при вечерь, къмъ 18—19 ч. — долинитѣ р. Провадийска, Каналж-дере, Бостанлж-дере, Серванъ-дере, Хелваджи-дере, отъ които мѣста ударътъ, който трѣба да се произведе презъ нощьта на фортовия поясъ се значително улеснява.

Началникътъ на източния секторъ въ тоя случай държи сжщо не до тамъ опредѣлено становище. Ако искренно е вѣрвалъ въ възможностьта на успѣха отъ решението на началника северния отдѣлъ, трѣбаше да се намѣси, — здраво да хване въ ржцетѣ си командуването на всички войски въ сектора и да насочи усилията имъ къмъ успѣха. Ако ли се е колебаялъ, до степень по-скоро да не вѣрва въ успѣха на решението, взето отъ началника северния отдѣль, трѣбаше да го отмѣни, да спре изпълнението му, за което имаше време, като се намѣри подходяще обоснование, за да не се рони името на единъ началникъ — началникътъ на северния отдѣль.

Предприемането на атаката на фортовия поясъ е най-важното решение въ борбата, и въ него трѣба да се намѣси началникътъ на сектора, и командующия 2 армия; въ никакъвъ случай не трѣба да се оставя на едно случайно решение на началника на участъка (отдѣла), още повече когато на това решение не се вѣрва твърдо — както се вижда да е било така отъ книгата на началника щаба на сектора отъ генералния щабъ майоръ *Вълковъ*. „източния секторъ въ обсадата и блокадата на Одринската крепость".

Когато въ щаба на сектора къмъ 20 часа се разбира окончателно, че заповѣдьта за атаката презъ деня остава неизпълнена т. е. „когато се случи това, което се предчувстваше", необходимо станало да се издаде веднага повторно писменна заповѣдь за атаката, която да се развие вече „съгласно изработения по-рано планъ".

Тая заповѣдь е следующата:

С. Гебелеръ. 1913 г., 12 мартъ 20 ч. 30 м. съ заповѣдь по сектора бѣше предписано на частитѣ днесъ въ 13 ч. 30 м.

да атакуватъ фортовия поясъ, Обаче, вследствие закъснението на нѣкои части да вематъ нуждното изходно положение, това не е можело да бжде своевремено извършено. Предъ видъ на това заповѣдвамъ:

„1. — Бригадитѣ отъ бойната часть въ всички участъци и на двата отдѣла да се приближатъ възможно близко до неприятелскитѣ укрепления".

„2. — Подържкитѣ на щурмующитѣ колони да се ешалонираты въ дълбочина за повторение на удара въ случай на нужда, съгласно инструкцията приложена къмъ заповѣдьта."

„3. — Работнитѣ команди до изгрѣва на луната (между 22 и 23 часа) да направятъ прелези въ телената мрежа."

„4. — Артилерията да продължи стрелбата до изгрѣва на луната, като обстрелва изключително пространството задъ фортовия поясъ, за избѣгване на нещастни случаи. Съ изгрѣването на луната тя очестява огъня си въ продължение на 15 минути по целитѣ за атаката, по които е успѣла презъ деня точно да се премери, следъ което тя прекращява огъня за 10 минути. Това ще послужи като повикъ за пехотата да атакува. Следъ това, артилерията пакъ продължава да обстрелва пространството задъ фортовия поясъ до разсъмване, когато могатъ да се промѣнятъ целитѣ въ зависимость отъ нуждата."

„5. — Съ заемането на укрепленията, полската артилерия се подава напредъ незабавно. До дохождането ѝ, възможнитѣ контра-атаки се отбиватъ и укрепленията се удържатъ отъ пехотнитѣ части при съдействието на картечницитѣ и бомбитѣ. Само следъ разсъмване, тѣ ще предприемат разпространение въ тилъ на другитѣ укрепления."

„6. — Трѣба да се помни, че въ тази нощь е необходимо да се реши сждбата на Одринската крепость. Връщане назадъ нѣма. Противникътъ трѣба да бжде сломенъ. Напредъ ни чака слава и миръ, а назадъ — безславие и смърть."

„7. — Понеже времето е кратко, настоящата заповѣдь да се предаде по телефона на началницитѣ на всички участъци."

Началникъ на източния секторъ, генералъ-майоръ *Вазовъ*.

Началникъ щаба, отъ генералния щабъ, майоръ *Вълковъ*.

Лунната нощь намалява загубитѣ, безъ да се подхвърля на опасность да се изгуби свръзката между съседитѣ и въ дълбочина — луната дава възможность на хората въ частитѣ да се виждатъ до 400 крачки единъ отъ други и отъ врага.

Частитѣ сж вече насочени. Заповѣдьта издадена два часа преди изпълнението ѝ — достатъчно.

Орждията разполагатъ още съ по 200 снаряда.

Въ 22 ч. 40 м. се получава и заповѣдьта по 2-а армия, съ която се заповѣдва: „съ изгрѣването на луната войскитѣ

отъ източния секторъ да атакуватъ фортовия поясъ", а „войскитѣ отъ другитѣ сектори въ сѫщото време да предприематъ действия за достигане възложенитѣ имъ по-рано задачи". Тая заповѣдь напълно потвърдява взетото и заповѣдано решение отъ началника на източния секторъ.

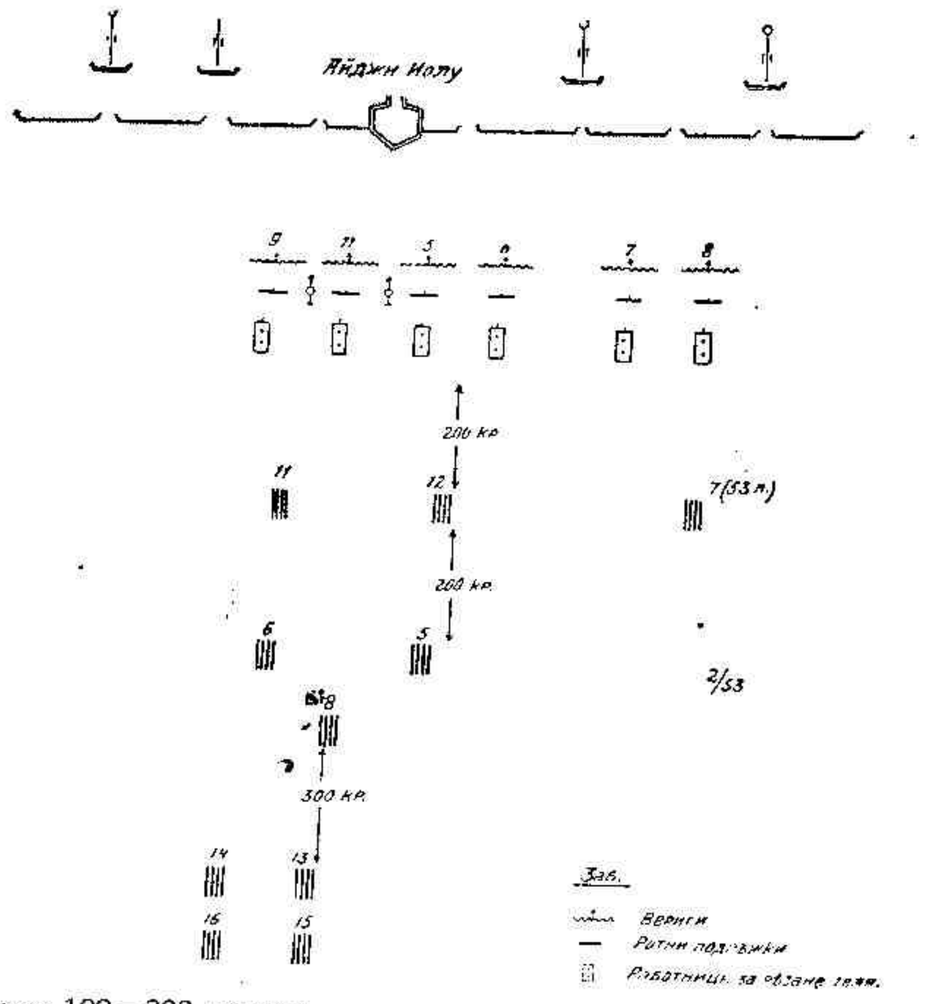
По събранитѣ сведения до началото на щурма въ щаба на сектора се узнава: 23 пех. Шипчански полкъ билъ на

Бойния редъ

на

10 п. Родопски полкъ, когато тръгва въ

атака по форта „Айджи Йолу".

около 100—200 крачки отъ телената мрежа, а 10 пех. Родопски полкъ билъ много назадъ, обаче скоро и той щѣлъ да се подравни.

До изгрѣването на луната батареитѣ отъ 2-я участъкъ (2-а бригада 8-а Тунджанска дивизия) водили огънь:

Гаубичнитѣ 15 с.м. Д/12 батареи, 1-а Шумненска, поручикъ *Станчевъ*, 1-а и 3-а Софийска, поручикъ *Чоповъ* и подпоручикъ *Дешампенъ*, къмъ 20 ч. задъ окопитѣ Айджи-олу—Айвазъ-баба за да пречатъ приближаването на подържкитѣ; съ малки прекѫсвания огъньтъ продължавалъ до 2 ч. и 35 м. на 13 мартъ.

12 с.м. Д/28 батарея, капитанъ *Илиевъ* — въ 19 ч. почва да бие Айджи-олу; въ 21 ч. и 40 м. — батареята № 48-а, следъ което пакъ Айджи-олу — до 3 ч. 15 м. на 13 мартъ — рѣдъкъ огънь.

12 с. м. Д/30 батарея, подпоручикъ *Господиновъ*, 8 ч.25 м. — рѣдко, пространството задъ форта Айджи-олу.

До завладяването на фортоветѣ батареитѣ продължаватъ рѣдъкъ огънь по фортовия поясъ и задъ него.

22 ч. 30 м. месечината изгрѣва. Артилерията усилва сгъня си — щаба на сектора заповѣдва да се продължи огъня до съобщение, че проходитѣ въ теленитѣ мрежи сѫ открити. Огъньтъ продължава до 23 ч. 10 м. непрекѫснато. Месечината се вече била издигнала, маса снаряди хвърлени, но атаката още не се предприема. Въ щаба на сектора почва безпокойство.

10 пех. Родопски полкъ настѫпва къмъ 23 ч. 30 м.

Капитанъ *Икономовъ*, командиръ *2-а дружина* има 7-а и 8-а роти, — останали слаби, поради претърпенитѣ загуби. Предадена му е 7-а рота отъ 3-а дружина 53 пех. полкъ. Ротитѣ сѫ насочени — на батарея № 42 една, 7-а рота, а на батарея № 41 две роти, 8-а рота отъ 10 Родопски полкъ и 7-а рота отъ 58 пех. полкъ).

3-а дружина и 5-а и 6-а роти ота 2-а дружина, подполковникъ *Христовъ*; 5-а, 6-а, 9-а и 11-а и картечната роти въ бойна часть; 10-а и 12-а роти подържка.

2-а дружина 58 пех. полкъ, майоръ *Миневъ*, съ три роти — следва отзадъ,

4-а дружина, полковникъ *Василевъ*, задъ 2-а дружина 53 пех. полкъ, съ която образува *полковата подържка*.

Дружинитѣ настѫпватъ безъ да откриватъ огънь. Движението е бавно — съседната 2-а бригада 3-а Балканска дивизия не настѫпва и врагътъ срещу нея бие полка отъ страни. Следъ малко спиране за устройване въ Каналж-дере, настѫпването се подема къмъ телената мрежа; цѣлото разстояние 1200—1500 крачки се преминава за повече отъ часъ време; движението става бавно — ротитѣ се движатъ предпазливо, понеже хората сѫ още подъ впечатлението на фугаситѣ отъ Малъ-тепе; отъ друга страна изкуственитѣ препятствия отъ

време на обучението ги наплашватъ; на хората е било внушено, че ще срещнатъ всевъзможни изкуствени препятствия — вълчи ями съ забити въ тѣхъ колове и закрити съ дъски и посѣта трева и пр.

Къмъ 1 ч. 20 м. преднитѣ дружини и роти достигатъ телената мрежа и залѣгатъ; дигатъ установения знакъ — червенъ фенеръ; артилерията, предупредена по телефона. Работната команда остава само съ 16 души, но храбриятъ подпоручикъ отъ 8-а пионерна дружина *Величковъ*, бързо излиза напредъ и въ кжсо време съ пироксилинови заряди, съ ножици, брадвички и лопати командата изрѣзва прохода. Врагътъ стреля, но поради нашия артилерийски огънь и тъмнината, вражескиятъ огънь недействителенъ.

Щомъ проходитѣ биватъ образувани, ротитѣ съ викъ „на ножъ" и „урра" се хвърлятъ напредъ, навлизатъ въ форта Айджи-олу и го завладяватъ, безъ да срещнатъ нѣкакво съпротивление *1 ч. 45 м. 13 мартъ*. На форта се издига червения фенеръ. Командирътъ на полка заповѣдва по телефона командиру 1-о с. с. гаубично отдѣление, майору *Каблешкову* да пренесе огъня задъ форта, като предаде на командиритѣ 2о отдѣление 8 с. с. артилерийски полкъ и 1-о отдѣление 5 с. с. артилерийски полкъ, че форта Айджиолу е заетъ.

Командантътъ на форта, подполковникъ *Христовъ*; фортътъ заетъ: северниятъ фасъ 3-а дружина съ две картечници; южниятъ и половината източенъ — 4 а дружина. Горжата — 2-а дружина 53 п. полкъ.

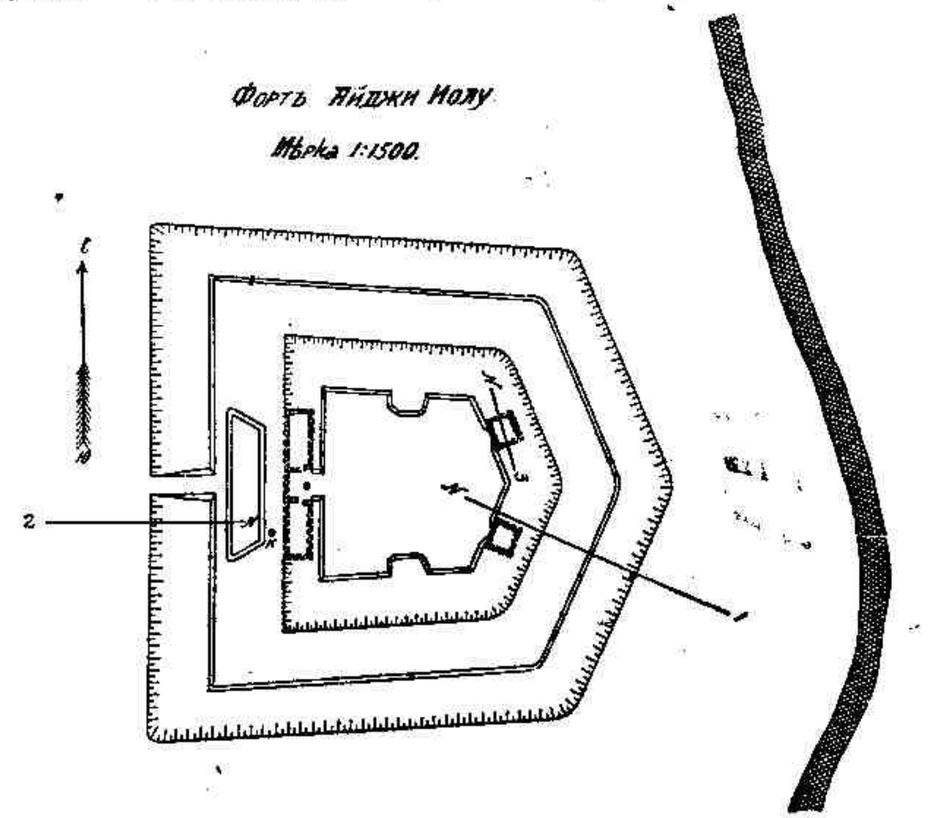
Ротитѣ на капитанъ *Икономовъ* пристигатъ, подъ огънь, до телената мрежа почти едновременно съ 3-а дружина. Откриватъ силенъ огънь, подъ прикритието на който войницитѣ съ ножици и лопаткитѣ си направятъ прелези и се хвърля съ викъ: „на ножъ" и „урра" напредъ. Врагътъ не дочаква ножа, избѣгва въ безредица. Ротитѣ заематъ окопитѣ и настжпватъ срещу батареитѣ на около 200 крачки отзадъ окопитѣ; заематъ и батареитѣ съ орждията въ тѣхъ. Следъ това заематъ позиция — окопа мустакъ северно отъ Айджи-олу.

Къмъ 2 ч. 30 м. на 13 мартъ пристига и 1-а дружина. 1-а и 2-а рота, подъ командата на капитанъ *Гяуровъ*, отиватъ задъ форта, а 3-а и 4-а роти сж оставени на източния брѣгъ на Каналж-дере.

Къмъ 3 ч 30 м. — 4 ч. пристига една дружина съ картечната рота отъ 44 п. полкъ, подполковникъ *Балтаджиевъ*, съ задача да действува по окопитѣ южно отъ Айджи-олу, за което заминава съ проводници войници отъ 10 п. Родопски полкъ по посока на фортъ Кестенликъ.

Къмъ 4·30—5 ч. пристига още една дружина отъ 53 п. полкъ, подполковникъ *Габаревъ*, обстреляна отъ къмъ Кестенликъ и Айвазъ-баба; навлиза въ Айджиолу.

23 п. Шипчански полкъ. Въ 1 ч. *13 мартъ* настжпва срещу фортъ Айвазъ-баба, подъ вражески силенъ пехотенъ и картеченъ огънь. Къмъ 1 ч. 30 м. полкътъ достига телената мрежа — 1-а дружина, майоръ *Бойдевъ*, въ подножието на

По № 3 Мѣрка 1:500.

Айвазъ-баба. 2-а дружина, майоръ *Семовъ*, въ подножието на батарея № 40, а 4-а дружина, подполковникъ *Василевъ*, въ подножието на батарея № 40 3-а дружина, майоръ *Георгиевъ*, полкова подържка, задъ 4-а дружина. Дветѣ дружини отъ 53 пех. полкъ въ долината югоизточно.

Отъ тукъ дружинитѣ на нѣколко пѫти се опитватъ да направятъ прелезъ въ телената мрежа и атакуватъ врага, но поради силниятъ масовъ пехотенъ и артилерийски огънь, не успѣватъ. Загубитѣ сѫ голѣми — около 25% отъ състава на полка излиза, заедно съ почти цѣлата работна команда 10 ротни командири, 4 взводни командири, 2 фелдфебели и около 800 подофицери и войници излизатъ вънъ отъ строя. Лунната нощь и бенгалския огънь, който турцитѣ палятъ, освѣтляватъ мѣстностьта и спомагатъ за действителностьта на турския огънь.

Къмъ 2 ч. 30 м. командирътъ на полка изпраща една рота отъ 53 пех. полкъ; става новъ опитъ за атака, но и той осуетенъ.

Командирътъ на полка, 2 ч. 45 м., поисква пресни войски за да се атакува, — а той още не е вкаралъ своитѣ войски. Тогава се заповѣдва командиру полка да стане на чело на полка си и да го поведе въ атака, която не бива да се отлага. Командирътъ на бригадата заминава къмъ полка. Заповѣдва се на дветѣ дружини отъ 53 пех. полкъ, предадени къмъ 23 п. Шипчански полкъ, да се приближатъ къмъ 23 п. Шипчански полкъ.

5 ч. командирътъ на полка пристига при полковитѣ подържки.

2-о с. с. отдѣление, капитанъ *Игнатиевъ*, въ 4 ч. 30 м., по заповѣдь на командира бригадата, настѫпва заедно съ 1-о отдѣление отъ 5 с. с. артилерийски полкъ, майоръ *Друмевъ* къмъ фортовия поясъ.

Първо настѫпва *отдѣлението* на майоръ *Друмевъ*, подъ силенъ кръстосанъ огънь, съ най-възможенъ бързъ ходъ — тръсъ и галопъ — много хора и коне убити и ранени. Войницитѣ викатъ „урра" и нѣкои пехотни войници останали назадъ, се поободряватъ и тръгватъ напредъ.

Въ *1-а батарея*, на около 300 крачки отъ форта, първото орѫдие спира — единъ конь пада. Другитѣ орѫдия постепено откачвани.

2-а батарея, постепено откачва въ лѣво и въ отстѫпъ на 1-а батарея.

7-а батарея, капитанъ *Нягуловъ*, още по въ лѣво и въ отстѫпъ на 2-а батарея.

Откачването става трудно — много отъ прислугата и ездачитѣ убити и ранени.

Командирътъ на 7-а батарея капитанъ *Нягуловъ* пада раненъ.

1-а батарея открива огънь съ едно орѫдие, насоченъ по турскитѣ стрелци, южно отъ Айджи-олу. Постепенно откриватъ огънь и другитѣ орѫдия. Почти едновременно откриватъ огънь и другитѣ батареи по врага въ лѣво отъ форта — вражеската пехота почва да отстѫпва преследвана съ огънь. Пренася се огънь и по една турска батарея северно отъ форта Кестенликъ. Войницитѣ отъ батареитѣ викатъ „урра" заедно съ пехотнитѣ войници, които атакуватъ и заематъ вражескитѣ окопи южно отъ форта Айджи-олу.

2-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ, капитанъ *Игнатиевъ*, излиза веднага следъ отдѣлението на майоръ *Друмевъ*.

4-а батарея, поручикъ *Соларовъ*, заема открита позиция, въ лѣво, гребеня източно отъ форта Айджиолу, съ фронтъ къмъ Кестенликъ, а съ гърба си къмъ Айвазъ-баба — артилерията отъ тоя фортъ вече замлъкнала,

6-а батарея, поручкъ *Малъевъ*, въ дѣсно отъ 4-а батарея — огънь срещу пехотнитѣ окопи и по батарея № 44.

5-а батарея, като достига кръстопѫтя въ дола южно отъ Кумъ-тепе, изгубва батарейния си командиръ запасенъ подпоручикъ *Димитровъ* Ганчо — пада убитъ, пронизанъ съ куршумъ въ главата. Старши подофицеръ *Неновъ* Хр. поема командуването на батареята и я повежда напредъ. Заема позиция по гребеня въ лѣво отъ форта Айджи-олу и открива огънь по вражескитѣ окопи южно отъ Айвазъ-баба; турскитѣ стрелци и една турска картечна рота отъ тия окопи най-много препятствували за настѫплението на 23 п. Шипчански полкъ.

1-о с. с. гаубично отдѣление, майоръ *Каблешковъ*, което било открило огънь следъ изгрѣването на месечината по Айвазъ-баба, новото укрепление юго-източно отъ Айвазъ-баба, Аджиолу и окопа въ лѣво отъ Айджи-олу, следъ завладяването на Айджи-олу, продължава рѣдъкъ огънь въ тила на новото укрепление и Айвазъ-баба.

Къмъ работната команда на 23 пех. Шипчански полкъ отъ 52 пионерни войници и 76 пехотни, раздѣлено на 8 отдѣления (съ тропилови патрони — 1—2 кгр. всѣки, ножници, ржчни бомби и щитъ—нагрѫдникъ) се присъединяватъ още 40 пионерни войници отъ 1-а рота на 8-а пионерна дружина и 80 пех. войници отъ 53 пех. полкъ, раздѣлени на 16 отдѣления, — 8 отдѣления по 4 войници съ пироксилинови сърдоточени заряди по 20 кгр. ножици и шитове, а другитѣ 8 отдѣления по 11 войници съ ножици, щитове и по 4 ржчни бомби. Следователно къмъ 5 ч. къмъ всѣка дружина отъ 23 пех. Шипчански полкъ има по 4 отдѣления отъ работната команда.

Телената мрежа отчасти е повредена отъ фугасни бомби.

Отдѣленията успѣватъ да направятъ 7 прелеза въ телената мрежа източно и югоизточно отъ Айвазъ-баба, като успѣватъ да възпламенятъ само 3 пироксилинови заряди — другитѣ 5 заряди не могло да се донесатъ поради голѣмитѣ загуби.

Въ минутата, когато 13-а рота настжпва по готовия предъ нея прелезъ, турцитѣ хвърлятъ бенгалски огънь и я освѣтляватъ' въ продължение на 20 секунди — две турски картечници съ бързъ огънь и причиняватъ голѣми загуби.

При зори — 5 –5 ч. 30 м. отъ 10 пех. Родопски полкъ се забелязза, че окопитѣ южно отъ Айвазъ-баба се заематъ отъ една турска картечна рота и пехотни части, които силно биятъ ротитѣ отъ 23 пех. Шипчански полкъ, настжпващи срещу Айвазъ-баба.

Въ сжщото време две турски роти настжпватъ срещу Айджи-олу.

Ротитѣ отъ 10 пех. Родопски полкъ северно отъ Айджи-олу обрѣщатъ фронтъ къмъ Айвазъ-баба; къмъ тѣхъ се присъединяватъ и 5-а рота. Двѣтѣ картечници сжщо откриватъ огънь въ флангъ на врагътъ южно отъ Айвазъ-баба. Силниятъ картеченъ и пехотенъ огънь и настжпването въ тила на врага съ заплашване да го отрѣжатъ и артилерийския огънь, заставлява както настжпващитѣ две турски роти да се върнатъ назадъ, тъй и че защитницитѣ на окопитѣ и картечницитѣ южно отъ Айвазъ-баба да почнатъ да напущатъ позицията си. Отстжпването на последнитѣ повлича подире си и частитѣ отъ самия фортъ Айвазъ-баба, които почватъ да се разколебаватъ и да напущатъ форта.

Къмъ туй време именно командиратъ на 23 пех. Шипчански полкъ дохожда при полковитѣ подържки. Заповѣдва полковото знаме да се развие и на музиката да свири „Шуми Марица". Войницитѣ виждатъ командира си съ знамето начело и чуватъ „Шуми Марица", въодушевяватъ се и смѣло настжпватъ къмъ телената мрежа; необезпокоявани отъ турскитѣ картечни и пехотни роти южно отъ Айвазъ-баба, почватъ да сѣкатъ телената мрежа кой съ каквото може; ударятъ на форта въ лѣво. а двѣтѣ дружини отъ 53 пех. полкъ, смѣсени съ Шипчанци ударятъ форта отъ дѣсно.

Фортътъ Айвазъ-баба пада — 5 ч. 30 м. — 6 ч. на 13 мартъ.

Едновременно съ 23 пех. Шипчански и 53 пех. полкове влиза въ Айвазъ-баба и 56 пех. полкъ отъ 1-я участъкъ отъ северъ; дружинитѣ на 56 пех. полкъ завладѣватъ батареитѣ и Ташъ-табия западно отъ Айвазъ-баба.

Следъ падането на Айвазъ-баба, частитѣ се насочватъ къмъ батареитѣ № № 39 и 38, а следъ това и къмъ Ташъ-табия — указва се изпразднень отъ турцитѣ.

Дружинитѣ отъ 23 пех. Шипчански и 53 пех. полкове настжпватъ на югъ и заематъ позиция съ две роти височината на югъ отъ Хасарджи-дере, а съ една рота 53 пех. полкъ северно отъ сжщото дере. При туй движение полкътъ е обстрелянъ отъ една вражеска батарея отъ Каикъ табия и отъ други двѣ отъ Каялъкъ-табия—безъ загуби. Полкътъ, въ сжщото време, по погрѣшка е обстрелянъ и отъ нашата обсадна артилерия отъ северъ.

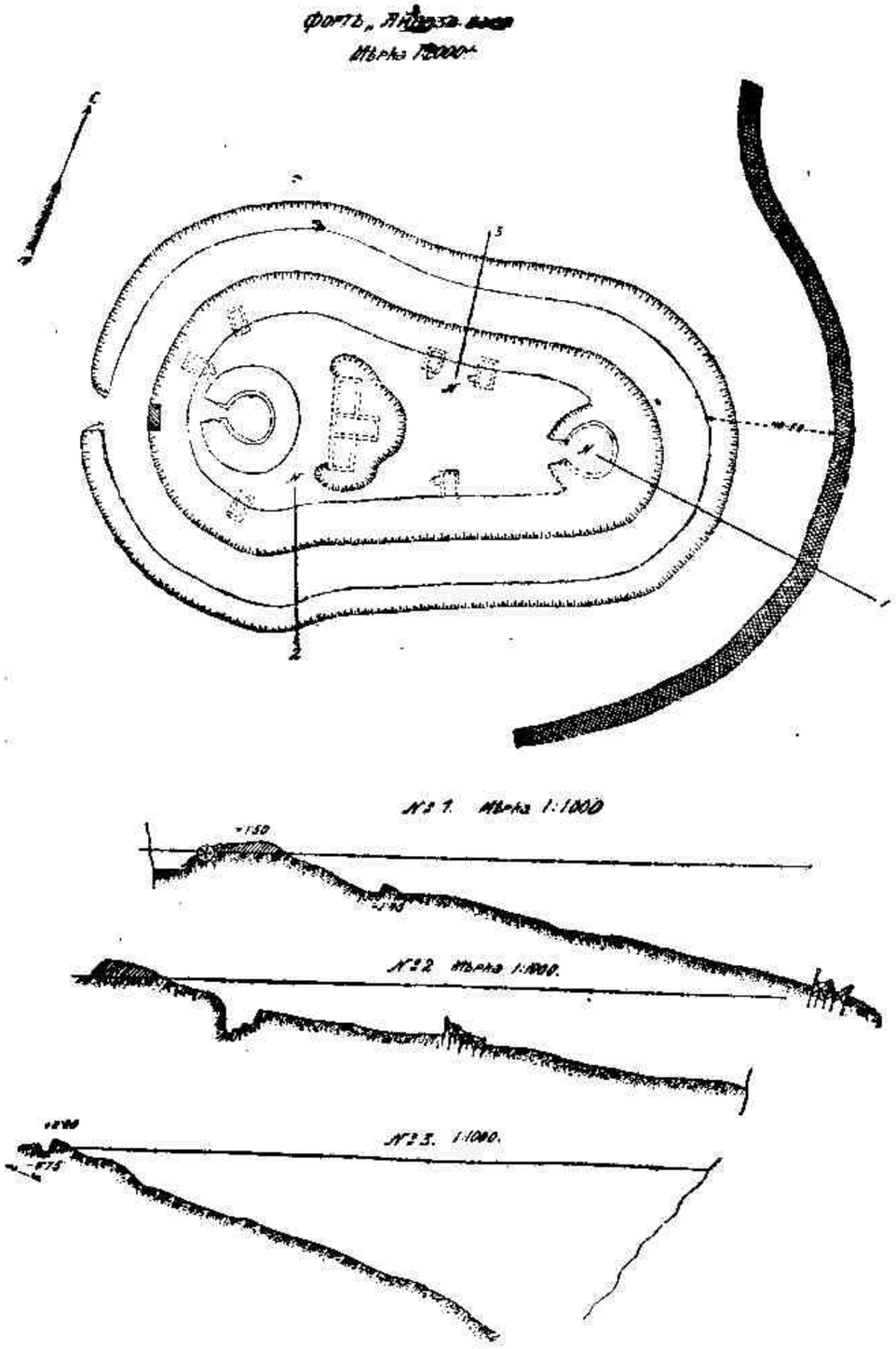
Часътъ 5 ч. 30 м. — южно отъ ф. Айджи-олу не е било още спокойно и обезпечено. Отъ Кестенликъ и отъ окопитѣ северно отъ него, врагътъ съ около 2 роти и задъ тѣхъ други пехотни части и батареи биятъ съ огънь Айджи-олу и батареитѣ, които се присъединяватъ къмъ 10 пех. Родопски полкъ и излизатъ на позиция.

Подполковникъ *Василевъ*, командиръ на 4-а дружина, като вижда, че 2 отдѣление 8 с. с. артилерийски полкъ и 1-о отъ 5 с. с. артилерийски полкъ излизайки на позиция сж силно вити, заповѣдва на двѣтѣ картечници отъ югозападното лице на форта Айджи-олу да открияъ страниченъ огънь по врага, а 13-а, 15-а и 16-а роти повежда въ атака. Явилъ се подпоручикъ *Никовъ* помолилъ да му се даде часть, понеже неговата бидейки на северното лице на форта ще мине време да я извади.

Подпоручицитѣ *Дичевъ*, *Кандиларовъ*, и подпоручикъ *Никовъ* носейки бѣлочервенъ флагъ, всички съ войници на около си, тръгватъ смѣло и бързо напредъ — нахвърлятъ се въ окопитѣ, северно отъ Кестенликъ и ги заематъ. Присъединяватъ се и 1-а и 2-а роти. които като чуватъ огъня и виждатъ настжплението на югъ, настжпватъ подъ командата на Капитанъ *Кара Гяуровъ* — всички увлечени отъ общия успѣхъ. Подпоручикъ *Никовъ* съ сборна команда отъ разни роти и подпоручикъ *Свраковъ* съ два взвода отъ 1-а рота и 1 взводъ отъ 2 рота, продължаватъ настжплението на югъ—отъ окопъ въ окопъ и отъ батарея въ батарея, носейки високо издигнатъ бѣлочервения флагъ. Нашата артилерия, наблюдавайки тѣзи доблесни и юначни офицери и войници, взема ги подъ свое покровителство — страляйки постоянно на около 200 м. предъ тѣхъ, както по гребеня на самата вражеска позиция така и въ нейния тилъ. Врагътъ — часть се предава, часть избѣгва къмъ града. Подпоручикъ *Свраковъ* атакува и заема една мортирна батарея (6 орждия), северно отъ Кестенликъ и една полска; по на югъ една крепостна батарея (6 орждия). Командиратъ на 4-и взводъ отъ 1-а рота ст. подофицеръ *Янчовъ* Дѣлко първи се качилъ върху орждието, но билъ убитъ на мѣстото отъ вражески снарядъ.

13-а и 16 роти се спиратъ северно и около Кестенликъ; 15 рота южно отъ Кестенликъ. Следъ малко настжпватъ пакъ на югъ — завладяватъ окопи, фортове и батареи до

форта Куру-чешме, отъ гдето подпоручикъ *Свраковъ* съ единъ взводъ продължава къмъ фортоветѣ Илдъзъ-табия и Топъ-олу съ бѣлочервения флагъ. Понеже другитѣ части отъ

източния секторъ се вече приближаватъ, подпоручикъ *Никовъ* се отдѣля отъ форта Куру-чешме, стига съ войницитѣ си на Каикъ-табия, гдето сѫщо забива бѣлочервения флагъ.

По тоя начинъ ротитѣ отъ 10 пех. Родопски полкъ очистятъ сектора отъ смаялия се врагъ. Нашитѣ части срещу вражеската позиция южно отъ 10 п. Родопски полкъ я намиратъ почти очистена.

Къмъ 5 ч. 30 м., когато врагътъ започва извънредно силно да бие съ огънь позицията, за да не му се позволи да премине въ контра-атака, командирътъ на 10 Родопски полкъ насочва и 3-а и 4-а роти къмъ ф. Кестенликъ.

Ясно е че падането на форта Айджи-олу подъ удара на 10 пех. Родопски полкъ повлича падането на цѣлия фортовъ поясъ.

Въ ржцетѣ на 10 пех. Ропопски полкъ пада едно знаме.

7 ч., — всички фортове отъ сектора сѫ взети. Тогава 10 пех. Родопски полкъ настѫпва едновременно съ 23 п. Шипчански полкъ и заема височината западно отъ Айджи-олу.

Следъ падането на Айджи-олу и Айвазъ-баба, обсаднитѣ 12 с. м. Д/28 батареи на капитанъ *Илиевъ*, 12 с. м. Д/30 на подпоручикъ *Господиновъ* и капитанъ *Георгиевъ*, 15 с. м. Д/30 на капитанъ *Атанасовъ* и подпоручикъ *Лиловъ* следятъ движението на пехотата на югъ и биятъ съ срѣдоточенъ огънь фортоветѣ, батареитѣ и окопитѣ на врага и ги принуждава да се разбѣгватъ.

2-о отдѣление 8-и с. с. артилерийски полкъ къмъ 7 ч. заема позиция отъ дветѣ страни на Айджи-олу.

1-о отдѣление отъ 5 с. с. артилерийски полкъ — на югъ отъ Айджи олу.

Две вражески батареи между Бани-факѫ и Ташлъкъ-Алтѫ още продължаватъ огъня си — 4-а батарея отъ 8 с. с. артилерийски полкъ ги принуждава да замлъкнатъ.

Батареитѣ преследватъ отстѫпающитѣ турци къмъ града.

Турцитѣ излъгани отъ твърде кървавитѣ боеве на южния секторъ, че ужъ решителната атака ще стане на тоя секторъ, изпращатъ тамъ по-голѣмата часть отъ своята пехота; когато на източния секторъ се проявява решителната атака било е вече късно да се върнатъ резервитѣ, часть отъ които е вече въ бой на южния секторъ — затова врагътъ нѣма пехотни сили да предприеме решителна контра-атака на източния секторъ.

По свидетелството на турскитѣ старши началници. Шукри паша билъ дълбоко убеденъ, че решителната атака ще се произведе на южния секторъ, на който той и изпратилъ пехотнитѣ си резерви.

Къмъ 8 ч. 15 м. — 8 ч. 30 м. се явяватъ предъ командирътъ на 23 пех. Шипчански полкъ трима пратеници, из-

пратени отъ Шукри-паша. Единътъ отъ тѣхъ се обръща къмъ командиръ̀тъ на полка съ думитѣ: „Нашето е вече свършено; признаваме се за победени. Изпратени сме отъ страна на коменданта на крепостьта Шукри паша да се явимъ предъ първия началникъ, който влиза въ града, за да Ви искаме предложенията за капитулацията на крепостьта".

Командиръ̀тъ на полка поисква: 1. Да се спре огъня отъ всѣкжде. 2. Да се издигнатъ бѣли флагове на всѣкжде по крепостьта и града. 3. Всички турски части да се събератъ по стъгдитѣ и сложатъ оржжието си. 4. Коменданта на крепостьта да се яви на нашия старши началникъ.

Съ единъ пратеникъ (Еюбъ) билъ изпратенъ поручикъ *Нейковъ* да намѣрятъ Шукри-паша и го отведатъ при началника на сектора или командующиятъ 2-а армия, а другитѣ двама пратеници били задържани до завръщането на поручикъ *Нейковъ*.

Къмъ 8 ч. 45 м. турцитѣ, макаръ и да се предаватъ, почватъ да палятъ складове и казарми.

По заповѣдь на командующия армията, пехотни части сж насочени да влизатъ въ града. Разпоредено било *2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, която завладя фортоветъ Айджи-олу и Айвазъ-баба, първа да влезе въ града.*

10 пех. Родопски полкъ и 23 п. Шипчански полкове съ развити знамена и музики влизатъ първи въ града — *8 ч. 45 м. — 9 ч. 13 мартъ.*

Къмъ 11 ч. 30 м. началникътъ на източния секторъ съ щаба си пристигва въ Одринъ, въ който навлизатъ отъ всички страни българскитѣ храбри пехотни и артилерийски части.

Войници и народъ викатъ „урра".

Щабътъ на сектора пристигна въ комендантското управление, гдето го посреща началникътъ на северния отдѣлъ съ щаба си.

Тукъ пристигва Шукри-паша съ щаба си съпроводенъ отъ нашъ офицеръ съ нѣколко конници.

Началникътъ на източния секторъ и Шукри-паша, заедно съ началнилитѣ си на щабоветѣ заминаватъ за Каикъ-табия, гдето Шукри-паша се представя и предава на командующия 2-а армия генералъ-лейтенантъ *Иванов Н.*

На Шукри-паща се разрешило да се прибере въ Хадърлъка, пазенъ отъ наши часови *),

Следъ падането на Одринъ, западниятъ и северозападниятъ секторъ се предадоха, по заповѣдь, на сърбитѣ, които бѣха срещу тѣхъ.

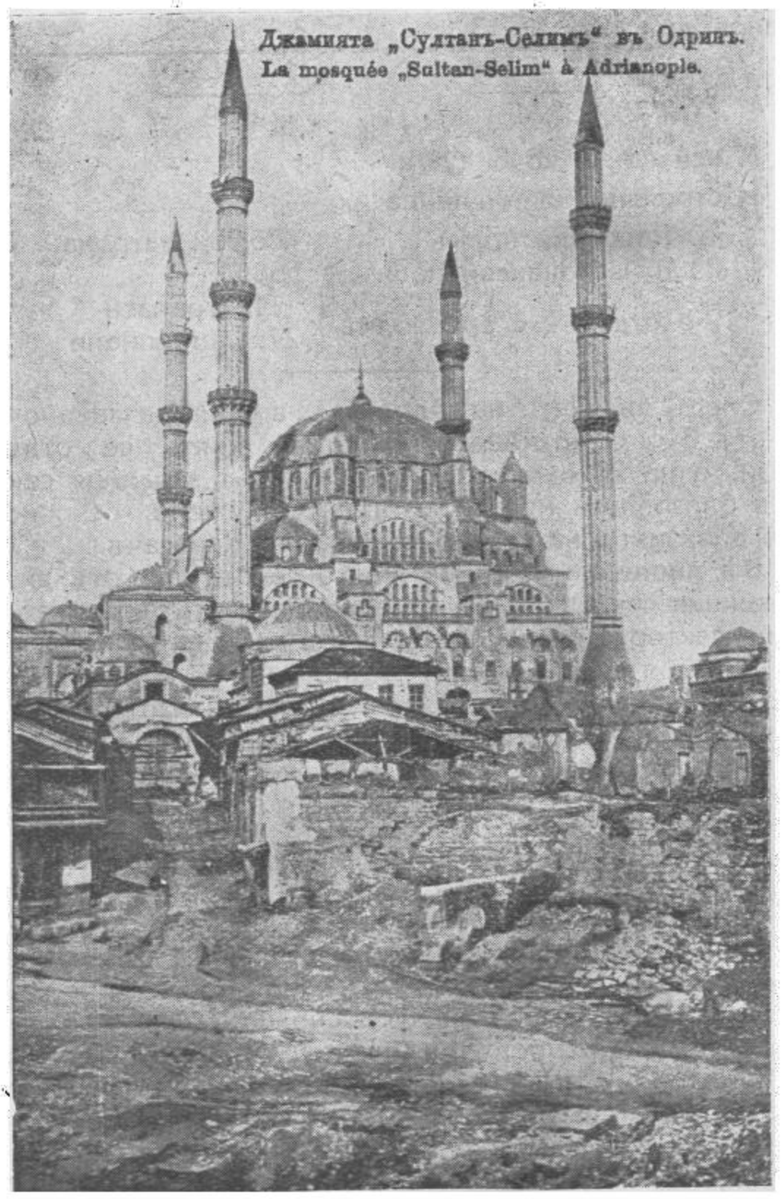
*) Презъ нощьта 13 и 14 дохождатъ сръбски части, които испъдили нашитѣ часови и обявяватъ Шукри-паша за свой пленникъ, което по-късно сърбитѣ разгласили по свѣта, като че сж пленили Шукри-паша.

Въ 30 часова борба Одринъ падна подъ ударитѣ на българскитѣ войски.

Загуби на източния секторъ:

	Убити	Ранени	Безъ весть
Офицери	15	66	
Подофицери и войници	933	4815	340
	948	4881	340

Всичко 6169 убити, ранени, безъ весть пропаднали.

Джамията „Султанъ-Селимъ" въ Одринъ.
La mosquée „Sultan-Selim" à Adrianople.

Убити коне 75 и ранени 75, главно отъ 2-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски и 1-о отдѣление отъ 5 с. с. артилерийски полкове.

2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия има загуби:

	Убити			Ранени		Безъ вести	Коне
	офиц.	подоф. и войници		офиц.	подоф. войници		
10 п. Род. п.	3	132		8	902	159	56
23 п. Шип. п.	—	123		18	1291	105	
2-о отд. 8 с. с. п.	2	11		3	64		
8-а пион. др.	-	3			23	1	
	5	269		29	2280	265	56
			274				
					2309		

А всичко — 2848 души.

Изстреляни бойни припаси:

10 Родопски полкъ 476,982 патрона
23 п. Шипчански полкъ 558,897 "
2-о отд. 8 с. с. арт. полкъ { 111 гранатн / 2761 шрапнели

Следъ падането на Одринъ, 2-а бригада заедно съ 2-о отд. отъ 8 с. с. артилерийски полкъ, която се отдѣли отъ дивизията на 20 октомврий 1912 г. отъ западния секторъ и следъ близо петь месечно отдѣлно служене, се присъедини къмъ дивизията, на бивакъ южно отъ Карагачъ.

8 а пионерна дружина, която се отдѣли отъ дивизията, отъ южния секторъ и се присъедини къмъ войскитѣ на източния секторъ, сжщо се върна въ състава на дивизията.

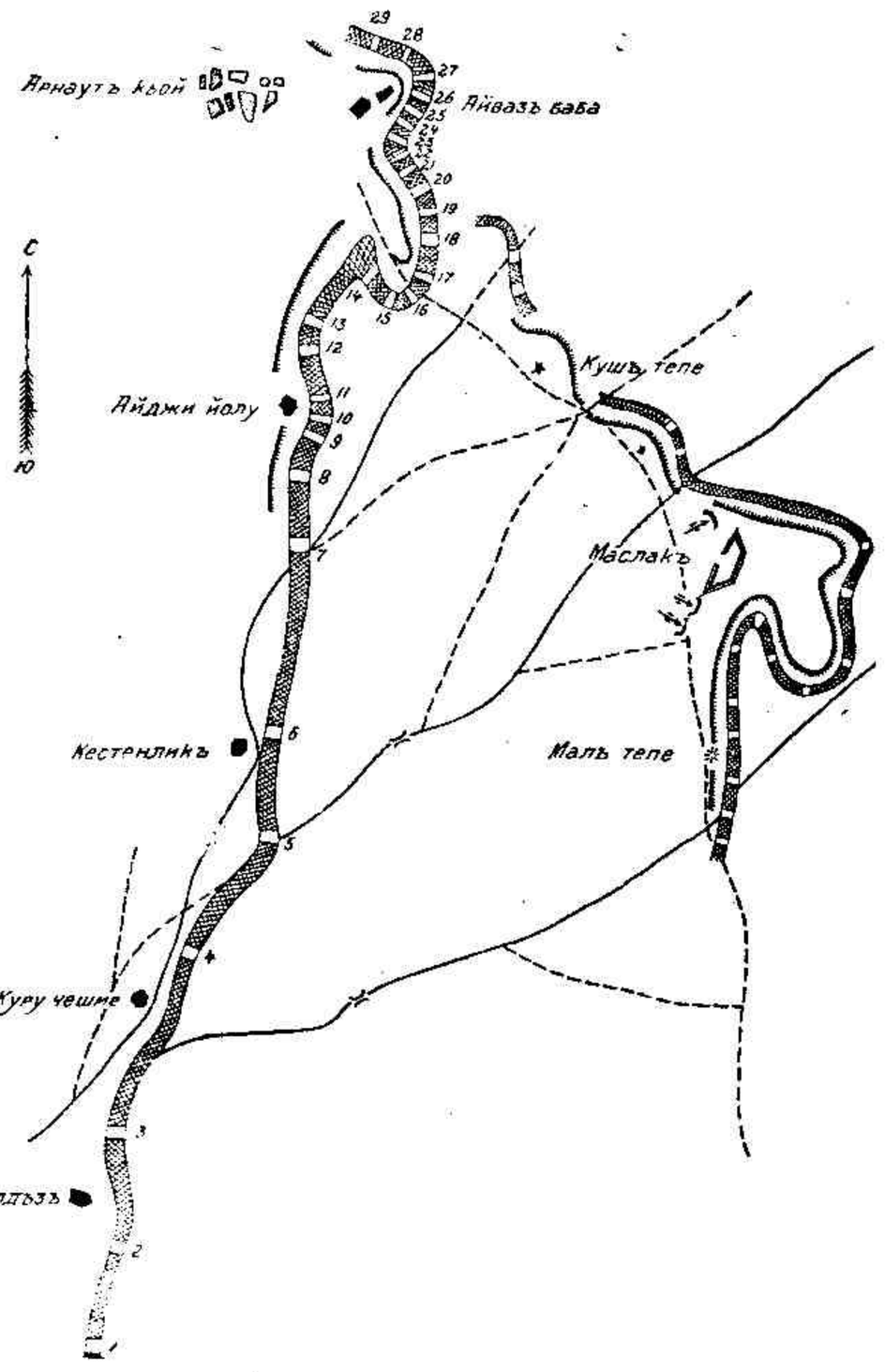
2-а бригада, 2-о отдѣление отъ 8 с. с. артилерийски полкъ и 8-а пионерна дружина блестяше изпълниха отечествения си дългъ, нанесоха главния ударъ на крепостьта, покриха съ слава знамената си и съ честь името на дивизията.

Прелези на телената мрежа.

Прелезитѣ предъ Малъ-тепе и Маслака били направени отъ 1-а рота на 8-а пионерна дружина, отъ 10 пех. Родопски и 23 пех. Шипчански полкове — 4 ч. 35 м. 12 мартъ. 16 отдѣления телорезачи съ ножици на две части — Капитанъ *Каловъ* предъ Маслака и подпоручикъ *Величковъ* на Малъ-тепе. 4 ч. 50 м. били направени и останалитѣ прелези на северо-западъ до Кумъ-тепе, включително. Много отъ коловетѣ извадени и повалени на земята. Прелезитѣ — 6 метра, но около 5 ч. разширени на мѣста до 60—100 метра. Телената мрежа повалена на земята.

Прелѣзи на телената мрѣжа

Мѣрка 1:70.000.

Прелези 1, 2 и 5 сж били оставени отъ по-рано за преминáване. При удара били прегради съ рогатки, преплетени съ телъ. Телорезачитѣ отъ 29 пех. Ямболски и 32 пех. Загорски полкове ги прочистили и унищожили, около 6 ч. 13 мартъ, до 6—7 м.

Прелези 2 и 4 били направени отъ сжщитѣ команди съ ножици, 6 ч. 13 мартъ, — широки 4 метра.

Прелези 6, 7 и 8 били направени впоследствие - 9 ч. — за минаване на частитѣ (пех. и арт.).

5. Предъ Айджи-олу — 6 прелеза, направени отъ 1/8 пионерна рота и 10 п. Родопски полкъ.

Майоръ *Качулевъ*, командиръ на пионерна бригада.

За №№ 9, 10 и 11 първо сж възпламенени три пироксилинови съсрѣдоточени заряди по 20 кгр., приготвени нарочно; веднага следъ взрива уширени съ ножици до 8 метра — къмъ 1 ч. 50 м. 13 мартъ. По-късно отъ преминаване на частитѣ станалъ общъ широкъ до прелезъ 45 м.

№№ 12 и 13 направени къмъ 5 ч. 30 м. съ ножици — първиятъ 10 метра, а втория 4 метра широкъ.

6. Предъ Айвазъ-баба били направени 15 прелеза отъ 1/8 пионерна рота и командата отъ 23 пех. Шипчански и 53 п. полкове, раздѣлени на 16 отдѣления.

№№ 20, 22 и 25 направени били съ три пироксилинови заряди и ножици — 21 ч, 12 мартъ.

№№ 17, 18, 19 и 24 — съ ножици отъ 5 до 12 ч. (12 срещу 13 мартъ).

№№ 21, 23 и 28 — съ ножици; 1—5 ч. 13 мартъ.

№№ 15, 16, 26, 27 и 29 — съ ножици; 6 ч. 15 м.

№ 14 — прелезъ за минаване, забарикадиранъ съ рогатки, преплетени съ тель; разчистена — 6 ч. 15 м.

Прелезитѣ широки:

№ 15	5 метра	№ 32	2 метра
№ 16	4 „	№ 24	4 „
№ 17	6 „	№ 25	6 „
№ 18	60 „	№ 26	4 „
№ 19	6 „	№ 27	6 „
№ 20	30 „	№ 28	4 „
№ 21	6 „	№ 29	16 „
№ 22	8 „		